

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

ДОЛИНСЬКА МАРІЯ СТЕПАНІВНА

УДК 340.134(477)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО НОТАРІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Науковий консультант –
Грищук Віктор Климович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
академік АНВО України

Львів – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	19
1.1 Стан наукового дослідження питань становлення та розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні.....	19
1.2 Методологія дисертаційного дослідження.....	35
Висновки до розділу 1.....	49
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВІ ОСНОВИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ІХ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	51
2.1 Передумови становлення нотаріальної діяльності у Римській та Візантійській імперіях та її розвиток у державах Середньовічної Європи (ІХ–ХVІ ст.)	51
2.2 Становлення та зародження нотаріальної діяльності в Київській Русі (ІХ-ХІІ ст.), Галицько-Волинській державі (1199–1349 рр.)	90
2.3 Правове закріплення нотаріальної діяльності у джерелах права на українських землях у складі Великого князівства Литовського (1340–1659 рр.).....	107
2.4 Правова характеристика нотаріальної діяльності на українських землях у складі Польського Королівства (1387-1569 рр.) та Речі Посполитої (1569–1772 рр.)	121
2.5 Нотаріальна діяльність за законодавством Української Козацької держави (1649–1783 рр.)	144
Висновки до розділу 2.....	160
РОЗДІЛ 3 ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ НОТАРІАТУ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	163
3.1 Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії (1783–1917 рр.).....	163

3.2 Нотаріальна діяльність на українських землях у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій (1772–1918 рр.)	179
3.3 Здійснення правового регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях у складі Польщі (1921–1939 рр.)	202
Висновки до розділу 3.....	219
РОЗДІЛ 4 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ	221
4.1 Становлення та правове регулювання нотаріальної діяльності в радянській Україні протягом 1917–1943 років.....	221
4.2 Розвиток правового та встановлення законодавчого регулювання нотаріальної діяльності на українських землях протягом 1944-1990 років	262
Висновки до розділу 4.....	286
РОЗДІЛ 5 ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	290
5.1 Становлення законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні протягом 1991–2007 років.....	290
5.1 Розвиток законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні протягом 2008–2016 років.....	320
Висновки до розділу 5.....	367
ВИСНОВКИ.....	372
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	378
ДОДАТКИ.....	444

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим;

АМСРР – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка;

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет;

Наркомюст (НКЮ) – Народний комісаріат юстиції;

НПУ – Нотаріальна палата України;

РКП(б) – Російська комуністична партія більшовиків;

РНК – Рада народних комісарів;

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка;

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;

ЦВК – Центральний виконавчий комітет;

ЦК УРСР – Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної

Республіки.

ВСТУП

Актуальність теми. Ступінь розвитку нотаріальної діяльності є важливим показником як рівня правової системи країни, так і суспільної свободи. Виникненню нотаріату як складової правової культури передують насамперед необхідність легалізації різних юридично значущих подій (фактів). Без нотаріуса практично не може обійтися будь-яка держава, фізична чи юридична особа, адже він є з'єднувальною ланкою між громадянами щодо їх ставлення до цивільних прав та обов'язків.

Нотаріат – це правовий інститут, носії якого – нотаріуси – уповноважені державою здійснювати та посвідчувати юридичні акти, надаючи їм публічної сили. Саме тому історія нотаріату збігається з історією доказів, коли письмові докази замінили усні.

Нотаріальна діяльність завжди виконувала важливу роль у суспільному житті країн, адже нею забезпечувалася приватна власність на майно, зокрема нерухоме. Від якості нотаріальної діяльності залежить нормальне функціонування цивільного обороту держави, ефективність охорони і захисту майнових прав та законних інтересів громадян й інших суб'єктів господарювання.

Правове регулювання нотаріальної діяльності – це державно-владний вплив на нотаріальні суспільні відносини за допомогою правових засобів з метою їх впорядкування, утвердження, охорони та розвитку. Воно зумовлене низкою чинників, зокрема: рівнем економічного розвитку суспільства, соціальною структурою суспільства, рівнем освіченості та правової культури громадян, рівнем засобів та методів правового регулювання.

Однак в історико-правовій літературі практично немає фундаментальних досліджень становлення законодавства про нотаріальну діяльність в Україні. Це вплинуло на вибір теми дослідження. Адже в умовах становлення основних державно-правових інститутів України зростає інтерес до історії процесів правотворення, зокрема у сфері нотаріальної діяльності.

Науковий аналіз еволюції законодавства про нотаріальну діяльність в Україні від зародження нотаріату до сьогодення дає змогу глибше зрозуміти специфіку розвитку нотаріату як правового інституту, пізнати систему нотаріальних правовідносин, що характеризують самобутність правової системи України, з'ясувати закономірності та забезпечити подальший розвиток правового регулювання національного права, зокрема нотаріального та нотаріального процесуального.

Недостатність знань з історії становлення правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні, існування значної кількості дискусійних проблем, необхідність удосконалення законодавства стосовно правового регулювання нотаріальними органами – все це також зумовлює актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ відповідно до теми «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичні виміри» (номер державної реєстрації 0116U004758).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в переосмисленні теоретичних і методологічних засад, світоглядних основ процесу еволюції законодавства про нотаріальну діяльність у контексті сучасної доктрини історії держави та права, а також проведенні комплексного аналізу еволюції правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях, комплексне висвітлення особливостей законодавства про нотаріальну діяльність на різних етапах його становлення.

Мета дослідження зумовила постановку та вирішення таких *завдань*:

- *з'ясувати* стан наукового дослідження проблеми, її історіографію, інтерпретації досліджуваних історико-правових явищ;
- *розкрити* методологічні основи передумов, обставин, історичних форм та закономірностей становлення законодавства про нотаріальну діяльність;

- *виявити* залежність розвитку нотаріальної діяльності від соціально-економічних, політичних, духовних та інших умов життя суспільства у стародавній Європі, зокрема в Римській та Візантійській імперіях;
- *окреслити* передумови генезису нотаріальної діяльності в Київській Русі (IX-XII ст.), Галицько-Волинській державі (1199-1349 рр.);
- *простежити* за правовим закріпленням нотаріальної діяльності у джерелах права на українських землях у складі Великого князівства Литовського;
- *встановити* особливості здійснення нотаріальної діяльності на українських землях у складі Королівства Польського та Речі Посполитої;
- *з'ясувати* основні характеристики порядку вчинення нотаріальних дій в Українській Козацькій державі;
- *проаналізувати* становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії;
- *розглянути* законодавство про нотаріальну діяльність на українських землях у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій (1772-1918);
- *охарактеризувати* правове регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Польщі (1921-1939);
- *простежити* процес становлення правового регулювання нотаріальної діяльності у Радянській Україні;
- *проаналізувати* становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в незалежній Україні;
- *розробити та сформулювати* пропозиції, спрямовані на вдосконалення нотаріального законодавства та практики його застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що ґрунтуються на правовому, зокрема законодавчому, регулюванні нотаріальної діяльності органів та посадових осіб на території України впродовж IX – XXI ст.

Предметом дослідження є становлення і розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні (IX – XXI ст.).

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи.

За основу дисертаційного дослідження взято діалектичний метод, який дав змогу визначити закономірності розвитку нотаріальної діяльності та її законодавчого регулювання від зародження інституту нотаріату до сьогодення (підрозділи 2.1–2.5, 3.1–3.3, 4.1–4.2).

Історичний метод використано для відтворення еволюції як нотаріальної діяльності, так і порядку законодавчого регулювання нею (підрозділи 2.1–2.5, 3.1–3.3, 4.1–4.2).

Метод герменевтики сприяв пізнанню (вивченню) текстів нормативних актів, архівних матеріалів, інших документів, аналізу й оцінки змісту монографічних праць, наукових публікацій, що дало змогу узагальнити політико-правові явища та властивості предмета дослідження (підрозділ 1.1–1.2, 2.1–2.5, 3.1–3.3, 4.1–4.2).

Широкого застосування набули загальнонаукові методи, а саме: логіко-історичний, який передбачає наповнення будь-якої логічної моделі історичним змістом задля унеможливлення підміни реальності на раціонально вибудований логічний ряд поза межами об'єктивної дійсності.

Правова реконструкція еволюції законодавства про нотаріальну діяльність коригувалася за допомогою потребового підходу для аналізу значного пласту історичних і юридичних фактів (підрозділи 2.1–2.5, 3.1–3.3, 4.1–4.2); структурний і системний методи забезпечили вивчення особливостей розвитку нотаріальної діяльності на українських землях у складі інших держав (підрозділи 2.3–2.5; 3.1–3.3).

Статистичний метод, як один із конкретно-наукових методів, спрямований на розв'язання математичного порядку: виявити найбільш значущі показники, що дали можливість проілюструвати соціально-економічні чинники законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Україні (підрозділи 4.1, 4.2).

Метод моделювання використано при розробці пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства про нотаріальну діяльність та практики його застосування (підрозділи 4.1, 4.2).

Спеціально-правові методи застосовувалися в їх оптимальному співвідношенні: історично-правовий метод ґрунтується на доктрині синтезних, інтегрованих досліджень правових явищ та історичних процесів. Цей метод є квінтесенцією всього дослідження, оскільки саме йому було відведено провідну роль – розкриття еволюції законодавчого регулювання нотаріальної діяльності у зазначених хронологічних межах з усією конфліктністю, характерною для проникнення нових правових, економічних, соціальних, політичних явищ у нотаріальну діяльність, із недосконалим правовим регулюванням нотаріату (підрозділи 2.1–2.5, 3.1–3.3, 4.1–4.2); порівняльно-правовий метод націлював на зіставлення окремих норм, що регулюють нотаріальну діяльність, сприяв науковому пошуку загального й особливого у правових актах (підрозділи 4.1, 4.2).

Загалом у роботі використано комплекс методів, базованих на принципах їх взаємодоповнюваності (або поліметодологізму).

Емпіричну основу дослідження складають праці дослідників історії держави і права України, історії цивільного і нотаріального права та нотаріального процесу, опубліковані та виявлені нормативно-правові акти відповідних галузей права, документи й матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні самостійним концептуальним дослідженням еволюції законодавства про нотаріальну діяльність на землях, які сьогодні складають територію України. Елементи наукової новизни одержаних результатів дослідження виявляються, зокрема, в тому, що:

уперше:

- висвітлено історію законодавства про нотаріальну діяльність в Україні як окремого історико-правового процесу, безпосередньо пов'язаного з історико-правовими процесами становлення нотаріальної діяльності як специфічного виду юридичної діяльності, професіоналізації нотаріальної діяльності, організації, самоорганізації, самоврядування та саморегулювання професійних корпорацій нотаріусів, опосередковано пов'язаного зі становленням правових засад та

цінностей нотаріальної діяльності, уявлень про місце та роль нотаріусів, їх професійних об'єднань у суспільстві та державі, правової традиції українського народу;

– на основі авторського доктринального визначення поняття історіографії становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність – як сукупності досліджень у галузі права, сукупності наукових праць, присвячених зародженню, становленню та перспективам розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в конкретний історичний період, які відображають еволюційний процес накопичення та вдосконалення правового знання, є логічно взаємопов'язаною та несуперечливою системою наукових знань і синтезовані тематичною єдністю – сформовано розуміння історіографії нотаріату як окремого тематичного напрямку української історико-правової науки, для якого характерне широке розуміння нотаріальної діяльності, розвиток поняттєвого апарату історико-правових досліджень нотаріату, цивілізаційний підхід як основний концептуальний підхід;

– обґрунтовано, що історія законодавства про нотаріат в Україні ґрунтується на головних відмінностях у праві, історичною основою яких були зміни в політичній, економічній, соціальній, релігійній історії. Серед найістотніших змін, які вплинули на розвиток інституту та правове регулювання нотаріальної діяльності, були рецепція римського права у середньовічній Європі, становлення сучасної (модерної) держави, розвиток та уніфікація державного права, систематизація приватного (цивільного) права;

– виокремлено дві історичні лінії у розвитку інституту нотаріату на українських землях, які формували його два типи: публічний (державний) та латинський (вільний) нотаріат. Публічний характер нотаріату забезпечувало законодавство про нотаріат, встановлене державою. Приватний характер латинського (вільного) нотаріату забезпечувало корпоративне право, основу якого складали статути професійної нотаріальної корпорації. Публічно-приватний характер інституту нотаріату на сучасному етапі розвитку забезпечує не тільки законодавство України про нотаріат, а й акти «м'якого» нотаріального права, в яких

сформульовані загально визнані професійні та етичні принципи нотаріату (наприклад, Європейський кодекс нотаріальної професійної етики);

– виокремлено критерії та здійснено періодизацію розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в Україні з виділенням чотирьох етапів – церковно-партикулярного, державно-правового, радянського, сучасного (публічно-саморегуючого). Для церковно-партикулярного права характерною є визначальна роль церкви та професійних корпорацій у правовому регулюванні нотаріальної діяльності та множинний (неуніфікований, партикулярний) характер форм (джерел) права, які регулювали нотаріальну діяльність. На державно-правовому етапі нотаріальну діяльність в основному регулює держава, а норми, які регулюють, утворюють окремий інститут кодифікованого цивільного права. Для радянського етапу характерне перетворення нотаріату у державний орган і формування спеціального законодавства про нього. На сучасному етапі законодавство про нотаріат набуває системного характеру, розширюючи коло форм (джерел) нотаріального права за рахунок міжнародних актів, виокремлюються норми нотаріального процесу, зростає роль актів нотаріату як саморегуючої організації;

– спеціально проаналізовано процес професіоналізації нотаріальної діяльності на українських землях, який мав еволюційний характер і фактично започаткований підготовкою та номінуванням нотаріусів-русинів (українців) у Замойській академії, патрон якої Ян Замойський отримав від Ватикану привілей для навчання публічних нотаріусів, що також знаменувало перехід до системи римського нотаріату. З цього часу правове регулювання нотаріальної діяльності зорієнтовано на визначення правового статусу нотаріуса, професійних та етичних вимог до нього, місце нотаріальних корпорацій (органів, організацій) у державному та правовому механізмі, саморегулювання професійних об'єднань нотаріусів;

– на основі історичної традиції та тенденцій розвитку нотаріальної діяльності в Україні обґрунтовано доцільність спеціального законодавчого регулювання нотаріального процесу шляхом прийняття Закону України «Про нотаріальний процес» або «Нотаріальне провадження»;

удосконалено:

– поняттєвий апарат історико-правової науки на основі аналізу історичних уявлень про нотаріальну діяльність, нотаріат, професійного нотаріуса, професійні об'єднання (корпорації) нотаріусів та їх трансформацію у законодавчі дефініції;

– історичну схему становлення нотаріальної діяльності в Україні, історичні витoki правового регулювання якої відносяться до часів та правової традиції Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Перші формальні ознаки нотаріальних функцій на Русі виявляються в діяльності «печатника» княжої адміністрації, який складав та реєстрував письмові документи, здійснював «перший контроль» за якістю та достеменністю документів. Зародження правового інституту нотаріату за часів Київської Русі підтверджують договір Русі з Візантією 911 року, численні норми «Руської правди», а також духівниці Климента і Антонія Римлянина та два заповіти князя Володимира Васильковича Волинського. Ці документи є відправним пунктом у процесі розвитку українського нотаріального законодавства та зародження праорганів нотаріату, а точніше прирівняних до нотаріальних органів – квазінотаріату;

– тезу, що у правовому регулюванні нотаріальної діяльності у Галичині у складі Польського королівства (1387–1569 рр.) простежується вплив західної традиції права, зокрема на ґрунті канонічного права;

– твердження про те, що до 31 листопада 1871 року на території західноукраїнських земель нотаріальні функції виконували канцелярії судів. Писарі суду (секретар, тобто нотаріус) вели так звані актові книги (введені Литовським статутом 1529 р), в яких записували (реєстрували) документи: заповіти, договори, закладні, відступні та інше;

– наукову позицію, що правове регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях, які перебували в складі Австро-Угорської монархії, здійснювалося переважно за Нотаріальним порядком 1871 року, відповідно до якого нотаріат вважався корпорацією, водночас не відокремлюючись від судових органів. Тобто розвиток нотаріату як в Австро-Угорщині, так і на західноукраїнських землях під її юрисдикцією, відповідав європейській (латинській) моделі. Цей

порядок діяв на території Галичини і після розпаду Австро-Угорщини: як у Західній Українській Народній Республіці, так і після передачі у 1923 р. Галичини до складу Польщі – до 1 липня 1934 року;

– положення про те, що розвиток українського нотаріату з кінця XVIII до початку XX ст. на українських землях, які входили до Російської імперії, характеризувався тими ж рисами і регулювався уніфікованим російським законодавством. Зокрема, правове регулювання нотаріальної діяльності на українських землях, які входили до Російської імперії, здійснювалося «Положенням про нотаріальну частину» 1866 р., що зумовило появу єдиного універсального інституту нотаріату як форми публічної діяльності незалежних нотаріусів, уповноважених державою на вчинення нотаріальних дій;

– положення про відмінності правового регулювання нотаріальної діяльності у радянський період та встановлено, що воно здійснювалося як частиною державного апарату в межах сформованої адміністративної системи. Призначення тогочасного нотаріату – забезпечити функціонування цивільного обороту, що змінювалося залежно від ставлення Радянської держави до місця цивільного права у регулюванні суспільних відносин;

– характеристику історичних недоліків правового регулювання нотаріальної діяльності, серед яких найістотнішим є великий, несистематизований масив підзаконних нормативних актів, які підважують пряму дію законів про нотаріат, у зв'язку з чим існують суттєві передумови для подальшого реформування нотаріату;

набули подальшого розвитку:

– положення, що римський та візантійський нотаріат заклали базис (основу) побудови інституту нотаріату та нотаріального процесу, яка з певною часткою трансформації була запозичена українським законодавством. Функціонально нотаріат латинського типу походив від римських табеліонів, а в корпоративному сенсі – від візантійських табуляріїв, оптимально й органічно об'єднав індивідуальність Заходу з колективізмом Сходу;

– характеристика розвитку нотаріату та його правового регулювання за часів Литовсько-Руської держави, який ґрунтується на «Руській правді» і звичаєвому

праві та розвивається під впливом польського, німецького права, рецепційованого римського та візантійського права;

– положення, що безпосереднього підтвердження правового регулювання нотаріальної діяльності у Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 років немає. Однак статuti опосередковано заклали підвалини нотаріального процесу, зокрема: передбачали вимоги до посади писаря як майбутнього нотаріуса, встановлювали порядок реєстрації нотаріальних дій, регулювали порядок укладання, посвідчення та реєстрації заповітів і договорів;

– знання про підвалини правового регулювання нотаріальної діяльності в Українській Козацькій державі, сформалізованої, зокрема, в Інструкції судам гетьмана Д. Апостола від 13 липня 1730 року, що регулювала порядок складання духовних записів (заповітів) та у Кодексі 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ», що встановлював порядок укладення договорів і заповітів та їх реєстрації;

– положення, що законодавством Другої Речі Посполитої розпочато новий етап в історії як польських нотаріусів, так і нотаріусів на західноукраїнських землях, що перебували під юрисдикцією Польщі. Цим законодавством нотаріусів визнано високоосвіченими та висококваліфікованими незалежними юристами з правом професійного об'єднання;

– характеристика Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. як одного із проявів правової реформи в Україні, що створив правові підстави для впровадження в державі нотаріальної діяльності латинського типу. Цей Закон став початком правової реформи у сфері нотаріату та змінив існуючу організаційну структуру нотаріату в Україні, наблизивши її до світових стандартів латинського нотаріату, забезпечив паралельне функціонування державного нотаріату та приватного нотаріату, підняв престиж професії нотаріуса.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони використовуються в *освітньому процесі* у Львівському державному університеті внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Історія держави і права України», «Історія держави та права зарубіжних країн», «Історія та культура

України», «Міжнародне приватне право», «Нотаріат», «Нотаріальний процес», «Нотаріальне право», «Римське приватне право», «Теорія держави і права», «Методологія сучасного правознавства», «Цивільне право» (Акт впровадження від 27 травня 2016 р. за № 22).

Крім того, сформульовані й обґрунтовані в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані в інших сферах діяльності, зокрема:

– у науково-дослідній сфері – для подальших наукових розробок в галузі історії держави і права України та нотаріального права України;

– у сфері правотворчості – для подальшого вдосконалення Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат», інших актів цивільного законодавства, які регламентують спадкові правовідносини й діяльність органів нотаріату;

– у правовиховній сфері – для підвищення рівня правової культури службовців органів державної влади й управління, місцевого самоврядування, а також населення.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення дисертації обговорювалися і були схвалені на засіданні кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Окремі положення дисертації були предметом обговорення на таких науково-практичних заходах, як: Міжнародна науково-практична конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 16–17 лютого 2013 р.); Перша міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми теорії і практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесу: їх співвідношення та взаємодія» (м. Київ, 21–22 лютого 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні напрями теоретичних та практичних досліджень 2013» (м. Одеса, 19–30 березня 2013 р.); Міжнародні наукові Інтернет-конференції (м. Миколаїв, 20 квітня 2013 р., 17 травня 2013 р.); X Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи розвитку і актуальні проблеми України та країн світу» (м. Львів, 16–17 травня 2013 р.); Міжнародна науково-

практична конференція «Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин» (м. Хмельницький, 17–18 травня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 18–19 травня 2013 р.); VI Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 18–19 травня 2013 р.); Міжнародна конференція «Наука і сучасність: виклики глобалізації» (м. Київ, 25 травня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 14–15 червня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми та шляхи їх вирішення в науці, транспорті, виробництві та освіті 2013» (м. Одеса, 18-29 червня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Боротьба з торгівлею людьми» (м. Львів, 21 червня 2013 р.); Міжнародна конференція «Фрагментація наукових досліджень: перспективи та проблеми» (м. Київ, 28 липня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Напрями вдосконалення правотворчої діяльності в Україні як основи створення узгодженої системи ефективних нормативно-правових актів» (м. Сімферополь, 09-10 серпня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічної адміністрації у напрямку розвитку правової системи України» (м. Київ, 10–11 серпня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Донецьк, 17–18 серпня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 16–17 серпня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні виклики для України у сфері права в умовах глобалізації» (м. Запоріжжя, 23–24 серпня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпропетровськ, 31 серпня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Херсон, 25–26 жовтня 2013 р.); Четверта Міжнародна наукова

конференція «Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського» (м. Одеса, 8–9 листопада 2013 р.); Міжнародна наукова конференція «Актуальні правові проблеми публічно-приватного партнерства у сфері аграрних, земельних, екологічних та космічних відносин» (м. Київ, 22 листопада 2013 р.); IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Гармонізація правових засад підприємництва» (м. Луганськ, 24–28 березня 2014 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 12 червня 2013 р., 21 травня 2014 р., 27 травня 2015 р.); XX1 Міжнародна науково-практична конференція «Теорія та практика сучасної юридичної науки» (м. Ростов–на–Дону, 25 квітня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (м. Запоріжжя, 30–31 травня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту різними галузями права» (м. Братислава, Словацька Республіка, 19–20 вересня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правові реформи в Молдові, Україні та Грузії в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Кишинів, Республіка Молдова, 7–8 листопада 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 30–31 січня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука та практика у третьому тисячолітті» (м. Кошице, Словацька Республіка, 27–28 лютого 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права», присвячена 90-річчю від народження академіка В. З. Янчука (м. Київ, 22–23 травня 2015 р.); Науково-практична конференція «Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 8–9 лютого 2016 р.); 2-а міжнародна науково-практична конференція «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми», присвячена 5-річчю створення кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 25–26 березня 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в індивідуальній монографії (ЛьвДУВС, 2015, 57, 43 д. а.), 47 статтях, що опубліковані у виданнях, які внесені до Переліку наукових фахових видань України (зокрема 3 статті у виданні, яке включено до міжнародних наукометричних баз даних); 12 – у періодичних зарубіжних наукових виданнях; 36 тезах доповідей та повідомлень на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які містять чотирнадцять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 465 сторінок, із них основного тексту – 377 сторінок. Список використаних джерел налічує 658 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1 Стан наукової дослідженості питань становлення та розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні

В останні роки в Україні відбувається формування окремого тематичного напрямку в українській історіографії держави та права – історіографії нотаріальної діяльності та нотаріату. Попри світоглядні відмінності, різноманітність концептуальних підходів, методів і прийомів пізнання, більшість наукових праць з історії нотаріату в Україні об'єднує атрибутивний підхід, який зосереджує увагу на визначальній рисі нотаріальної діяльності – її превентивному (попереджувальному) характері, що полягає у здійсненні дій, спрямованих на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів (надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам). Зміст нотаріальної діяльності загалом характеризує і решту ознак, зокрема наявність спеціальних організацій (професійних) чи органів нотаріату та квазінотаріату, які діють з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також правове регулювання нотаріальної діяльності, яке забезпечує її публічний характер.

Застосування у наукових працях з історії нотаріату атрибутивного підходу (свідомо чи не свідомо) дає змогу певним чином їх класифікувати.

Найбільшу групу складають наукові дослідження, в яких нотаріальна діяльність розглядається як складова історико-правової реальності, але не є предметом спеціального дослідження. До них належать праці таких українських істориків права та цивілістів, як: В. Бездрабко, І. Безклубий, Л. Білецький, С. Благовісний, В. Бліхар, І. Бойко, О. Бунчук, М. Василенко, О. Вінниченко, М. Гетьманчук, М. Владимирський-Буданов, О. Вовк, В. Глиняний, Ю. Гошко,

Б. Греков, В. Гришук, І. Грозовський, П. Гураль, Г. Демиденко, М. Демкова, О. Дзера, Р. Достдар, Л. Дячук, В. Єрмолаєв, Н. Єфремов, Д. Забзалюк, Ю. Заїка, П. Захарченко, М. Кобилецький, А. Кольбенко, В. Кульчицький, Р. Лащенко, Ф. Леонтович, П. Лепісевич, В. Макарчук, Х. Майкут, С. Місевич, М. Настюк, М. Никифорак, Є. Орач, І. Паньонко, Б. Петришак, О. Підпригора, Н. Полонська-Василенко, В. Рубаник, Б. Совенко, М. Страхов, І. Терлюк, Б. Тищик, А. Ткач, Г. Трофанчук, І. Усенко, Г. Федущак-Паславська, Є. Харитонов, О. Харитонova, Н. Хома, Р. Шандра, В. Шатіло, О. Шевченко, Ю. Шемшученко, Д. Яворницький, А. Яковлів та інші.

Історію нотаріальної діяльності досліджували зарубіжні вчені: В. Анєв, Ч. Ахмедов, І. Богатирьова, С. Вименец, І. Вольман, М. Долгов, Н. Дьоміна, А. Єрьоменко, С. Карплюк, А. Квітко, М. Коростовцев, М. Ляпідевський, Д. Малєц, Л. Мандельштам, І. Медведєв, М. Мерлотті, А. Олейнова, К. Неволін, А. Нольде, Ж. Пієпу, Ю. Пожарская, Г. Пригоровський, Х. Пютцер, Д. Сидоренко, В. Томсинов, А. Тюменев, А. Фемеліді, О. Філіпова, І. Черемних, Л. Шаповалова, Я. Щапов, С. Юшков, Ж. Ягра, В. Ярков та ін.

Виділення нотаріальної діяльності як головного атрибуту досліджуваного явища характерно для наукових праць дослідників нотаріату: І. Аршави, В. Баранкової, М. Башти, О. Бочан, Н. Васи́лини, А. Гуледзи, Г. Гулевської, Л. Данюк, М. Дякович, Л. Єфіменка, Н. Ільєвої, Ю. Ільїної, М. Кальницького, Ю. Козьякова, В. Комарова, О. Король, Р. Кочерьянца, Х. Майкут, В. Марченка, О. Неліна, М. Никифорака, Ю. Орзіха, С. Пасічник, Б. Петришак, Л. Радзієвської, В. Степаненка, Г. Трофанчука, С. Фурси, Є. Фурси, В. Черниша, К. Чижмарь, В. Шатіла, Л. Шевчук (Ясінської) та інших.

На думку П. Рабіновича, право – це обумовлені рівнем розвитку суспільства можливості людини (чи групи людей) отримувати та використовувати засоби, необхідні для задоволення її біологічно та соціально обґрунтованих – у конкретно-історичних умовах – потреб існування й розвитку і забезпечувані обов'язками інших суб'єктів [443, с. 15]. Одним із таких прав особи є право на

отримання кваліфікованої нотаріальної допомоги від нотаріальних органів (на яких державою покладено такий обов'язок) шляхом учинення нотаріальних дій.

Суспільні відносини та наукові теорії змінюються, внаслідок чого з'являється, нарешті, всебічний розгляд дійсності, а отже, об'єктивна істина [601, с. 47].

Нотаріат не є суто вітчизняним інститутом. Підставою формування нотаріату ще з часів Стародавнього Риму була потреба в підтвердженні у майбутньому юридично набутих відповідним суб'єктом цивільних прав [169, с. 31].

Правовий інститут нотаріату нашої держави формується не одне століття і повторив усі етапи, які з найдавніших часів пройшов нотаріат і Римської імперії, і інших держав [563, с. 41].

Очевидним є той факт, що впродовж усієї історії розвитку держави і права нотаріальна діяльність була складовою юридичної діяльності і є складовою правової системи будь-якої країни. Здійснювані органами нотаріату та квазінотаріату повноваження по вчиненні нотаріальних дій об'єктивно необхідні та затребувані суспільством.

Багатовікова історія нотаріальних органів підтверджує те, що цей інститут, на відміну від спірної судової юрисдикції, розвивався як безспірна публічна юрисдикція і виник як інститут громадянського суспільства, що забезпечував захист приватної власності та безспірності майнових прав, охорону всіх учасників цивільного обороту [566, с. 25].

Нотаріальна діяльність – це різновид юридичної діяльності, що має превентивний (попереджувальний) характер і містить сукупність постійно або систематично здійснюваних публічних дій, спрямованих на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів (надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам), які виконуються органами нотаріату та квазінотаріату, з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які звернулися по вчинення нотаріальних дій та надання правової допомоги.

Суть нотаріальної діяльності полягає в діях нотаріальних органів, спрямованих на вчинення нотаріальних дій в інтересах фізичних та юридичних осіб,

які звертаються до них по надання правової допомоги, результатом якої є посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення.

Розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності є системою надбань суспільних, культурних, релігійних та інших цінностей, що охоплюються правом, зокрема цивільним, і мають визначальний вплив на розвиток правового інституту нотаріату.

Культура нотаріуса невід'ємна від правової культури суспільства, а рівень останньої істотно залежить від професійної культури юриста. Від професійного рівня нотаріуса як юриста значною мірою залежить стан правової культури громадян, які звертаються до нотаріуса і по отримання висококваліфікованої юридичної допомоги, і по вчинення правомірних (законних) нотаріальних дій.

Саме поняття нотаріату (нотаріальної діяльності), його ідеї та цінності, зразки поведінки людей під час учинення нотаріальних дій (зокрема правочинів), які передаються із покоління в покоління, в своїй генезі становлять правову традицію нотаріальної діяльності.

Право кожного на отримання правової допомоги, зокрема нотаріально-правової, є основоположним та гарантованим Конституцією України, яке забезпечується насамперед через систему органів, наділених правом учиняти нотаріальні дії.

Нотаріат та нотаріальна діяльність співвідносяться як правовий інститут та система правовідносин, які виникають у зв'язку і з організацією нотаріату, і безпосереднім учиненням нотаріальних дій (нотаріальним процесом) [145, с. 9].

Питання історіографії дослідження законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Україні є логічною ланкою дослідження питань нотаріату.

Історіографія (від грец. *istoria* – дослідження, розповідь про те, що є вивченим, пізнаним, дослідженим, і *grapho* – пишу, буквально – опис історії). «Історична енциклопедія» дає три значення терміна «історіографія»: 1) історія історичної науки, або сукупність досліджень, присвячених певній визначеній темі (хронологічному періоду) чи сукупність історичних праць, пов'язаних внутрішньою єдністю в теоретико-методологічному, соціальному чи національному відношенні; 2) наукова

дисципліна, яка вивчає історію історичної науки; 3) у найширшому (і найменш застосовуваному в сучасній мові) значенні історіографією називається сама історична наука (звідси – «історіограф», тобто те саме, що й «історик») [191, с. 455].

Створення історіографії будь-якої галузі знань – це показник зрілості певної науки, необхідний елемент її самосвідомості: відслідковуючи історичний розвиток нотаріату, вчені можуть ліпше розуміти його сучасний стан, проблеми та суперечності, більш чітко побачити перспективу. Тому закономірним є те, що з розвитком науки нотаріату та нотаріального процесу зростає й інтерес до її історії, а поява історіографічних праць є свідченням цього [563, с. 39].

В історіографії інституту нотаріату, що розуміється як його інтелектуальна історія, має перспективи розширення та поглиблення історіографічного дослідження за допомогою акцентування двох взаємопов'язаних аспектів: творчого потенціалу джерела в найширшому його охопленні та інтелектуальних можливостей самого історіографа. Аналіз взаємодії інтелектуальних світів (у першому випадку статичного, взятого як завершений результат наукової діяльності, й у другому – такого, що володіє динамікою стосовно історіографа) дає змогу включити до історіографічного дослідження інституту нотаріату пошук не тільки відмінностей, які очевидні, а й точок перетину, позицій наступності юридичних наукових традицій, досліджувати не тільки «розриви» і «розломи» історіописання, а й континуїтет [369, с. 234].

Історії науки про інститут нотаріату характерна функція ретрансляції в концентрованому вигляді згустків колективної пам'яті про його минуле, якщо мається на увазі сукупний досвід осмислення «історичного» відтворення образів цього минулого, відображеного в теоріях і концепціях, що мають ознаки індивідуальності їхніх творців і «знаки» їх часу. Ми погоджуємося з думкою Т. Сидорової, що сучасне якісне дослідження з історії науки про інститут нотаріату є комплексним, системним, ґрунтується на міждисциплінарному підході, що синтезує можливості суміжних юридичних наук [460, с. 236].

На думку К. Чижмарь, історіографія інституту нотаріату – це сукупність досліджень у галузі права, сукупність юридичних робіт, що володіють внутрішньою

єдністю, присвячені зародженню, становленню та перспективам розвитку інституту нотаріату в конкретний історичний період, які відображають еволюційний процес накопичення та вдосконалення правового знання, є логічно взаємопов'язаною та несуперечливою системою правових джерел наукових знань про інститут нотаріату [578, с. 70].

Українська історія загалом й історія українського нотаріату зокрема визначаються певними особливостями, які пов'язані із своєрідним історичним процесом розвитку української нації, держави і права [563, с. 40].

Наукова література історичного та юридичного характеру, що розкриває окремі питання формування та функціонування органів нотаріату, його правового, в тому числі законодавчого, регулювання, створювалася впродовж трьох періодів: дорядянського (дореволюційного), радянського і сучасного.

Досліджуючи питання правового регулювання нотаріальної діяльності на різних етапах європейської історії, автором використано праці українських та зарубіжних учених. Зокрема необхідно виокремити праці українських дослідників нотаріату: В. Баранкової, М. Башти, Н. Василюк, Л. Єфіменка, М. Дякович, М. Кальницького, Ю. Козьякова, В. Комарова, О. Король, О. Неліна, Ю. Нікітіна, Ю. Орзіха, Л. Сміян, О. Спектор, В. Черниша, П. Хоменко, В. Шишленко, Л. Шевчук (Ясінської) та ін.

Базовий рівень пізнання проблем історії становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність забезпечили праці українських дослідників істориків-правників та вчених-цивілістів, серед яких: В. Бездрабко, І. Безклубий, Л. Білецький, С. Благовісний, В. Бліхар, І. Бойко, О. Бунчук, М. Василенко, О. Вінниченко, М. Гетьманчук, М. Владимирський-Буданов, О. Вовк, В. Глиняний, Ю. Гошко, Б. Греков, В. Грищук, І. Грозовський, П. Гураль, Г. Демиденко, М. Демкова, О. Дзера, Р. Достдар, Л. Дячук, В. Єрмолаєв, Н. Єфремов, Д. Забзалюк, Ю. Заїка, П. Захарченко, М. Кобилецький, А. Кольбенко, В. Кульчицький, Р. Лашенко, Ф. Леонтович, П. Лепісевич, В. Макарчук, Х. Майкут, С. Місевич, М. Никифорак, М. Настюк, І. Паньонко, Б. Петришак, О. Підпригора, Н. Полонська-Василенко, В. Рубаник, І. Терлюк, А. Ткач, Г. Трофанчук, І. Усенко,

Є. Харитонов, О. Харитонova, Н. Хома, Г. Федущак-Паславська, Є. Орач, Б. Совенко, М. Страхов, Б. Тищик, Р. Шандра, В. Шатіло, О. Шевченко, Ю. Шемшученко, Д. Яворницький, А. Яковлів та інші.

Також використано праці таких зарубіжних науковців-дослідників нотаріату, як: В. Анєв, Ч. Ахмедов, І. Богатирьова, С. Вименец, І. Вольман, М. Долгов, Н. Дьоміна, А. Єрьоменко, А. Квітко, С. Карплюк, М. Коростовцев, М. Ляпідевський, Д. Малец, Л. Мандельштам, І. Медведєв, М. Мерлотті, К. Неволін, А. Нольде, А. Олейнова, Ж. Пієпу, Ю. Пожарская, Г. Пригоровський, Х. Пютцер, Д. Сидоренко, В. Томсинов, А. Тюменев, А. Фемеліди, О. Філіпова, І. Черемних, Л. Шаповалова, Я. Щапов, С. Юшков, Ж. Ягра, В. Ярков та ін.

Висвітлюючи питання історії правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях, автором опрацьовано джерелознавчі, історико-правові та соціально-політичні дослідження з історії Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини, Російської, Австрійської імперій та Австро-Угорської монархії та Польщі (1921–1939), Радянської України.

У вітчизняному правознавстві Нового часу та історичній науці питання становлення та розвитку інституту нотаріату досліджувалися і у теоретичному, і прикладному контексті такими вченими: С. Богоявленським, Є. Васьковським, Г. Котошихініним, М. Ляпідевським, Д. Мейєром, Мандельштамом, М. Коркуновим, К. Неволініним, П. Мигулініним, І. Озеровим, В. Сергієвичем, А. Фемеліди, Г. Шершенєвичем та ін.

Ми погоджуємося з Л. Єфіменком, що у науковій літературі Нового часу авторитетне місце посідає робота Н. Ляпідевського «Історія нотаріату» [255]. Н. П. Ляпідевський пов'язував появу нотаріату з розвитком публічних процедур, що застосовувалися в римському праві. Висвітлюючи початкові етапи розвитку європейського нотаріату, вчений дійшов висновку, що нотаріат своїм походженням не пов'язаний з державною владою. Навпаки, влада довгий час мирилася з незалежним становищем нотаріату і лише на певному етапі перетворила його в одну зі своїх установ [255, с. 79]. Цінність дослідження Н. Ляпідевського проявляється не лише у встановленні суб'єктів, які вчиняли дії, аналогічні нотаріальним, а також в

тому, що у ньому в історичному розвитку розкривається суть нотаріальної діяльності – порядок складення, укладення, посвідчення правочинів та захист прав суб'єктів, що виникають із даних правочинів [168, с. 31].

У кінці XIX- на полчатку XX ст. в юридичній літературі нотаріат визнавався, як зазначав А. Феміліді, органом публічної діяльності, повноваження якого полягали в наданні публічного значення актам, що ним вчинялись [506, с. 60].

Другу групу досліджень становлять праці вчених радянського періоду. З огляду на те, що за радянських часів інститут нотаріату втратив своє значення порівняно з попереднім періодом, ґрунтовних наукових досліджень у сфері нотаріату не було. Окремі питання нотаріату відображено у працях М. Авдюкова, О. Клейнмана, Л. Лесницької, А. Рубанова, К. Юдельсона та ін. Зокрема, існують окремі розвідки, що зводились, як правило, до міркувань про необхідність нотаріату взагалі або до окремих проблем нотаріальних органів. Характерно, що в дисертаціях, захищених у цей період із загальних проблем правоохоронних органів, нотаріат взагалі не згадувався [228, с. 171].

У радянський період фундатором ідей сутності нотаріату прийнято вважати К. Юдельсона, автора праці «Советский нотариат», де розкрито природу нотаріату та його місце в системі державних органів, характерні нотаріату функції та правові механізми, способи нотаріальної діяльності того часу [597, с. 228]. Також К. Юдельсон у співавторстві з А. Кац підготували до друку «Науково-практичний коментар до Положення про державний нотаріат» [596].

Аналіз праць із питань нотаріату радянського періоду, на думку Л. Єфіменка, свідчить, що саме тоді намітилась тенденція розуміння інституту нотаріату не стільки в укріпленні ним цивільних прав, скільки у закріпленні безспірних прав за певним суб'єктом задля попередження їх можливого порушення. Завдяки цьому появилася тенденція зміни пріоритетності предмета дослідження, що підсилило публічний, а надалі й процедурний аспект нотаріальної діяльності, оскільки укріплення належить до форми юридичного акта, а закріплення до дії уповноваженої особи [165, с. 72].

У 70–80-і роки ХХ ст. проблеми нотаріату розглядалися здебільшого російськими («всесоюзними») науковцями, зокрема у збірниках законодавчих актів. Наприклад, можна виокремити праці М. Бондарєва, Е. Ейдінової, А. Яковлевої [41, 42], А. Кліманової, А. Степанової [455] Р. Виноградової, Р. Нізовського [75] та ін.

Характеризуючи нотаріат цього періоду, Л. Лесніцкая зазначила, що сутність нотаріальної діяльності полягає в тому, що вона, маючи посвідчувальний, підтверджувальний характер, юридично закріплює цивільні права з метою попередження їх можливого порушення [325, с. 4].

Слід зауважити, що основну увагу науковці приділяли порядку вчинення нотаріальних дій і тому в Українській РСР була поширена практика видання збірників законодавчих актів. Наприклад, 1969 року було видано збірник нормативних актів і зразків документів для нотаріальних контор і виконкомів місцевих рад депутатів трудящих «Нотаріат» [319], 1982 року збірник офіційних матеріалів «Государственный нотариат» [74], 1987 року «Порядок совершения нотариальных действий: в помощь работникам исполкомов местных Советов» [379].

Більше уваги в нашій державі проблемам нотаріату приділялося вітчизняними науковцями вже після проголошення незалежності України. Дослідження здійснювали в різних аспектах: історія становлення, організація та управління, правові засади діяльності органів нотаріату та ін. [151, с. 173].

Аналізуючи розвиток законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні, оцінюючи його стан та перспективи, визначаючи його місце у правовій державі, роль в умовах ринкової економіки та значення для захисту майнових прав фізичних та юридичних осіб, ми спиралися на здобутки як українських, так і зарубіжних учених, нотаріусів-практиків, науковими пошуками яких були й є проблеми теорії нотаріату.

Історико-правові аспекти зазначеної проблематики відображено у працях дослідників нотаріату: В. Баранкової, М. Башти, Н. Василюк, Г. Гулевської, Л. Данюк, М. Дякович, Л. Єфіменка, Н. Ільєвої, Ю. Ільїної, М. Кальницького, Ю. Козьякова, В. Комарова, О. Король, Р. Кочерьянца, Х. Майкут, В. Марченка, О. Неліна, М. Никифорака, Ю. Орзіха, С. Пасічник, Б. Петришак, Л. Радзівської,

В. Степаненка, Г. Трофанчука, С. Фурси, Є. Фурси, І. Черемних, Г. Черемних, В. Черниша, К. Чижмарь, В. Шатіла, Л. Шевчук (Ясінської) та інших науковців.

Крім того, частково проблеми історії становлення законодавства про нотаріальну діяльність в Україні відображено в наукових статтях та дисертаціях українських науковців: І. Аршави [4], В. Баранкової [8], О. Бочан [44], Н. Василюк [49], Н. Горбань [71], О. Гріненко [84], А. Гуледзи [87], Г. Гулевської [88], Л. Данюк [99], М. Дякович [155], Л. Єфіменка [164], Ю. Желіховської [173], Н. Ільєвої [186], Н. Карнарук [202], Р. Кочерьянца [235], К. Федорової [503], С. Фурси [512], В. Черниша [571], К. Чижмарь [572], Л. Ясінської [621], та інших.

Передусім варто відзначити дисертаційне дослідження Л. Ясінської «Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект)» [622], в якій автор зробила висновок, що нотаріальна діяльність на території України розвивалась у контексті західноєвропейських традицій та зазнала еволюції від звичаєвих форм посвідчення до державно-правових, а вітчизняний нотаріат, зважаючи на його історичний розвиток, більше тяжіє до публічно-, а не приватноправових засад [621, с. 13–14].

Також слід відзначити праці з історії нотаріату, які написані О. Неліним «Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення» [292], М. Кальницьким «Нариси історії нотаріату України» [196], О. Король, М. Баштою «Чорнила нотаріуса віками не вицвітають» [232]. Зокрема, у монографії «Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення» О. Неліним висвітлено процес виникнення, становлення й розвитку інституту нотаріату впродовж усієї багатовікової історії його існування. Зазначено, що цей інститут виник і розвивався для забезпечення потреб громадянського суспільства. Враховуючи історичний досвід функціонування нотаріату в Європі загалом і, в Україні зокрема, найприйнятнішим способом організації нотаріальної діяльності є запровадження нотаріату латинського типу [292, с.121–122].

Важливе наукове значення також мають монографії: Л. Данюк «Управління нотаріатом в Україні: історія та сучасність: (адміністративно-правове регулювання відносин у сфері управління нотаріатом)» [100]; М. Дякович «Охорона і захист прав

та інтересів нотаріусом» [156]; К. Чижмарь «Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина» [572].

У монографії Л. Данюк «Управління нотаріатом в Україні: історія та сучасність: (адміністративно-правове регулювання відносин у сфері управління нотаріатом)», автор розглянула історію формування нотаріату та теоретичні засади управління нотаріатом в Україні, визначила співвідношення понять «управління нотаріатом», «державне регулювання нотаріальною діяльністю» та «організація нотаріальної діяльності», з'ясувала сутність управління нотаріатом в Україні та шляхи його вдосконалення [100, с. 45].

Монографія професора М. Дякович «Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом» [156] присвячена вдосконаленню механізму охорони і захисту сімейних прав та інтересів нотаріусом, в тому числі позасудовим формам врегулювання сімейних правовідносин. Автором здійснена спроба вивести формулу ефективності інституту нотаріату поряд з судовими процедурами у сфері охорони і захисту сімейних прав та інтересів, а також адаптувати його результати у сімейне законодавство та практичну діяльність нотаріусів України.

У книзі «Чорнила нотаріуса віками не вицвітають» [232] укладачами висвітлено історію нотаріальної справи, особливості її формування у зарубіжних країнах, процес становлення в Україні. Окрему увагу приділено нотаріату Європи епохи Середньовіччя та Відродження, доби Київської Русі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, Запорізької Січі, Російської імперії, довоєнного, Другої світової війни та післявоєнного періодів, а також сучасного періоду.

Питання дослідження історії становлення нотаріальної діяльності відображено також в окремих розділах навчальних видань із нотаріату, зокрема підготовлених українськими науковцями, а саме: М. Дякович [154], О. Котухою [327], В. Комаровим та В. Баранковою [224–226], Х. Майкут [258], Ф. Медвідем, В. Усенком, Я. Медвідем [271], Л. Радзієвською та С. Пасічник [447], Л. Сміян, Ю. Нікітіним, П. Хоменком [466], С. Фурсою та Є. Фурсою [509–511] та ін.

Детальний аналіз Закону України «Про нотаріат» зроблено О. Коротюк [233] та авторськими колективами: за загальною редакцією О. Остапенка [342] та

К. Чижмарь [284] шляхом видання науково-практичних коментарів до Закону України «Про нотаріат».

Значний внесок у розвиток національної науки про нотаріат зроблено Л. Радзієвською та С. Пасічник, що підтверджується їхньою працею «Нотаріат в Україні» [447]. На їх думку, сутність нотаріальної діяльності полягає в посвідченні та підтвердженні певних прав і фактів, у юридичному закріпленні цивільних прав з метою запобігання можливим порушенням або є засобом захисту вже порушених прав [447, с. 9–10].

Передусім автори вказують на значимість регуляторної функції нотаріату в посиленні правового регулювання господарських відносин, визначають основні завдання нотаріату, які полягають у захисті та охороні власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, здійсненні контролю за законністю в цивільному обороті та запобіганні можливим правопорушенням.

Українські вчені В. Комаров та В. Баранкова також досліджували становлення нотаріату в Україні в підручниках з нотаріату «Нотариат и нотариальный процесс» [226] та «Нотаріат в Україні» [225]. На думку вчених, нотаріальна діяльність спрямована на надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам. Особливість нотаріальної форми полягає в тому, що вона, як правило, спрямована не на безпосередній захист, а на попередження права [225, с. 41]. Наприклад, у підручнику «Нотаріат в Україні» В. Комаров та В. Баранкова висвітлили історію виникнення та розвитку нотаріату в Західній Європі й Україні.

Значним внеском у дослідження нотаріату є спільні праці С. Фурси та Є. Фурси, зокрема навчальні посібники «Нотаріат в Україні» [510] і «Нотаріат в Україні. Теорія і практика» [511], монографія С. Фурси «Нотаріальний процес: Теоретичні основи» [482], а також науково-практичний посібник «Теорія нотаріального процесу» [483] та підручник за загальною редакцією С. Фурси «Нотаріат в Україні: Книга 1. Організація нотаріату з практикумом» [322].

Важливим із погляду на нотаріат як на правовий інститут є вклад С. Фурси у розроблення концепції охорони та захисту прав фізичних і юридичних осіб та держави у нотаріальному порядку, у закладенні правових основ науки про нотаріат та

комплексному розкритті правової природи нотаріальних правовідносин. На підставі проведених досліджень запропоновано теоретичну модель нотаріату в Україні як структуру нотаріальних органів, на яку покладається правозахисна державна функція, що має здійснюватися відповідно до змісту нотаріального процесу та передбаченої законодавством процедури. Змістом діяльності нотаріату визначають правоохоронну та правозахисну діяльність, яка державою покладена на спеціальну структуру органів та на окремих посадових осіб [509, с. 33].

Серед дисертацій, предметом дослідження яких є історія нотаріату в Україні, на нашу думку, слід виокремити праці:

– Л. Єфіменка «Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності» [164], у якій висвітлено низку питань, що характеризують нотаріат як правовий інститут та як систему правовідносин, що виникають у зв'язку з нотаріальною діяльністю та її організацією, а також в певній мірі визначено історико-правове значення Руської Правди у формуванні витоків нотаріату та роль передбачених цим джерелом права свідків як провісників посадових осіб та органів, що в подальшому вчиняли нотаріальні дії;

– Н. Василюк «Охорона та захист права власності нотаріусом», у якій здійснено аналіз поняття і характеристики охорони та захисту права власності нотаріусом, моделі організації нотаріату як інституту охорони та захисту права власності, визначено компетенції нотаріуса у справі охорони та захисту права власності [49];

– В. Черниша «Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні» [570], в якій простежені питання виникнення, становлення та розвитку нотаріату, здійснено аналіз двох типів нотаріату, на яких ґрунтується діяльність сучасного нотаріату – публічного (державного) та латинського (вільного). Обґрунтовується необхідність діяльності в Україні нотаріату лише латинського типу, як такого, що найбільше відповідає сучасним вимогам європейського законодавства;

– А. Гуледзи «Нотаріальна діяльність в Україні: становлення, розвиток, удосконалення (адміністративно-правовий аспект)» [87], у якій проаналізовано теоретичні та практичні питання становлення, розвитку та вдосконалення

нотаріальної діяльності в Україні. Здійснено історичну періодизацію становлення та формування інституту нотаріату, узагальнено його розуміння в науці та практиці. Визначено поняття, завдання й ознаки нотаріальної діяльності в Україні, а також її правове регулювання. Досліджено сутність і структуру адміністративно-правового статусу нотаріальних органів. Охарактеризовано мету, функції та принципи нотаріальних органів. Заакцентовано на дослідженні компетенції нотаріальних органів щодо вчинення нотаріальних дій. Розкрито зміст та особливості юридичної відповідальності державних і приватних нотаріусів. На підставі вивчення зарубіжного досвіду щодо здійснення нотаріальної діяльності визначено перспективні напрями та можливості адаптування його до діяльності нотаріальних органів України. Обґрунтовано науково-теоретичні висновки та практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства, норми якого регулюють порядок реалізації нотаріальної діяльності в Україні;

– Г. Гулевської «Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні» [88], в якій здійснено аналіз еволюції розвитку державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні та в зарубіжних країнах, розглянуто нотаріальну діяльність як об'єкт державного регулювання, з'ясовано питання співвідношення державного регулювання та управління нотаріальною діяльністю;

– Л. Данюк у дисертації «Управління нотаріатом в Україні» [99] довела, що специфіка управління нотаріатом виявляється в існуванні декількох його видів, що виокремлено залежно від суб'єкта й об'єкта управління, а також спрямованості управлінського впливу. Визначено державне, громадське та муніципальне управління. За ознакою об'єкта управління виокремлено управління державним нотаріатом та приватними нотаріусами. Здійснено розмежування державного управління та державного регулювання нотаріату. Систематизовано адміністративні процедури щодо управління нотаріатом, учасниками яких є державні органи та суб'єкти нотаріальної діяльності, а також за ознакою наявності (чи відсутності) негативних правових наслідків застосування таких процедур. За першою ознакою виокремлено три види процедур, а

саме: нормотворчі, правореалізаційні, юрисдикційні. За другою – два види: юрисдикційні, неюрисдикційні.

Наукові здобутки Н. Ільєвої присвячено дослідженню адміністративно-правових засад регулювання нотаріальної діяльності в Україні. Автор зосередила увагу на загальній характеристиці нотаріальної діяльності, особливостях правового регулювання окремих напрямів нотаріальної діяльності та шляхах удосконалення правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні.

У дослідженні В. Баранкової «Проблеми нотаріальної форми охорони та захисту прав» [8] зроблено висновок, що під час розвитку системи юстиції нотаріат став порівняно самостійною структурою й є органом публічної влади, а термін «приватний» належить не до нотаріату, а до організаційної форми діяльності нотаріуса як особи, уповноваженої державою на вчинення нотаріальних дій. Науковцем зазначено, що сутність діяльності нотаріальних органів полягає в тому, щоб забезпечити реальність цивільних прав, що набуваються, їх закріплення у встановленій юридичній формі, посвідчення тих фактів, які пов'язані з виникненням різних цивільних правовідносин.

На думку В. Баранкової, відносини, які виникають у зв'язку з проведенням нотаріальної діяльності, за своїм характером є процесуальними, спрямованими на вирішення матеріально-правових питань. Правник також зробила висновок, що всі суб'єкти у нотаріальному процесі є у правовому зв'язку з нотаріусом, оскільки необхідність у процесуальних відносинах виникає тоді, коли суб'єкти права не можуть самостійно реалізувати свої законні права та інтереси [8, с. 15,17].

Джерельну базу дослідження складають праці дослідників історії держави і права України, історії нотаріату, цивільного права, опубліковані нормативні акти відповідних галузей права.

Протягом останніх років видано ряд збірників документів, зокрема: Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі [383], Зібрання малоросійських прав 1807 г. [467], Статути Великого Князівства Литовського (1529, 1566 і 1588 рр.) у трьох томах [469-472], Кодифікація цивільного законодавства на українських землях [218].

Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності досліджувалися на підставі нормативно-правових актів та пам'яток права різних історичних періодів як України, так і інших держав. Це, зокрема: Еклога, Книга Епарха, Руська Правда, Литовські статuti (1529, 1566, 1588 pp.), інструкція Гетьмана Данила Апостола судам від 13 липня 1730 р., «Процес короткий приказний» 1734 р., «Суд і розправа в правах малоросійських» 1750 р., «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., російське Положення про нотаріальну частину 1866 р., Австрійське нотаріальне Положення 1871 р., польське Право про нотаріат 1933 р..

Характеризуючи розвиток законодавства в радянській Україні автором здійснено детальний аналіз українських нотаріальних Положень 1923, 1925, 1928, 1944, 1956, 1964 pp., Закону УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року.

Законодавство, що регулює нотаріальну діяльність в незалежній Україні, охоплює дуже багато нормативно-правових актів. До яких, в першу чергу, слід віднести Закон України «Про нотаріат» 1993 р., Цивільний, Сімейний, Земельний, Податковий, Господарський кодекси, численні законодавчі акти, а також інші нормативно-правові акти, що стосуються діяльності органів нотаріату та квазінотаріату.

На нашу думку, хоча певним проблемам становлення та розвитку нотаріальної діяльності в Україні в історико-правовій науці були присвячені дослідження вчених-юристів, проте вони вже не задовольняють потреби теорії та практики через істотні зміни чинного законодавства, потребують ревізії сталі доктрини нотаріального права. Отже, є достатньо актуальним і конче потрібним комплексне дослідження історії становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність на українських землях від Київської Русі до сучасної незалежної України.

Історіографія становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність – це сукупність досліджень у галузі права, сукупність юридичних робіт, що володіють внутрішньою єдністю, присвячені зародженню, становленню та перспективам розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в конкретний історичний період, які відображають еволюційний процес накопичення

та вдосконалення правового знання, є логічно взаємопов'язаною та несуперечливою системою правових джерел наукових знань про правове регулювання нотаріальної діяльності.

Нотаріат у більшості досліджень постає як функціонально та інституційно відособлена сфера публічної влади. Проте історико-правовий процес становлення нотаріату як публічного органу не є однозначним та завершеним. Це підкреслює ще одна атрибутивна ознака нотаріальної діяльності – її правове регулювання. Історіографічному знанню про нотаріальну діяльність та нотаріат в Україні бракує саме цієї складової – системного знання про правове регулювання нотаріальної діяльності, яке б враховувало не тільки внутрішній (генетичний) розвиток інституту нотаріату, а й зовнішній державний та правовий розвиток, зокрема формування українського права та його форм (джерел).

В Україні немає наукових праць, в яких було б узагальнено історію правового регулювання нотаріальної діяльності як специфічного історико-правового процесу. Водночас саме такі дослідження є необхідною складовою історико-правового дослідження, що відрізняє його від історичних, соціологічних чи інших наукових досліджень.

1.2 Методологія дослідження

Історичний досвід свідчить, що становлення права, як і інших соціальних інститутів, відбувалося «знизу», тобто відповідно до усвідомлення людьми потреби в упорядкуванні відносин між ними на основі співробітництва, взаємоузгодженості поведінки та вирішення соціальних конфліктів засобами, що виключають насильство [219, с. 23]. Створена на цій основі система нормативно-правового регулювання еволюціонувала. З покоління в покоління вона продовжувала вдосконалюватися переважно спонтанно в традиційній для того часу усній формі, без будь-якої участі у цьому процесі науки. Остання долучилася до процесу правотворення на значно пізніших етапах правового розвитку, коли правові норми почали набувати письмового вираження, що пов'язано з появою ранньодержавних

утворень. Ми погоджуємося з думкою М. Козюбри, що творцями права є не наука і навіть не юристи, а пересічні люди [219, с. 23].

Багато наукових досягнень у галузі методології здійснено сучасними українськими дослідниками. Це роботи учених-теоретиків держави і права О. Балинської, І. Безклубого, Т. Гарасиміва, О. Гетьмана, В. Кампо, М. Кельмана, М. Козюбри, О. Костенка, Л. Луць, О. Мурашина, Ю. Оборотова, О. Петришина, П. Рабіновича, Н. Сатохіної, О. Скакун, М. Страхова, О. Тихомирова, Л. Федоренка, В. Шафірова, Д. Шигаль та інших. Серед праць, що торкаються методології нотаріальної діяльності виділяються праці І. Безклубого, С. Гусаревої, Л. Єфіменка, С. Фурси, І. Черемних, В. Яркова та ін.

Методологія – сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмета науки; система певних теорій, законів, підходів, що відображають процес пізнання. Узагальнення основних підходів до визначення методології сучасними науковцями дає змогу розглядати це поняття як складне утворення, що охоплює концептуальний виклад мети, змісту, а також системи підходів, методів, логічних прийомів та інших можливих засобів пізнання й удосконалення досліджуваних явищ, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про досліджувані проблеми [7, с. 39].

Професор П. Рабінович вважає, що методологія юридичної науки – це: а) система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також б) вчення, теорія про їх використання в пізнанні державно-правових закономірностей.

На думку вченого, до складу цієї методології, зокрема, входять:

– філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний та ін., визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, зокрема державно-правових, закономірностей і можливості їхнього пізнання, здобуття істинних знань про них);

– загальнонаукові методи, тобто такі, що використовуються в усіх або у більшості наук (наприклад, структурний, функціональний методи, формально-

логічні методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури: аналіз, синтез і ін.);

– групові методи, тобто такі, які застосовуються лише у певній групі наук, приміром, тільки у суспільствознавстві (наприклад, метод конкретно-соціологічного дослідження);

– спеціальні методи, тобто такі, котрі прийняті для дослідження предмета лише однієї науки (наприклад, способи уясування (тлумачення) норм права, своєрідні методи узагальнення юридичної практики) [444, с. 181].

На думку інших авторів, методологія юридичної науки охоплює такі складові: 1) загальний (філософський) підхід; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) власні правові методи [481, с. 33].

Поняття методології - це складне утворення, що охоплює концептуальний виклад мети, змісту, а також системи підходів, методів, логічних прийомів та інших можливих засобів пізнання й удосконалення досліджуваних явищ, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про досліджувані проблеми [7, с. 39]. М. Кельман стверджує, що зміст і призначення методології – у науковому пошуку оптимальних шляхів, методів, прийомів, способів пізнання об'єктів [208, с. 174].

Лише в незалежній Україні історично-правова наука нарешті звільнилася від колишньої заідеологізованості. З'явилась можливість вибору методологічних підходів, плюралізації використовуваних методів дослідження, свободи наукової творчості [289, с. 55].

Методологічне наповнення сучасних досліджень правової системи, на думку Ю. Оборотова, необхідно вести в напрямі визначення руху правової системи України (прогресивних змін) на основі врахування сформованих традицій правового життя України, правового менталітету українського народу та його правових інститутів [333, с. 35]. Автор констатує, що сучасна методологія юриспруденції плюралістична за своєю природою. Оскільки стверджує наявність різних підходів до одного й того ж об'єкта: права і держави. Водночас це розмаїття підходів – свідчення переходу методології на новий рівень розвитку. Чим більше підходів

пропонує методологія під час осягнення об'єкта, тим ширші можливості для його багатоаспектного аналізу юридичною наукою і тим вищою є ефективність наукових досліджень права і держави [333, с. 38]. На нашу думку, це також стосується дослідження становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність.

Як справедливо зауважує П. Рабінович, але методичний плюралізм не повинен перетворюватись на методологічний анархізм, на методологічну нерозбірливість, сваволю, «всеїстивність» [444, с. 183]. На його думку, запобігти небажаним «витратам» під час дослідницького процесу можна, як видається, у разі дотримання принаймні таких трьох загальнометодичних постулатів:

– об'єктивна обумовленість обраних методів дослідження його предметом. Саме предмет дослідження (тобто певна грань, «сторона», веде окремий вид закономірностей об'єкта дослідження) «веде» дослідницький метод, визначає межі його застосовуваності, придатності, прийнятності;

– необхідність встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести й перевірити за допомогою певного об'єктивного критерію;

– неодмінним показником прийнятності, евристичності певного дослідницького підходу (і методу) слугує його спроможність сприяти виявленню, розкриттю соціальної сутності явищ, що вивчаються, а не приховуванню, затушовуванню її. Такою сутністю є здатність цього явища задовольняти потреби, інтереси певної частини соціально неоднорідного суспільства (а у деяких випадках – й усіх його громадян) [444, с. 183–184].

На думку О. Костенко, юриспруденція стає справжньою наукою тоді, коли досліджує не лише людське начало права, а й його природне начало, тобто, коли, вирішуючи «основне питання юриспруденції», визнає, що право є витвором не лише Людей, а й Природи [234, с. 126–127]. З юриспруденції, заснованої на «соціально-натуралістичній» методології, випливає «інструментальна концепція законодавства», якою законодавство має розглядатися не як чинник, що діє самостійно (це відбувається у «соціально-позитивістській» юриспруденції), а як інструмент у руках людей, який вони застосовують відповідно до своєї правової

культури, що відображає закони соціальної природи (і «природного права») [234, с. 131].

Має рацію В. Шафіров констатує, що ні законодавець, ні правозастосовувач не зможуть розраховувати на результативне здійснення принципів, норм права, якщо під час їхнього застосування виявлено байдужість до потреб, інтересів людей, проігноровані їхні ціннісні орієнтації [586, с. 151].

П. Рабінович стверджує, що потребовий підхід був і залишається неперевершеним, незамінним, можна сказати, єдино можливим дослідницьким інструментом виявлення сутності будь-яких соціальних явищ, зокрема держави та кожного з елементів її правової системи й її механізму юридичного регулювання (законодавства, законності, офіційної правової ідеології, юридичних відносин тощо). Учений зауважує, що потребовий підхід також знаходить застосування у галузевих юридичних науках [445, с. 52].

На нашу думку потребовий підхід був визначальним, у становленні теорії нотаріальної діяльності та її законодавчого регулювання в Україні.

Дедалі більшої актуальності набувають і проблеми адаптації правової системи України до європейських стандартів; інтеграції в систему латинського нотаріату; перевірки та подальшого впровадження в українське нотаріальне законодавство позитивного досвіду іноземних держав; гостро постає питання міжнародного обігу нотаріальних актів [270].

При цьому зауважуємо, що загальний розвиток історії становлення нотаріальної діяльності та її правового регулювання, окреслюється не за принципом формаційного сходження, а як загально-цивілізаційний прогрес, тобто за допомогою цивілізаційного підходу.

Розвиток цивілізаційного підходу співпав з проголошенням нашою державою курсу на євроінтеграцію, у відповідності з чим набула концепція наукових орієнтирів європейської соціокультурної ідентичності України, де вона представлена як органічна складова історичного розвитку Європейської цивілізації [70, с. 19].

Цілком слушним є висновок М. Страхова, що спроби повністю відкинути всю колишню методологію, на жаль, можуть сьогодні призвести до методологічної

невизначеності та перетворення історично-правової науки в просту суму незлічених фактів, що не піддаються узагальненню. За таких умов залишаються лише загальнонаукові та спеціальні наукові методи – систематичний, структурно-функціональний, логічний, статистичний, багатоваріантний, системно-структурний, повний перелік яких трапляється в авторефератах кандидатських дисертацій і які розрізняються як методологічні, філософсько-світоглядні підходи дослідження [474, с. 100].

Для вивчення історії юридичної науки необхідно застосовувати методи пізнання не тільки історико-правової чи теоретико-правової науки, але й галузевих наук [205, с. 476]. З огляду на важливість методологічних досліджень, галузеві науки, їхні школи та доктрини постійно дбають про її розвиток, а тому періодично переоцінюють й переглядають зміст і систему своїх методів дослідження з урахуванням їх суспільних та наукових інтересів і потреб [199, с. 158]. Ми підтримуємо думку Л. Луць, що найменш дослідженою є галузева методологія [254, с. 50].

Історія держави і права під час дослідження історично-правових явищ та для відновлення у сьогоденні подій минулого, вдається до спеціальних методів, прийнятих лише для юридичної науки: історично-правового та порівняльно-правового [289, с. 50].

В історико-правових дослідженнях важливу роль відіграють емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання, які є у нерозривному зв'язку. Емпіричний рівень пов'язаний із накопиченням фактичного матеріалу, який належить до досліджуваної теми, а також з їх описом. Збір і вивчення фактів є першим і необхідним етапом у розвитку історико-правової науки, який створює можливість переходу до теоретичного осмислення та узагальнення. На теоретичному рівні дослідження відбувається оцінка, осмислення, пояснення історичних чинників, розкривається сутність досліджуваної події, а також закономірності та тенденції її розвитку [222, с. 83].

За допомогою історично-правового методу уможлиблювалося ретроспективне пізнання еволюції нотаріальної діяльності в Україні. Комплексність, усебічність і

послідовність дослідження забезпечували структурний, системний, історично-філософський і логіко-філософський методи [145, с. 56].

Ми погоджуємося з думкою Л. Єфіменка, що конкурентна взаємодія різних теоретико-методологічних підходів структурувала багаторівневість сучасної методології дослідження нотаріату та нотаріальної діяльності, що зумовило розширення можливості вивчення цього суспільного явища [169, с. 32].

Як стверджує Л. Єфіменко, взагалі, нотаріальна діяльність має комплексну правову природу. З одного боку, її можна представити як діяльність окремих суб'єктів (нотаріусів, відповідних посадових осіб, на яких згідно із законом покладений обов'язок учиняти нотаріальні дії), з іншого, – акцентувати більшою мірою на те правове значення та наслідки, які така діяльність має у суспільному житті. Відповідно до того як акценти дослідження змінюються, відповідні зміни відбуваються і в уявленні про правову природу такого явища. Спершу закономірно побачимо більш тісний зв'язок нотаріальної діяльності з публічним правом, зокрема адміністративним, можливо конституційним, однак згодом – з приватним правом, зокрема з цивільним. Звичайно, кожне правове явище вже саме собою є цілісним об'єктом дослідження, а відтак заперечувати комплексну правову природу нотаріальної діяльності буде нерозумно і помилково з наукового, зокрема методологічного погляду. Дуалістичний (публічно-приватний) характер природи нотаріальної діяльності вказує лише на те, що вона як об'єкт пізнання існує у відкритому середовищі. Як окремий елемент різних, водночас взаємопов'язаних підсистем права нотаріальна діяльність відчуває їх вплив із обох боків [162, с. 60]. На думку автора, нотаріат є міжгалузевим інститутом і має публічно-правову природу та переважно приватно-правовий характер [169, с. 32]. Досягнення наукового результату під час дослідження нотаріальної діяльності вимагає відбору та впорядкування пізнавальних засобів, виявлення співвідношення між ними, визначення способів і послідовності їх використання і для пізнання сутності такої діяльності, і для встановлення юридичних можливостей її впливу на суспільні відносини [162, с. 61].

Спроба дослідити правове, в тому числі законодавче, регулювання нотаріальної діяльності в історичній ретроспективі дала змогу виявити необхідність урахування важливих для отримання об'єктивних результатів методологічних аспектів.

Методологія дослідження історії законодавчого регулювання української нотаріальної діяльності передбачає насамперед пошук виваженого співвідношення загальних (філософських) підходів та загальнонаукових методів пізнання зі спеціальними та власними правовими методами. Значення методології у вивченні правового, в тому числі законодавчого, регулювання нотаріальної діяльності в Україні складно переоцінити.

На сучасному рівні розвитку науки надається можливість використання принципово нової методології, яка дає змогу отримувати нові результати під час дослідження історико-правових інститутів, зокрема інституту нотаріату, і робити принципово нові висновки [177, с. 78].

З юриспруденції, заснованої на «соціально-натуралістичній» методології, випливає «інструментальна концепція законодавства», якою законодавство має розглядатися не як чинник, що діє самостійно (це відбувається у «соціально-позитивістській» юриспруденції), а як інструмент у руках людей, який вони застосовують відповідно до своєї правової культури, що відображає закони соціальної природи (і «природного права») [234, с. 131].

У методології досліджень нотаріальної діяльності як складової юридичної діяльності простежуються й інші специфічні тенденції. Наприклад, С. Гусарев вказує на помітне зміщення акцентів досліджень – якщо раніше науковці основну увагу приділяли питанням правової природи, сутності, соціальної ролі нотаріальної діяльності, то сучасні дослідники наголошують на психологічних, морально-етичних, деонтологічних її аспектах [97, с. 38].

Прогалини у законодавстві, запізніле реагування законодавця на зміни суспільних відносин дають кожному юристу широке поле для творчого вирішення практичних проблем. За таких обставин нотаріус латинського типу, публічний і вільний водночас, більше ніж будь-хто інший здатний віднайти адекватне новим соціальним реаліям рішення, яке гармонійно враховувало б і приватні, і публічні

інтереси. Нотаріат не повинен залишатися осторонь законотворчого процесу. Проблема залучення нотаріусів до законотворчої діяльності є складовою ширшої проблеми – визначення меж і способів впливу держави на нотаріат та налагодження дієвого зворотного зв'язку. У цьому контексті важливим методологічним завданням і є розробка критеріїв визначення ефективності державного впливу на нотаріат, в основу яких, на думку І. Черемних, повинна бути покладена міра досягнення заздалегідь визначених оптимальних параметрів функціонування нотаріату [559, с.149–151].

Останні дослідження нотаріату в Україні, незважаючи на різноманітність підходів, відзначаються прагненнями до структуризації, упорядкування одержаних знань. Це пов'язано із становленням нотаріальної науки, яка має власний предмет, методологію, систему, а також посідає особливе місце у правовій науці України [512, с. 4–5].

Методологічною основою дослідження історії законодавчого регулювання української нотаріальної діяльності є методи.

Метод регулювання суспільних відносин, характерний для тієї чи іншої галузі права, неможливо прирівнювати до одного з юридичних засобів впливу. Адже він розуміється як поєднання юридичних засобів впливу на суспільні відносини й розкриває: а) порядок встановлення прав і обов'язків; б) ступінь визначеності наданих прав і «автономності» дії їх суб'єктів; в) взаємоположення суб'єктів правовідносин; г) наявність або відсутність конкретного юридичного зв'язку між суб'єктами прав і обов'язків; г) шляхи та засоби забезпечення встановлених суб'єктивних прав [207, с. 256].

На думку К. Чижмарь, формування теоретико-методологічних основ інституту нотаріату як елемента механізму позасудового захисту прав і свобод людини та громадянина та його складових вимагає усталення відповідної комплексної методології або ж своєрідної «схеми пояснення в науковому пізнанні» [576, с. 91].

Ми погоджуємося з думкою І. Безклубого та Л.Єфіменка, що структура сучасної методології дослідження нотаріальної діяльності є багаторівневою [13, с. 52].

Л. Єфіменко зробив висновок, що відбувається збагачення правознавчої методології завдяки здобуткам герменевтики, соціопсихолінгвістики, синергетики. Такі здобутки дають змогу вивчати функціональні, адаптаційні, творчі можливості правових інструментів та механізми реалізації цих можливостей, за їх допомогою вивчають інші правові або споріднені з ними явища, які не повністю визначені у формальному аспекті. Це, зокрема, правотлумачний і правозастосовний розсуд, особливості реалізації правових норм з оцінними категоріями, проблема визначення балансу між інтересами особи та суспільства. Зважаючи на сучасне розширення правознавчої методології у сфері нотаріальної діяльності, можна дослідити зв'язок та рівновагу між публічними та приватними інтересами, проблеми взаємовпливу нотаріату та держави [162, с. 63].

Як зауважує Н. Сатохіна, завданням правової герменевтики є уможливити мирне співіснування людей [454, с. 145]. На нашу думку це є одним із основних завдань органів нотаріату в Україні.

Герменевтика об'єктивно передбачає включення в систему юридичної методології методів історико-правового аналізу, порівняльно-історичного правознавства, оскільки вказані способи пізнання правової дійсності мають не тільки пізнавальне, а й практичне значення – історична методологія дає змогу розширити межі державно-правових досліджень на основі відповідних аналогій здійснювати важливі історико-правові узагальнення та аналогії [201, с. 8].

Під час тлумачення тексту закону виникають нові лінгвістичні конструкції, через які формується певне герменевтичне коло – розуміння через попереднє розуміння, тому історію і сутність нині чинного закону можна інтерпретувати через предісторію та сутність попереднього [201, с. 9].

Тенденції розвитку методології нотаріальної діяльності визначають насамперед зміни в загальній системі методології дослідження правових явищ, серед яких П. Рабінович виокремлює процеси фундаменталізації – широкого застосування методологічних напрацювань філософії права; антропологізації – визнання людини центральним об'єктом загальнотеоретичного праводержавознавства; глобалізації – актуалізації вивчення не лише національних правових систем, а й їх «сімей», а

також міжнародно-правових систем; деформалізації об'єкта і предмета правознавчих досліджень [446, с. 21].

Процеси глобалізації приводять до ширшого застосування системного, структурного, функціонального, порівняльно-правового методів тощо. Використання кожного з них у пізнавальному процесі як окремого та самостійного інструментарію дає змогу отримати за результатами проведеного дослідження об'єкта додатковий корисний ефект: кожен з використаних у дослідженні прийомів здатний привнести у загальну картину об'єкта свій внесок, до того ж відмінний від внесків інших методів [13, с. 50].

Деформалізація об'єкта досліджень полягає у тому, що якісні межі явища, яке позначають поняттям права, розмиваються, втрачають чіткість, переплітаються із суміжними соціальними феноменами – мораллю, правовою свідомістю, вивчення яких потребує застосування специфічних методів [446, с. 24]. Особливо це стосується нотаріальної діяльності. Наприклад, посвідчуючи заповіт від особи похилого віку, нотаріус одночасно виступає як нотаріус, правовий радник, психолог та священник.

Як зауважує В. Заломов, саме антропологічна методологія найбільше підходить для аналізу історії розвитку нотаріату – це інститут, діяльність якого значною мірою залежить не тільки від законодавчих норм, а й від правової поведінки суб'єктів права, від їх правосвідомості. Нотаріат як інститут покликаний «олюднювати» право, бути правозахисним органом та органом превентивного правосуддя [177, с. 80].

На думку С. Гусарева, основу методологічної бази досліджень нотаріальної діяльності становлять структурно-функціональний, діяльнісний, соціологічний, аксіологічний, формально-догматичний методи [97, с. 33].

Методологічною основою дослідження історії українського нотаріального законодавства є використання загальнонаукових та окремих конкретно-наукових і спеціально-правових методів пізнання.

Розрізняють загальнонаукові (діалектичний, системного аналізу, синергетичний, історичний) та спеціальні (структурно-функціональний, історико-правовий,

статистичний, порівняльно-правовий (компаративний) формально-логічний та ін.) методи [30, с. 52].

Ми вважаємо слушною думку І. Безклубого та Л. Єфіменка, що для цілісного дослідження нотаріальної діяльності слід зважати на світоглядні методи (діалектичний, метафізичний, ідеалістичний, емпіричний, системний, метод скептицизму), методи логіки (метод гіпотез, узагальнення та абстрагування, метод моделювання, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, аналогії тощо), а також порівняльно-правовий, історично-ретроспективний, прогностичний методи [13, с. 53].

Історичний метод використано для відтворення історії виникнення й розвитку законодавства про нотаріальну діяльність, починаючи від давніх часів до сьогодення; доведення як історія правового регулювання української нотаріальної діяльності відображала особливості історичного процесу розвитку української нації, держави і права [145, с. 55].

Так, конкретно-історичний підхід передбачає розгляд становлення та розвитку нотаріальної діяльності та нотаріального законодавства в тих особливих умовах, в яких вони склались і отримали свій розвиток. Наприклад, це стосується досліджень становлення законодавства про нотаріальну діяльність в Київській Русі, Великому князівству Литовському, яке обумовило своєрідність, а в ряді випадків і унікальність тієї чи іншої держави.

Історико-порівняльний метод спрямований не лише на конкретне дослідження своєрідності історико-правового матеріалу, але й на створення синтетичних історичних узагальнень [591, с. 1186].

Таким чином, під час дослідження правового регулювання української нотаріальної діяльності також використовуються порівняльно-правовий та формально-логічний методи. Традиційно порівняння як таке не може розглядатися окремо від інших логічних прийомів пізнання (аналіз, синтез, дедукція, моделювання, абстрагування і т. д.). Порівняння як логічна рефлексія, прийом, спосіб пізнання не існує ізольовано, воно тісно взаємодіє з усіма прийомами і засобами пізнання [462, с. 8-9].

В основі порівняльно-історичного методу насамперед є логічний метод порівняння, який охоплює майже всі сфери людської діяльності [590, с. 791].

Логічний метод дослідження передбачає вивчення історичного процесу становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в абстрактній та теоретичній послідовності, звільненій від випадковостей, несуттєвого, незакономірного. Логічними засобами наукового пізнання є аналогія, аналіз та синтез, індукція та дедукція [145, с. 53].

Місце, роль та значення порівняльного методу в методології науки є не однозначним, іноді діаметрально протилежним. Різноманіття поглядів учених свідчить про його універсальність і здатність інтегруватися з більшістю загальнонаукових методів, що зумовило його застосування в єдності з різними загальнонауковими методами, наприклад: порівняльно-історичний, порівняльно-структурний, порівняльно-функціональний, порівняльно-аксіологічний, порівняльно-топологічний тощо, а також у різних наукових дисциплінах як спеціально-науковий метод: порівняльно-лінгвістичний, порівняльно-семіотичний, порівняльно-правовий, порівняльно-філософський, порівняльно-політичний [486, с. 133].

Для вітчизняного державознавства, що вивчає історію законодавчого регулювання української нотаріальної діяльності, характерні загальні наукові методи дослідження.

Зокрема використання діалектичного методу пізнання дало змогу визначити певні закономірності розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності, починаючи від його генезису в Київській Русі до сучасного незалежного нотаріату. Закон переходу кількісних змін у якісні свідчить, що розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності невід'ємно пов'язаний із загальними правовими нормами, які діють у відповідний відрізок історії, зокрема цивільно-правовими [145, с. 54].

Метод герменевтики сприяв пізнанню текстів нормативних актів, архівних матеріалів, інших документів, аналізу й оцінці змісту монографічних праць, наукових публікацій, що дало змогу узагальнити процес становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність.

За допомогою аксіологічного методу визначається якість нотаріальних нормативних актів древньої Русі, Галицько-Волинської держави, Великого князівства Литовського, Польського Королівства, Української Козацької держави, Російської та Австрійської імперій, Польщі, радянської України, сучасної України.

Широкого застосування набули загальнонаукові методи, а саме: логіко-історичний, який передбачає наповнення будь-якої логічної моделі історичним змістом задля унеможливлення підміни реальності на раціонально вибудований логічний ряд поза межами об'єктивної дійсності [289, с. 47].

Статистичний метод як один із конкретно-наукових методів використовувався у визначенні ефективності правового, в тому числі законодавчого, регулювання нотаріальної діяльності на різних етапах його розвитку.

Метод моделювання використано під час розробки пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення нотаріального законодавства та практики його застосування [119, с. 141].

Спеціально-правові методи застосовувалися в їхньому оптимальному співвідношенні: історично-правовий метод ґрунтується на доктрині синтезних, інтегрованих досліджень правових явищ та історичних процесів.

Лише комплексне, множинне залучення окремих груп методів із використанням певних їхніх сегментів, пріоритетних на різних етапах дослідження, дає змогу обґрунтовано й достовірно вирішити завдання дослідження законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Україні.

Під час дослідження правового, в тому числі законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Україні застосовувалися взаємопов'язані наукові методи (теорії, парадигми), як: діалектичний, історичний, порівняльний, герменевтичний, аксіологічний (ціннісний), системний, структурний, синергетичний, комплексний та інші методи дослідження.

На нашу думку, подальші дослідження становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність базуватимуться не лише на традиційних правових методах дослідження, але й специфічних методах, зокрема на психологічних,

антропологічних, синергетичних, кібернетичних, гуманістичних, семіотичних підходах.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дисертації на основі аналізу наукової літератури розглянуто рівень висвітленості питань, які охоплюються предметом дисертаційної роботи.

Праці істориків права та цивілістів дорадянського періоду є багатим джерелом щонайпершого фактичного матеріалу і яскравим відображенням еволюції наукових поглядів на процеси зародження, становлення й розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності з найдавніших часів і до початку ХХ ст.

Дослідження історії становлення нотаріальної діяльності Нового часу представлено переважно працями російських науковців права, які ігнорували специфіку розвитку українського права.

Радянська історіографія законодавства про нотаріальну діяльність формувалась в основному російськими вченими та відзначалася заангажованістю, схематизмом і фрагментарністю. Слід зазначити, що науковці вказаного періоду практично не досліджували історію української нотаріальної діяльності.

Вивчення стану дослідження проблем становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в Україні свідчить, що лише у період незалежної України проведено основні розвідки українськими науковцями, які присвячені становленню інституту нотаріату. Заслуговують на увагу праці з історії нотаріату, зокрема: дисертаційна робота Л. Ясінської «Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект)», монографії О. Неліна «Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення», М. Кальницького «Нариси історії нотаріату України», О. Король, М. Башти «Чорнила нотаріуса віками не вицвітають».

Отже, історіографія становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність – це сукупність досліджень у галузі права, сукупність наукових праць, присвячених зародженню, становленню та перспективам розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в конкретний історичний період, які

відображають еволюційний процес накопичення та вдосконалення правового знання, є логічно взаємопов'язаною та несуперечливою системою правових джерел наукових знань про законодавче регулювання нотаріальної діяльності та синтезовані тематичною єдністю.

У розділі запропоновано перелік методів, які стали основою для теоретичних досліджень та проілюстровано їхню використовуваність (функційну здатність) під час з'ясування проблемних питань. Правова реконструкція еволюції законодавства про нотаріальну діяльність коригувалася за допомогою потребового підходу для аналізу значного пласту історичних і юридичних фактів .

Наприклад, зазначено, що за допомогою історично-правового методу з'ясовуються еволюція виникнення й розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності, починаючи від давніх часів до сьогодення.

Комплексність, усебічність і послідовність дослідження забезпечували структурний, системний, історично-філософський і логіко-філософський методи.

Для цілісного дослідження законодавства про нотаріальну діяльність застосовано світоглядні методи (діалектичний, метафізичний, ідеалістичний, емпіричний, системний, метод скептицизму), методи логіки (метод гіпотез, узагальнення та абстрагування, метод моделювання, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, аналогії тощо), а також порівняльно-правовий, історично-ретроспективний, догматичний, прогностичний методи.

Метод герменевтики сприяв пізнанню текстів нормативних актів, архівних матеріалів, інших документів, аналізу й оцінці змісту монографічних праць, наукових публікацій.

Метод моделювання автором використано під час розробки пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення нотаріального законодавства та практики його застосування.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ОСНОВИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У IX - У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

2.1 Передумови становлення нотаріальної діяльності у Римській та Візантійській імперіях та її розвиток у державах Середньовічної Європи (IX- XVI ст.)

Очевидним є той факт, що нотаріальна діяльність, є невід'ємною складовою правової системи будь-якої держави.

Для розгляду питання щодо законодавчого регулювання нотаріальної діяльності важливе значення має питання становлення інституту нотаріату.

В історико–правовій літературі звертається увага на те, що виникнення нотаріату зумовлено потребами свого часу.

Як зауважує А. Феміліді, первісна форма нотаріату постала як суто обрядність та завдяки своєму постійному й послідовному розвитку досягла найбільшої досконалості й посіла належне місце у складній системі права [506, с. 1].

Прийнято вважати, що зародження нотаріальної діяльності пов'язане із розвитком цивільного обороту, зокрема необхідності документального затвердження прав на користування та володіння майном (в тому числі нерухомим).

У контексті запропонованого дослідження вважаємо за доцільне з'ясувати важливі історичні передумови зародження нотаріальної діяльності.

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників, що виникнення нотаріату пов'язано із делегуванням приватним особам певних публічних функцій щодо посвідчення фактів (наприклад, складання актів (договорів) про відчуження майна та проведення їх реєстрації).

Аналізуючи праці українських та зарубіжних вчених, наприклад, О. Неліна [292, с. 14], М. Дякович [154, с. 40], М. Долгова [108, с. 77], Г. Григоровського [386,

с. 77, 95] та інших, приходимо до висновку про існування праобразу нотаріату - писарів, писарів-канцеляристів у Вавилоні 1760 року до н. е., у Єгипті та стародавній Греції.

Професори М. Дякович [154, с. 40] та О. Нелін [292, с. 14] правомірно стверджують, що нотаріат виник як різновид адміністративної діяльності, оскільки вчинення різними посадовцями актів не було їх основною діяльністю. Тобто вони вчиняли акти (дії), які прийнято вважати прирівняними до нотаріально посвідчених. Таким чином, приходимо до висновку про зародження органів квазінотаріату.

Функції посадових осіб, що забезпечували формування доказів, виконувались в Єгипті агрономосами, в Греції – ієромемнесами чи епістатами, які були священнослужителями [154, с. 40].

Здійснивши аналіз праць істориків та істориків правників, наприклад Ж. Лекрана [245, с. 41], Л. Ясінської [622, с. 41], приходимо до висновків, що основною дієвою особою при укладенні договорів був все таки свідок.

Однак, на нашу думку, свідки виступали тільки учасниками нотаріального процесу, підтверджуючи факт вчинення такого договору, оскільки основними дійовими особами такого правочину були сторони.

Як зауважує Ж. Лекран, поняття «нотаріус» ґрунтується на дієслові «нотувати» (записувати, тестувати). Тих, хто складав акти, визначали так: писар – це *sesh* – той, хто пише, а точніше *sesh medjat* – «писар актів». Писар завжди зображувався із каламом в руках, а також маленькою палітрою....Писарська справа передавалася від батька до сина. У численних наукових працях наводиться, як формувався писар: він переймав знання від батька, існували навіть сім'ї писарів; отримували певну освіту. «Вуха у нього на спині» – означало, що навчання молодих писарів відбувалося за допомогою різки, а іноді й батога [252, с. 29].

Таким чином приходимо до висновку, що в древньому Єгипті було встановлено освітній ценз для осіб, які були писарями, що укладали та реєстрували певні, прирівняні до нотаріально посвідчених, акти, а сама писарська діяльність переходила у спадок.

Варто зауважити про відсутність джерел, що підтверджують існування у древньому Єгипті інституту нотаріату. Також не збереглися до нашого часу складені ними документи або акти щодо переходу права власності.

Ймовірно, що наступним кроком у розвитку до нотаріальної діяльності було письмове укладення договорів дарування, купівлі-продажу, міни, а також інших договорів та зобов'язань.

Французький дослідник історії нотаріату Ж. Леклан стверджує, що аналіз історичної спадщини Давнього Єгипту дає змогу віднайти відомості про існування особливої категорії писарів, яких можна вважати віддаленими попередниками сучасних нотаріусів, а функції, які вони виконували, прирівняти до нотаріальних. «Зображення писарів тут присутні в різних сферах діяльності. На польових роботах завжди фігурує писар – реєстратор, він може супроводжуватись агентами, які наглядають за виконанням робіт; збирачі податей; одні писарі присутні при всіх операціях, які ми можемо назвати комерційними; інші більше зорієнтовані на адміністративні проблеми або армію. Ми також знаходимо зображення писарів у храмах, в яких вони виконували функції жреців...» [252, с. 29].

Отже, вчинення нотаріальних дій не було основною працею єгипетських писарів, тому на нашу думку, їх правильніше було б назвати не праорганами нотаріату, а праорганами квазінотаріату.

Цікаво зазначити, що із розвитком торгівлі й обміну в Єгипті з'явилися різні види зобов'язань, що набули певних правових форм. Упродовж тривалого часу договори укладали як урочисту клятву, яку виголошували перед жерцями й урядовцями. Тільки за царювання фараона Бокхоріса договірне право було звільнене від цієї релігійної обрядовості, набуло світського характеру [490, с. 79]. Тобто було розширено цивільний товарообіг, який потребував більшої кількості кваліфікованих писарів для укладення різних договорів та складання заповітів. Факт підтвердження укладення договорів скріплювався печатками, які виготовлювалися із каменю (лазуриту, аметисту, онікса, агату та ін.), слонової кістки, чи мушель.

Очевидно було запроваджено норми, що регулювали порядок учинення актів, які прирівнювалися до нотаріально посвідчених, що ґрунтувалися на нормах звичаєвого права.

Слід зауважити, що єгипетські писарі приділяли належну увагу збереженню документів, в тому числі фінансових та укладених угод. Для цього ними використовувалися глиняні глечики.

Наприклад, під час розкопок руїн храмів було знайдено добре організовані нотаріальні архіви, які дають нам конкретні уявлення про те, як склалися нотаріальні акти [252, с. 30].

На нашу думку, вказані архіви лише умовно можна назвати «нотаріальними», оскільки відомостей про існування органів нотаріату чи їх корпоративне об'єднання не збереглося.

Аналіз історичних та правових пам'яток, зокрема Законів Хаммурапі, свідчить про високий правовий рівень укладених угод. Зокрема наголошувалося на необхідності при укладенні фінансових операцій присутності свідків. Сам факт укладення угод завершувався складенням документів та скріплювався підписами свідків та печаткою. Наприклад, згідно зі ст. 150 Законів Хаммурапі, у випадку належно оформленого чоловіком дарування нерухомого майна дружині, який оформлявся відповідним документом та скріплювався печаткою, то у випадку його смерті спадкоємці не могли відібрати від дружини вказане майно навіть через суд.

Таким чином, можна зробити висновок, що в Давньому Єгипті відбулося зародження праорганів квазінотаріату та нотаріальних архівів. Вказаними органами виступали писарі, які вчиняли акти, прирівняні до нотаріально посвідчених, зокрема укладали договори купівлі-продажу, заповіти, які скріплювалися підписами свідків та печатками. Також було започатковано основи майбутнього нотаріального процесу, зокрема, щодо порядку збереження укладених договорів, що здійснювалося на підставі норм, які регулювали порядок учинення нотаріальних дій та ґрунтувалися на нормах звичаєвого права.

Слід зауважити, що одні з перших форм нотаріату також знаходимо і в стародавній Єврейській державі.

Очевидним є той факт, що знайомство з Єгиптом ізраїльтян, привело до запозичення в певній мірі їх культури, зокрема, писемності та правил складання та укладення договорів, заповітів.

Зі середини II тисячоліття до н. е. про книги і державні письмові акти згадується вже як про звичне явище. Після війн, упорядковуючи державний устрій, Давид призначив 6 тис. осіб суддями і писарями у різних містах для нагляду за релігійними і світськими справами. Вони, власне, і виконували функції, що надалі перейшли до відання нотаріату. Судді та писарі, за звичаями Стародавнього Сходу, мали свої визначені місця на відкритих частинах міста (ворота, храми, майдани, базарні площі). Тут вирішувались усі спірні питання, а писарі завіряли акти дарування, відтермінування платежів тощо [622, с. 17–18].

На нашу думку, тут також варто вести мову про зародження органів квазінотаріату в особі писарів.

Важливе значення в житті людини – християнина відіграє священна книга - Біблія, яка містить релігійно-правові норми.

Ми погоджуємося з Місевич С., що конкретні приписи та загальні парадигми Біблії істотно вплинули на історичний процес формування канонічного права всіх, без винятку, гілок християнства [278, с. 9]. На думку О. Поповченко, у Старому Заповіті відображені норми, які на сьогодні закріплені у кримінальному, кримінально-процесуальному, адміністративному, цивільному, земельному, шлюбно-сімейному праві тощо [370, с. 37].

Водночас Л. Ясінська [622, с. 18] та Л. Шаповалова [585, с. 17] зауважують, що про адвокатів і повірених у Старому і Новому Завітах не згадується.

Справді, прямої вказівки на нотаріусів у Біблії [344] немає, хоча існують норми, що опосередковано підтверджують наявність осіб, які вчиняли нотаріальні дії.

На думку російської дослідниці Л. Шаповалової, дотичними до нотаріату є норми Біблії. Зокрема Старий Завіт: Книга «Вихід» (гл. 32:16, гл. 18:22); «Числа» (гл. 27:2); «Второзаконня» (гл. 1:16, гл. 21:20, гл. 25:1); «Книга суддів Ізраїльських» (гл. 4:5); «Перша книга Параліпоменон» (гл. 23:4, гл. 26:29–32); Новий Завіт: «Послання до Римлян» (гл. 16:22) [585, с. 143].

Аналізуючи главу 42 Книги Премудростей Ісуса сина Сирахового, відстежуємо, що у Біблії є відомості про порядок захисту своїх інтересів та права власності, «не соромитися очного виконання закону Всевишнього і завіту і суду, щоб учинити правосуддя нечестивому, суперечки між товаришем і стороннім і надання спадщини друзям, точності у вазі і мірах, – чи багато, чи мало придбаєш, – неупередженості у купівлі і продажу... При злій дружині добре мати печатку, і, де багато рук, там замикати. Коли щось видаєш, видавай за рахунком і вагою і роби всяку видачу і приймання за записом» [212, с. 724]. Указаними нормами підтверджується наявність цивільного обороту і необхідність фіксації договорів, зокрема укладення договорів купівлі-продажу, які скріплюються печаткою, тобто започатковано основи майбутнього нотаріального процесу.

Привертає увагу вислів з 44 Псалму: «Язык мій – перо книжника-скорописця» [185, с. 594]. Тобто у Псалмі вказується на певне коло шановних громадян – «книжників-скорописців», які володіли досконало технікою письма і, на нашу думку, були праорганами нотаріату, або, точніше, вчиняли перші нотаріальні дії, прирівняні до нотаріально посвідчених.

Ці особи, крім володіння високою технікою письма, також володіли певними кваліфікованими знаннями у складанні проектів різних документів, зокрема договорів, та наданні консультацій, які умовно можна назвати «юридичними». Наприклад, про це йде мова у главі 41 Книги Премудрості Ісуса сина Сирахового: «Золото і срібло утверджують стопи, але надійнішою за те й інше визнається добра порада».

Отже, Новий та Старий Завіти – приклади одних із найвідоміших світових правочинів, до складання яких залучені особи – письці-євангелісти, які були попередниками майбутніх нотаріусів.

Відомі звичаї стародавніх євреїв видавати контракти у двох примірниках, з яких один (закритий і запечатаний) вручався у присутності свідків третій особі і в разі опротестування контракту слугував повним доказом. Близько 600 рр. до н. е. обов'язок приймати і запечатувати контракти публічною (офіційною) печаткою було довірено переписувачам або секретарям, які входили до керівництва народом:

при викладі більшості положень використовували вони аббревіатури (скорочення), що давало їм змогу писати з великою швидкістю [459].

Характеризуючи документи давньої східної цивілізації, В. Бездрабко стверджує, що ретельне вивчення правових пам'яток доводить раціонально виважене слідування писарями порад їх укладання, що засвідчує «обережність» уживання рекомендованих приписів із метою не тільки уникнення встановлених правил, а й усвідомлення їх значення, опосередковано – важливості документа [12, с. 78].

Ми погоджуємося з думкою більшості авторів, що обов'язковість письмової форми договору була пов'язано з тим, що укладений документ був одним із найважливіших доказів у судовому процесі. Таким чином, можна стверджувати про зародження нотаріального процесу в древній Єврейській державі.

Як уже зазначалося, за своєю природою та застосуванням нотаріат не є суто національним інститутом. Аналіз праць українських та зарубіжних дослідників історії нотаріату свідчить, що нотаріальна діяльність зародилася у Стародавньому Римі. Хоча слід зауважити про відсутність одностайно визнаної дати виникнення інституту нотаріату.

Питання становлення нотаріату в Стародавньому Римі було предметом дослідження багатьох учених. Зокрема, діяльність римських нотаріусів досліджували українські та зарубіжні науковці В. Баранкова, Н. Васирина, С. Вименець, І. Вольман, Л. Єфіменко, М. Кальницький, Ю. Козьяков, В. Комаров, Н. Ляпідевський, Л. Мандельштам, І. Медведєв, О. Нелін, Ю. Орзіх, А. Фемеліди, І. Черемних, В. Черниш, Л. Шаповалова, Л. Шевчук (Ясінська) та інші.

Ми підтримуємо думку професора О. Неліна, що більшість дореволюційних дослідників (Н. Ляпідевський, І. Вольман, Л. Мандельштам) і сучасних учених (В. Черниш, Л. Ясінська, В. Комаров, В. Баранкова), правомірно вважають, що традиції інституту нотаріату зародилися у Стародавньому Римі одночасно з римським правом, що саме тут починає формуватися західноєвропейська парадигма нотаріату та виникають перші органи, які виконували нотаріальні функції [292, с. 10].

Так на думку Л. Ясінської, у Стародавньому Римі ще в період республіки (приблизно III ст. до н. е.) з'являються особи, обов'язком яких було підведення правового випадку під ту чи іншу формулу (як відомо, в древньоримському праві панував суворий формалізм, а тому дотримання формул було обов'язковим для всіх, хто звертався в судові установи) [606, с. 113].

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином, висновок В. Черниша про те, що загалом періодизація історії римського нотаріату збігається з періодизацією історії римської держави і права. Нотаріат формується впродовж перед класичного та класичного періоду римського права, а його *terminus post quem* є приблизно 200 р. н. е. Неоднозначність визначення останньої дати пояснюється, зокрема, складністю проблеми стосовно розрізнення понять «табуляцій» та «табеліон». Автор доходить висновку, що нотаріат виникає в Римі в період пізньої республіки. Науковець зауважує, що передісторія нотаріату пов'язана з такими обставинами і фактами, які мають місце не раніше, ніж починаючи з середини III ст. до н. е.: еллінізація Стародавнього Риму, поява писарів, претора для перегринів та світських юристів, виникнення в рамках *ius gentium* спочатку синграфів, а пізніше і хірографів, і головне – формування *fides publica*, яка також виникає в той же час [571, с. 15]. Аналізуючи вищенаведене, приходимо до висновку, що праоргани нотаріату Древнього Риму виникли в період республіки.

Більшість вчених, в тому числі В. Комаров та В. Баранкова [225, с. 9], Л. Ясінська [622, с. 20], поділяють писарів епохи республіки на дві групи: перші перебували на державній службі та називалися *scribae*, а другі - на службі у приватних осіб та іменувалися *exceptores et notarii*. Варто зауважити, що складання угод не було їх основною діяльністю.

До наших часів не збережено детальної інформації щодо структури інституту *scribae*, їх прав та обов'язків. Однак та незначна кількість інформації, що дійшла до наших часів, дала змогу Ю. Орзіху, зробити декілька висновків. По-перше, *scriba* обиралися магістратом лише з вільних осіб, тобто римських громадян, крім того, не позбавлених цивільної честі з будь-яких причин. Це автоматично формувало особистісний ценз для представників цієї професії. Суспільне становище *scribae*

було доволі значним, про що свідчить велика кількість випадків згадування про відповідні honores (почесті, якими наділявся scriba) на погребальних дошках scriba. По-друге, ця професія мала відплатний характер і закріплювалась за scriba довічно. Серед цікавих специфічних рис scriba було також те, що він мав право продати своє місце іншій особі або поставити замість себе вікарія (замісника у прямому сенсі), якого у випадку професійної невідповідності магистрат scriba мав право звільнити від займаної посади. Основні обов'язки scriba полягали у виготовленні tabulae publicae – публічних документів та веденні рахунків. Виписки з них та копії цих публічних документів scriba повинні були надавати будь-якій особі, яка мала в цьому потребу. Послугами scribae користувалися навіть претори під час судових процесів. Scribae повинен був вести особливий судовий журнал, до якого вносилися найважливіші елементи судової процесії [339, с. 179].

Отже, вченим було здійснено узагальнюючий аналіз лише тих праорганів нотаріату, яких умовно можна назвати «державними» або магистратськими. На нашу думку, до вищевказаного переліку слід додати обов'язковість scriba належати до корпорації, яка створювалася при магистратах (ordo), тобто було закладено основи майбутнього об'єднання нотаріусів – сучасної нотаріальної палати.

На думку Ю. Козьякова, обов'язки приватних секретарів, як правило, виконували раби, одержавши назву «нотаріусів» (від латинського слова «notaries» – секретар, писець). З інших джерел, термін «нотаріус» походить від слова «NOTA» – стенографічний знак, що вживався писцями для прискорення записів [221, с. 11].

З часом, коли численний штат писців уже не зміг задовольнити потребу римлян у допомозі осіб, спеціально обізнаних у сфері юриспруденції, виник особливий клас вільних людей – табеліонів. Під ними розумілися особи, які, не перебуваючи на державній службі, займалися у вигляді вільного промислу складанням юридичних актів і судових документів та отримували за це винагороду, передбачену законом [255, с. 4].

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників історії римського нотаріату, що зародження європейського нотаріату відбулося в Римській імперії,

який через Італію був акцептований Францією та іншими державами, що в майбутньому сформуvalo латинську модель нотаріату.

Уперше табеліони згадуються на початку III ст. Ульпіаном (D. 48.19.9.4-7), причому з юристами (*iuris studiosi*) і повіреними (*advocati*) [268, с. 101].

Варто підкреслити, що ще в Стародавньому Римі було встановлено вимоги до табеліонів, письмових писарів (як майбутніх нотаріусів) щодо знання чинного законодавства, зокрема вимог Законів XII таблиць. Наприклад, у таблиці V містилися норми присвячені опіці, піклуванню та спадковому праву, у таблиці VI – норми речового права, у таблиці VII – норми зобов'язального права.

Аналізуючи праці Н. В. Василюни [49, с. 40] та Л. Ясінської [622, с. 22] щодо діяльності табеліонів, приходимо до висновку, що останні здійснювали свою діяльність в певному робочому місці – «офісі», визначеному владою.

Також табеліони вправі були вчиняти нотаріальні дії за межами свого робочого місця, тобто з виїздом до дому. На нашу думку, такими актами в основному були заповіти.

Слід зауважити, що їх обов'язки були врегульовані правом і включали підготовку документів, таких, як заповіти, угоди, документи про передачу майна. Ці писарі мали при собі на службі секретарів, які стенографували розпорядження клієнта та викладали їх у формі протоколу. З цього протоколу у подальшому виготовлявся формальний документ, який підписувався сторонами, підтверджувався свідками та посвідчувався табеліоном. Після виконання усіх формальностей документ або акт набував чинності та обов'язковості для сторін [49, с. 40].

Отже, здійснення нотаріальної діяльності табеліонами провадилося із залученням працівників (секретарів-помічників) та було праобразом приватної нотаріальної контори.

Аналізуючи праці дослідників нотаріату приходимо до висновку, що табеліоном могла стати будь-яка особа вільного стану, що володіла достатніми знаннями в галузі права та мала практичний стаж роботи помічником табеліона. Тобто у Римській імперії було закріплено вимоги як до табеліона щодо наявності освітнього та юридичного цензу, так і табеліональної практики.

У кожному місті табеліони утворювали свою корпорацію, яку очолював приміцеріус (primicerius). Обрані корпорацією нові табеліони затверджувались префектом міста [622, с. 22].

У джерелах римського права є згадки і про табуляріїв (tabularii), які існували вже в класичний період римського права [356, с. 455], і виконували, на перший погляд, функції, подібні до функцій табеліонів.

Заслужує на увагу висновок Л. Ясінської про те, що незважаючи на деяку подібність компетенції, табеліони і табулярії – це дві різні установи. Перші були особами вільної професії, що здійснювали свої функції під суворим контролем з боку державних органів, другі були особами публічними, перебували на державній службі, їх присутність під час означених юридичних дій була рівнозначна судовому акту і заміняла його. Табулярії, будучи чиновниками фінансового управління і хранителями міських архівів, підписувались свідками на закладних актах, лише в їх присутності майно сиріт передавалось під опіку кураторів і приймалася нова емфітевта. У випадку неграмотності когось із контрагентів угоди підпис за нього робили табулярії; при усиновленні усиновитель зобов'язувався гарантувати табулярію як офіційній особі, що у разі смерті усиновленого до досягнення неповноліття його майно буде видане тим особам, які б спадкували після нього, якщо б усиновлення не відбулося; складав протокол про зловживання під час збору податків, якщо дефензор це відмовлявся зробити; підпис табулярія був обов'язковим під час укладення тестаменту сліпим тощо [622, с. 22]. Таким чином приходимо до висновку, про встановлення випадків залучення табуляріїв до укладення найважливіших угод, зокрема, щодо переходу права власності на нерухоме майно.

На думку О. Єрмоєнка, вдаючись до лінгвістичного аналізу слів, «tabellio» і «tabulari», з'ясуємо, що від першого терміна похідні латинські слова пов'язані з «документацією» (tabell) і «листом» (tabellio), а від другого – із «записом» (внесенням) (tabularium), «архівом» (tabulari) і словами «табличний, реєстровий» (tabular) [159, с. 42].

Присутність під час укладання табеліоном угоди свідків стала обов'язковою лише за часів Юстиніанового законодавства, що вимагало в новелі 73 наявності на

кожному табеліональному документі підписів не менше як трьох свідків [332, с. IV], хоча іноді кількість свідків, за бажанням сторін, досягала і семи осіб. Що ж до використання на табеліональних документах печаток, то варто зазначити, що римляни використовували їх не для підтвердження чи заміни підписів (з цим стикаємось уже в середні віки), а лише для запобігання фальсифікаціям документа. Процес прикладення печатки відбувався так: акт згортали трубкою чи склали конвертом, згортали в полотно і прошнуровували ниткою, кінці якої скріплювали воском, на якому і ставили печатку [622, с. 22].

Ми підтримуємо думку більшості дослідників історії нотаріату, зокрема, В. Комарова, В. Баранкової [226, с. 4–5], О. Неліна [292, с. 13–14], В. Черниша [565, с. 5], Л. Ясінської [619, с. 81], що за зовнішньою структурою інститут табеліонату має чимало спільного із сучасним нотаріатом, однак їх не можна ототожнювати, оскільки укладені ними договори та інші акти не набували публічної сили та мали таку ж юридичну силу, як і приватні документи.

Для більш повного уявлення про історію розвитку нотаріату та нотаріального законодавства доцільно розглянути особливості діяльності церковного нотаріату. Поряд з інститутом табеліонів виникає аналогічна йому інституція – нотаріат, що була створена при християнській церкві у зв'язку із прийняттям у IV столітті християнства як панівної релігії у Римській імперії.

У Римській імперії вперше про нотаріуса згадується в записках секретаря великого імператора Цицерона. Саме слово нотаріус має римське походження і належить до 103 року до Різдва Христового [111].

Маючи значний вплив на правове життя держави, церква не обмежилась організацією нотаріату, покликаною служити виключно потребам церковного управління, але із плином часу почала впроваджувати цей інститут і у світське життя шляхом призначення окремих нотаріусів для мирян, котрі конкурували з табеліонами і публічними писарями римського права. Причому вже з VIII ст. запроваджених церквою світських нотаріусів підносять до рангу державної посади, що затверджується духовною владою. З цього часу стикаємось із терміном *notarii publici* – публічний нотаріус. Тоді як у світській сфері нотаріат остаточно

встановлюється як посада, що авторизується верховною владою держави лише із середини XI ст., у церковній галузі це сталося у VIII ст., і отже, як правомірно стверджує Л. Ясінська, церковний нотаріат на три століття випередив у розвитку світський [622, с. 27].

Варто зазначити, що особи, які прагнути зайняти посади церковних нотаріусів повинні були бути високо моральними та володіти певними знаннями, як у галузі письма, так і у складанні актів. Призначення таких осіб відбувалося шляхом обирання на посади.

Також зауважуємо про величезний престиж професії церковного нотаріуса, оскільки історії відомі факти виконання вказаних обов'язків єпископами та папами.

Контроль за діяльністю церковних писарів-нотаріусів, аж до моменту фактичної ліквідації церковного нотаріату в XV ст., здійснювала церква [203, с. 20].

Цікавим є те, що у церковній традиції, сформованій на основі писань церковних істориків, зберігаються відомості про монахів Маркіяна та Мартирія, які несли послух як нотарі Софійського собору Константинополя при патріархові Павлові Сповідникові [3, с. 4]. Вказані особи зазнали мученицької смерті та по сьогоднішній день вважаються покровителями нотаріусів.

Значно більше спільного із сучасним нотаріатом мав інший інститут римського права, хоча він не отримав спочатку широкого розповсюдження. Це – явка (пред'явлення) табеліональних документів у суді із внесенням їх до протоколу. Явка застосовувалась не лише до таких документів, які через закон повинні були бути внесені до протоколу під страхом їх недійсності (дарування на великі суми, судові заповіти та розпечатувані заповіти), але й до інших документів та актів, якщо на це була воля сторін [226, с. 3–4].

На нашу думку, хоча римський табеліонат виконував виключно допоміжну, другорядну роль помічника-порадника приватних осіб, при цьому він повинен був володіти хоча би основами складних вимог римського права, зокрема цивільного.

Оригінальним вважається підхід Ю. Орзіха до характеристики римського нотаріату. Автор зауважує, що велика кількість базисних елементів побудови інституту нотаріату, з певною часткою трансформації, була запозичена вітчизняним

законодавством. Серед таких елементів, на його думку, можна виокремити необхідність участі свідків у визначених законом випадках, необхідність власноручного підпису документа, прошивання документів та проставлення на них печатки нотаріуса, використання гербового паперу для вчинення нотаріальних дій, необхідність учинення дій нотаріуса у конторах, і, як виняток, у будинку клієнта та інше [339, с. 184].

Таким чином, можна зробити висновок, що генезис органів нотаріату та квазінотаріату, та певною мірою порядку вчинення нотаріальних дій, ведення нотаріального діловодства закладено в Римській імперії.

Із падінням Західної римської імперії традиції римського права і надалі зберігала Візантія [43, с. 161].

Очевидним є той факт, що після падіння Західної Римської імперії, інститут нотаріату продовжив свій розвиток як на Заході, так на Сході – у Візантії.

Подальший розвиток нотаріату відбувався під впливом еллінського законодавства, зміцнів у Візантії за допомогою відомих законів Юстиніана та головним чином – завдяки першій главі Книги Епарха Імператора Лео (Лева) VI Мудрого, яка становить перший в історії Нотаріальний кодекс [466, с. 15].

У Візантії нотаріуси були відомі як *tabularios* і *notarios*. Як стверджує В. Черниш, побутує думка, що термін «нотар» у Візантії не використовувався, а «табеліон» мав перевагу над іншими принаймні у VI ст. н. е. [571, с. 17].

Ми погоджуємося з думкою І. Медведєва та інших науковців, що: «Вперше табеліони згадуються на початку III ст. Ульпіаном (D.48.19.9.4-7), причому в одному ряду з юристами (*iuris studiosi*) і повіреними (*advocati*). Вказані їх функції (*instrumenta formare, libellos concipere, testationes consignare, testamenta ordinare vel scribere vel signare*), а також місця їх діяльності». Водночас автор висловлює застереження, що з тексту Дигестів не зовсім зрозуміло, що саме належить до функції табеліонів, а що до компетенції інших зазначених осіб [268, с. 100–101].

На нашу думку, в нормативному акті, мова йде не лише про табеліони, а також про інші органи, які умовно можна назвати органами «квазінотаріату», що вчиняли акти, які прирівнювалися до складених табеліонами.

Як зауважує М. Долгов, у Дигестах тільки один раз згадується про табеліонів в уривку з книги Ульпіана «Про обов'язки проконсула». На думку автора: 1) табеліони за часів Ульпіана готували акти, судові папери, заповіти, що й передбачала їх діяльність, бо, вважав Ульпіан, проконсул міг заборонити їм ці дії на певний термін, або на весь час свого правління провінцією; 2) табеліони перебували під наглядом проконсула, як і юрисконсульти та адвокати; 3) нагляд за ними з боку останнього встановився шляхом звичаю (*moris est*). Не більші відомості про табеліонів простежуються із діоклетіановської і константинівської епохи. В едикті Діоклетіана встановлюється розмір винагороди для табеліонів за складання паперів і документів відповідно до кількості рядків. Імператор Костянтин у двох конституціях (обидві 316 р.) забороняє декуріонам виконувати обов'язки табеліонів і вважає це за на недостатньо гідне заняття [111].

На нашу думку, розвиток правового регулювання праорганів нотаріату Візантії в основному базувався на законодавстві імператора Юстиніана. Прикладом можуть слугувати: *Corpus juris civilis* – звід цивільного права – складається із чотирьох частин: Інституцій (у чотирьох книгах), Дигести або Пандекти – у 50 книгах, Кодексу (*Codex*) – у 12 книгах та Новел (*Novellae (leges)*) – 168 нових законів (виданих після другої редакції Кодексу).

Зокрема, про нотаріат йдеться у *Corpus Juris Civilis*: у Кодексі Юстиніана: С. 4.21.17, а також С. 1.2.16.6 (3); С. 4.42.2; С. 8.53 (54).32; С. 11.54 (53), 1 пр. У тексті С. 4.21.17 міститься ядро «Юстиніанової доктрини табеліонату» [268, с. 101–102], тобто закладено правові засади діяльності візантійського нотаріату.

Ми погоджуємося з тим, що детальніше нотаріат урегульований у Новелах Юстиніана: № 44, 47, 73. Зокрема, 44 Новела, що видана пізніше наведеної конституції, логічно її доповнює, «трактуючи питання зовнішньої організації служби табеліонів». Новела 47 доповнює попередню і стосується датування актів. В Інституціях Юстиніана нотаріату присвячено – I. 3.23 [268, с. 103–107].

Визнаємо слушним те, що для дослідження нотаріату та нотаріального законодавства, зокрема з візантійських джерел, особливе значення має «Новела імператриці Ірини» (797–802) та «Книга Епарха» [52].

«Книга Епарха» – збірник статутів константинопольських цехів візантійського імператора Лева VI (886–912), що регламентують діяльність торгово-ремісничих корпорацій Константинополя, текст якого поділений на 22 розділи, 19 з яких присвячені різним цехам.

Відмінність візантійських цехів X століття від римських колегій здебільшого полягала у тому, що римські колегії регулювалися державою в основному лише настільки, наскільки колегії виконували обов'язкові «літургії»; візантійські ж цехи піддавалися внутрішньому державному регулюванню – сфера діяльності, якості виробництва, розміри, закупівля сировини і матеріалів – усе було під контролем епарха. Водночас основна мета цього контролю полягала, з одного боку, у зміцненні візантійського державного апарату, а з іншого – у збереженні привілейованого становища заможного прошарку константинопольських ремісників і торговців, тобто прошарку, поважного (статного), що існував до кінця XI ст.; а також у підтримці візантійської державності [500, с. 21].

Водночас зауважуємо, що «Книга Епарха» не була завершеною працею, дійшла до нас у вигляді рукопису, та була виявлена швейцарським ученим Жюлем Ніколем у Женевській бібліотеці 1892 року.

Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що цінність «Книги Епарха» полягає у висвітленні внутрішнього життя цеху, особливо цеху нотаріусів – табуляріїв. У документі діяльності табуляріїв, як праобразу сучасних нотаріусів, присвячено перший титул, який має назву «Про табуляріїв» та складається із 26 статей.

Річ у тім, що ми також зауважуємо про ідентичність тексту вказаного титулу – тексту 115 Новели Лева VI. На нашу думку, це свідчить про те, що цехи табуляріїв були розповсюджені у той час по всій Візантії. Очевидно, правове регулювання діяльності табуляріїв здійснювалося на підставі локальних нормативних актів, в основі яких були Новели Лева VI.

Зауважуємо, що процес призначення на посаду табулярія був складним та проходив у декілька етапів. За часів Візантії табулярій мав виконувати свої

обов'язки лише у певному робочому місці – кафедрі, тобто в межах нотаріального округу.

У «Книзі Епарха» передбачено, що особа, яка бажає бути прийнятою до табуляріїв, має бути обраною голосуванням, тільки за умови проходження відповідного іспиту за головування прімікерія, тобто обраного табуляріями голови професійного об'єднання (цеху табуляріїв) та підпорядкованих йому табуляріїв.

Вимоги до табулярія встановлено у параграфі другому розділу першого «Книги Епарка», зокрема: той, хто прагне бути обраним, зобов'язаний твердо знати 40 титулів закону Енхірідіон і 60 книг Василик, пройти курс енциклопедичної освіти.

Отже, на основі аналізу вказаного документу приходимо до висновку, що табулярії були високоосвіченими людьми.

У нормативному акті також зазначається, що потрібно, щоб він був також віруючим, із чистими помислами, освіченим, розсудливим, володів би правильною мовою і вмів точно висловлювати думки, а відтак, щоб міг легко виявити підробки в документах і двозначні вислови у тексті угод, що вводяться задля обману. Він мав бути зрілого віку, розвиненим розумово та фізично.

У присутності загальних зборів (табуляріїв) повинен оформити власноруч документ (зобов'язання) не допускати у своїй діяльності нічого протизаконного, в іншому разі буде позбавлений посади. Таким чином, було встановлено не лише порядок складання іспиту у відповідній комісії цеху табулярів, призначення на посаду, але й процес прийняття присяги.

Якщо у X ст. право призначення світського табулярія належало корпорації, з 1043 р. – номофілаку, ректору вищої юридичної школи в Константинополі, то в пізньовізантійську епоху це здійснювалося імператорською простагмою [367, с. 275–279].

Виходячи із аналізу розділу 1 «Книги Епарха» «Про табуляріїв» приходимо до висновку, що до цеху (корпорації) табуляріїв також належали викладачі законів та вчителі, як їх ще іноді називали – номики.

Законодавцем встановлено вимоги до прімікерія – голови цеху табуляріїв, який обирається на загальних зборах табуляріїв та затверджується єпархом. Отже, як слушно зазначає І. Медведєв, із титулу дізнаємося про організацію нотаріальної служби у Константинополі і професійну підготовку нотаріусів [268, с. 119–122].

Варто наголосити на тому, що відповідно до документу, діяльність табуляріїв проводилася за жорстокого контролю з боку прімікерія.

Табулярій мав право мати писаря, тобто зароджувалися початки приватної нотаріальної контори. Документ зобов'язував писарів табуляріїв виконували лише накази своїх господарів (табуляріїв).

Цікавими з точки зору теми дослідження є положення про те, що табулярії мали проводити добродійну діяльність. Так, відповідно до § 20 документа, якщо табулярій, «який зазвичай (постійно) обслуговує який-небудь благодійний заклад, архонтський будинок, монастир, притулок для старців, інший табулярій без всякої причини буде намагатися відсторонитися, то він повинен сплатити штраф у розмірі десяти номісм» [52].

Також зауважуємо, що у нормативному акті нічого не вказано про табеліона, а використовують термін «табулярій-символеограф», яких відповідно до § 23 документа не може бути більше двадцяти чотирьох. У випадку призначення виконуючим обов'язки єпарха більшої кількості, символеографів, він міг бути позбавлений посади.

Отже, першим відомим законодавчим актом, що регулював діяльність органів нотаріату, була Книги Єпарха, або як і ще його називають деякі вчені – Нотаріальний кодекс. Зазначений документ є підтвердженням високої значущості у суспільстві табуляріїв, а також їх ранньофеодальної корпоративності.

Спектр нотаріальних дій табуляріїв у VI ст. у Візантії був доволі широким. Відомий дослідник нотаріату Дж. Феррарі опублікував зразки офіційних нотаріальних документів, яких виявилось безліч: посвідчення про передачу двору з орною землею та іншими угіддями; документи про призначення на посаду номіка (викладача в юридичній школі); грамота на священство; прохання на ім'я імператора; покази свідків; шлюбні контракти; акт про визнання завершеного

навчання, що втратив чинність; зразки заповіту; документи про усиновлення, відпуск на волю, продаж раба і тварини... тощо [159, с. 40].

На нашу думку, вищевказане свідчить про те, що у Візантійській імперії були закладені основи ведення нотаріального діловодства, зокрема щодо вчинення договорів відчуження, шлюбних договорів, заповітів, засвідчення підписів та інше.

Після смерті імператора Юстиніана розвиток нотаріальної доктрини не припиняється. Про це свідчить перелік тих джерел, де йдеться прямо чи побічно про нотаріат: Еклога (Ecloga); Василіки (Basilica); Прохірон (Procheiron); Ісагога, Новела Ірини (Nov. Eirenae); Книга Епарха та Новели Лева VI (Novv. Leonis VI); Піра (Peira); Шестикнижжя (Hexabiblos) [268, с. 252–254] та ін.

Квінтесенцією церковно-юридичної думки православного світу є Номоканон – зведення законоположень Грецької Церкви, більш відоме на Русі під назвою Кормча книга, зокрема світські збірники візантійського права «Еклога» [593] та «Прохірон».

«Еклога», що охоплювала 18 статей, крім церковних правил, містила й світські закони, зокрема, норми цивільного візантійського права, які стосувалися права спадкового, опіки, заповітів, норми кримінального права. На думку І. Медведєва «Еклога» мало приділяє уваги документам [268, с. 115], тому і нотаріат залишається в ній поза детальною увагою.

Попри такий погляд, ми вважаємо, що для дослідження нотаріату положення «Еклоги» мають важливе значення, зокрема норми титулів V, VI, що регламентували порядок учинення заповіту та поділу спадщини у разі відсутності заповіту.

Логічним та послідовним є висновок О. Неліна про те, що за «Еклогою» заповіт складався у письмовій формі, хоча допускалася й усна, та підписувався заповідачем і свідками з прикладенням печаток. Для складання заповіту запрошувався номик – писець, фахівець зі складання документів, або людина, яка володіє грамотою [290, с. 106–107].

Слушною є й думка Л. Єфіменка, що встановлення «Еклогою» письмової форми заповіту та дотримання запроваджених процедур його оформлення було

черговим кроком до формування передумов нотаріальної форми щодо документування юридичних фактів [163, с. 19].

Для дослідження становлення нотаріального законодавства, на нашу думку, значущість також мають норми титулу IV «Еклоги» «Про прості дарування, тобто такі, за яких негайно здійснюються користування майном і власність на нього або тільки власність на нього, або про такі дари, які залишені після чиєїсь смерті, і про причини, за якими такі дари повинні бути повернуті», що регламентували порядок дарування майна [121, с. 123].

Зауважуємо, що норми «Еклоги», однак, не встановлюють, що під час складання письмового договору має бути присутній обдарований і, тим більше, не зазначають необхідність його ознайомлення із текстом договору та прийняття останнім дарунку. На нашу думку, обдарований здебільшого мав бути присутнім під час укладання договору [123, с. 38].

Норми титулів II, III «Еклоги» «Про укладення шлюбу між християнами» та «Про записаний, але непереданий посаг і про законне придане» передбачають випадки усної чи письмової форм шлюбу та інші види письмових договорів.

Аналізуючи нормативний акт, приходимо до висновку, що за письмової форми укладення шлюбу, за «Еклогою», передбачалося три види договорів: два зустрічні і рівносильні, стосовно посагу, й один від чоловіка на користь дружини (дошлюбний дар, який, на відміну від епохи Юстиніана, не обов'язково мав бути рівним посагу). Оскільки у давні часи не було достатньо грамотних людей, ми вважаємо, що скласти ці договори були у змозі номик або інша знаюча грамоту особа, тобто майбутній нотаріус [122, с. 12–13].

Враховуючи важливе значення норм «Еклоги» можна дійти до висновку, що відголос зазначених норм простежується й у сучасному цивільному та нотаріальному праві. Зокрема, і надалі діють засади: вільного волевиявлення під час складання заповітів; посвідчення заповітів за участю свідків, споріднення по крові спадкоємців, черговість спадкування; рівність часток спадкоємців; обов'язкова частка у спадщині обов'язкових спадкоємців; усунення попередньою чергою

наступної черги спадкування; усунення від права на спадкування; письмова форма і договорів дарування і шлюбних договорів.

Близько 890 р. під керівництвом видатного юриста Симбація було складено «Василіки» («Базиліки»), тобто царські закони, які охоплювали 8 томів у 60 книгах та мали на меті замінити важкодоступні для розуміння збірники права Юстиніана. І. Медведєв називає «Василіки» «останньою офіційно обнародованою кодифікацією візантійців» [269, с. 186].

Слід зауважити, що у «Василіках» також містяться певні норми, які стосуються нотаріату, зокрема: В. 22.1.76. Це вкотре свідчить про значущість знання норм наведеного нормативного акту табуляріями, номиками чи нотаріями при укладенні договорів, посвідченні заповітів та інше.

Із приватноправових актів прослідковується, що табулярії та номики були здебільшого особами, які мали різні посади і титули у візантійській церкві: анагности, скевофілакси, кувуклісії, сакелліу та інші – аж до митрополичого рівня. Кожне місто чи село мали свого нотаріуса (або нотаря). Приватноправовий акт, зазвичай табеліонатний документ, містив у клаузулі *corroboratio* згадку про писця або нотаря, а також підписи нотаріїв, які складали акт [268, с. 138–139; 134].

Нотаріальні функції також здійснювали священнослужителі, які у своїй діяльності притримувалися церковних норм. Е. Чудіновських зауважує, що функції нотаріуса зазвичай виконували священники та єпископи із королівського оточення, та виокремлює випадки, коли спеціальність нотаріуса передавалася як спадок – від батька до сина [580, с. 245–246]. На нашу думку, це ще раз підтверджує те, що нотаріусами у Візантії та її провінціях були лише чоловіки.

М. Поляковська слушно зауважує, що І. Медведєв складає єдиний умовний формуляр приватного акта, використавши 21 клаузулу: назва акта, протагесігنون, інвокація, *annus impregii*, ім'я автора угоди, розпорядження, ім'я правонаступника, предмет угоди, *narration* (історія угоди), оповіщення, ціни, передача предмета угоди, права правонаступника, епітелія, відмова від ексцепцій, гарантія проти евікції, неустойка, корроборація, дата, підписи свідків і нотаря [367, с. 277–278].

На нашу думку, зазначений формуляр приватного акту був рецептований та адаптований до умов часу органами нотаріату та використовується сучасними українськими нотаріусами при укладенні правочинів.

Російський дослідник історії нотаріату І. Медведєв зробив висновок, що нотаріат у Візантії не набув значного розвитку в суспільстві (як, наприклад, в Італії), що позначилося на складанні актів [269, с. 393].

Тобто до кінця існування Візантії засвідчений акт мав більше значення, ніж акт, складений нотарієм. Тому і візантійське законодавство приділяло більшу увагу інституту свідків, визначаючи необхідний їх кількісний та якісний склад [280, с. 283].

Частково погоджуюсь з такою постановкою питання, зауважуємо, що нотарі, табеліони, табулярії були передвісниками органів нотаріату та квазінотарігу. Вони також передавали свій багатий правовий досвід наступним поколінням.

Ми погоджуємося з тим, що нотаріальні акти, створені ними, як потенційні докази у праві того часу, нині є доказами не тільки історичних фактів, а й перебігу історії загалом [159, с. 40].

Після завоювання Римської імперії варварами їхня правова система зазнала могутнього впливу римського права, адже, не маючи писаних законів, вони були особливо схильні до легкого запозичення чужих юридичних норм і засад, які, без сумніву, посідали вищий щабель розвитку, ніж їх власне звичаєве право. Завдяки впливу римської юриспруденції в національному праві варварів з'являються перші поняття про документ і нотаріат, що були їм невідомі до зіткнення з римлянами [619, с. 82]. Інститут нотаріату, що сформувався за часів Римської імперії, практично не змінився після навали варварів, оскільки вони перебували на нижчому рівні розвитку, порівняно із римлянами.

Як приклад, можна відзначити, що за часів володарювання Теодориха Великого та після підкорення Італії лангобардами оформлення юридичних угод у документальній формі відбувалося вже не лише серед римського населення країни, а й серед лангобардського, яке доволі швидко відчуло переваги і зазнало впливу римського права [618, с. 96].

Однак, як зауважує Л. Єфіменко, загальноімперські акти – капітулярії – не скасовували правових норм підкорених народів. За своїм значенням вони були джерелом загального права імперії стосовно національного права кожного завойованого народу, який здебільшого жив за римським правом [165, с. 17].

Прикладом збереження інституту табеліонату є: Едикт Ротарі (643 р.), який вимагав письмових форм для договорів купівлі-продажу та відпущення на волю рабів; закон Ліутпранда (713-735 рр.), який також вимагав письмову форму для певних видів договорів.

Наприклад, відповідно до закону Ліутпранда, нотаріуси здійснювали вчинення актів та інших документів тільки при наявності свідків, які були зобов'язані підписати їх разом із сторонами правочину.

Як влучно висловилася Л. Ясінська, що як за своїм змістом, так і за зовнішньою формою, ці документи мало чим відрізнялись від римських табеліональних актів імператорського періоду і свідчили лише про початок рецепції римського права. Як на характерні особливості лангобардських актів порівняно із римськими, автор вказує лише на складення одного і того ж акта відразу двома нотаріусами і на різну кількість свідків, а іноді і повну їхню відсутність [622, с. 30].

Враховуючи вищенаведене приходимо до висновку, що в даному випадку йде мова не лише про рецепцію римського інституту табеліонату, але й порядку укладення та вчинення певних нотаріальних актів, тобто нотаріального процесу.

Умови для подальшого активного розвитку нотаріату в Західній Римській імперії склалися тільки під час правління династії Каролінгів (751–843 рр.), особливо із виникненням імперії Карла Великого (800–843 рр.).

Цікавим з точки зору теми дослідження, є капітулярій імператора Карла Великого 803 р., згідно з яким нотаріат стає державною посадою. Указаний капітулярій 803 р. поклав на зендграфів обов'язок затверджувати по декілька нотаріусів, які обиралися ними для кожної території із середовища публічних писарів. Також капітулярій обмежив повноваження авторизованих нотаріусів складанням актів на народних зборах (*placita*).

Однак через два роки видається закон, який розширив межі їхньої компетенції, зобов'язавши єпископів, абатів і графів для виконання своїх обов'язків запрошувати авторизованого нотаріуса (тоді як кожен із цих посадовців мав особистий штат простих секретарів чи писарів). Очевидно, що внаслідок цього припису офіційні нотаріуси виходять за рамки обмеженої участі у справах народних зборів і вступають у сферу діяльності вищої адміністрації і світської, і духовної. Зендграфи обирали для кожного округу декілька нотаріусів, відтак вони і в кількісному аспекті могли задовольняти потреби не лише судової сфери, а й адміністративної [255, с. 186].

Внук Карла Великого Лотар I, законом 843 р. окреслив порядок виконання *notarii electi* своїх обов'язків. Наприклад, було встановлено: присягу нотаріуса; нотаріальний округ, в межах якого здійснювалася нотаріальна діяльність; плату за вчинення нотаріальних дій та інше.

Як зауважує Л. Ясінська, у древньофранцузькому праві, Бургундській і Франкській державах, подібно до Італії, табеліони і табеліональний порядок продовжують і далі існувати без застосування рецепції римського «нотаріату». Проте автор слушно зауважує, що «варварські племена франкської держави стояли щодо розвитку приватного права далеко попереду порівняно із лангобардським населенням Італії. Збірники національних законів цих племен вказують на те, що використання юридичних документів не тільки було їм відоме, але й широко застосовувалось [622, с. 30–31].

Таким чином, можна зробити висновок про наявність правового регулювання нотаріальної діяльності. Цей висновок підтверджується рипуарськими, алеманськими і баварськими законами, відповідно до яких всі значні юридичні договори повинні були укладатись у письмовій формі. Оскільки писарі – *cancellarii* не лише складали договори, але й вели протоколи судових засідань, їх, на нашу думку, варто віднести до органів квазінотаріату.

Має рацію Л. Ясінська, зауважуючи, що аналіз формул і документів тих часів свідчить, що при їх складанні керувались переважно формулами і формулярами, виробленими ще в період римської імперії, а відтак дедалі більше готували

сприятливий ґрунт для остаточної рецепції римського права». Поряд із писарями (*cancellarii*) згадуються також і королівські нотаріуси (як у лангобардів, так і у франків), вперше – в едикті Ротарі. Їхнім обов'язком було контрасигнування кожного списку імператорського едикту, без чого жоден екземпляр його не міг вступити в дію. На відміну від нотаріусів римських імператорів вони були наділені деякими судовими повноваженнями, крім того, вони посвідчували договори приватних осіб і складали протоколи та ухвали в судових справах, які вирішувались безпосередньо королем. Ми погоджуємося з автором, що акти, посвідчені королівськими нотаріусами, подібно до табеліональних, ні в чому не відрізнялись від звичайних приватних документів, тобто не наділялись публічною силою [622, с. 30–31].

Очевидним є той факт, що церковний нотаріат мав значний вплив на розвиток нотаріальної діяльності та істотно позначився на розвитку інституту нотаріату загалом. Варто зауважити, що на початку IX ст. посилюється світський характер нотаріату, а з XV ст. церковний нотаріат позбавляється права виконувати нотаріальні повноваження.

Погоджуємося з М. Дякович, що збереження за римським правом його попереднього значення ґрунтовно вплинуло на правову систему германських племен, а в результаті його рецепції країнами Європи разом із матеріальними нормами був запозичений і нотаріальний інститут [154, с. 41].

Однією з перших держав, де нотаріат набув нового поштовху була Італія, як частина імперії Каролінгів, яка здійснила рецепцію римського права та нотаріату.

Як стверджує Н. Васирина, із відродженням римського права італійські нотаріуси почали вкладати свої документи та акти як *publica* і засвідчувати правдивість фактів, викладених у них, заявляти, що ці документи мають повну автентичність, яку відповідно до римського права мали лише документи, скріплені офіційною печаткою [50, с. 42].

Отже, нотаріуси почали укладати публічні нотаріальні акти та засвідчувати безспірність укладених договорів, що лежить в основі сучасної нотаріальної діяльності.

В Італії поряд з нотаріусами (*notarii electi*), також здійснювали нотаріальну діяльність табеліони або міські нотаріуси. *Notarii electi* були об'єднані у корпорації.

Престижність, кар'єрні можливості та значна вигідність посади, яку обіймали *notarii electi*, спонукали табеліонів також домагатися для себе урядової авторизації. Влада охоче задовольняла їх. У XI ст. цей процес набув неминучого характеру: практично всю нотаріальну діяльність проводили *notarii electi*. Ми погоджуємося з М. Кальницьким, що саме тоді в Італії відбулося остаточне перетворення нотаріальної справи з вільного допоміжного заняття фахівців-консультантів на офіційно авторизовану професію державного рівня [196, с. 11].

Очевидним є той факт, що у середні віки професія нотаріуса стала однією з престижних і шанованих у суспільстві. Так, в XI ст. в Болоньї була заснована перша в світі школа нотаріусів.

Н. Васирина констатує, що завдяки Болонській школі нотаріальні документи із колишнього статусу *instrumenta publice confecta* перетворилися на публічні документи зі ступенем вірогідності, притаманним офіційним документам. Крім того, Болонська школа приділила значну увагу юридичній та технічній кваліфікації нотаріуса, розробила формуляри для полегшення підготовки нотаріальних актів у правильній правовій формі. На думку автора, саме завдяки дослідженням цієї школи виникла концепція професії нотаріуса як кваліфікованого юриста, а нотаріальна система поширилась у середньовічній Європі [50, с. 43].

Здійснення нотаріальної діяльності в Італії провадилося на основі міських статутів, у яких було детально врегульовано питання нотаріату .

Так, прикладом історії становлення та розвитку як нотаріату, так і його правового регулювання, були статути, які належать до початку XIII ст. таких міст, як Ніцци, Равенни, П'яченци, Падуї та Верони, а також, статути Парми та ін. Слід відзначити, що найбільш наповненими за змістом щодо правового регулювання нотаріальної діяльності вважаються статути Болоньї та Риму.

Подальшого розвитку набули об'єднання нотаріусів або як їх ще називають - місцеві нотаріальні корпорації, які володіли широким спектром повноважень. Керівництво нотаріальною корпорацією здійснювали виборні представники.

Як наголошує Л. Ясінська, статuti потребували обов'язкової участі всіх нотаріусів у професійній корпорації, причому акти нотаріуса, не внесеного в списки корпорації (матрикули), не мали нотаріального значення [607, с. 156–157]. Отже, започатковано порядок реєстрації в корпораціях актів (договорів) під страхом їх недійсності, що було праобразом сучасної державної реєстрації правочинів.

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований та належним чином підтверджений, висновок Л. Ясінської про те, що відтак наведена організація нотаріату, перетворення його в державну посаду було можливим лише в Італії, де цьому чимало сприяли міцні історичні підвалини, закладені ще римськими табеліонами. Саме в Італії нотаріат набуває тих рис, які має й нині в межах латинського нотаріату. Загалом йдеться про публічну авторизацію нотаріусів, обов'язковий корпоративний устрій нотаріату, про ведення книги протоколів тощо [607, с. 153–162].

Аналізуючи праці дослідників нотаріату та законодавство, приходимо до висновку, що перетворення нотаріату на державну посаду започатковано в Італії, яка здійснила рецепцію римського табеліонату. Стверджуємо, що капітулярії Карла Великого та його наступників, міські статuti, які детально врегульовували інститут нотаріату в містах Італії, заклали основи правового регулювання нотаріальною діяльністю в рамках рецепції римського права.

Також підтримуємо думку дослідників історії нотаріальної діяльності, що модель італійського публічного нотаріату, за якою видавалися документи, що не потребували додаткової легітимації у судових органах, поширився у Францію та Німеччину.

Після розпаду імперії Карла Великого у Німеччині відбувається поступовий занепад нотаріату в тому вигляді, в якому він був сформований за правління династії Каролінгів.

Нотаріуси діяли і за дорученням судів, і за зверненнями приватних осіб і визначали себе як *offner fryer notar* – публічні вільні нотаріуси, що відображало дві основні ознаки цієї професії: становище як публічних осіб, чиє посвідчення надавало документам якість повної довіри, і незалежність, що виявлялося в тому, що нотаріус не перебував у підпорядкуванні з церковною та світською владами і міг вільно обирати місце провадження своєї діяльності [273].

Цікавою є думка Ю. Орзіха про те, що розвиток нотаріату Німеччини відбувався за безпосередньої участі та підтримки церкви, оскільки саме рецепція канонічного права призвела до того, що у церковних судах з'явилися нотаріуси, що діяли як особи, які фіксують судовий процес. Автор стверджує, що з огляду на вплив церкви на нотаріальну діяльність, більшість нотаріусів призначалися з числа духовенства або вищих прошарків суспільства. Однак лише наприкінці XIV ст. з'являється нотаріат, що застосовувався у сферах приватних відносин [340, с. 210].

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований та належним чином підтверджений, висновок Л. Ясінської про те, що організація німецького нотаріату цього періоду характеризувалася, по-перше, відсутністю єдиного законодавства для всіх земель; по-друге, суміщенням судових, адвокатських і нотаріальних функцій. Ці особливості були наслідком багатовікової феодалної роздробленості Німеччини, де деякі держави і князівства існували відокремлено одне від одного, у результаті чого в кожному із них склались свої (подекуди унікальні) юридичні норми [618, с. 99].

Прикладом законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Німеччині є Положення про нотаріат, видане імператором Максиміліаном I після схвалення імперським сеймом у Кельні 8.10.1512 (*KaisNotO*), яке містило основні засади діяльності нотаріату. Принагідно зазначимо, що деякі приписи щодо обов'язкової форми документації частково діють і донині.

Однак, Імперське положення про нотаріат поступово розчинилося в Німеччині в приватних правилах, які ніколи до кінця не були подолані. Щоправда, у 1512 р. імператор уже не сам призначав на посаду нотаріуса, для цього необхідна була згода «можновладного князя», тобто сюзерена (пор. *Conrad DNotZ* 1960, 3). Частково Імперське положення про нотаріат 1512 р. діяло формально до кінця імперії 1806 р.,

а саме на південно-німецьких землях, у Тюрінгських державах і ганзейських містах. Пруссія і Саксонія були вже на шляху об'єднання адвокатури та нотаріату [317].

Ю. Орзіх також звернув увагу на те, що відповідно до положення нотаріус характеризується як служитель суспільного блага, та встановлено чіткі умови вступу до професії нотаріуса, зокрема нотаріусом не міг бути невіруючий у Бога або відлучений від церкви. Також право на заняття нотаріальною діяльністю не мали кріпосні, злочинці, сліпі, глухі, німі, душевнохворі та жінки. Вже тоді встановлювалася вимога до осіб, які бажали займатися нотаріальною діяльністю у вигляді обов'язкової юридичної освіти. Автор зауважує, що усі ці зміни не сприяли суттєвому поліпшенню якості нотаріальної діяльності та підвищенню рівня кваліфікації нотаріусів [340, с. 210–211].

Частково погоджуючись з думкою автора, слід наголосити на тому, що в Німеччині було закладено нормативну базу для подальшого розвитку нотаріальної діяльності. Зокрема, встановлено, що для здобуття професії нотаріуса необхідна наявність обов'язкової юридичної освіти. На нашу думку, останнє правило сприяло підвищенню якості наданих нотаріальних послуг.

Разом з тим слід зауважити, що правове регулювання нотаріальної діяльності в Німеччині здійснювалося під впливом публічного права. Також варто зазначити, що велике значення для розвитку нотаріату мали рішення місцевих органів влади.

Як правильно зауважує Ю. Орзіх, зокрема посилення влади місцевих правителів призвело до формування ними власних нотаріальних систем та законодавчого матеріалу у вигляді інструкцій для нотаріусів (наприклад, Інструкція для всіх нотаріусів у всіх провінціях Пруського королівства 1771 р.) [340, с. 210–211].

Очевидним є той факт, що класичним втіленням латинського нотаріату став французький нотаріат. Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників нотаріату, що саме Франція відіграла у розвитку нотаріату не менш вагомую роль, ніж Італія за часів середньовіччя та Ренесансу.

Виникає інститут сеньйоріальних нотаріусів. Окремі впливові особи (seigneurs) за допомогою імунітетів набувають права призначати у своїх володіннях

нотаріуса (notaries seigneurs). Усі договори між васалами укладались у присутності свідків перед сеньйором і писалися від його імені нотаріусом. Підпис нотаріуса рідко трапляється в таких документах, оскільки вважався зайвим за участі сеньйора і прикладення печатки. У містах акти писали міські нотаріуси, в присутності мера і свідків засвідчували печаткою, яка надавала їм публічної сили. Такі акти, як правило, писали в декількох примірниках, два з яких вручали контрагентам, а третій – залишали в мерії або відсилали на збереження в монастир, в якому часто містились міські архіви [311, с. XVII].

Отже, у вказаних документах спостерігаємо певний прогрес у складанні документів, наприклад, у необхідності складення документів у декількох примірниках, один з яких направляється на зберігання в архів. Вказані норми застосовують також у своїй практиці сучасні нотаріуси. Однак варто наголосити на тому, що нотаріуси не зберігали документи у своїх приміщеннях, а зобов'язані були передати їх до відповідно організованих архівів. Тобто закладено основи створення нотаріальних архівів.

Ми погоджуємося з М. Кальницьким, що долаючи попереднє право сеньйоріальної печатки, яке на кілька століть залишало за нотарями суто писарські повноваження, Франція зрештою засвоїла (акцептувала) італійські засади нотаріальної справи [196, с. 13].

Так, у 1270 р. Людовік IX Святий запроваджує 60 посад нотаріусів, які діяли при паризькій судовій палаті, проте були незалежними від її голови. Цією реформою закладено підвалини до відокремлення судової влади від нотаріату і спірної юрисдикції від безспірної [334, с. XVII].

Цікаво зауважити, що укладення угод проводилося за участю двох нотаріусів та скріплювалося печаткою суду. Повноваження вказані нотаріуси здійснювали від імені суду.

Прикладом правового регулювання нотаріальної діяльності у Франції є указ Короля Філіпа III (1280 р.), відповідно до якого у кожному населеному пункті призначалося дві посади нотаріуса. Слід зазначити, що у 1302 р. король Франції Філіп

IV затвердив інструкцію, відповідно до якої нотаріуси зобов'язані призначатися тільки за королівським указом та не повинні бути служителями церкви.

У 1300–1302 рр. Філіп IV, залишив за собою право призначати нотаріусів, цей інститут поширюється всією Францією. Відповідно до королівського указу 1304 р. створюється реєстр, до якого кожен нотаріус мав вносити заповіти, договори, а також розміри зборів за виконані ним дії. За Франциска I і Генріха II (XVI ст.) королівська скарбниця вбачає потребу у збільшенні кількості нотаріусів, зокрема шляхом розподілу нотаріальних функцій. Нотаріуси складають оригінали документів, табеліони – засвідчені копії з оригіналу і просто копії; охоронці печаток ставлять печатки для надання актам обов'язкової сили, а охоронці записів забезпечують збереження документів [154, с. 42].

Таким чином, можна зробити висновок, що у Франції ще наприкінці XIII – початку XIV ст.ст. відбулося відокремлення судової влади від нотаріату, а також було закладено основи нотаріального провадження.

Слід зауважити, що діяльності органів нотаріату у Франції приділялася належна увага. Так, король Шарль VI (1411 р.) видав розпорядження, відповідно до якого, на стіні біля входу до нотаріальної контори необхідно було встановити спеціальну вивіску (знак) із королівським гербом. Це стало прототипом вивіски нотаріусів не лише у Франції, але й в країнах латинського нотаріату, зокрема в сучасній Україні.

Король Франсуа I модернізував юридичну систему в країні. Церкві відводилася роль реєстратора фактів народження, шлюбу і смерті. Він заборонив використання латини в судовому діловодстві; усі документи відтепер виконувалися тільки французькою мовою. Був прийнятий статут, за яким суворо регламентувалася діяльність нотаріусів. Зокрема, встановлювався порядок прийому клієнтів, підготовки та зберігання документів. Було вперше обумовлено положення про збереження в таємниці фактів і даних нотаріальної дії. Цей період був новою ерою права у світі. У період правління короля Франсуа I роль нотаріуса ставала дуже важливою в економічному і політичному житті суспільства. Всі найбільш важливі проекти, будівництво замків, соборів у середні віки здійснювалося за обов'язкової участі нотаріусів [111].

Цікавим з точки зору теми дослідження є те, що за короля Людовика IV 1676 р. нотаріат отримав офіційну емблему, яка збереглася у Франції без змін донині. Саме тоді нотаріуси почали засвідчувати правильність і справжність документів [111].

Зауважуємо, що повноваження нотаріуси здійснювали від імені держави в особі її короля.

У XVI ст. нотаріат зазнав поділу на три групи нотаріусів. Перші займалися лише складанням документів і не наділялися правом їх посвідчувати. Інші дві групи – табеліони (за аналогією римського права) та нотаріуси – у своїх повноваженнях охоплювали права й обов'язки табеліонів та першої групи нотаріусів, тобто займалися повноцінною нотаріальною діяльністю. Заслугує на увагу висновок Ю. Орзіха про те, що навіть за таких умов жодна з наведених груп не мала права печатки, тобто навіть після засвідчення документа нотаріусом особа мала пройти процедуру поставлення королівської печатки [340, с. 212].

У 1597 р. Генріх IV і 1706 р. Людовик XIV об'єднують ці різноманітні функції у межах однієї посади. Розрізнялися королівські нотаріуси, компетенція яких поширювалась на судові округи (за винятком нотаріусів Парижа, Орлеана, Монпельє, які були повноважними в межах усієї Франції), і сеньйоріальні, яких призначали сеньйори. У такому вигляді інститут французького нотаріату проіснував до Великої революції, коли 27 вересня – 6 жовтня 1791 р. був обнародований закон, який разом зі скасуванням феодальної системи позбавив сеньйорів права призначення нотаріусів, відмінив купівлю-продаж посади нотаріуса і встановив єдину для всіх територію діяльності [154, с. 42].

У контексті цього дослідження важливо зазначити, що у багатьох країнах термін «нотаріус» у цю епоху визначав не тільки особу у сучасному розумінні цього слова, а й усіх осіб, що приймали заяви, вносили відповідні записи в реєстри канцелярій, та інших працівників, які складали офіційні документи у письмовій формі в різних канцеляріях та, безумовно, були давніми попередниками державних службовців. На думку Л. Ясінської, передусім, це судді, писарі та допоміжні писарі судів, земельні та муніципальні писарі, а також інші працівники канцелярій. Загалом їх діяльність не мала нічого спільного з функцією нотаріуса у «чистій» формі, хоча,

звісно так себе називали. Нотаріусами також називали осіб, які складали юридичні акти, секретарів та різних радників у галузі права. Крім того, із падінням Римської імперії переписувачів (діловодів) починають призначати на державну службу, внаслідок чого нотаріат поступово стає державним. Однак згодом він знову тяжіє до свободи, проте відтепер переважає тенденція регулювання державою його діяльності та відповідно авторизації державою нотаріусів [622, с. 43].

На нашу думку, осіб, які вчиняли нотаріальні, дії варто поділити на дві групи. До першої групи відносяться особи, які виключно займаються вчиненням нотаріальних дій, а до другої – особи які вчиняють нотаріальні дії в «додаток» до основної діяльності, тобто органи «квазінотаріату».

Аналіз праць дослідників нотаріату та правового регулювання нотаріальної діяльності дає підстави зробити висновок, що функціонально нотаріат латинського типу походив від римських табеліонів, а в корпоративному сенсі – від візантійських табуляріїв, та оптимально й органічно об'єднав індивідуальність Заходу з колективізмом Сходу.

Погоджуємося з думкою більшості дослідників історії розвитку нотаріальної діяльності древньої Європи, що нотаріат досяг найбільшого розвитку в Італії. Його наступниками стали Франція та Німеччина, які провели рецепцію нотаріального інституту, маючи за основу організацію його в Італії.

У контексті наукового дослідження варто зауважити, що розвиток нотаріальної діяльності XVIII – першої половини XX ст. в країнах Західної Європи мав свою специфіку, яка певною мірою була зумовлена багатьма причинами, в тому числі з пануючою правовою системою.

У Франції 16 березня 1803 р. (або за французьким республіканським календарем 25 вантоза XI р.) було запроваджено новий закон, яким введено інститут нотаріату в тому вигляді, в якому він проіснував до XX ст. Ця форма сучасного нотаріату була законодавчо закладена Бонапартом у 1803 р. із таких мотивів: «Поряд із функціонерами, що примирюють і вирішують спори, для підтримання суспільного спокою необхідними є й інші функціонери, незацікавлені радники і безсторонні виразники волі громадян, які, ознайомлюючи їх з усією повнотою

зобов'язань, що вони на себе беруть, укладаючи угоду, чітко викладали б ці обов'язки, надаючи їм достовірного характеру і сили остаточного рішення, стверджуючи їхнє утримання і надійне зберігання, запобігаючи виникненню спорів між людьми добрих намірів, попереджаючи будь-яку надію на успіх несправедливого рішення в жадібних людей» [272, с. 14].

Слід підкреслити, що вказаний закон вважається основоположним законом не лише французького, а й латинського нотаріату, поширеного в більшості європейських країн та країн Центральної та Північної Америки .

Цікаво зауважити, що Наполеон доволі професійно орієнтувався в питаннях нотаріату. Він провів кодифікацію французького законодавства шляхом видання цивільного, кримінально-процесуального та торгового кодексів. Принагідно зауважимо, що у цивільному кодексі була окрема глава, присвячена нотаріальному праву.

16 березня 1803 р. Бонапартом, першим консулом республіки, був проголошений Закон про принципи організації нотаріату «Loi contenant l'organisation du Notariat» (буквальний переклад: «Закон, що містить організацію нотаріату»). 16 березня 1803 р. відповідало за календарем Французької революції 25 вантоза XI р. Закон усунув різні категорії осіб, правомочних складати офіційні документи, і ввів категорію посадової особи «fonctionnaires publics» (Закон вантоза, ст. 1, абз. 1) [317].

Аналізуючи нормативний акт, приходимо до висновку, що Закон про нотаріат : встановив посаду нотаріуса – fonctionnaires publics; призначення нотаріусів та визначення кількості посад здійснювали управління юстиції; посада нотаріуса оголошувалася незмінюваною і незамінюваною, а також не могла бути суміщена з виконанням інших функцій; встановлено нотаріальний тариф за вчинення нотаріальних дій; вчинюваним нотаріусом документам надано статусу громадської довіри та посвідчувалися як акти безспірної юрисдикції та ін.

Загальновідомим є той факт, що базові принципи «Loi contenant l'organisation du Notariat» поширилися згодом по всьому світу та заклали основи латинського нотаріату.

Зокрема, законом встановлено вимоги до особи, яка мала намір працювати нотаріусом. А саме: громадянин Франції, що відбув військову повинність, досягнув 25 років, мав визначений законом стаж професійної роботи (як правило, шестирічний) та подав посвідку про свої моральні якості, підписану мером тієї місцевості, де він проживав. Окрім того, приступаючи до виконання обов'язків, нотаріус повинен був внести грошову заставу, з якої, у разі потреби, виплачувалось відшкодування зацікавленим особам за шкоду, заподіяну посадовими діями нотаріуса. Як правильно зауважила Л. Ясінська, французький закон не пред'являв до кандидатів на посаду нотаріуса і відповідно до нотаріусів вимог про наявність юридичної освіти, віддаючи перевагу досвіду практичної роботи. Автор наголошує, що у цьому випадку зазначене положення різко розходилося із законами Німеччини й Австрії, в яких закінчення курсу юридичних наук було необхідною підставою для здобуття посади нотаріуса [616, с. 98].

Як уже зазначалося, нотаріуси вчиняли лише акти безспірної юрисдикції. Наприклад, нотаріуси проводили опис майна та складали відповідний акт; видавали різного виду свідоцтва; укладали шлюбні договори; акти про усиновлення дітей, займалися проведенням публічних торгів та інше.

Цікавим, з точки зору теми дослідження, є зміст статті 9 Закону 25 вантоза XI р. (зі змінами, внесеними законом № 66–1012 від 28 грудня 1966 року), яким встановлено випадки вчинення угод за участю одного чи двох нотаріусів. В основному документи посвідчуються одним нотаріусом. Зауважимо, що посвідчення заповітів регулювалося спеціальними правилами цивільного кодексу.

На думку більшості науковців, найхарактернішими рисами французької моделі нотаріату згідно із Законом 25 вантоза XI р. (16 березня 1803 р.) були: повне відокремлення спірної юрисдикції від безспірної і передача останньої виключно у відання нотаріуса; надання нотаріальним актам сили судових рішень, що забезпечувало примусове їх виконання без участі судової влади; визнання за нотаріусами права рекомендувати свого наступника на посаді, що спричинило випадки їх купівлі-продажу, на відміну від інших посад публічного

характеру; призначення нотаріуса на посаду пожиттєво, що забезпечувало його самостійність і незалежність [225, с. 17; 616, с. 99; 292, с. 24–25].

Нагляд за діяльністю нотаріусів здійснювався радами нотаріусів, що створювались при судах першої інстанції, і судом. Ради нотаріусів регулювали відносини між нотаріусами та між нотаріусами і населенням, крім того, вони мали право накладати на нотаріусів дисциплінарні стягнення, перелік яких містився в законі, а саме: зауваження, проста догана, догана, виголошена головою ради в присутності її членів чи наодинці, позбавлення права голосу на зібраннях ради і заборона участі у раді терміном до шести років [561, с. 16].

Контроль за діяльністю нотаріусів здійснювався також і судом, який мав право у випадках, вказаних у законі, накладати на них штраф, відсторонювати від посади і присуджувати до відшкодування шкоди. Загалом відповідальність нотаріуса за шкоду, заподіяну його діями, була доволі значною і чітко визначеною законодавцем [264, с. 8].

Отже, нотаріуси Франції підлягали подвійному контролю, як зі сторони самих нотаріусів, так і зі сторони держави - в особі судових органів.

Слід зауважити, що одним з основних актів, яким керувалися французькі нотаріуси, вчиняючи нотаріальні дії, зокрема посвідчення договорів, заповітів, був Цивільний кодекс Наполеона [78] (офіційно запроваджений у 1804 р. як Французький цивільний кодекс та у 1807 р. одержав нову назву на честь імператора Наполеона I). Нормативний акт налічував 2281 статтю та складався зі вступу та трьох книг.

В основу Кодексу було покладено багато принципів та правил римських Дигестів, французьких нормативних актів та правових звичаїв того часу. Фактично цей правовий документ є результатом синтезу тоді чинних норм римського та звичаєвого права, перевірених часом норм середньовічних королівських статутів і ордонансів, а також постанов і регламентів республіканського законодавства. Вступивши в силу, він здійснив заміну понад 14 000 законодавчих актів, прийнятих у попередні роки революційним урядом Франції та які змінили, у свій час, багато середньовічних цивільно-правових інститутів [78, с. 4].

Ми погоджуємося з Л. Єфіменком у тому, що його вплив позначився на формуванні світових правових систем, що не оминуло і нотаріату. Цим кодексом закріплювалося верховенство письмових доказів, а також основне завдання нотаріусів – складання аутентичних актів [165, с. 11].

На нашу думку, найбільше значення для діяльності французького нотаріату мала третя книга Кодексу (найбільша за обсягом) – «Про різні способи, якими надається власність», статті 711–2283.

Наприклад, відповідно до статей 711, 712 Кодексу Наполеона, підставами набуття власності на майно були: спадкування, дарування чи заповіт; зобов'язання; припинення чи приєднання речей, а також у силу набувальної давності.

Суттєве значення в діяльності французького нотаріату мала стаття 1341 Цивільного кодексу, якою встановлювалася обов'язкова нотаріальна форма для укладення угод, за винятком торговельних.

Цікавими, на нашу думку, є норми ст. 972 Кодексу Наполеона, в первісній редакції якої встановлено, що якщо заповіт оформляється двома нотаріусами, то він диктується заповідачем, і заповіт повинен бути записаний одним нотаріусом так, як продиктовано та прочитано заповідачем у присутності свідків.

Про кількість свідків під час посвідчення заповіту йдеться в статті 974 Кодексу. У первісній редакції звучало: «Заповіт також повинен бути підписаний свідками; однак у сільській місцевості буде достатньо, щоби він був підписаний одним з двох свідків, якщо заповіт оформляється двома нотаріусами, і щоби він був підписаний двома з чотирьох свідків, якщо він оформляється одним нотаріусом» [78].

Законом від 8 грудня 1950 р. № 50-1513 було внесено зміни до вказаної статті, якими надано право заповіт оформляти одноособово нотаріусу, не лише пишучи від руки, а також на друкарській машинці; а також зазначено, що заповіт повинен бути підписаний нотаріусом і свідками. Однак законодавець не встановив кількості свідків, необхідних при посвідченні заповіту.

Важливе значення у провадженні нотаріальної діяльності мають вимоги статті 976 Кодексу Наполеона, якою передбачено порядок посвідчення нотаріусом таємного (секретного) заповіту.

Свідками у процесі укладення та посвідчення заповіту не могли бути ні легати, які б права вони не мали, ні їхні родичі або свояки до четвертого ступеня споріднення включно, а також працівники нотаріусів, які посвідчують заповіт.

Варто зазначити, що у Франції виокремлюють також міжнародний заповіт. Ця форма заповіту була встановлена Вашингтонською Конвенцією про єдиний закон стосовно форми міжнародного заповіту від 26 жовтня 1973 р. і вступила в силу у Франції 1 грудня 1994 р.

Наголошуємо, що в розділі II «Про спеціальні правила форми деяких заповітів» нормативного акту передбачено порядок посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених.

Посвідчуючи заповіт чи договір дарування, французький нотаріус повинен був роз'яснити заповідачу або дарувальнику й обдаровуваному вимоги відповідних статей Кодексу Наполеона щодо обмеження дарування чи заповіту. Тобто, встановлювалися певні правила нотаріального провадження.

На початку XIX ст. у деяких німецьких державах відбувається рецепція французького права, що мала значний вплив на розвиток нотаріального інституту. У Німеччині починають з'являтися різноманітні законодавчі акти, зразком для яких був французький закон 1803 р. Аналіз німецьких законів кінця XIX – початку XX ст., які регулювали діяльність нотаріату, свідчить, що вони в багатьох положеннях запозичили основні принципи французького нотаріату (можливість безпосереднього примусового виконання нотаріальних актів, позитивний характер посади нотаріуса та ін.). Водночас тут спостерігається відсутність чіткої межі між спірною і безспірною юрисдикцією, наслідком чого було підпорядкування нотаріусів нагляду судових установ і надання останнім деяких нотаріальних функцій [461, с. 15–16].

У 60-ті роки XIX ст. один баварський юрист констатував, що Закон 25 Вантоза XI р. «протягом півстоліття настільки добре в плані практичності себе зарекомендував», що «подальше обговорення його переваг є зайвим» [639, с. 23].

Незважаючи на те, що в кінці XIX ст. було ухвалено два загальноімперські законодавчі акти (закон від 15 липня 1890 р. і закон від 25 червня 1895 р.), у різних місцевостях Німеччини і далі діяли закони, видані в різний час: Франкфуртський 1669 р., Баварський 1812 р., Кельтський 1822 р., Рейнських провінцій 1845 р., Ганноверський 1853 р. [618, с. 100].

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином, висновок Л. Ясінської про те, що після 476 р. дві частини колись єдиного нотаріату повністю вже ніколи не об'єднувалися, однак візантійський нотаріат суттєво вплинув на формування нотаріату в Західній Європі, особливо в Італії, починаючи від рецепції римського права (кінець XI ст.). Розвиток нотаріату на території Західної Європи, як і Візантії, особливо не різнився. Відмінність полягала тільки в тому, що 1453 р. із падінням Константинополя, столиці Візантії, візантійська форма нотаріату припинила своє існування, а західноєвропейська модель в Італії, починаючи з XII ст., тільки посилено розвивається аж до 1803 р., коли у Франції був прийнятий перший найвідоміший закон про нотаріат, який суттєво вплинув на формування сучасного нотаріату у світі, зокрема в Україні, і став основою для створення сучасної форми латинського нотаріату [622, с. 24–25].

Відтак на основі дослідженої нами історії становлення та розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Італії, Франції та Німеччині, доходимо висновку, що нотаріат цих держав формувався на основі римського, зокрема візантійського права та їм характерні ознаки латинського нотаріату, але вони мають і специфічні риси, зумовлені історичним розвитком та правовою традицією загалом.

На думку О. Скакун, правова традиція – це сукупність глибоко укорінених протягом історії у свідомості людей уявлень про роль права в суспільстві, його природу, а також організацію і функціонування правової системи [464, с. 25].

На нашу думку, правова традиція розвитку правового, в тому числі законодавчого, регулювання нотаріальної діяльності вказує на своєрідність нотаріальної діяльності як частини правової системи, яка має унікальний історичний (європейський) шлях розвитку.

Наведене вище дає підстави для висновку, що модель нотаріату, яка склалася у Франції, існує і функціонує по даний час. Вона виправдала себе, оскільки є ефективною та забезпечує стабільність цивільного обороту та захист прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій.

2.2 Становлення та зародження нотаріальної діяльності в Київській Русі (IX–XII ст.), Галицько-Волинській державі (1199–1349 рр.)

Для розгляду питання законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Україні важливе значення має питання, що стосується його генези на вітчизняних теренах.

Ми погоджуємося з думкою Л. Єфіменка, що задля визначення закономірностей еволюції національного нотаріату необхідно враховувати і внутрішні, і зовнішні чинники, що впливали на процес українського нотаріатотворення [165, с. 40].

У цьому сенсі цікавим видається питання зародження української державності та її права.

В іноземних джерелах, зокрема візантійських та арабських, щодо Придніпровського об'єднання, особливо племен полян і сіверян, уживають назву «Русь». Проте поширення цей термін набуває у IX ст. Уперше це поняття згадується у давньоруському літописі 852 року: «Нача прозывать Руська земля» [184, с. 38].

Більш обґрунтованою видається позиція Л. Залізняка про те, що ми маємо вагомими науковими підставами вважати, що Київську Русь як державу консолідував не міфічний давньоруський етнос, а праукраїнці на давньоруському етапі свого історичного розвитку. На думку автора, це підтверджують численні руські й іноземні писемні джерела, безліч даних археології, мовознавства, етнографії, антропології та інших наук [176, с. 13].

На думку деяких науковців, зокрема В. Гончаренка й А. Рогожина [193, с. 43], В. Кульчицького та Б. Тищика [239, с. 17–18] Руська держава (Київська Русь) та її

право сформувалися – у VIII–IX ст.. О. Нелін уточнює, що це впливає також із «Повісті врем'яних літ» [289, с. 116].

Руська держава у своєму розвитку пройшла два основні етапи. Перший охоплює кінець IX і X ст., коли в Руській державі завершився процес політичного об'єднання, встановилися державні кордони, відбувалося утворення та вдосконалення апарату влади, а свого розквіту Руська держава набула наприкінці X – у першій половині XI ст. Другий етап розвитку – етап феодальної роздробленості, який припадає на кінець XI – першу третину XII ст. [193, с.47].

Аналіз джерел доводить, що територія Київської Русі поділялася на князівства, а князівства – на менші територіальні одиниці – волості. Назви волостей походять від назв міст, що були центром волостей. Місто і земля з поселеннями, що прилягали до міста, становили адміністративно-територіальну єдність, яка в умовах Київської Русі була неминучим, історично необхідним явищем. Міська волость вважалась основним елементом давньоруської державності [92, с. 62].

Науковий аналіз праць більшості дослідників історії України дає зробити висновок, про поетапне становлення Руської держави.

Важливими з точки зору теми дослідження є питання генези та становлення давньоруського права.

На думку більшості учених у своєму розвитку давньоруське право пройшло декілька етапів. На першому з них, що припадає на VI–IX ст., завершується перехід від каузального до звичаєвого права. На другому етапі (IX–X ст.) завершується перехід від звичаєвого (усного) права до писаного, з-поміж найважливіших пам'яток якого називають русько-візантійські договори, що зафіксували стан руського права початку X ст. Згадані договори для нас найбільш цікаві тим, що підтверджують перші контакти Візантії та Руської держави в галузі права і так відображають взаємодію різних правових систем [515, с. 4–7; 9, с. 35–38]. Такої ж думки притримуються В. Черниш та В. Степаненко [563, с. 42].

При цьому заважуємо, що деякі вчені (наприклад, Є. Харитонов та О. Харитонova) виділяють три етапи становлення давньоруського права. Перші два збігаються з вищезазначеними періодами.

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників давньоруського права, в тому числі В. Єрмолаєва, що формування правової системи сучасної України починається зі звичаєвого права і князівського законодавства Володимира Великого та Ярослава Мудрого, їх судової діяльності часів Київської Русі [160, с. 322].

Як влучно висловилися В. Черниш та В. Степаненко, правовий інститут нотаріату нашої держави формується не одне століття і повторює всі етапи, що з найдавніших часів пройшов нотаріат Римської імперії та інших держав [563, с. 41].

Однак, на нашу думку, недостатньо вивченими в Україні залишилися процеси зародження нотаріальної діяльності та законодавства про нотаріальну діяльність, питання впливу давньоруського права на формування нормативно-правової бази нотаріату в Україні.

Важливим джерелом давньоруського права в Київській Русі був закон. Первинною формою закону в давньоруському праві були договори, які мали назви: мир, правда, ряд. Договори уклалися між окремими особами, сільськими громадами, між територіями або Київською Руссю з іншими державами [195, с. 40].

Слід погодитися з тим, що посилення на «Руський закон» у русько-візантійських договорах 907, 911, 945, 971 років є першим документальним свідченням існування звичаєвого права на Русі, в основі якого був звичай нормативного характеру міста Києва та навколишніх земель. «Руський закон» виявляється як добре опрацьоване, самобутнє законодавство, яке карає за злочини проти власності, яке знає тестаменти (заповіти). Система українського права відповідає вже розвинутому суспільству, що є свідченням того, що в Україні-Русі законодавство вже існувало до «Руської правди» [579, с.13–14].

Аналогічної думки притримується О. Нелін, стверджуючи, що «до часу укладення договорів на Русі існувала достатньо розвинена система права, «Закону руського», норми якого враховувалися під час укладання міждержавних договорів київських князів із Візантією» [292, с. 33].

Слід зауважити, що окремі риси нотаріальної діяльності простежуються в Київській Русі, починаючи з X–XI століть, хоча укладення письмових договорів було винятком із практики.

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином, висновок Г. Трофанчука про те, що зародження нотаріальних органів в Україні можна віднести до доби Київської Русі, оскільки документальні свідчення їх існування у більш ранні часи до нас не дійшли [498, с. 105]. Автор зауважує, що ще до появи «Руської правди» про існування і поширення одного із найдавніших видів договорів – договору купівлі-продажу – свідчать відомі нам русько-візантійські договори. Зокрема, договір київського князя Ігоря з візантійським імператором 945 р. забороняв руським купцям заковувати у Царграді шовкові тканини більш як на 50 золотих [498, с. 105].

Ми погоджуємося з думкою української вченої О. Бунчук, що князівські договори Київської Русі – одна з найвидатніших пам'яток українського законодавства того періоду. Русько-візантійські договори були важливими першоджерелами давньоруського права [45, с. 41].

Аналізуючи праці науковців, професор О. Нелін приходить до висновку, що на сьогодні однозначної оцінки договорів 907, 911, 945 і 972 рр. не існує: одні дослідники вважають що договори з греками засновані лише на візантійському законодавстві, другі – виключно на слов'янському, треті – на скандинавському, четверті – на варязько-візантійському, п'яті – на суто міжнародному праві [292, с. 33]. Наприклад, на думку Штрубе де Пирмонт, А. Шлецера, М. Карамзіна і М. Погодіна у русько-візантійських договорах було інкорпоровано нормансько-візантійське законодавство [515, с. 51]; а на думку В. Сергєєвича - джерелом права в договорах було суто грецьке право [458, с. 644].

Ми поділяємо думку М. Владимирського-Буданова [61, с. 91], С. Юшкова [599, с. 84], Р. Хачатурова [486, с. 61] та О. Неліна [292, с. 33], що корінням русько-візантійських договорів було поєднання руських і грецьких законів, у яких переважали суто руські елементи.

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином, висновок відомого українського вченого, академіка В. Грищука про те, що договори київських князів з візантійськими імператорами є за своєю суттю нормами давньоруського та міжнародного права, які регулювали певні відносини між двома державами: Київською Руссю та Візантією [81, с. 71].

Підтвердженням факту зародження нотаріату в державі є положення про порядок спадкування (засновані на звичаєвому праві), передбачені в договорі Русі з Візантією 911 року. Аналізуючи норми цього договору, слід зазначити, що тодішнє законодавство розрізняло спадщину як за заповітом, так і за законом, які згодом увійшли у Просторову редакцію «Руської правди» (статті 90–106).

Зокрема, у пункті 13 договору зазначено: «якщо руський, що перебуває на службі в Греції у Грецького царя помре, не заповівши свого майна, а своїх (родичів) у нього (в Греції) не буде, то нехай повернуть його майно найближчим родичам на Русі. Якщо ж він складе заповіт, то нехай той, кому (він) написав (розпорядження) успадкувати майно, візьме заповітне і успадкує його» [86, с. 27].

За часів Київської Русі владні повноваження належали князеві – і адміністративні, і судові. Повноваження князь здійснював особисто або через призначених ним чиновників – посадників, воєвод (тисяцьких), тіунів тощо.

Одночасне підпорядкування князям керівної та судової справи свідчить, що безспірності тим чи іншим документам надавало прикладення княжої печатки. З огляду на це, перші формальні ознаки нотаріальних функцій на Русі вбачаємо в посаді «печатника», яка входила до княжої адміністрації. Ми погоджуємося з думкою дослідника історії нотаріату М. Кальницького, що очевидно, роль печатника не обмежувалася суто механічною дією, адже він мав бути впевненим у достеменності змісту документів [196, с. 19].

Наведене вище дає підстави для висновку про те, що посаду печатника слід віднести до праорганів українського квазінотаріату.

Із XII ст. в центральних і південних землях Київської Русі, а з XIV ст. – у північних та північно-західних спостерігається процес збільшення кількості печаток у церковних діячів. Л. Ясінська констатує, що як і в Західній Європі, у Київській

Русі так зване право печатки на ранньому етапі свого становлення дещо паралізувало розвиток нотаріальної діяльності, оскільки робило її абсолютно зайвою. Та незабаром універсалізація права печатки зумовила утвердження нотаріального інституту в його сучасній організації [622, с. 95].

Слід зауважити, що веденням княжого або церковного діловодства за давньоруських часів займалися насамперед духовні особи, як представники найбільш писемної чи освіченої частини суспільства. До їх обов'язків, в тому числі входило складання грамот, угод, які засвідчували перехід права власності.

Таким чином, можна зробити висновок, що в цей же час почалося зародження нотаріальної діяльності та нотаріального законодавства України.

Прийняття християнства означало приєднання до високорозвиненої візантійської культури, яка зберегла надбання античного світу і передала їх усім європейцям, адже саме в Давній Греції та Римі були закладені основи науки, філософії, політики, юриспруденції, естетики, літератури [68, с. 118].

Очевидним є той факт, що правові системи України та Західної Європи мають спільні історичні та правові джерела, насамперед – римське право.

Україна – це південно-східний напрям територіального поширення римського права. Багата правова спадщина України має свою історію, що, своєю чергою, спирається на філософські міркування мислителів Стародавньої Греції та Риму [69, с. 37].

Як справедливо констатують І. Терлюк та Д. Забзалюк, рецепція (запозичення) візантійського права після прийняття Руссю християнства мала значний вплив на формування правової системи Києворуської держави. Рецептване візантійське право і збагатило національне давньоукраїнське право новими юридичними поняттями, і дало поштовх розвитку вітчизняного законодавства княжої доби [483, с. 45].

Українська дослідниця Р. Достдар стверджує, що найбільш «популярним» у плані запозичення візантійських інститутів було шлюбно-сімейне право [152, с. 117].

Прийняття Руссю християнства було вибором не лише релігії чи політичної орієнтації. Воно конституювало визначення своєї приналежності до європейської

цивілізації. Інша річ, що в європейській системі цивілізацій Захід – Схід нашими пращурами було обрано «Схід». Але «Схід» у цьому випадку означає не «Азія», тобто Схід у широкому значенні слова, а Східну європейську цивілізацію (візантійську). Із впровадженням християнства швидко почала розбудовуватись церковна структура, зростає кількість монастирів, що сприяло подальшому впровадженню візантійської (тобто модернізованої елліністичної) культури [514, с. 19].

Після хрещення Русі з появою нового духовно-соціального інституту – Церкви – візантійське право починає проникати в правову систему Древньоруської держави. Князівськими статутами «Про церковні суди» вводиться особлива церковна юрисдикція, що знаходить відповідності у Номоканоні XIV титулів (VIII 4; IX 1; 17), новелах Юстиніана (Nov. Just. 133. 21–22), Ісагозі (Eisag 9.12)[262].

Разом із християнською релігією в Київській Русі з'явилися священники з Візантії, поширювалися збірники візантійського (грецького) церковного права, зокрема номоканони, до яких входили норми світського права та церковні правила.

Ми погоджуємося з думкою більшості вчених про те, що в державі, починаючи з XII ст. застосовувалося перекладене візантійське законодавство.

Звід цих норм і правил був свого роду кормилом, яким керувала церква, подібна в стародавні часи кораблю. З цього образу виникла інша назва номоканону, усталена згодом на Русі, – «Кормча книга» [496, с. 9].

Цілком природно, що збірники грецького церковного права переносилися в землі України-Русі. Серед них – «Номоканон», «Еклога» і «Прохірон».

На думку І. Бойка, найімовірніше в Україні вплив римського права мав відбуватися за візантійським типом на основі візантійських джерел права («Номоканон», «Еклога») [21, с. 90].

Слід зауважити, що давньоруські перекладачі вносили зміни, зокрема структурні, в текст «Еклоги», перекладаючи його церковнослов'янською мовою.

З появою на Русі перекладів із «Прохірону» та «Еклоги» в руське право вводиться вимога складати заповіти, будучи при здоровому глузді. У руському праві XIV–XV ст. вплив «Еклоги» бачимо у кількості свідків під час складання заповітів

(7,5 чи 3) (ср. Есл. 5, 2– 4); іноді під впливом місцевих традицій до них додається ще один – духовник заповідача [262].

Ми погоджуємося з А. Федущак-Паславською, що візантійське право, яке само було результатом переробки римського приватного права, мало, однак, деякий вплив на давньоруське право. Тому в процесі кодифікації якої і відбувається і пряма, і похідна рецепція римського права [505, с. 151].

На нашу думку, варто стверджувати, що відголоски візантійських норм спостерігаються й у сучасному цивільному та нотаріальному праві. Норми збірника «Еклога», рецепційовані правниками Київської Русі щодо порядку складання письмових договорів, заповітів, не лише були передумовами нотаріального посвідчення договорів та заповітів, але й заклали підвалини нотаріального процесу їх посвідчення [121, с. 124].

Вінцем давньоруського права є кодифікований юридичний збірник «Руська правда» (термін «правда» тут означає «закон»). Оригінал «Руської правди» не зберігся. Вона дійшла до нас у 106 списках (дехто з дослідників називає іншу кількість – близько 300) – у літописах та юридичних збірниках XIII–XVII ст. Списки мають назви або за місцем їх знаходження (Синодальний – у бібліотеці Синоду, Академічний – у бібліотеці Академії наук, Троїцький – у Троїце-Сергієвій лаврі), або за прізвищем осіб, які їх віднаходили (Карамзінський, Татищевський та ін.). Ці списки поділяють на три редакції – коротку, розширену та скорочену з розширеної [184, с.46].

На думку А. Яковліва, «Руську правду» склав невідомий автор, великий знавець тодішнього права не лише українського, а й чужого; вона не мала характеру офіційного кодексу, але безперечно містила норми чинного права [604].

Слушною є думка професора О. Яворської про те, що в зазначеному першому кодифікованому акті українців звичаєве право було не тільки санкціоноване (узаконене), а й доповнене нормативними приписами держави [602].

Норми «Руської правди» стосуються основних моментів кримінального права, а норми речового та зобов'язального права викладаються лише як винятки. Тому

більшість цивільно-правових відносин у XI–XII ст. і надалі регулювалися нормами звичаєвого права.

Центральне місце серед норм цивільно-правового характеру в «Руській правді» посідають норми, що регулюють питання власності і володіння. Хоча в тексті «Руської правди» не було самого терміна для означення права власності, проте право власності і право володіння розрізнялися. Суб'єктами права власності були князі, князівські й земські бояри, дружинники, духовенство, купці, ремісники, смерди, закупи тощо. Об'єктами права власності були земля, худоба, одяг, зброя, знаряддя праці тощо [195, с. 51].

Дійсно, в українському праві періоду Київської держави не було загального терміна для позначення права власності, оскільки зміст цього права не був однаковим: він залежав від того, хто був суб'єктом і що було об'єктом права власності [298, с. 8].

Як зауважує професор П. Гураль, приватна власність виникла поступово – з общинної власності шляхом збільшення періодів між переділами землі аж до їх припинення [90, с. 12].

На думку професора В. Рубаника, у Київській Русі розрізняли такі форми власності: державна, общинна та індивідуальна (приватна) власність, яка відіграла вирішальну роль. Так, власник за «Руською правдою» мав право розпоряджатися майном, вступати в договори, одержувати доходи з майна, вимагати захисту належного йому майна у разі зазіхання інших осіб на це майно [449, с. 39].

А. Мірошніченко зауважує, що тодішня власність на землю відповідала класичному уявленню про так звану феодальну «розщеплену власність», коли на одну й ту саму земельну ділянку мали певні права різні суб'єкти, які знаходилися на різних щаблях феодальної залежності [277, с. 55].

Форми земельної власності в добу Київської Русі були різноманітні: князівський домен, боярська і монастирська вотчини, земля громади тощо. З аналізу норм статей 13, 14 «Короткої правди» випливає, що «Руська правда» розрізняла право власності і право володіння, оскільки вони визначали порядок відібрання речі, котра перебувала у володінні іншої особи.

На думку О. Неліна, про перебування землі в обороті свідчать письмові документи, в яких вказувалися покупець і продавець, ціна, а також описувалися межі земельної ділянки [299, с. 5].

Таким чином можна стверджувати, про встановлення загальних правил щодо укладення договорів відчуження землі, тобто відбулося зародження нотаріального провадження на українських теренах.

Згідно з нормами звичаєвого права та «Руської правди», а також відповідно до судових рішень, способами набуття права власності на землю були: володіння, давність володіння, успадкування та дарування [11, с. 10].

Професор І. Бойко, порівнюючи речове та зобов'язальне право за «Руською правдою» з римським (візантійським) правом, звертає увагу на подібність деяких рішень. Зокрема, вказує на «наявність норм, що регулюють як громадську (публічну), так і приватну власність. Причому головним об'єктом і в тому, й іншому є земля. Разом з тим, у «Руській правді» відносини власності урегульовані не так детально. Захищаються вони не настільки всебічно, до того ж часто за допомогою штрафів» [21, с. 91–92].

Дійсно, значне місце в «Правді» займають норми зобов'язального права, сформульовані відповідно до тодішніх звичаїв ділового обороту. Тут ідеться про терміни виконання зобов'язання та правові наслідки в разі їх порушень (ст.ст. 47, 51, 53, 54 Пош. пр.), черговість погашення вимог за грошовими зобов'язаннями (ст. 55 Пош. пр.), проценти та їх розмір за користування чужими грошовими коштами (ст.ст. 50, 51, 53 Пош. пр.), права та обов'язки боржника (ст.ст. 47, 54, 55, 117, 119 Пош. пр.), кредитора та солідарні інтереси кредиторів (ст.ст. 48, 51, 52–55, 59, 60 Пош. пр.), про зобов'язання сторін при купівлі-продажу (ст.ст. 55, 117, 119, 120 Пош. пр.), солідарні зобов'язання членів верві (ст. ст. 7, 8 КП; ст. 8 Пош. пр.), права позичкодавця і поклажодавця (ст.ст. 49, 50, 111, 116 Пош. пр.) [160, с. 338].

Варто відзначити, що норми статті 37, 39 «Поширеної правди» [84, с. 44] регулювали процедуру сумнівного придбання речі.

Г. Трофанчук зазначає, що нерідко право власності на майно, куплене на підставі угоди сторін, підтверджувалося спеціальною княжою грамотою [498, с. 105].

Ми акцентуємо увагу на тому, що княжа грамота була гарантом законності укладеного договору та завжди скріплювалася печаткою.

У стародавньому праві замість поняття «угода» використовувалися такі терміни для позначення договору: «нарада», «згода», «змова». Це свідчить про те, що договори в цей період були, як правило, словесні [475, с. 59].

Договори в «Руській правді» називалися «ряди», укладалися, зазвичай, на ринках (торзі) усно та в присутності свідків або митника. Про письмові договори в цій пам'ятці права не згадується. Зауважимо, що серед відомих дослідників історії права цього періоду ніхто не наполягав на необхідності для визнання договору дійсним укладення письмових актів.

Особливістю певних видів договорів була обов'язкова присутність свідків під час їх укладення. Водночас в одних випадках присутність свідків була обов'язковою, а в інших – залежала від волі певної сторони договору. За правилами ст. 50, «хто віддає гроші в ріст, або мед в надбавку, або хліб в досип, тому належить зробити це при свідках. І на яких умовах він при них домовився, такий йому і брати надлишок». Обов'язковість свідків передбачалась у разі набуття людиною статусу холопа через її продаж [163, с. 17–18].

Як стверджують М. Комаров, Д. Пашенцев та С. Пашенцева, на Русі протягом тривалого часу нотаріат замінювався інститутом свідків, які фіксували факт укладення угоди чи заповіту майна [228, с. 204].

Слід зауважити, що вимоги до свідків встановлено в ст. 66 Поширеної редакції «Руської правди».

Чимало вчених присвятили свої дослідження становленню інституту свідків у Київській Русі.

З часів так званої «Найдавнішої правди» виокремлювалися дві групи свідків – видоки і послухи, причому в літературі до сьогодні не склалося єдиної думки про те, у чому саме полягає відмінність між цими групами [79, с. 9].

На думку М. Дювернуа , виходячи з норм цивільного законодавства, згідно з якими свідок угоди був не лише очевидцем (видоком), але водночас сприяв сторонам [158, с. 101–102]. Із часом, на думку автора [158, с. 103], назви послуха та видока змішуються. О. Бобровський зауважує, що це відбувається в більш пізніх списках «Руської правди» [18, с. 9].

Ми погоджуємося з думкою М. Дювернуа [158, с. 192] та В. Сергєєвича [458, с. 582], що характеризуючи систему доказів за «Руською правдою», основним доказом укладення договорів були свідки, а у разі їх відсутності, а також як додаткові засоби - формальні докази шляхом «сильніших випробувань до менш сильних»

Досліджуючи питання захисту майнових прав за «Руською правдою», беручи до уваги саме участь свідків при займах, А. Станіславський дійшов висновку про відсутність на той час письмової форми договорів [468, с. 59].

Ми підтримуємо позицію українського ученого Л. Єфіменка, який доходить висновку: «Отже, можна припустити, що саме через відсутність письмового закріплення договірних відносин і, як наслідок, їх публічного визнання на випадок спору виникла потреба у зверненні саме до свідків у майнових відносинах часів «Руської правди». З'ясування ролі свідків у майнових відносинах було неповним без урахування впливу церковних канонів, а саме Святого Писання, на формування інститутів українського права [163, с. 19].

Так, у Новому Завіті зазначається: «Якщо твій брат згрішить проти тебе, іди і оскарж його між собою і ним одним. Якщо тебе послухає, ти придбав твого брата. Якщо ж тебе не послухає він, візьми з собою одного або двох, «щоб при устах двох або свідків стало кожне слово». Якщо ж не послухає їх, скажи церкві; якщо ж і церкву не послухає, хай буде тобі, як поганин і митар» (Євангеліє від Матея 18:15–17) [344, с. 821].

Л. Єфіменко припускає, що свідок не міг діяти лише від себе, а був пов'язаний покладеними на нього суспільними обов'язками щодо непередбачуваних наслідків, які могли виникнути з укладеного договору. Ми погоджуємося з думкою автора, що юридичне значення свідка, за «Руською правдою», полягало у підтвердженні ним за

певних обставин як самого факту укладення відповідного договору, так і його істотних умов. Це вказує на можливість визнання свідка часів «Руської правди» як особи, що виконувала певні дії, спрямовані на захист цивільних прав за умови відсутності їх письмового закріплення [163, с. 19].

Уже на початку X ст. на Русі було відоме спадкування за законом, за заповітом і за звичаєм. Принцип сімейних начал спадкування застосовувався лише у звичаєвому праві і бере свій початок ще за часів «Руської правди», відповідно до якої спадкування мали лише члени сім'ї як за звичаєм (за законом), так і за заповітом (рядом). Йдеться передусім про дітей: синів та дочок домогосподаря, його онуків (за правом представлення), приймаків, пасинків, тому що вони становили одну селянську родину і працювали разом, тобто створювали спільну сімейну власність [300, с. 32–33].

У X–XII ст. заповіти, очевидно, оголошувалися усно (на це вказує вжитий у «Руській правді» вираз «без языка ли умереть»). Письмового заповіту Ярослава Мудрого не було, літописець записав зміст висловленої усно останньої волі київського князя. У 1158 р. князь Гліб Всеславович публічно розпорядився «по своем животе вда княгини пять сел и с челядью и со всем» [66, с. 67].

Питання про те, якою ж була у цей період форма заповітів, не порушувалося в історико-юридичній науці. Вважалося, що грамотність не була поширеним явищем, відтак природно, що письмова форма заповіту не була обов'язковою, особливо в XI ст. [600, с. 459].

Проте археологічні відкриття останніх десятиліть (передусім маються на увазі берестяні грамоти, які завдяки специфічним умовам зберігання дійшли до наших днів) дають можливість значно розширити уявлення про форму заповіту епохи Київської Русі. Берестяні грамоти дають багатий матеріал про високий рівень грамотності населення того часу, розвінчуючи сумніви щодо цього окремих учених. Заповіти оформлялись у присутності священика, який виступав свідком доброї і свідомої волі спадкодавця [279, с. 209].

Найдавнішим давньоруським заповітом, відомим нашій історії, прийнято вважати заповіт Княгині Ольги. Про цей заповіт є згадка у книзі Івана Огієнка

«Українська церква». Тож помираючи «заповідала Ольга не творити тризни над собою, бо имущи пресвітер, сей похорони у блаженную Ольгу» [335].

Як справедливо зауважує Л. Саннікова, на жаль, немає історичних джерел, на підставі яких можна було б скласти цілісне уявлення про можливе коло спадкоємців за заповітом [453, с. 45].

На нашу думку, в Київській Русі заповіти, в переважній більшості, склалися усно, за участю свідків та священика. Однак не слід відкидати випадків письмового укладення заповітів керівництвом держави, а також заповітів на користь церкви.

Великим феодалом була церква. У XII ст. продовжувало зростати її землеволодіння (кафедральні та монастирські вотчини). «Джерелом зростання цього землеволодіння були перш за все князівські дарування... Дарування землі було одним з головних джерел збагачення церкви. Збагачувалась церква також за рахунок церковного суду, у віданні якого знаходилося широке коло справ, визначених церковними уставами князів Володимира та Ярослава. Монастирі збагачувались і внаслідок того, що монастирські землі не подрібнювалися при одержанні спадщини, як землі князівські або боярські ...» [193, с. 75].

Українські вчені В. Черниш та В. Степаненко стверджують, що наявні пам'ятки дають змогу простежити формування правила укладення офіційних документів на письмі лише з X ст. Розглядаючи історію Києво-Печерської лаври XII ст., багато дослідників згадують про так звану «Грамоту князя Андрія Боголюбського», надану монастирю на землі, та ставропігію, тобто незалежність від Київського митрополита та безпосередню підпорядкованість Патріарху Константинопольському [563, с. 44–45]. Для надання грамоті публічності її внесли в книги Константинопольського патріархату. Згодом на Русі сформувалася практика обов'язкової реєстрації актів та угод у судових органах [292, с. 38].

Таким чином, можна зробити висновок про зародження як нотаріального процесу щодо укладення договорів відчуження, так і процесу державної реєстрації прав на нерухоме майно, яку здійснюють сучасні українські нотаріуси.

Аналізуючи праці українських дослідників нотаріату, зокрема В. Черниша, який констатує, що нормативні джерела не надають жодних відомостей про

нотаріат [571, с. 41], О. Неліна, що «у Руській державі такого правового інституту, як нотаріат не існувало» [294, с. 95], приходимо висновку про те, що дійсно у Київській Русі не існувало окремого інституту нотаріату, який вчиняв нотаріальні дії.

Також професор О. Нелін зазначає, що цілком закономірно, що в умовах тогочасного правового порядку, коли власність вважалася радше фактом, аніж правом, коли будь-яке заволодіння захищалося не нотаріальним актом, а силою, на Русі не було потреби в органі публічної влади – інституті нотаріату [293, с. 15].

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином, висновок Л. Єфіменка про те, що історико-правове значення «Руської правди» у формуванні витоків нотаріату полягає в передбачених цим джерелом права свідків як провісників посадових осіб та органів, що в подальшому вчиняли нотаріальні дії [164, с. 6]. Відомі українські дослідники нотаріату О. Нелін [292, с. 37–38], В. Черниш та В. Степаненко [563, с. 43] уточнюють, що крім «Руської правди», закони Ярослава Мудрого, договір Олега з греками, укладений ще 911 р. також свідчать про те, що вони були предтечею такого правового інституту, як нотаріат.

На нашу думку, цілком логічно, що за часів Київської Русі не можна говорити як про органи, які вчиняли нотаріальні дії, так і про вчинені нотаріальні акти, зокрема заповіти та договори, а лише про їх зародження.

Отже, аналізуючи процес становлення нотаріату в українському праві, можна стверджувати, що його генезис було започатковано в Київській Русі, хоча нотаріусів як державних органів не існувало. Договір 911 року, «Руська правда» як перші нормативні акти Київської Русі зафіксували стан правової думки щодо необхідності укладання договорів та заповітів. Вони служать відправним моментом, починаючи з якого, можна простежити процес розвитку українського нотаріального законодавства та зародження праорганів нотаріату, а точніше прирівняних до нотаріальних органів – квазінотаріату.

Розпад Київської Русі як єдиної держави не був її особливістю. Монголо-татарська навала завершила політичний занепад Київської Русі. правонаступницею Київської Русі на території сучасної України стала Галицько-Волинська держава, що

існувала у 1199–1349 рр. Саме до неї відійшла київська спадщина: русько-полянське населення, територія, внутрішні проблеми й основні напрями зовнішньої політики [179, с. 37].

За свідченням літописних, наукових джерел у містах Галицько-Волинської держави проживало багато іноземців (вірмен, євреїв, німців, болгарів, арабів, італійців, скандинавів). Більшість з них жили самоврядними громадами. Всі іноземні громадяни підпорядковувались князівській адміністрації у містах. Як правомірно стверджує професор П. Гураль, окремі міські громади Галицько-Волинської держави вже на початку XIV ст. жили за магдебурзьким правом [93, с. 14].

Як зауважує О. Нелін, уже в період феодалної роздробленості Київської Русі простежується участь органів державної влади у вчиненні приватноправових юридичних актів і документів. Зокрема, «складання таких актів перейшло до рук спеціальних осіб – писарів, які перебували на службі при різних державних установах» [304, с. 5].

На нашу думку, писарів того часу варто поділити на дві групи: вільних людей (службові особи князівства) та писарів приватних осіб (деякі з них були рабами). Зауважуємо, що писарі мали достатній рівень освіти (в тому числі правової) для того, щоб складати документи, надавати поради у різних життєвих ситуаціях, вести облік майна та інше.

Як і в усіх інших князівствах і землях Русі, в Галицько-Волинському князівстві продовжували діяти норми «Руської правди», які регулювали питання права власності на майно та земельні володіння, укладення договорів. Діяли також норми церковних статутів князів Володимира та Ярослава [484, с. 48].

Заслужовує на увагу висновок професора І. Бойка про те, що в Київській Русі, а відтак у Галицько-Волинській державі, зокрема і в Галичині – складовій цих держав, відбувається опосередкована рецепція візантійського, а через нього римського приватного права, позитивно впливаючи на вдосконалення правових систем цих держав, наближення тогочасної України до західноєвропейської цивілізації [34, с. 222].

Ми підтримуємо думку авторів, які вважають, що на теренах Галицько-Волинської держави рецепція римського права відбувалася по двох напрямках, як по східному, так і по західному (магдебурзьке право).

Має рацію І. Бойко, стверджуючи, що рецепція римського права на українських землях відбулася опосередковано, і виключати той чи інший шлях, на його думку, не можна. Це був синтез правових положень, які позитивно впливали на розвиток українського права [34, с. 221].

У князівстві існувала двірсько-вотчинна система управління, яка переросла у двірські чини. Так, літопис відображав відомості про дворецького канцлера (печатника), стольника та ін. Доцільно звернути увагу на повноваження печатника. Зокрема, до його обов'язків входили: охорона князівської печатки, складання самому чи під його керівництвом текстів грамот та інших документів, засвідчення князівських документів, керівництво князівською канцелярією, а також зберігання князівських документів, у тому числі грамот. Ми погоджуємося з І. Бойком, що печатник виконував певною мірою обов'язки нотаріуса. У Галицько-Волинській державі найбільш поширеними були такі договори, як купівля-продаж, позика, міна, поклажа, особисте наймання та інші. Договір купівлі-продажу був одним з найбільш давніх і поширених у Галицько-Волинській державі [35, с. 39].

Ми погоджуємося з думкою української дослідниці історії нотаріату Л. Ясінської, що в історії вітчизняного права, на відміну від західноєвропейського, участь органів державної влади в укладенні приватноправових актів і документів спостерігається порівняно раніше і справляє більший вплив на поступовий розвиток нотаріального інституту. Певні зародки такого втручання простежуються уже у період розквіту і роздробленості Київської Русі [607, с. 158].

Варто зауважити, що до нас дійшли лише дві духівниці – Климента і Антонія Римлянина 1147 р. [279, с. 203] і два заповіти князя Володимира Васильковича Волинського [217, с. 40]. Однак у першому випадку спадкодавцями були монахи, а у другому – князь. Як стверджує Л. Ясінська, письмових відомостей про спадкування звичайних обивателів не було [622, с. 60].

На нашу думку, заможне населення Галицько-Волинської держави використовувало своє право скласти заповіт, хоча останній в основному укладався усно за участі свідків, священиків та ін. Однак не слід відкидати випадків письмого укладення як договорів, так і заповітів.

Виходячи із вищенаведеного доходимо до висновку, що у Галицько-Волинському князівстві варто вести мову про зародження праорганів нотаріату, а точніше – прирівняних до нотаріальних – органів квазінотаріату. Прикладом виконання таких функцій виступає дворецький канцлер - печатник. Також варто вести мову про зародження нотаріального провадження щодо порядку укладення договорів, зокрема договорів відчуження нерухомого майна.

2.3 Правове закріплення нотаріальної діяльності у джерелах права на українських землях у складі Великого князівства Литовського (1340-1659 рр.)

На думку більшості істориків, процес утворення Великого князівства Литовського починається з кінця XIII ст., його територія була окреслена у кінці XIV ст. Вона займала величезний простір – від Балтійського до Чорного морів і від Західного Бугу до Оки. Литовсько-Руська держава охопила найбільш корінну і давню Русь, територію зародження і розвитку всіх правових інститутів Давньої Русі, зафіксованих передусім у «Руській правді» [385, с. 178].

Професор П. Гураль стверджує, що об'єднання литовських земель в єдину державу відбулося у другій половині XIII – на початку XIV ст. при князях Міндовгу та Гедиміні [89, с. 83].

Загальновідомо, що у другій половині XIV ст. до складу Великого князівства Литовського було приєднано українські землі - Волинь та Чернігово-Сіверщина, а також Поділля, Київщина, що в результаті призвело до формування Литовсько-Руської держави, однієї з найвпливовіших, най динамічніших, найдемократичніших держав Середньовічної Європи [35, с. 82–83].

Дослідники початку XX ст. дійшли висновку, що насамперед причиною об'єднання руських і литовських князівств у єдину державу була зовнішня загроза

для обох народів. Так, П. Дорошенко, зокрема, доводить, що на початку XIII ст. відбулися події, які зумовили створення литовцями з метою самооборони більш поважної організації [150, с. 105].

Очевидним є той факт, що правовим регулятором Литовсько-Руського князівства було звичаєве право, яке на думку більшості науковців діяло до кінця XV ст.

Заслуговує на увагу думка О. Неліна про те, що впродовж XIV–XVI ст. у Великому князівстві Литовському, до складу якого входили українські землі, продовжували розвиватись правові традиції Руської держави. Більшість із них знайшли відображення і закріплення в «Руській правді», Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 років [285, с. 7]. Науковець стверджує, що специфічною ознакою середньовічної руської правової системи було змагання східної та західної традицій права з переважанням першої на підґрунті звичаєвого права Руської держави та з переважанням другої у період створення Статутів Великого князівства Литовського [288, с. 19].

З історичних документів випливає, що у Великому князівстві Литовському ще на початку XIV ст. не існувало кодифікованого нормативного акту.

Як зауважує П. Гураль, вирішуючи конфліктні і спадкові справи, користувалися актами крайових установ і привілеїв та звичаєвим правом [89, с. 84].

До основних джерел права періоду литовського панування на українських землях належали Жалувані грамоти, Земські уставні грамоти, міжнародні договори. Наслідками кодифікаційних робіт стали такі збірники, як Судебник Великого князя Казимира IV, ухвалений у 1468 р., та Литовські статuti [46, с. 40].

Ми погоджуємося з думкою Ю. Сеньків, що із прийняттям Судебника Казимира 1468 р. набув розвитку новий етап у правовій теорії, практиці законодавчої діяльності державних органів, нових принципів систематизації і кодифікації феодального права, який був завершений виданням трьох Статутів Великого князівства Литовського [457, с. 63].

З історичних документів випливає, що протягом 1529–1588 рр. було розроблено три Литовські статuti: 1529, 1566 і 1588 рр.

Аналізуючи вказані статuti, дослідники поділилися на дві групи. Одні вважали Статuti послідовними редакціями одного статуту (пам'ятки права).

Ми, як і більшість науковців, підтримуємо другу групу науковців, які вважають що кожний з трьох Литовських статутів є самостійним нормативним актом.

Однак слід зауважити, що Литовський статут застосовувався більше на Правобережжі, Лівобережжі і менше – на Слобожанщині.

Логічним та обґрунтованим є висновок Х. Майкут про те, що Литовські статuti були важливим джерелом права на українських землях, вони забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм і інститутів українського права, сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі. Литовські статuti вирізнялися достатньо високим рівнем юридичної техніки: в них подано визначення багатьох правових термінів (наприклад, злочин, право власності, договір, контракт та ін.). Литовські статuti також позитивно вплинули на розвиток української правової думки і формування законодавства [257, с. 41].

Справедливо зауважує П. Музиченко, що для світової правової культури знаковими символами є Закони Ману, Закони царя Хамурапі, Кодекс Юстиніана, Кодекс Наполеона. Цей перелік був би неповним без представника слов'янської правової сім'ї – Статутів Великого князівства Литовського, видатної пам'ятки права литовського, українського і білоруського народів, джерела права, яке суттєво вплинуло на розвиток права інших країн, зокрема слов'янських – Речі Посполитої, Чехії та Московської держави [281, с. 7].

Х. Майкут наголошує, що Литовські статuti мали всі ознаки нормативно-правового акта – внутрішню єдність, узгодженість юридичних норм і чітку структуру. Ми погоджуємося з автором, що це, своєю чергою, свідчить про формування на українських землях правової системи згідно з романо-германським типом правової системи. Ці нормативно-правові акти були чинними понад три століття. Незважаючи на великі зміни у правовідносинах, Литовські статuti залишалися ефективним джерелом права [261, с. 63].

Дослідники слушно вважають Статут 1529 р. унікальною пам'яткою правничої думки свого часу. Статут органічно поєднав суворі юридичні поняття

римського права, елементи «Руської правди», деякі норми звичаєвого «руського» (тобто білоруського та українського) і литовського права, низку приписів чеських, польських та німецьких судебників, зокрема «Саксонського Зерцала», котре мало особливий вплив на формування правничих систем у країнах Центрально-Східної Європи [603].

Статут 1529 р. не був надрукований, а переписувався для практичного вжитку, тому у списках, які збереглися, трапляються різні зміни, виправлення, додатки. Перший Литовський Статут мав 13 розділів, кожен з яких поділявся на декілька артикулів. Усіх артикулів було 264 [94, с. 73].

У контексті цього дослідження цікавими є норми, які знаходяться в Статуті 1529 року у розділах: четвертому «Про спадкування жінками і про видання дівчат заміж. Про удову, яка сидить на удовиному столці» та п'ятому «Про опікунів», де регулюється порядок спадкування і за законом, і за заповітом.

Аналізуючи норми Розділу п'ятого щодо порядку складання заповітів, приходимо до висновку, що в документі декларується право, що «кожна особа може і має право скласти заповіт на своє майно», за певним винятком.

Прикладом вищевказаного є норми артикулу 14, якими встановлено, що не мали право скласти заповіт неповнолітні діти, монахи, божевільні, єретики, невільники, ті, «що тимчасово втратили розум, однак останні, коли прийдуть до тями, мають право скласти заповіти».

Заповіт складався лише дієздатною особою при здоровому глузді, за її добровільним волевиявленням та в присутності свідків.

Щодо свідків, то законодавець зазначав, що вони «заслужують на довіру і знаходяться поза підозрою», однак, свідками не можуть бути особи, які самі не мають прав складати свої заповіти, а також жінки, душеприкажчики або опікуни того ж заповіту, а також ті, яким щось відписано у цьому заповіті» [469, с. 240].

При цьому наголошуємо на важливість норм 12 артикулу, згідно з якими заповідач мав право скласти заповіт лише на те майно, яким володіє. Однак законодавець не передбачив, яким чином підтверджувався цей факт.

Процес збільшення шляхетських прав і привілеїв протягом середини XVI ст. і бажання шляхти закріпити ті права в законодавчому акті призвели до видання нової редакції Статуту, так званого Другого Литовського Статуту 1566 р. Другий Литовський статут також не був надрукований. Він мав уже 14 розділів і 355 артикулів. Система і розподіл лишилися ті ж самі, але значно розширено розділ про шляхетські права та про карні злочини [94, с. 73].

Очевидним є той факт, що Статут 1566 р., по суті, на високому рівні кодифікаторської техніки завершив розвиток Великого князівства Литовського як правової держави.

За свідченням дослідників, Литовський статут 1566 р. за структурою та багатьма приписами подібний до Дигестів та Кодексу Юстиніана. Ще більшого впливу зазнали норми Литовського статуту 1588 р., який детально регулює приватну власність на землю, і в якому значну увагу приділено договірному праву [338, с. 20].

Науковцями доведено, що спадкове право на українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського було доволі регламентованим.

Ґрунтовний аналіз спадкового права за Литовськими статутами здійснило чимало українських дослідників. У цьому контексті, на нашу думку, слід виокремити дисертаційні та монографічні дослідження О. Неліна [288-290, 292, 295, 300] та Х. Майкут [256, 257, 259–261].

Стаття 1 восьмого розділу Другого Литовського статуту [470, с. 351] проголошувала принцип свободи укладення заповіту, за яким кожен мав право скласти заповіт, окрім осіб, передбачених статутом. До переліку таких осіб належали: неповнолітні; монахи (ченці); сини, які не відокремили своє майно від власності батька; особи, які знаходилися під опікою разом зі своїм майном; особи, які страждали недоумством, а також божевільні. Зауважуємо, що Третій Литовський статут вилучив із цього списку єретиків, але додав до нього полонених, челядь, вигнанців і позбавлених честі осіб [471, с. 234].

Статут 1566 р. [470] детально регламентував правила складання заповітів. Насамперед людина мала бути «при здоровому глузді». При складанні заповіту законодавець передбачив обов'язкову присутність земського чиновника, судді,

підсудка, писарчука та священника (капелана). У випадку неможливості закликання вказаних чиновників до складання заповіту законодавець надав право заповідачу скласти його перед трьома свідками.

Законодавець також у статті 3 розділу 8 встановив перелік осіб, які не вправі бути свідками, а саме: особи, які самі складали заповіт; жінки спадкодавця; виконавці або опікуни заповіту, а також спадкоємці за заповітом.

Шанованою особою і «головним свідком», який заслуговує довіри під час укладення договорів та заповітів, на нашу думку, був возний.

Також нормативним актом було передбачено порядок оголошення заповіту. У відповідності до статті 2 розділу 8, у випадку смерті спадкодавця, заповіт необхідно було «оголосити у перші судові роки» перед Господарем або перед земським судом. Разом з тим, законодавець надав право спадкодавцеві скасовувати попередньо укладений заповіт.

Третій Литовський статут 1588 р. [471–472] складався з 14 розділів, які охоплювали 487 статей. Перший розділ містив правові норми про державні злочини та загальні засади правової системи, другий передбачав військові обов'язки шляхти, а третій – норми державного права [484, с. 112].

Ми погоджуємося з Х. Майкут, що інші 11 були подібними до аналогічних розділів Другого Литовського статуту [257, с. 40].

Варто зауважити, що Статут 1588 р. був першим Литовським статутом, який було видрукувано, в тому числі польською та давньоруською мовами.

Як стверджує професор О. Нелін, з усіх трьох статутів Великого князівства Литовського саме Статут 1588 р. був найдосконалішим і мав найдовший вік практичного застосування [299, с. 5].

Статут 1588 р. визнавав можливість розпоряджатися майном за допомогою заповіту. Свобода заповіту поширювалася на рухоме майно й куплену нерухомість, яка не була родинною власністю, – вотчину або материнське майно. Законодавець надав право скласти заповіт як на користь священнослужителів, так і на - пересічних (світських) осіб.

Скласти заповіт могла лише правоздатна особа. Із аналізу артикулу 1 розділу 8 випливає, що заповідачами не вправі бути: неповнолітні особи, монахи (ченці), недієздатні особи (божевільні), полонені, прислуга (челядь), залежні особи, а також повнолітні сини, які не володіли окремим майном від своїх батьків.

У нормативному акті наголошено, що при складанні заповіту заповідач мав бути при «добрій пам'яті й розумі». Також встановлено право заповідачу декілька разів змінювати заповіт, перебуваючи при здоровому глузді.

Слід звернути увагу на те, що важливою умовою отримання спадщини за заповітом була наявність правоздатності, тому невільники й челядь, не здобувши волі, не могли бути спадкоємцями.

Аналізуючи норми Статуту щодо укладення заповіту («тестаменту»), Н. Єфремова порівнює їх із аналогічними нормами римського спадкового права. Авторка стверджує, що навіть поверхова оцінка основної джерельної бази Статуту 1588 р. свідчить про розмаїття та багатоаспектність власної культури права народів князівства. Щодо факту рецепування норм римського та німецького права у Статуті можна зробити позитивний висновок щодо їх наявності. Однак, на думку науковця, визначити обсяг і природу рецепції у документі доволі складно [171, с. 146].

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок О. Неліна про те, що аналіз статутів Великого князівства Литовського свідчить, що вони були результатом використання та творчої переробки поточного литовського законодавства та судової практики, приписів римського, німецького, польського права, а також українського звичаєвого права. Загалом же, автор констатує, що специфічною ознакою середньовічної української правової системи було змагання східної та західної традицій права за переваги другої у період створення статутів Великого князівства Литовського. Так, в українських містах дедалі більшої ваги набувало магдебурзьке право, яке стало основою їхнього самоуправління і судового імунітету, своєрідним гарантом проти феодальної сваволі [301, с. 6].

На думку професора П. Ф. Гураля, політична система Великого князівства литовського зміцнювала централізацію держави і як наслідок обмежувала повноваження громад та їх органів на українських землях [93, с.17].

Загальновідомо, що протягом XV–XVI ст.ст. магдебурзьке право було запроваджено в багатьох українських містах держави, зокрема в Києві.

Фактично у всіх містах України, що входили до складу Польщі, Великого князівства Литовського і згодом Речі Посполитої діяло магдебурзьке право. Їх кількість становить понад тисячу [215, с. 98].

За магдебурзьким правом існувало успадкування за законом і за заповітом (документ про заповіт називали «духівниця» або «тестамент»). ... Духівниця укладалася у письмовій формі, підписувалася спадкодавцем і його повіреним (виконавцем волі заповідача) або парафіяльним священиком. Через обмеження прав спадкодавця розпоряджатися власним майном заповіт треба було засвідчити в судових органах [193, с. 261].

У містах України з магдебурзьким правом існував штат міських службовців та міських служб. Найважливішою посадою серед допоміжного апарату органів міського самоврядування була посада писаря міської ради. Писар (*scribor, civitatis, scribe*) очолював міську канцелярію, яка існувала ще в період діяльності у містах спадкових війтів. Цю посаду ввели в усіх містах України, що володіли магдебурзьким правом [637, s. 76].

Наприклад, першими міськими писарями Києва були дяки, тривалий час не існувало точно визначеного розмежування між писарями та дяками. Лише наприкінці XVI ст. у документах згадано про київського писаря [15, с. 135–137]. На відміну від Львова, де існувала посада писаря міської ради і війтівсько-лавничого суду, в Києві створено загальноміську канцелярію й посаду міського писаря, який зазвичай виконував повноваження пожиттєво. Існувала також посада підписка. Ще однією особливістю Києва стала наявність посади регента, до повноважень якого належало посвідчення копій, витягів, що робилися з міських книг. За його відсутності ці функції виконував міський писар [15, с.139].

Перед зайняттям посади міський писар складав присягу. З-поміж повноважень київського міського писаря, на нашу думку, слід виокремити ведення протоколу судового засідання, видачу копій документів, складання заповітів тощо. Отже, можна

стверджувати, що міський писар, за аналогією зі секретарем органу місцевого самоврядування незалежної України, вчиняв нотаріальні дії.

Наприкінці XIV – початку XV ст. у містах Великого князівства Литовського, наділених магдебурзьким правом, активно функціонували канцелярії, де велися війтівські або лавничі книги [617, с. 106].

Слід також відзначити, що Литовськими статутами врегульовано широкий спектр договірних зобов'язань. Так, із архівних матеріалів випливає, що найбільш поширеними у XVI–XIX ст. на українських землях були договори міни та дарування.

За загальним правилом, договори на українських землях у XVI–XVII ст. укладали в усній формі. Проте Литовські статuti передбачали низку випадків, коли для договору була обов'язкова письмова форма, наприклад, для договору позики на суму понад десять кіп грошей. Жорсткіші вимоги Литовські статuti висували щодо відчуження землі. Коли власник продавав або дарував батьківські, материнські, вислужені, куплені чи іншим способом набуті маєтки, він мав скласти запис про цей правочин, скріпивши його своєю печаткою та ще печатками трьох або чотирьох свідків шляхетського походження. Потім цей запис робили в книгах гродського суду. Під час сесії земського суду відповідний запис переносили з книг гродських до книг земських. Ця юридична процедура була обов'язковою також для договору позики та застави [192, с.154].

Аналізуючи Литовські статuti приходимо до висновку, що в них недостатньо уваги приділено саме договорам міни та дарування.

Як стверджує Г. Попов, за браком суду земського Луцький Трибунал як нотаріальна інституція здійснював реєстрацію торгових операцій. Записи «до книг трибунальських» не мали більшу значущість, аніж записи у книгах судів інших. За два місяці, у січні 1579 р., дехто з тих, хто використовував трибунал як нотаріальну контору, вносив «виписи з книг трибунальських» до книг «Луцького земського суду». Науковець зауважує, що трибунал, видаючи ці «виписи», підписував їх усім своїм складом і в тому ж порядку, як перелічено суддів у кожному акті [368, с. 45].

На нашу думку, Луцький Трибунал, не лише виконував функції нотаріальної контори, але й нотаріального архіву.

У контексті цього дослідження цікавою є думка О. Вовк про те, що з усіх сучасних архівних матеріалів найімовірнішим історико-правовим джерелом є Литовська Метрика, складена у XIV–XVIII ст.ст. Реальний час існування Метрики близько 300 років, із кінця XIV ст. до 1793–1795 рр., тобто з часу укладення унії Великого князівства Литовського з Королівством Польським, і до ліквідації державності Речі Посполитої [62, с. 65]. На думку автора, Литовська Метрика періоду кодифікації литовсько-руського права другої половини XV – першої половини XVI ст. – це справді книги копій виданих документів, які з часом набувають нотифікаційного значення, оскільки до них вносилися все нові й нові копії з оригіналів [63, с. 21]. Таким чином, приходимо до висновку, що Литовська Метрика виконувала в певній мірі функції нотаріального архіву.

Найважливішу роль у державному житті українських громадян, які мешкали на теренах Великого князівства Литовського, мали земельні відносини.

Очевидним є той факт, що угоди про землю уклалися лише у письмовій формі. У разі продажу або дарування спадкових, вислужених, куплених та іншим способом придбаних маєтків складала запис, скріплений підписом і печаткою того, хто продавав або дарував. Обов'язковою була присутність трьох-чотирьох свідків шляхетського походження, які також засвідчували запис своїми печатками. Потім такі записи вносили до книги замкового суду, який під час чергового судового року переносив їх із книг замкових до книг земських. Аналогічно оформлявся і договір позики [211, с. 28].

Створення урядових книг передусім треба пов'язувати із поширенням «писаного права», а також із утвердженням станово-територіального (шляхетського) суспільства на уламках удільної системи правління (князівське право). «Писане право» передбачає перевагу письмового документа у судово-правовій системі. Урядові книги – це елемент масового поширення письмового документа, який набирає форми урядово засвідченої копії, що має юридичну силу, аналогічну оригіналу. Це виявлялося у, так званому, праві вічності, яке полягало в юридичному затвердженні доказової сили документа назавжди – «на вічні часи» [242, с. 14].

Складовою цих книг був інститут «запису», а похідним – «випису». Саме через запис і випис усі різновиди документів набували своєї публічної сили при внесенні їх до урядових книг. «Запис» розглядався як урядово засвідчена копія або заява сторони, що вписувалася в урядову книгу, а тому становив її документоутворювальний елемент. «Випис» як вихідний документ із канцелярії відповідного уряду був урядово засвідченою копією, яку видавали на руки стороні і яка мала юридичну силу оригіналу. Вперше як обов'язкова ця вимога запису до урядових книг законодавчо унормовується в постанові Віленського вального сейму 20.11.1551 р., на якому Жигмонт Август затвердив пропозицію шляхетських депутатів про укладання актів нерухомості («записи на вечность на именья и заставы») перед повітовими суддями – «и оный листъ свой и сознанье свое устное маеть дати въ книги записати» [1, с. 33].

Зауважимо, що в Литовсько-Руській державі земські і гродські суди (до книг яких записувались судовими писарями майнові та інші угоди і договори, що фактично означало їх санкціонування від імені держави, тобто йшлося про нотаріальну форму укладення угод), за прикладом Польщі, повсюдно були введені лише з часу видання Другого Литовського статуту 1566 р. До того часу представниками судової влади великого князя у різних землях були воєводи, намісники і старости, що здійснювали суди за участю місцевих князів, панів, бояр, а подекуди й міщан. Цей суд відбувався в замку центрального міста певної області, відтак він мав назву «замкового» суду. З часу видання Першого Литовського статуту 1529 р. цей суд був однаковим у всій державі. Тоді ж відбувся і перший у Литві законодавчий припис щодо ведення у замкових судах актових книг (Литовський статут 1529 р., розділ шостий, § 5) [469, с. 244].

Проте, як зазначає український історик-правознавець О. Левицький, насправді такі книги велися і раніше цього узаконення, а Статут, відповідно, у цьому випадку не створив нового, а лише узаконив і оформив те, що практикувалось раніше. Ще з давніх часів, зазначає автор, встановився звичай, поряд із декретами, вписувати в актові книги різні умови, договори і зобов'язання приватних осіб [249, с. 6].

Запис, який переносили до земських книг, мав засвідчуватися не менш, ніж двома підписами посадових осіб місцевих органів державної влади. Згідно зі ст. 2

сьомого розділу Третього Литовського статуту 1588 р., запис, укладений із порушенням зазначених норм, вважався нікчемним і не мав жодних цивільно-правових наслідків [260, с. 122].

Однак, варто наголосити на тому, що у статті 3 сьомого розділу Третього Литовського статуту 1588 р. передбачено випадки не перенесення запису із гродських книг у земські. Законодавець до таких підстав відносив війну та епідемію небезпечної хвороби («мор»). На нашу думку, вказані обставини стосувалися тільки щодо набувача майна. У такому випадку проведення запису відбувалося після повернення з військової служби чи після припинення епідемії.

Як зауважує Л. Ясінська, приватно-правові акти стають обов'язковими для запису на уряді у другій третині XVI ст., на який, власне, і припадає масове поширення замкових книг. Автор наголошує, що ці книги зумовлюються писаним правом як єдиний шлях для забезпечення суспільних інтересів у правовій сфері, перетворюючись на невід'ємний чинник будь-якої правової дії з боку зацікавлених сторін [617, с. 107].

Писарі, які здійснювали реєстрацію договорів, заповітів та іншого переходу права власності на майно, повинні були відповідати певним критеріям, що передбачені в статті 1 розділу IV Статуту 1566 р. Зокрема, до таких вимог законодавець відносить добропорядність осіб християнської віри та шляхетського стану, які постійно проживають в даній місцевості та володіють не лише руською мовою, але й правовими навичками.

Після обрання на посаду повітовою шляхтою і затвердження великим князем писар складав присягу на першій же судовій сесії перед воєводою або каштеляном і в присутності шляхти. ... писар усі записи робив руською мовою. Якщо ж справ було забагато, він міг вдаватися по допомогу до помічників, але вся відповідальність цілковито лягала на писаря [622, с. 71].

На нашу думку, можна відзначити, що чинним законодавством також було встановлено вимоги до писаря, як особи, яка виконувала, зокрема, функції майбутнього нотаріуса або помічника нотаріуса: порядок учинення нотаріальних дій (зокрема, заповітів, договорів); розміри оплат і за вчинені акти, і за послуги

технічного характеру. Тобто писар фактично виконував обов'язки нотаріуса з правом наймання помічника, діловода чи архіваріуса [124, с. 28].

Професор О. Нелін констатує, що на українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, нотаріальну діяльність виконували посадові особи: воєвода, староста, підстароста, суддя і писар. На законодавчому рівні вперше встановлювалася вимога щодо письмового оформлення договорів купівлі-продажу маєтків, угод щодо землі, договорів позики за умови, коли загальна сума перевищувала десять коп грошей. Другою обов'язковою умовою було укладення угод у присутності свідків шляхетської належності. Третя умова, що надавала таким документам публічного характеру, – обов'язкова їхня реєстрація у судових установах (земського суду) й участь сторін при їхньому внесенні до судового протоколу [293, с. 16]. На думку науковця, тут простежується очевидна схожість інституту римського права – надання табеліональних документів до суду із внесенням їх до протоколу, закладеними Статутом Великого князівства Литовського 1588 р. [304, с. 6; 293, с. 16].

У контексті цього дослідження можна стверджувати, що фактично у посадах воєводи, писаря, старости та судді відбулося злиття функцій державного або громадського службовця з функціями особи, яка вчиняла та реєструвала акти, прирівняні до нотаріально посвідчених.

Поділяємо думку О. Неліна, що діяльність нотаріусів за Литовськими статутами ще не отримала закріплення на законодавчому рівні і не стала реальним юридичним чинником, як в інших країнах Європи [293, с. 16].

До певної міри визнаємо слушною думку В. Черниша, який, розглянувши зміст Литовських статутів, констатує, що вони не містять прямих норм про нотаріат, оскільки корроборація здійснюється інакше, ніж за сприяння нотаріуса [571, с. 44].

На думку науковця, для історії українського нотаріату не менш важливе значення має прив'язування до таких двох понять, як Литовські статuti та актові книги, акцентуючи на тому, що вони обидва мають витоки з XVI століття. «Актові книги – збірники документів, що склалися за результатами діяльності різних судів у Великому князівстві Литовському, згодом у Речі Посполитій, зокрема на

українських землях (Галичина, Київщина, Поділля та Волинь), протягом XV–XVIII ст. були формою діловодства у гродських, земських і підкоморських судах, а також апеляційних інстанціях, зокрема у Головному люблінському трибуналі. Велись і в усіх інших установах зі судовими функціями: магістратах і ратушах, каптурових судах, судах конфедерацій, прикордонних комісіях тощо. Актові книги мали і церковні суди [571, с. 44].

Цікавими з точки зору теми дисертаційного дослідження, є питання порядку проведення реєстрації актів. Спочатку всі документи записувалися в одну актову книгу у хронологічній послідовності впродовж року. Такі записи називали актикацією. Зі середини XVI ст. почали вести три види актових книг: декретові, записові та поточні. Декретові книги призначались для запису судових рішень (декретів); записові мали нотаріальний характер, до них вносилися документи громадського і приватного змісту, які в такий спосіб набували юридичної сили; до поточних книг записувалися скарги, показання свідків, свідчення возних, заяви, протести, повідомлення тощо [598, с. 87].

Заслуговує на підтримку, як належним чином обґрунтований, висновок В. Черниша про те, що Литовські статuti мають три переваги над попереднім законодавством, що було чинним в Україні. По-перше, вони містять вимоги щодо складання письмових документів, по-друге, вони організаційно оформлюють ведення актових книг, в т.ч. статус писарів, по-третє, вони не забороняють складати письмові документи неавторизованим писарям-нотаріусам. На думку автора, у цьому відношенні найбільш важливим є Розділ IV Литовського статutu, який називається «Про суддів та суди» та розділ VII «Про записи та продажі». В першому згаданому розділі йдеться про статус авторизованих писарів, тобто попередників сучасних нотаріусів, а в наступному – про записи, які слід вважати національною формою корроборації приватноправових актів [571, с. 44].

Враховуючи наведену аргументацію можна стверджувати, що писарі суду повинні були володіти правовими знаннями, достатніми для проведення реєстрації заповітів, різних договорів.

Також вважаємо за необхідне вказати на важливість норм, щодо порядку складання заповітів, які встановлено в розділі VIII «Про Тестаменти» Статуту 1588 р., які склали основу норм, які застосовуються при посвідченні заповітів сучасними українськими нотаріусами.

Л. Ясінська слушно зазначає, що на розвиток нотаріальної діяльності в Україні у XIV-XVII ст. впливали різні правові системи, здебільшого польська і німецька, але цей розвиток головно був органічним продовженням власної правової традиції. Іноземні привнесення модифікувались, пристосовувались до місцевих реалій і в результаті справляли позитивний вплив на розвиток нотаріальної діяльності [622, с. 72].

Отже, у Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 років немає прямих норм, які б регулювали питання нотаріату. Однак статuti опосередковано заклали підвалини нотаріального процесу, зокрема: передбачили вимоги до посади писаря як майбутнього нотаріуса, встановили порядок реєстрації нотаріальних дій, регулювали порядок укладання, посвідчення та реєстрації заповітів та договорів.

2.4 Правова характеристика нотаріальної діяльності на українських землях у складі Польського Королівства (1387–1569 рр.) та Речі Посполитої (1569–1772 рр.)

Після розпаду Київської Русі, володарем усієї території колишньої Київської Русі впродовж майже 80 років вважався монголо-татарський хан [91, с. 83].

Очевидним є факт, що феодальна роздробленість, а також монголо-татарська навала призвели до занепаду та загарбання українських земель сусідніми державами.

Українське Закарпаття ще впродовж XI–XIII ст. увійшло до Угорського королівства. Північна Буковина і Дністровське Пониззя стали частиною Молдавського господарства (князівства), а від початку оформлення його протекторатних відносин із Туреччиною (1514 р.) – підпали під владу Османської

імперії. Основна ж частина політично роз'єднаних українських земель на середину XIV ст. опинилась під владою Польського королівства (Галичина, частина Західної Волині, Західне Поділля (від 1430 р.) та, особливо, Великого князівства Литовського (Середнє Подніпров'я, Поділля, Волинь) [484, с. 88].

Професор І. Бойко констатує, що у 1349 р. Польщею захоплена і повністю інкорпорована до її складу споконвічно українська Галичина. У той час у Галичині було створено польські органи управління, поширено чинність польського права, що призвело до скасування українських державних установ, правових норм й інститутів, створених Галицько-Волинською державою [23, с. 123–127].

З точки зору теми дисертаційного дослідження, одним з найважливіших інститутів того часу був інститут права власності, зокрема в частині переходу права власності на нерухоме майно.

Як стверджують Ю. Бардах, Б. Леснодорський, М. Пістрчак, перехід власності був суворо формальним актом, який вимагав дотримання встановлених форм. До символічної обрядовості, яка супроводжувала перехід, належав стародавній, такий, що зник уже в XIII столітті, звичай (испитие) випиття води, пива і меду, що називалося водою зречення (*aqua abrenuntiationis*). Робилося це в присутності опілля (ополья) або чиновників, згодом у присутності возного і свідків [10, с. 41].

Аналізуючи історичні матеріали та праці істориків–правників, зокрема І. Бойка, Б. Тищика, приходимо до висновку, що на теренах Галичини під юрисдикцією Польщі були відомі такі договори: дарування, купівлі-продажу, міни (обміну), позики, заповіт (тестамент) та ін.

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок Б. Тищика про те, що з XII ст. найважливіші договори почали укладати в письмовій формі. Для забезпечення їх виконання виникла застава, потім – поручительство [493, с. 123].

Очевидним є той факт, що у процесі розвитку ремесла і торгівлі заможніші міста почали вимагати від короля право на самоврядування за «німецьким», або так званим магдебурзьким правом. Залежно від того, хто надавав це право, усі галицькі міста, на думку І. Бойка, можна поділити на дві категорії: міста, яким його надавали

галицько-волинські князі, польські та угорські королі, і міста, які отримали магдебурзьке право від своїх власників. У XIV–XVI ст.ст. магдебурзьке право мала більшість міст Галичини: Львів (1356 р.), Тереховля (1389 р.), Самбір (1390 р.), Кременець (1438 р.), Коропець (1453 р.), Бучач (1515 р.), Чортків (1522 р.), Тернопіль (1548 р.), Гусятин (1559 р.), Копичинці (1564 р.) [32, с. 63].

Відомий український дослідник магдебурзького права професор М. Кобилецький стверджує, що на території Галичини, зокрема на Лемківщині та Холмщині, впродовж XIV–XVIII ст. кількість українських міст і сіл на основі магдебурзького права становить 600 [213, с. 144].

Загальновідомо, що з 1434 року на теренах Галичини, яка входила до складу Польщі як Руське воєводство, було запроваджено польське законодавство, хоча необхідно зауважити, що до цього часу на її території діяв Віслицький статут 1347 року.

Отже, 1430 р. та 1434 р. припинено дію норм, які існували ще з часів древньої Русі, а також змінено порядок складання договорів та заповітів.

Прикладом актів, які регулювали цивільні відносини на території Руського воєводства, слугували Вартський статут 1420-1423 рр., Статути Казимира Великого, Статут Яна Ласького 1506 р. та інші, які містили норми різних галузей права.

Ми підтримуємо думку П. Ф. Гураля, що політична система королівства польського зміцнювала централізацію держави і як наслідок обмежувала повноваження громад та їх органів на українських землях [93, с.17].

І. Франко зауважував, що перехід Галичини від давньоруських порядків до польських, які чітко сформувалися лише під кінець XVI століття, відбувався досить повільно [46, с. 41]. Письменник констатував: «Панами в краю були поляки, і вони підлягали польському праву. По містах оселилися німці на «німецьким праві». У горах і по Підгір'ю були, здається, ще від руських часів села, осаджені на «волоським» праві, а головна частина людності – русини – підлягали руському праву. Жиди судилися своїм правом, вірмени – своїм, – одним словом – була правдива вавилонська змішанина правних порядків» [508, с. 24].

Заслуговує на підтримку, як належним чином обґрунтований, висновок І. Бойка про те, що у Галичині лише вірмени змогли максимально скористатися з можливості організації власного самоврядування й автономних органів судочинства [32, с. 64].

Дійсно, однією з найбільших та згуртованих громад міста Львова була вірменська громада, яка не лише створила своє самоврядування, свою церкву, зберігала свою мову та звичаї, але й керувалася своїм правом: Судебником Мхітара Гоша (1130–1213 рр.), канонічним правом та інше.

В контексті запропонованої теми дослідження цікавими є питання аналізу норм Вірменського статуту, що був затверджений польським королем Сигізмундом I 05 березня 1519 р. під назвою «Statuta Jutis Aumenici» («Вірменський статут») [497, с. 189–249].

Слід зазначити, що з метою врегулювання норм процесуального права було створено «Порядок судів і справ вірменського права», який був перекладений на польську мову у 1604 р. та складався з 11 розділів та 132 статей. Наприклад, цікавими є норми розділу 7 «Про печатки та довідки з вірменських книг», 10 «Про заповіти».

До складу вірменського суду входив в'їт і 4–6 або 12 засідателів. Крім в'їта, обирався його заступник, а також нотаріус (секретар суду), в обов'язки якого входило ще тлумачення і роз'яснення правових норм.

Аналізуючи норми статті VIII Вірменського статуту приходимо до висновку, що заповіт вважається дійсним незалежно від стану здоров'я спадкодавця на момент його укладення.

Стосовно укладення заповіту Статут вимагав присутності священика, 2–3 свідків із вірменської старшини, а також родичів [631, s. 57].

Українська дослідниця М. Демкова стверджує, що такий заповіт набував подвійного значення: громадського та приватного, тому що був укладеним у присутності священика, членів старшини та родичів [103, с. 51].

Заповіти зазвичай вносили до спеціальних книг, які вели при вірменській церкві [630, s. 55]. Отже, можна стверджувати, що реєстрацію заповітів вірмен здійснював не суд, а церква.

Таким чином приходимо до висновку, що на теренах Галичини, під юрисдикцією Польщі, відбулося зародження нотаріального провадження, яке регулювалося різноманітними нормативними актами, як загальнопольськими, так і місцевими (актами громад).

Із утворенням Речі Посполитої докорінно змінилося правове становище українських земель і правова система, основою якої було руське звичаєве право і «Руська правда» [476, с. 74]. Після Люблінської унії 1569 р. до Польщі відійшли Галичина, Холмщина, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина. Водночас Чернігівщина, Новгород-Сіверщина та Стародубщина потрапили під владу Московського царства, а Північною Буковиною оволоділа Угорщина. 1359 р. ця територія опинилася під владою Молдавії, а в середині XVI ст. Північна Буковина разом з Молдавією потрапили до складу Туреччини.

Заслуговує на увагу думка І. Бойка про те, що у Галичині правові колізії виникали, мабуть, частіше, ніж в інших воєводствах, адже на цій території співіснували різні системи права: руське, польське, магдебурзьке (німецьке), волоське, а також – канонічне право. Водночас тривала жорстка конкуренція між нормативно-правовим актом і правовим звичаєм (і українським, і польським) [39, с. 30].

Варто зазначити, що на теренах Галичини у 1435 р. були створені земські і городські суди. У контексті запропонованої теми дослідження цікавими є питання діяльності канцелярій судів, які виконували в певній мірі функції нотаріусів, тобто вчиняли дії, прирівняні до нотаріально посвідчених.

Питання діяльності судів на теренах Польщі, та Галичини, як її складової, було предметом дослідження не лише польських дослідників, але й українських, як істориків, так і істориків–правників. Зокрема, слід виділити праці: Я. Бандкого, І. Бойка, О. Вінниченко, А. Гонсьоровського, Ю. Гошка, С. Ковальова, В. Кульчицького, О. Левицького, О. Неліна, А. Немеровського, Б. Петришак, Б.Тищика, Р. Шандри, Л.Ясінської та інших вчених, які в певній мірі стосувалися питань як укладення та реєстрації угод, так і виконання певних нотаріальних повноважень.

На думку більшості дослідників, зокрема І. Бойка [38, с. 41], Я. Ясінської [622, с. 67], на українських землях, що входили до складу Польщі з другої половини

XIV ст. було запроваджено обов'язкове ведення актових книг судів із записами документів, складені від імені приватних осіб.

Іншої думки притримується польський дослідник Я. Бандкий, який вважав, що практика ведення актових книг була започаткована ще за Казимира III [632, s. 331]. Отже, канцелярії вели актові книги. Вписаний писарем суду в актові книги документ – заповіт, договір, закладна – набували юридичної сили і на випадок виникнення в майбутньому спору були основним неспростовним доказом [650, s. 214; 651].

Ми підтримуємо позицію І. Бойка, що Порядок ведення актових книг при судах було введено у Галичині в 1434 р. після поширення польського права зі всіма притаманними йому формами і умовами укладення актів, яке, своєю чергою, ґрунтувалося на тих самих принципах, що й в інших країнах середньовічної Європи, і які були зумовлені впливом римського права. Так, як і в інших країнах тогочасної Європи, нотаріальні функції у Галичині в складі Польського королівства виконували канцелярії судів [38, с. 41].

На нашу думку, писар виконував, крім своїх прямих обов'язків, також повноваження щодо реєстрації різних договорів, зобов'язань та заповітів з метою надання їм юридичної вірогідності, тобто вчиняв нотаріальні дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. Також можна стверджувати, що писар суду повинен був володіти правовими знаннями, достатніми для проведення реєстрації заповітів, різних договорів.

Слід зауважити, при гродських судах також існувала канцелярія, до повноважень якої входило посвідчення та реєстрація угод, заповітів, зобов'язань, тощо. Однак вказані документи необхідно було подати на реєстрацію до земського суду.

Цікавими з точки зору теми дослідження є відомості щодо порядку укладення та реєстрації договорів у волоських (сільських) судах.

Як свідчить середньовічна документація, посвідчення правочинів здійснювали як сільські, так і зборові суди. Правочини могли бути односторонні, двосторонні та багатосторонні. Основну частину правочинів, які укладались мешканцями сіл волоського права, становили правочини, що стосувались передачі прав на

нерухомість. Це були договори купівлі-продажу, договори застави, заповіти тощо. Фіксація договорів купівлі-продажу у судових книгах сільських та зборових судів, яка відбувалася за участю представників уряду (кнезів, крайників, старост та ін.), надавала такому договору юридичної сили. Однак, як зауважує Р. Шандра, інколи трапляються випадки звернення селян безпосередньо до короля за дозволом на відчуження земельної ділянки [582, с. 107-108].

Варто зауважити, що судами волоського права при складанні заповіту застосовувався термін «тестамент», що свідчить про рецепцію норм римського приватного права. На думку Н. Єфремової, найімовірніше рецепція відбулася опосередковано через Литовський статут 1588 р., у 8 розділі якого врегульовувались правовідносини у сфері спадкування. Зазначений розділ називався «Про тестаменти». Аналогічно називалась п'ята частина Дигестів Юстиніана – *De testamentis* [172, с. 109].

Окремо відзначаємо, що у селах волоського права практикувалося складання заповітів у присутності свідків.

Порядок реєстрації договорів проходив у два етапи: перший – в присутності членів суду та громади оголошення сторонами про укладений договір; другий – реєстрація договору в актових книгах.

Із аналізу історичних матеріалів – архіву Самбірської економії, вбачається, що запис починався із назви села, далі вказувалися сторони правочину та його вид (наприклад, «*recognitio debiti*» – розписка про визнання боргу, «*przedaza*» – договір купівлі-продажу, «*zastawa*» – застава) [55, с. 200, 204].

Досліджуючи архівні матеріали, спостерігаємо деяку подібність укладених угод до теперішніх договорів. Наприклад, реквізитами такої угоди були: вид договору (дарування, купівля-продаж); добровільне волевиявлення сторін; встановлення осіб та підтвердження їх дієздатності; у випадку відчуження земельної ділянки - її межі (тобто перевірялася належність відчужуваного майна), в договорах купівлі-продажу - вказувалася сума, за яку відчужено майно. Також обов'язковими були підписи сторін договору та свідків. Слід зауважити, що у випадку неграмотності сторін угоди - допускалося проставлення «хреста».

На нашу думку, вказані вимоги при посвідченні та реєстрації договорів відчуження в певній мірі застосовують і українські нотаріуси до цього часу. Отже, процес укладення договорів започатковано ще в далекому минулому українського народу.

Із аналізу архівних матеріалів щодо діяльності канцелярій судових установ, до якого виду вони б не належали, вбачається, що вони здійснювали реєстрацію договорів, зобов'язань, заповітів та інше, притримуючись подібних форм заповнення книг.

Ми поділяємо думку більшості дослідників, що реєстрація проводилася у певному порядку та по відповідних категоріях справ. Зокрема, варто вказати на покращення ведення діловодства, яке вбачається у веденні з XVI ст. не однієї актової книги, а трьох видів актових книг: декретових, записових та поточних. У контексті цього дослідження, передусім привертають увагу саме записові книги. Вони в певній мірі є подібними до сучасних нотаріальних книг.

Канцелярії вели актові книги. Вписаний писарем суду (якого часто називали нотаріус) [629, s. 10] в актові книги документ – заповіт, договір, закладна та інше – набували юридичної сили і на випадок виникнення у подальшому спору були основним, неспростовним доказом [650, s. 214]. Подібною думки притримується професор І. Бойко, який уточнює, що з XVI ст. гродські суди отримали також право «вічності», ним користувалися земські суди [38, с. 41–42].

Із аналізу архівних матеріалів випливає, що найдавніші гродські і земські книги, що велися на території сучасної Галичини, зберігаються у Львівському державному історичному архіві і датуються 1402, 1428, 1471 рр. (Холмські, Львівські, Галицькі, Жидачівські, Белзькі, Буські та інші актові книги) [38, с. 41–42; 616, с. 109].

Спочатку повноваження писаря обмежувалися лише записами під час судових сесій рішень і вироків. Та згодом, із економічним розвитком суспільства, з поділом актів на спірні і безспірні, з необхідністю записів останніх для надання їм публічності, виникла потреба у розширенні компетенції писарів та постійному їх урядуванні [617, с. 109].

Польська дослідниця історії нотаріату Д. Малец, справедливо зауважує, що еволюція приватного права посилила значення судових книг, що проводилися через дворянські земські та міські суди, які з часом отримали характер публічних книг. Виписка (витяг) з їх змісту, підтверджена в спосіб, сумісний із правом, була службовим доказом виконання юридичної діяльності і мала першість перед іншими доказовими ресурсами. На думку дослідниці, ведення книг, що входило до компетенції суддів, підсудків і судових писарів, ще не мало однак нічого спільного з нотаріальною функцією. Істотною дією був запис до книги, а не свідчення перед уповноваженою особою [646].

У світлі останніх змін до чинного нотаріального законодавства, ми не погоджуємося з думкою Д. Малец, оскільки до повноважень українських нотаріусів належить також реєстрація переходу права власності на нерухоме майно.

Як зауважує Ю. Гошко, процес писання заповітів та запис їх у судові книги на території Галичини розпочався у XV ст. переважно у містах. Згодом їх письмове оформлення було запроваджене й у селах. Якщо член сім'ї не складав заповіту, то спадкоємці ділили майно у присутності громади або передавали справу на розгляд суду [75, с. 292].

Спадкування за часів Речі Посполитої, в тому числі на теренах Галичини, відбувалося і за законом, і за заповітом. Спадкування за заповітом відбувалося лише за наявності правильно складеного заповіту, який мав бути засвідчений свідками та скріплений печатками і заповідача, і свідків. У разі власноручного складання заповіту заповідачем присутність свідків не вимагалася.

У контексті цього дослідження, важливими на нашу думку, є наукові здобутки українського історика О. Вінниченко [56–60] щодо порядку складання, реєстрації та виконання заповітів, які були складені на території Руського воєводства. Особливо цінним є здійснений аналіз шляхетських заповітів на підставі реляційних книг Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII століття.

Цікавими є твердження О. Вінниченко про те, що інститут тестаментування як правове поняття не був чітко регламентований у коронному законодавстві, що

доволі чітко простежується на практиці. Дослідниця робить висновок, що при укладенні та завіренні тестаментових актів представників шляхетського стану були присутніми майже винятково вихідці зі шляхти [58, с. 81].

Учена зауважує, що шляхетські заповіти, що дійшли до нас у реляційних книгах Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII ст., укладалися за своєрідним формуляром. За послідовністю структурних елементів він нагадує – за незначними винятками – формуляр середньовічного акта. Щоправда, єдиної форми укладення актів останньої волі з використанням ідентичних формул (у словесно-змістовному розумінні) не існувало. Розмаїття вживаних клаузул є незначним. Тому доводиться говорити про десятки варіантів тестаментового формуляра, який використовувався у цей період [59, с. 545].

Складання заповіту відбувалося, як і в сучасній Україні, в основному в похилому віці перед смертю, чи у разі довготривалої хвороби або надзвичайних ситуацій (війн). Траплялися випадки складення однією особою декількох заповітів.

Аналізуючи архівні матеріали, О. Вінниченко приходять до висновку, що тестаменти склалися з трьох основних частин (протокол, контекст і есхатокол), котрі поділялись на низку окремих складових-формул: інвокація (звернення до Божого імені), інтитуляція (зазначення імені і коротких відомостей про тестатора), аренга (філософсько-релігійні розважання щодо загальних мотивів укладення заповіту), диспозиції (конкретні розпорядження тестатора), санкція (вказівки щодо покарання порушника заповіту), короборація (пояснення засобів засвідчення), датація (місце і час укладення), різного роду додатки, субскрипція (підпис заповідача) та тестація (підписи свідків) [59, с. 555].

Майже усі тестатори просять облятувати свої тестаменти в гродських актах, щоб надати їм юридичної сили, а також запобігти усім можливим зловживанням щодо своєї волі. Як і багато інших шляхтичів, Станіслав Пілік пише: «Цей тестамент хочу мати такого способу ваги і певності, щоб був роборований львівськими гродськими актами, на що для більшої віри і ваги цього тестаменту власною рукою і печаттю ствердивши, при запрошених свідках підписуюся» [518, с. 1783].

Отже, можна стверджувати, що заповіти в основному склалися особами шляхетського стану за встановленими взірцями та за участю свідків. Відомості по укладені заповіти пересічних українців того часу в архівних матеріалах відсутні.

Слід зауважити, що у матеріалах Центрального державного історичного архіву України (м. Львів) у фонді 52 (Магістрат міста Львова) [519–535] зберігаються численні матеріали щодо реєстрації протягом XV–XVII ст. різних зобов'язань, контрактів, заповітів та актів про юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно.

Враховуючи важливе значення проведення реєстрації заповітів, договорів, контрактів приходимо до висновку про наявність певної практики щодо порядку укладання та реєстрації актів, тобто можна вести мову про зародження нотаріального процесу.

Складали приватні документи зазвичай різні писарі (іноді їх називали дяками), а згодом і реєнти, що діяли при тих чи інших урядових органах. Вони ж записували в актові книги і ті угоди, що уклалися перед урядом, і ті, про внесення яких у книгу клопотали контрагенти. Зауважимо, що, на відміну від інших судових чиновників XIV–XVI ст. (діцький, виж, ув'язчий, дільчий), які виконували обов'язки за одноразовим дорученням, писарями були постійно призначені особи. Це пояснюється тим, що писарі були фахівцями у канцелярських і судових справах, вони навіть супроводжували урядових намісників в їхніх роз'їздах по державі, і загалом їхня праця високо цінувалась. Так, король Сигізмунд у 1508 р. «пожалував» дяку Олексію Леонівичу трьох осіб у селі Мелкіяновичах у Слонімському повіті [216, с. 113].

Досліджуючи становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність на теренах західної України, слід також звернути увагу на розвиток нотаріату Польщі, до складу якого входила Галичина.

Має рацію М. Чубатий, стверджуючи, що нотаріат в українських землях, що перебували у складі Речі Посполитої, розвивався на традиціях, закладених руським звичаєвим і писаним правом, під впливом римського права і пізніше сформованих західноєвропейських традицій [579, с. 100].

Питання становлення та розвитку польського, а також українського нотаріату, який знаходився під юрисдикцією Польщі, було об'єктом дослідження багатьох учених, зокрема, Я. Бандкого, А. Гонсьоровського, Л. Коваленко, Д. Малець, О. Неліна, А. Немеровського, Б. Петришак, К. Скупенського, Л. Ясінської та ін.

Ми погоджуємося з думкою відомої польської дослідниці історії нотаріату Д. Малець, що термін «нотаріус» у давній Польщі – це збірна особа, зайнята переписуванням документів і правових актів, не обмежує того терміна до осіб, які виконують характерні нотаріату функції й укладання, наприклад, нотаріальних документів [644, s. 21]. Автор зауважує, що ним позначають у принципі всіх осіб, що приймають акти, роблять відповідні канцелярські записи і складають документи (суддів, підсудків, писарів і підписарів, а також держчиновників канцелярії), а також редакторів юридичних актів, секретарів, юридичних радників [646].

Термін «нотаріус» на теренах Польщі вперше застосовують 1223 р. в дворі Генрика Бородатого [648, s. 177].

Поширювався публічний нотаріат насамперед через церкву, яка намагалась закріпити свою владу за допомогою подібних організаційних структур, її практична діяльність потребувала нотаріального інституту, який діяв згідно з канонічним правом [654, s. 18].

Як стверджує українська дослідниця Л. Коваленко, нотаріат у Польщі започатковано в XVI ст. «Публічний нотаріат було перенесено з Італії завдяки впливу католицької церкви. Усі особи, які в той час займалися нотаріальною справою, належали до духовенства. Польські правителі зверталися до Ватикану по згоду на призначення публічних нотаріусів [217, с. 165-166].

Священики, які займалися нотаріальною справою, діяли, як правило, з папського уповноваження, їх роль не обмежувалася діяльністю в канцеляріях і костьольних судах. Вони мали роботу в королівських канцеляріях, інколи діяли як приватні особи. У 1543 р. король Сигизмунд I визнав за ними право складання заповітів для шляхти. У XVI ст. право призначення апостольських нотаріусів у Польщі мали єпископи, офісјаловіе, каноніки, канцлери єпископського двору, а від XVIII ст. папські нунції [646].

Певні зміни у процедурі підготовки і призначення публічних нотаріусів на цих теренах відбулися з отриманням 29 жовтня 1594 р. Яном Замойським – засновником академії свого імені – булли Папи Клеменса VIII про заснування Замойської академії. Згідно з нею академії надавалося, поряд з правом присудження докторських ступенів з філософії, права і медицини, право присвоювати ступені публічних нотаріусів [40, с. 32].

За цим уповноваженням у 1607-1767 роках у ній підготовлено аж 115 нотаріусів. Польська дослідниця нотаріату Д. Малец зауважує, що численнішу групу становили ще в XV ст. імперські нотаріуси, які ймовірно отримували номінації за кордоном. Папські нотаріуси існували до кінця Польської Республіки, але імперські нотаріуси – до приблизно половини XVII ст. [646].

Здобуття професії нотаріуса (ступеня) відбувалося на підставі складання кваліфікаційного іспиту.

Остаточного унормування процедура надання ступеня нотаріуса зазнала у виданому за ректорства Базиля Рудомича (Bazyli Rudomicz) 1658 р., «*Modus promovendorum notariorum publicorum*» («Спосіб затвердження публічних нотаріусів») (далі «Модус»), в якому містилися 13 питань з відповідями та опис загальної процедури «нотаріальної промоції». Так, кандидат, бажаючи отримати ступінь нотаріуса, звертався до ректора академії з проханням створення комісії для проведення екзамену, який складався з письмової – складання та переписування актів та з усної частини – відповідей на питання. Тобто, спершу кандидат на нотаріуса сам мусив скласти проект нотаріального акта на задану йому тему. Після цього, вже навпаки – йому надавався спеціально складений комісією акт, для визначення юридичної формули, яка б найкраще компонувалася із змістом для його переписування [40, с. 33].

Після цього наступала усна частина екзамену, коли кандидат мав відповісти комісії на низку визначених питань. Серед них питання щодо поняття нотаріуса та нотаріальної справи, щодо статусу нотаріуса в цивільному праві, вимоги до нотаріуса, порядок затвердження нотаріусів, обов'язки нотаріуса, що є індіктом (*indictio*), у яких актах має зазначатися дата індікту, що є публічним актом

(*instrumentum publicum*), що потрібно враховувати перед переписуванням акта. Останні два пункти в цьому переліку були не у формі питань, тому ймовірніше, кандидат мав викласти їх сам. Зокрема зазначено на особливість при записуванні заповіту – звернути увагу на стан здоров'я заповідача та присутність не менше семи свідків та знання необхідної форми заповіту. В тринадцятому – останньому пункті – зазначена особливість записування судових актів, які мають відповідати місцевому звичаю і не можуть бути зведені до загальних принципів та засад [641, s. 56-57].

Заслуговує на повагу висновок В. Бондарук, що «Модус» мав ознаки і короткої інструкції для майбутніх нотаріусів, так як вмещував певні поняття та визначення, так і певну програму для іспиту, яка передбачала самостійну роботу по засвоєнню такого матеріалу та орієнтування у цивільно-правових нормах та відносинах. Уявляється, таке змістовне наповнення «Модусу» становить особливий інтерес для сучасних дослідників нотаріату, адже він свідчить про витoki та сутність нотаріату у тогочасному суспільстві, дає можливість прослідкувати його еволюцію [40, с. 33].

Статус нотаріуса в цивільному праві визначався як «вільний публічний слуга», який обслуговує всіх, хто до нього звернувся без всіляких обмежень. Щодо вимог до посади нотаріуса, то першочергово зазначалося, що це мав бути лише вільний (нікому не приписаний) та незалежний чоловік, який досконало володів навичками, необхідними для такої діяльності, з бездоганною репутацією, ясною головою, добрим слухом та зором [40, с. 33].

Слуги, жінки, божевільні, сліпці, глухі, особи з втраченою репутацією, неуки, еретики і ченці – визнавалися такими, що не можуть займати посаду нотаріуса. Цікавим є те, чи могли зазначені особи звертатися до нотаріусів. Оскільки в «Модусі» нічого про це не сказано, то можна зробити припущення, що обслуговування осіб відбувалося на розсуд нотаріуса. Прямі застереження стосувалися тільки щодо стану здоров'я особи заповідача [641, s. 56-57].

Після успішного завершення екзамену, під час урочистості з нагоди промоцій нотаріус складав присягу про дотримання набутих знань та навичок в подальшій

діяльності та отримував власний нотаріальний знак (печатку), яким вже міг засвідчувати складені акти «в усьому християнському світі» [641, s. 40].

До головних вимог до нотаріуса при складанні акта було дотримання певної форми – зазначати у відповідних місцях та з належною послідовністю обов’язкові атрибути акта: рік, місяць, день, годину – індікт, понтифікат папи римського, інвокацію, місце складання акта, дицезії (району), а також зазначення особи, перед якою акт складався (імені, прізвища із зазначенням всіх наявних чинів та посад), імена свідків і нотаріуса, і, нарешті, підписом останнього. Ця інформація спочатку мала дуже скрупульозно записуватися в протоколі, а згодом переноситися в акт. Наголошувалося, що акт не може різнитися з текстом протоколу, або змінювати його «дух». Після підготовки документу перед підписанням нотаріус зобов’язаний прочитати його сторонам. Віднесене «Модусом» до обов’язкових атрибутів акта інвокації та індікту радше було даниною римським традиціям чим практичною необхідністю [40, с. 33].

Аналізуючи вищенаведене приходимо до висновку, що порядок провадження нотаріального іспиту в сучасній незалежній Україні було запроваджено ще в сивій давнині, зокрема у Візантійській імперії . Прикладом правового регулювання такого процесу є «*Modus promovendorum notariorum publicorum*» («Спосіб затвердження публічних нотаріусів») 1658 р..

Ми погоджуємося з Л. Коваленко, що 1594 р. став початком переходу від канонічного права до системи римського нотаріату, і особлива увага була звернена на нотаріальний знак та спосіб складання нотаріального документа [217, с. 165–166].

Нотаріальний інструмент документував різні стадії судового процесу перед духовною владою, починаючи від постанови прокуратора і закінчуючи вирок (у цій формі також писалися апеляції та трансумувалися перекладні документи) [640, s. 193].

Водночас публічний нотаріат виявився інституцією, тісно пов’язаною з містом. Нотарії брали участь у діяльності духовних канцелярій, здебільшого консисторських, а також капітульних, які містились тут. За свідченням А.Гонсьоровського вони становили важливу верству міської інтелігенції, духовенства, які жили з розумової

праці, зокрема: канцеляристи земських і гродських судів, адвокати тощо. Чимало публічних нотаріїв самі були міщанського походження. Наприклад, за підрахунками автора, в гнєзненській архідієцезії та познанській дієцезії у XV ст. таких писарів було близько 45% від загальної кількості [634, s. 343-344].

Отже, зародження польського нотаріату відбулося завдяки церкві (костелу).

На думку К. Скупенського, на польських землях у середньовіччі нотарії номінувались двома владами: або папою, або імператором Священної Римської імперії. Автор робить висновок, що спочатку нотаріїв призначали єпископи (починаючи від Якуба Свінки), зазвичай ті, котрі паралельно виконували функції папських колекторів, а з припиненням функціонування уряду колекторів – папські легати [654, s. 92].

Слід заужити про відсутність відомостей щодо призначення нотаріїв імператорами. На думку українського історика Б. Петришак, логічним є припущення, що більшість нотаріїв здобули свій уряд через посередництво делегованих папою/імператором осіб [349, с. 95].

Очевидним є той факт, що в Польщі розвиваються три окремі групи нотаріусів в окремих системах права: канонічного (церковного), міського та земського.

Значну роль у розвитку професії нотаріуса в Речі Посполитій виконував Закон про записи 1588 р., який запровадив припис ввести іпотеку до книг суду. Це питання зокрема стосувалося права на землю для шляхти. У Законі вперше сформовано функції і саме поняття «нотаріуса» (регент) і «rejentura» (regentura), які згодом стають синонімом до слова «нотаріус».

Перша офіційна згадка про рејєнсіє (реєнт) у реєстрі суду району сягає 1601 р. Водночас нотаріус (реєнт) обіймав посаду, відмінну від нотаріуса, за своїми функціями наближену до клерка офісу спеціалізованого суду [636].

Із часом через ускладнення цивільного обороту, а відтак і правового його забезпечення, з'являється потреба у збільшенні персонального складу судових канцелярій, які виконували нотаріальні функції. Очолювали їх реєнти (rejent), що призначалися зі шляхти, причому окремими постановами сеймиків. Зокрема вимагалось, щоб кандидати на посаду були шляхтичами спадковими (наприклад,

ухвала Белзького сеймику 1683 р. з підтвердженням на сеймику 1750 р., ухвала Галицького сеймику 1720 р.). На думку польського історика права О. Бальцера, для реєнтів гродських канцелярій шляхетське походження не було безумовною вимогою. Обов'язки реєнта канцелярії детально наведено у тексті присяги, яку прийняв реєнт гродський львівський Теофіл Щука (Szczuka) [633, s. 3-4].

Хоча номінація ця відбувалась уже в 1773 р., на думку Л. Ясінської, є підстави припускати, що раніше ці обов'язки були такими ж. Отже, реєнт був зобов'язаний приймати всілякі зізнання, вписувати угоди, протести, маніфести і, загалом, будь-які правові акти, які повинен записувати безпомилково, не допускаючи жодних дописок та змін. Автентичність запису підтверджувалася підписами сторін у протоколі. Будь-яка самовільна зміна запису урядником була недопустима і трактувалася як спроба підробити документ [617, с. 109].

Прикладом встановлення порядку проведення записів реєнтами, є ухвала Белзького сеймику від 23 червня 1750 р., згідно з якою прийняття від сторін документів (договорів, заповітів та інше) для подальшої реєстрації здійснювалося особисто реєнтом.

Варто зазначити, що призначення та звільнення з посади реєнта гродського входило здебільшого до компетенції старости. Однак були випадки, коли його призначав писар гродський. Наприклад, реєнта гродського белзького Теофіла Букара 1644 р. призначив на посаду писар гродський белзький Самуель Курдвановський [633, s. 4, 8].

Реєнтів земських номінував писар земський, або ж сеймик пропонував кандидатуру реєнта, яку мав затверджувати писар. Компетенція писарів була подібною і такою ж за обсягом, як у нотаріусів середньовічної Італії (саме італійська модель нотаріату слугувала прототипом для таких установ у інших країнах середньовічної Європи). Враховуючи мету нашого дослідження, ми підтримуємо думку Л. Ясінської про те, що на розвиток нотаріальної діяльності в Україні у XIV–XVII ст. впливали різні правові системи, здебільшого польська і німецька, але цей розвиток головно був органічним продовженням власної правової традиції [617, с.

110], а іноземні привнесення модифікувались, пристосовувались до місцевих реалій і в результаті позитивно впливали на розвиток нотаріальної діяльності [622, с. 72].

На землях Руського воєводства XV ст. простежується подальше існування публічного нотаріату в традиційних формах – завірення заповітів, праця у церковних канцеляріях тощо [349, с. 95].

З точки зору теми дисертаційного дослідження, цікавими є матеріали щодо провадження нотаріальної діяльності на теренах Львівщини за часів польського панування.

1356 р. король Казимир III надає місту Львову привілей про надання магдебурзького права. За цим привілеєм місто виводилося з-під влади каштелянів, воєвод, суддів, підсудків та інших службовців. Магдебурзьке право поширювалось на усіх міщан, зокрема «вірмен, русинів, євреїв, татар та сарацинів» [214, с. 82].

Очевидним є той факт, що протягом XVI–XVIII у Львові найбільшими громадами міста Львова були громади поляків, вірмен, українців, та євреїв.

При цьому повноправним господарем міста була польська (католицька) громада – їй належали всі економічні та політичні права, передбачені магдебурзьким правом [200, с. 92].

Річ в тім, що Львів став одним із небагатьох міст, де збереглася величезна кількість матеріалів, пов'язаних із діяльністю органів самоуправління, починаючи від грамоти про надання магдебурзького права (1356 р.) і закінчуючи документами останніх днів існування магістрату [76, с. 27].

Б. Петришак стверджує, що канцелярія міста Львова почала існувати ще до повторної локації міста у 1356 р. Перші ознаки існування писарського уряду (не організованої канцелярії) помітні ще в останній третині XIII ст., організована установа почала діяти, на погляд автора, з 1320–1330-х рр. при органах самоврядування німецької громади Львова. Після 1356 р. на основі цієї канцелярії утворилася міська канцелярія, яка обслуговувала раду і лаву. Крім того, уряд війта мав власного писаря, діяльність якого не залишила після себе документації. Поділ на дві канцелярії, раєцьку і лавничу, відбувся тільки у 1576 р., до цього часу канцелярію очолював один писар, який носив титул писаря міста Львова (*notarius*

civitatis Leopoliensis). Крім основного персоналу, у канцелярії був також і допоміжний – підписки, скриптори. Основна документація зберігалася у міському архіві [352, с. 100, с. 83].

Одним із важливих і шанованих міських чиновників Львова був писар ради (notarius actorum Officii Consularis), якого іноді називали просто міським писарем (scriba civitatis). Він мусив володіти кількома мовами, мати підготовку в галузі юриспруденції, писаря зобов'язувала присяга [76, с. 172].

Відтак виникала потреба в освічених людях – студентах, які прагнули здобути належну освіту, зокрема за кордоном.

Потенційними студентами була міщанська молодь, яка відчувала потребу університетської освіти, здобуття титулу бакалавра і магістра. Кількість цих осіб свідчить водночас і про рівень освіти у середніх міських школах, інтелектуальні потреби абсолювентів, їх батьків чи опікунів [347, с. 124]. Іноді писарі здобували вищу освіту в кількох освітніх закладах. Наприклад, Пйотр Вольфрам — в університетах Праги (1408), Падуї (1411), Болоньї (1413) [658, s. 404].

З огляду на вищевикладене вбачається, що вказані студенти склали кістяк писарів, що в майбутньому складали акти, які можна вважати прирівняними до нотаріальних документів.

Як стверджує Б. Петришак, якоїсь фахової освіти писарі, як правило, не здобували, окрім, можливо, тих, які були публічними нотаріями (Пйотр Вольфрам, Ян з Кракова) — вони мусили мати певний кваліфікований рівень знань, підтверджений екзаменом (наприклад, вміти за певним зразком укладати документи). Інші писарі могли здобути професійну кваліфікацію, працюючи підписками чи писарями в інших канцеляріях — припущення щодо цього можна висловити щодо Пйотра Вольфрама (його співпраця з канцелярією галицького латинського архієпископа Якуба Стрепи) чи Вінценція, який був названий Б. Зіморовичем як скриптор, підписок [352, с. 118].

У XVI ст. вже всі львівські писарі, крім Яна Спонера, мали диплом бакалавра, а дехто – й магістра, були високоосвіченими людьми свого часу і входили до

гуманістичних кіл Львова та Кракова. Відсутність вищого навчального закладу у Львові молодь компенсувала виїздами за кордон з метою навчання [649, s. 179].

На важливість цього етапу вказувало те, що більшість писарів вживала згодом свій науковий титул як прізвисько (Войцех Бакалавр з Острожа, Міхаель Магістр). Двоє писарів були одночасно публічними нотаріями – Мартин з Велички та Станіслав Ансерін, однак, порівняно з попереднім століттям, належність до нотаріату не надавала якихось пріоритетів майбутнім писарям через поширеність і вищий рівень світської освіти. Кінець XVI ст. ознаменувався появою цілої групи високоосвічених писарів (Ансерін, Острож, Мондрович, Щербич), людей, які творчо підходили до своєї повсякденної роботи [352, с. 168].

Грунтовне дослідження діяльності міських писарів Львова і виконання ними певною мірою нотаріальних функцій, а також співпрацю із нотаріусами, здійснила український історик Б. Петришак.

Як зауважує Б. Петришак, публічний нотаріат, попри своє значне поширення на західноукраїнських землях кінця XIV–XVIII ст., досі залишається недослідженим явищем в українській історіографії, хоча мав великий вплив на важливі сфери життя суспільства. Публічні нотарії як персонал церковних канцелярій (консистерських, капітульних тощо) тісно співпрацювали з канцеляріями міст і містечок. Нотаріальні документи, створені ними, містять цінну інформацію про діяльність канцелярій різних установ, первісних архівів. Вони дозволяють відтворювати списки писарів та публічних нотаріїв установ великих і малих міст. Міські канцелярії з початку свого існування тісно взаємодіяли з публічним нотаріатом, міські писарі нерідко виконували обов'язки публічних нотаріїв. Документи, виставлені публічними нотаріями, дають великий матеріал історикам мистецтва, адже часто зображення нотаріальних знаків є мистецькими творами і мають, окрім змістового навантаження, ще й суто естетичні, мистецькі цінності. Ми погоджуємося з автором, що не можна заперечувати також значення явища публічного нотаріату для загального розвитку культури [349, с. 93–94].

Як і сучасні нотаріуси, нотарі дrevнього Львова були високоосвіченими та складали еліту міста.

Слід нагадати, що у 1661 р. польський король Ян Казимир видав декрет, за якими писарями Львова могли бути особи із ученими званнями доктора філософії, права та медицини [183, с. 365]. Тобто, документально підтверджено встановлення освітнього цензу до особи, яка в тому числі вчиняли акти, які слід вважати прирівняними до нотаріально посвідчених.

Б. Петришак констатує, що у XV ст. спостерігається подальший розвиток і вдосконалення роботи міської канцелярії. З'являються нові серії міських книг, збільшується обсяг внутрішньої канцелярської роботи та зовнішніх контактів. Відповідно, канцелярія потребує більшої кількості персоналу, причому кваліфікованого. Відомо про участь у роботі канцелярії публічних нотаріїв – канцеляристів, які мали добрий фаховий вишкіл [351].

Як стверджує Б. Петришак, характерною особливістю Львова були т. зв. «руські писарі» (*reusseschen schreiber*), які писали документи українською мовою [348, с. 219].

В контексті запропонованої теми дослідження важливими є питання діяльності публічних нотаріїв (*notarii publici*) Львова.

Цікаво, що у Львові вперше з публічним нотарієм ми зустрічаємось наприкінці XIV ст. – це Лаврентій, син Дідка з Сандомира [657, s. 314]. Він суміщав обов'язки публічного нотарія і міського писаря упродовж 1391–1399 рр. [626, s. 108–110].

Серед канцелярського персоналу у 1404–1414 рр. зустрічаються двоє публічних нотаріїв: Пйотр Вольфрам і Мартин, у 1492–1495 рр. – Ян з Кракова [654, s. 122; 628, s. 191, 193].

Зауважуємо, що співпраця з публічним нотаріатом полягала насамперед у співвиконанні прямих обов'язків міського писаря, наприклад, укладанні тестаментів міщан. Згідно з приписами права, при цьому мав бути присутній сам міщанин, який за участю також свого слуги чи писаря повинен був визнати зміст заповіту перед війтом, двома лавниками і публічним та міським писарем. У випадку, коли міський писар не посідав водночас становища публічного, він зобов'язувався покликати іншого публічного нотарія [653, s. 334–335].

Отже, існували два види нотаріусів: публічні та приватні.

Ми погоджуємося з тим, що ці уряди були тісно пов'язані між собою під час виконання канцелярських практик, міський писар міг бути водночас і публічним нотарієм (це було вигідно насамперед матеріально). Публічні нотарії могли продовжити свою кар'єру у місті (у 1417 р. в Казімежі під Краковом Ян, публічний нотарій, виконував обов'язки лавника) [625, s. 236].

Також час до часу вони були потрібні місту у вирішенні поточних справ, наприклад, публічному нотарію Мартину за виставлення публічного інструмента у справі з львівським плебаном виплачено пів-марки, якимось невідомим нотарієм за те ж саме – 1,2 копи [642, s. 28-29, 62].

Враховуючи зазначені обставини, приходимо висновку, що публічні нотаріуси вчиняли нотаріальні акти не лише за участю пересічних громадян, але й територіальної громади Львова.

Варто вказати на те, що нотарі того часу виконували, в певних випадках, функції адвокатів. Зокрема, таке представництво відбувалося при веденні спадкових справ у церковних (консисторських) судах.

Наприклад, захисником інтересів міста перед церковною владою у справі багаторічного процесу з плебаном Яном Ройзе виступав спочатку Лаврентій з Сандомира, а згодом публічний нотарій Пйотр Вольфрам, одночасно міський писар [627, s. 25–26, 53].

Б. Петришак стверджує, що у Львові одним із перших папських колекторів був міський писар і водночас публічний нотарій Пйотр Вольфрам [350, s. 177–194].

Суттєве значення для дослідження мають архівні матеріали, зокрема щодо призначення львівського нотаріуса. Наприклад, у матеріалах Центрального державного історичного архіву України (м. Львів) у колекції грамот на пергаменті зберігається акт призначення каноніком Станіславом зі Львова клірика Львівської дієцезії Яна зі Львова, сина Георгія, на уряд публічного нотаря та присягу останнього від 11 листопада 1533 р. [536]. Після номінації та присяги нотарія йому вручали ознаки його уряду – перо, каламар та папір [654, s. 105]. Слід зауважити, що документ про призначення укладав публічний нотарій Станіслав Улевський, син Яна, засвідчивши його підписом та зображенням свого нотаріального знаку.

Ще одним важливим елементом процедури призначення нотарія було власноручне створення його нотаріального інструмента, тобто малюнка нотаріального знака з формулою підпису. В останній вказувались імена нотарія та його батька (Я, N., син N.), територіальне походження, влада, яка номінувала нотаря, його духовні свячення та ін. [654, s.79–80]. Як зауважує К. Скупенський, нотаріальний знак – це зазвичай власноручний малюнок нотарія пером, який складався з трьох частин – голови, шийки та підстави [655, s. 79-80].

Зображення мало певний символізм, наприклад, містило релігійні символи, елементи гербів тощо. Дослідники досі розходяться в трактуванні того, чим був знак для нотарія – особистим чи урядовим символом, свого роду клейнодом [640, s. 198].

Ян зі Львова обрав для свого знаку зображення герба Гоздава (подвійна лілія), зверху якого – хрест, сам знак був розміщений на чотирьох східцях з написом: “IESVS // CRISTVS // MARIA // I. G. S.”. Вперше цей знак нотарій зобразив на звороті документа про свою номінацію, у нижньому лівому куті [536]. Згодом у актах львівського магістрату зустрічаємо дещо зредукований малюнок – сплюснутий, без написів на східцях [526, арк. 1197].

Ми погоджуємося з думкою Б. Петришак, що фактично процедура призначення і присяги публічного нотарія не зазнала яких-небудь змін протягом століть. І коло осіб, які мали право на номінацію цього урядника, і класична формула присяги XIV–XV ст. залишаються тими ж, що свідчить про певне збереження класичних норм і процедур із початку існування нотаріату [349, с. 96].

Однак ми зауважуємо, що лише певною мірою процедура призначення нотаріуса на українських землях у складі Польського королівства подібна до призначення візантійського нотаріуса.

Перед вступом до виконання своїх обов’язків, майбутній нотарій проголошував присягу, яка, на думку Б. Петришак, була однаковою, і для Польщі, і для Галичини [349, с. 96].

До повноважень нотарія відносилося: укладення різних договорів (контрактів), заповітів та інше. Варто наголосити на відсутності територіальної обмеженості у вчиненні нотаріальних дій нотарієм.

Зі слідами його діяльності зустрічаємося в документах львівської міської канцелярії. Перша зі збережених міських книг заповітів частково велася саме Яном зі Львова. Про це маємо згадку з 1546 р. [527, с. 4; 526, с. 1197-1200].

Одночасно у книзі запису індуктів і протоколів спірних і кримінальних справ лавничого суду нотарієм вписано заповіт краківського купця та міщанина Яна Клічовського [529]. З 1559 р. існує ще один запис у книзі заповітів, зроблений Яном [528, с. 30].

Вищенаведене дає можливість прийти до висновку, що на теренах Львівщини, за часів древньої Польщі, була досить розвинута практика письмового укладення угод.

Таким чином, нотаріальна діяльність на західноукраїнських землях, що знаходилися під юрисдикцією Польщі здійснювалася в основному посадовими особами відповідних судів, в тому числі церковних, посадовими особами міських, ратушних канцелярій, а також публічними нотаріями.

2.5 Нотаріальна діяльність за законодавством Української Козацької держави (1649-1783 рр.)

Очевидним є той факт, що виникнення у другій половині XVI ст. Запорозької Січі зумовлювалось, як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

Поділяємо думку професора О. Неліна, що це дало підстави для багатьох дослідників історії козацтва (І. Бойка, В. Голобуцького, І. Грозовського, Б. Щербака, Д. Яворницького) дійти висновку, що Запорізька Січ була державою, козацько-християнською республікою, важливим етапом розвитку української національної держави [302, с. 76; 289, с. 166].

Разом з тим П. Захарченко зауважує, що в сучасному розумінні її назвати державою не можна. Порівняно з іншими державами, вона не мала свого громадянства. ... Але фактично від часу заснування до повної ліквідації Запорізька Січ зберігала свій автономний статус [179, с. 119].

На думку І. Паньонка, причинами існування у Запорізькій Січі звичаєвого права (правових звичаїв) були: доволі нетривалий період діяльності Запорізької Січі, заінтересованість козаків у чинності неписаного права та побоювання, що писані закони значно обмежать їх існуючі права та свободи, а також консервативний характер звичаєвого права. Науковець робить висновок, що саме тому запорізькі козаки не змогли писане право сформувавши, систематизувати та оформити письмово, закріпивши це у нормативно-правових актах [346, с. 116].

Зрозуміло, що у Запорізькій Січі склалася своя правова система, в основі якої лежало козацьке право.

Аналіз документів свідчить, що козацьке право було становим, корпоративним. Демократичність козацького права виявилась у відсутності привілеїв для окремих соціальних груп, щорічний перерозподіл землі тощо.

Найдемократичніші засади козацького суспільства знайшли своє відображення в Конституції Пилипа Орлика (1710) [288, с. 20].

Ми погоджуємося з висновком О. Неліна, що відомостей щодо регулювання цивільно-правових відносин обмаль [292, с. 50].

Хоча має рацію І. Грозовський, який зауважує, що право власності на рухоме і нерухоме майно вимагало певної фіксації [85, с. 79].

Варто зазначити, про право володіння землею було у козаків як общинне, особисте, яке встановлювалося по праву першого займу. Наголошуємо, на щорічному перерозподілі землі, у Запорізькій Січі, на підставі жеребкування.

На нашу думку, Кіш, здійснюючи повноваження щодо розподілу земель та видаючи «паспорт» чи «білет» на право користування землею, даючи дозвіл на розпорядження землями, виконував певною мірою повноваження посадової особи, яка вчиняє дії, прирівняні до нотаріально посвідчених.

Внаслідок народно-визвольної війни українського козацтва сформувалася Українська гетьманська держава – Військо Запорізьке та склався новий адміністративно-територіальний поділ. Так, на Лівобережній Україні було створено полки та сотні, а також загальна військова рада, рада генеральної старшини. При

цьому зауважуємо, що згідно з нормами магдебурзького права, певні міста здобули право на самоврядування.

За укладеним українсько-московським договором 1654 р. Козацько-Гетьманська держава увійшла до складу Російської держави. Ми поділяємо думку професор І. Бойка, що після укладення українсько-московського договору 1654 р. західна орієнтація України занепала, Україну нерідко розглядали як частину Московського царства, такою, що значною мірою належить Сходу [21, с. 93].

Як свідчать історичні матеріали, у Гетьманській державі діяли: козацьке звичаєве та церковне право, гетьманське законодавства, договірні статті, привілейовані грамоти, а також магдебурзьке право.

Відомий український вчений, академік АНВО України В. Грищук, констатує, що загалом норми забезпечували регулювання існуючих на той час відносин, але наявні між ними протиріччя нерідко спричиняли різні ухвали судів за однотипними справами залежно від того, яким джерелом користувався суд [80, с. 91].

Загальновідомим є той факт, що на теренах Гетьманщини існували й структури, що виконували нотаріальні функції, які здійснювали владно-розпорядчі повноваження.

Ми погоджуємося з М. Кальницьким, що носії цих функцій аж ніяк не були представниками вільної юридичної професії – вони входили до числа урядовців певного рівня [196, с. 22]. На нашу думку їх варто називати квазінотаріальними органами.

У контексті запропонованої теми дослідження вважаємо за доцільне окремо приділити увагу діяльності Генеральної військової канцелярії, яка була утворена у 1720 році.

Генеральну військову канцелярію очолював генеральний писар. Деякі джерела називали генерального писаря канцлером (як у Литві), або нотарем. Він вчиняв і певні нотаріальні дії – зокрема, щодо завірення гетьманських універсалів про надання маєтності. У генерального писаря зберігалася державна гербова печатка та печатка генеральної військової канцелярії. Обіймати цю посаду могли лише особи з

відповідним рівнем освіти, знанням іноземних мов і юридичною підготовкою [196, с. 22–23].

Як свідчать історичні відомості та аналіз праць дослідників Гетьманщини, до повноважень генеральної військової канцелярії по вчиненню нотаріальних дій відносилося: складання та посвідчення угод, зокрема договорів дарування, міни, купівлі-продажу земель, зобов'язань; оформлення спадщини; видача копій та дублікатів документів та інше.

Також генеральна військова канцелярія виконувала функції підготовки кадрів для адміністративно-судових установ Гетьманщини, своєї школи. Зокрема, цим займався спеціальний канцелярський курінь у Глухові, який підпорядковувався генеральному писареві. Майбутні військові канцеляристи мали підтвердити власне шляхетське походження та закінчити студії у Києво-Могилянській академії, тобто бути високоосвіченими фахівцями. Навчання полягало у вивченні юриспруденції, фінансово-економічних наук і військової теорії. Навчання було тісно пов'язане з практикою. На певному етапі навчання канцеляристам доручали вести окремі справи та включали до складу різних комісій, які виїжджали для розгляду судових справ у полки та сотні. Згодом із числа вихованців канцелярського куреня виходили бунчукові товариші, сотники, полкові старшини [174, с. 237].

Таким чином, можна зробити висновок, що практично вихованці канцелярського куреня набували досвіду та юридичної практики, зокрема з питань учинення нотаріальних дій. За сучасних умов – це консультанти державних нотаріальних контор та помічники приватних нотаріусів.

Ми погоджуємося з думкою вчених, що особливості нотаріальної діяльності у цей період полягали в тому, що спочатку ні полкові, ні сотенні суди не вели актових книг (як це було у Великому князівстві Литовському чи українських землях у складі Речі Посполитої), а для реєстрації рішень і приватних угод користувалися ратушними чи магістратськими книгами. Такий порядок зберігся до середини XVIII ст. [293, с. 17; 304, с. 6].

У контексті цього дослідження на нашу думку цікавими є питання щодо вчинення нотаріальних дій у містах Гетьманщини.

Міста Гетьманщини поділялися на дві основні групи: магістратські і ратушні. Магістратські міста користувалися магдебурзьким правом. Магдебурзьким правом, зокрема, користувалися: Київ, Ніжин, Чернігів, Переяслав, Стародуб, Новгород-Сіверський, Почар, Почей, Глухів, Мена, Короп, Кролевець, Остер, Козелець, Березне, Полтава, Гадяч, пізніше Батурин [153, с. 280].

Заслуговує на увагу висновок професора П. Гураля, що до міських книг вносились різні договори, наприклад, договори про спорудження й утримання гребель та млинів, рішення генерального суду, що стосувалися справ міста і його мешканців, мирові записи, записи на пожертвування, різні свідчення, результати проведених розслідувань тощо. В актових книгах трапляються численні дарчі записи на різне рухоме майно, так звані поступливі записи, а також документи на тимчасове користування майном. Міський суд відновлював втрачені документи, вносячи повторно до актових книг їх зміст за уцілілими копіями або на основі свідчень. Автор стверджує, що зазвичай реєструвалися купчі, які оформляли купівлю-продаж земельних володінь – орних земель, лісів, сінокосів тощо, а також різного нерухомого і рухомого майна. Трапляються мінові записи на обмін млинами, лісами, сінокосами, садами та ін. [95, с. 71].

Уперше «правні книги», що діяли в Гетьманщині, охоплює універсал гетьмана Скоропадського 16 травня 1721 р. [209, с. 788–789].

22 серпня 1728 р. з'явилося «Решение, учиненное по его императорскому величеству указу в Верховном Тайном Совете на поданное прошение Войска Запорожского обоих сторон Днепра Гетьмана Апостола», або «Рішучі пункти гетьману Данилу Апостолу» (як скорочено їх називають) [48, с. 7].

Оскільки нормативний акт регулював лише загальні засади діяльності судів, тому вважається за доцільним розроблення окремої інструкції щодо правил судового провадження («суду і розправи»).

Таку інструкцію було видано від імені гетьмана Д. Апостола 13 липня 1730 р. на підставі жалуваної грамоти імператриці Анни [48, с. 8–17].

Ми поділяємо думку Л. Ясінської, що саме в Інструкції судам 1730 р. гетьмана Д. Апостола, вперше після Литовських статутів, ми стикаємося з детальною

регламентацією порядку оформлення прав власності на землю, здійснення протестів, складання духовних записів (заповітів). Цим питанням присвячена окрема, 14 стаття. На думку автора, це мало важливе значення для цивільного права Гетьманщини, оскільки раніше нерухоме майно часто переходило шляхом неформальних актів, а усних договорів, «голослівно», що, відповідно до Інструкції, створювало тяганину в судах [615, с. 107].

Із аналізу змісту пункт 14 Інструкції впливає, що посадовими особами, які здійснювали нотаріальні дії прирівняні до нотаріально посвідчених (органами квазінотаріату) були: сотенні (городові) старшини, а в містах наділених магдебурзьким правом – урядники магістратів; в селах – священники, дяки, отамани, війти та ін.

До переліку вчинених дій відносилися: заповіти (духівниці), договори відчуження: купівлі-продажу, дарування, міни, зокрема земельними ділянками, різні зобов'язання та інше.

Також слід наголосити, що інструкція вказувала на порядок вчинення нотаріальних дій. Як приклад, зауважимо що при посвідченні договору відчуження землі необхідно було вказати межі земельної ділянки, а також враховувалося право переважної купівлі власниками суміжних земельних ділянок.

Інструкція також вказувала на необхідність підписання договорів – сторонами; духівниць – заповідачами, свідками, а також заяв – заявниками; та у певних випадках – свідками, іншими особами, які заслуговували на довіру; а також вищевказаними особами, які складали та реєстрували акти.

Окрему увагу в інструкції приділено порядку підпису особами, які були неграмотними – за них підписувалися «рукоприкладчики». Також не дозволялося на актах проставляти хрести замість підпису.

З огляду на вищенаведене ми погоджуємося з думкою більшості дослідників історії нотаріату, що Інструкція судам від 13 липня 1730 р. регулювала нотаріальну діяльність в Україні. Так на думку О. Неліна, значна увага до інституту нотаріату в Українській гетьманській державі у XVIII ст. пояснюється новими економічними відносинами, виникненням приватної власності на землю й засоби виробництва.

Насамперед це стосувалося підприємницької діяльності, пов'язаної з оформленням та реєстрацією договорів, створенням різних форм власності й угод щодо цієї власності [292, с. 57].

На нашу думку, Інструкцію судам від 13 липня 1730 р. слід вважати не лише правовим актом, який регулював діяльність судової системи, але й заклав підвалини нотаріального процесу в Україні. Зокрема, вперше детально передбачено вимоги до змісту, порядок складання та реєстрації договорів відчуження земельних ділянок.

У межах цього дослідження, слід звернути увагу на пам'ятку права Гетьманщини – «Процес короткий приказний», який був виданий у 1734 р. та не набув офіційного значення. Здійснивши аналіз норм Процесу короткого приказного, приходимо до висновку про те, що у вказаному документі закладено основи нотаріального процесу щодо укладення та реєстрації угод, прирівняних до нотаріально посвідчених. Однак, слід наголосити на тому, що вказаним документом здійснено запозичення норм попередніх нормативних актів в частині складання та реєстрації угод.

Наприклад, ми погоджуємося з Л. Ясінською, що джерелом норм Процесу, які регламентували процесуальний порядок оформлення переходу права власності, укріплення речових прав, складення заповітів, оформлення спадкових прав, а також тих, що належать до оцінки доказів та до санкцій за недотримання встановленої форми угоди, були виключно норми Литовських статутів, Зерцала саксонів та Порядку Магдебурзького [615, с. 107].

Водночас М. Василенко вказує, що вступ до «Процесу короткого приказного» містить переказ відомого Указу Петра I від 17 листопада 1720 р. про утворення при Гетьмані окремої канцелярії під керівництвом генерального писаря й про запис у книги всіх вхідних і вихідних документів. Користуючись цим указом, автор Процесу пропонував завести дві протокольні книги для канцелярій полкових, магістратових та сотенних – одну для вхідної, а іншу – для вихідної документації. Процес давав вказівки щодо правил внесення записів у ці книги [48, с. 42].

На нашу думку, тут слід вести мову про встановлення правила ведення діловодства, зокрема нотаріального.

Слід зауважити, що обов'язковість письмового оформлення певних видів договорів та реєстрації переходу прав власності на майно не встановлено у Процесі короткому приказному.

Однак, як правильно зауважує Л. Ясінська, більшість статей, що регулюють цивільні правовідносини, містять вимоги про пред'явлення кріпостей, записів, духівниць та ін., здійснених «на уряді»; в багатьох випадках під час вирішення цивільних спорів указувалось про віддання переваги саме належно оформленим документам. У деяких випадках Процес нібито рекомендує укласти угоди в офіційному, встановленому порядку, попереджуючи про можливі небажані наслідки («турбації») від неналежного оформлення угод [615, с. 107].

Аналізуючи норми статті 7 Процесу, приходимо до висновку, що вони регулювали порядок укладення та підписання договорів, зокрема встановлювалися вимоги до змісту договорів. Наприклад, у випадку придбання нерухомого майна за спільні кошти подружжя, рекомендувалося про це передбачити в тексті договору.

Також встановлювалося перелік осіб, які повинні бути присутні при укладенні договору відчуження нерухомості (спадкоємці - при відчуженні майна спадкодавцем; сини чи зяті – при відчуженні батьком чи тестем), порядок їх підписання, а також рекомендовано такі договори зареєструвати у відповідному порядку .

Досліджуючи вказаний документ Л. Ясінська, акцентує увагу на те, що далі в статті міститься суто нотаріальне за характером правило, згідно з яким у купчих не допускалися приписки і підчистки «треба того стерегтися, понеже в судахь такіє купчіє уничтожаються» [622, с. 78]. Вказані норми застосовують сучасні українські нотаріуси при вчиненні нотаріальних дій.

Вважаємо слушною думку Л. Ясінської про те, що «вінові» записи, передбачені в розділі VII Процесу, попередньо регулювалися артикулами 1 і 2 розділу V Статуту Великого князівства Литовського 1588 р., та не погоджуємося з українським дослідником Р. Кочер'янцом, який вказує, що новелою в практиці зобов'язального права Гетьманщини стали норми Процесу, які приписували укладання своєрідних шлюбних договорів, так званих вінових записів [622, с. 78].

Неприйнятною на нашу думку, є позиція О. Неліна про те, що «Процес короткий приказний» питання нотаріальної діяльності не регулював [292, с. 66]. Ми не підтримуємо думку науковця, оскільки у вказаному акті встановлювався певною мірою порядок учинення нотаріальних дій або запроваджувався нотаріальний процес, як щодо вчинення дій, прирівняних до нотаріально посвідчених, так і порядок їх реєстрації.

Заслуговує на підтримку висновок Л. Ясінської про те, що розвиток нотаріальної діяльності в Україні у перші десятиліття після Переяславської Ради ґрунтувався на попередніх традиціях і, незважаючи на те, що в Україні поступово поширювались норми порядку «великоросійського», про що і вказує згаданий Процес, вони не мали будь-якого відчутного впливу на нотаріальну діяльність [615, с. 107]. Частково погоджуючись з думкою науковця, зазначаємо, що Процесом коротким приказним закладено певні норми нотаріального процесу.

Одним із найцінніших пам'яток феодального права України XVII ст. є «Суд і розправи в правах малоросійських» від 18 жовтня 1750 р. [477, с. 83–147], сформовані бунчуковим товаришем Федором Чуйкевичем [495, с. 122–127].

Щодо питання становлення нотаріальної діяльності в Україні цікавою є частина шоста вказаного документу, у якій питання посагу, віна та привінка. Ми погоджуємося з І. Бойком, що вищезгадані питання було детально досліджено Ф. Чуйкевичем, оскільки практика у Гетьманщині відрізнялася від норм Статуту Великого князівства Литовського, який подає зразки записів, обговорює порядок їх складання [22, с. 54].

Також слушною є думка Л. Ясінської, що саме ці зразки є цікавими для дослідження питання про силу й обов'язковість спеціального (зважаючи на форму, ми вправі назвати його нотаріальним) оформлення прав особистої власності на майно [622, с. 79].

Слід зазначити, що нормативний акт детально регламентує порядок оформлення переходу права власності на нерухоме майно. Тобто встановлюється порядок проведення реєстрації прав власності на нерухоме майно, який став

передвісником порядку реєстрації нерухомого майна в сучасній Україні та яку проводять, в тому числі, нотаріуси.

Ми поділяємо думку більшості дослідників історії України, зокрема І. Бойка [28, с. 17] та Т. Остапенко [343, с. 442–443], що «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., – це Кодекс українського права XVIII ст. Хоча ця визначна пам'ятка правової думки XVIII ст. не була затверджена царською владою та не набула офіційного статусу, її значення для розвитку вітчизняної правової системи складно переоцінити, в тому числі для нотаріальної діяльності.

Як приклад, у кодексі детально врегульовано питання, які мають безпосереднє значення до нотаріальної практики. А саме: порядок виникнення права власності на нерухоме майно, зокрема на землю та інше майно; встановлено порядок складання договорів дарування, міни, купівлі-продажу, позики, найму, а також порядку складення заповітів та оформлення спадщини та інше.

Ми підтримуємо позицію І. Бойка, що вплив римського приватного права на зміст «Прав, за якими судиться малоросійський народ» виявився у розділах про володіння, право власності й сервітути, в правовому режимі рухомих та нерухомих речей, первісних і похідних способах набуття власності, захисті права власності шляхом індикаційного позову, в положеннях зобов'язального права [21, с. 93].

Ми погоджуємося з О. Неліним, що у період національно-визвольної війни 1648–1654 рр. та у перші десятиліття існування Української гетьманської держави учасники цивільно-правових угод не завжди дотримувались обов'язкової письмової форми й інших приписів Литовських статутів [293, с. 17; 304, с. 6]. Як правові гарантії виконання договірних зобов'язань використовувались: укладення договорів при свідках, письмова форма договору, письмові посвідчення укладення договорів, записи в актових книгах тощо [292, с. 60].

На нашу думку, документами, які підтверджували право власності на нерухоме майно, були записи в так званих книгах земських, гродських, магістратських, ратушних та сільських судів.

Зауважуємо, що на території Гетьманщини, відповідного до царського указу від 6 червня 1724 року, (його ще називають «Плакат») вводилася паспортна система.

Основним органом, що здійснював впровадження паспортної системи на Запоріжжя, був Кіш. Головний документ паспортної системи Нової Січі мав різні назви: «пашпорт», «білет», «паспорт полковницький» та ін. Так, у «пашпортах» зазначали титул монарха, за наказом якого видано документ, прізвище, ім'я, по батькові власника, строк на який видано дозвіл, мета поїздки, у дозволах для козаків обов'язково зазначали курінь, до якого він належав, а для інших осіб – соціальний статус, дату видачі документа, а також ставився підпис посадової особи, завірений печаткою. У паспортах заборонялося робити будь-які виправлення [231, с. 51].

Таким чином, можна зробити висновок, що реєструючи укладені договори, писарі земських, гродських, магістратських, ратушних та сільських судів застосовували такі засади нотаріального провадження, як встановлення особи сторін угоди.

Договори реєструвалися у спеціальній книзі місцевого самоврядування, після чого вони ставали публічними актами. Їхнє виконання забезпечувалося нормами загального права, які не розрізняли ні статі, ні соціального стану особи. Ми підтримуємо думку більшості вчених, зокрема, О. Неліна, що, на відміну від країн Європи, в Українській гетьманській державі окремого інституту нотаріату не існувало [292, с. 60].

У контексті цього дослідження ми вважаємо за необхідне розглянути Звід законів, що отримав назву «Права, за якими судиться малоросійській народ» 1743 р..

За загальним правилом, закріпленим у Правах, письмові акти як доказ у процесі мали перевагу перед усними угодами. У зв'язку із питанням про доказову силу письмових актів, Кодекс детально регламентує систему явки, урядового ствердження, реєстрації та запису до урядових (судових) книг письмових актів. Ця система, на думку А. Яковліва, давнього походження; вона з'явилась у Польщі, Литві й Україні одночасно із рецепцією магдебурзького права [605, с. 127].

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок Л. Ясінської про те, що пункт 1 артикулу XIX вказує на одне із найважливіших завдань спеціальної (використовуючи сучасну термінологію – нотаріальної) форми посвідчення угод – запобігання можливим суперечкам, які надто, зважаючи на їхню

кількість, завантажують суди, оскільки потребують вирішення у судовому порядку [557, с. 108].

Вимоги до змісту договорів відчуження рухомого та нерухомого майна встановлено в пункті 3 артикулу III глави XIV. Так, наприклад, встановлено, щоби в тексті договору прописом було зазначено дату (число, місяць, рік) його укладення; а також договір повинен бути зареєстрованим в суді, з прикладенням печатки вказаного суду. Отже, вказаними нормами встановлено процесуальні вимоги як до змісту договорів, так і порядку здійснення їх реєстрації.

Також суттєве значення для нотаріального процесу має артикул XXI глави XIV, який встановлює порядок відновлення втрачених та зіпсутих документів, а також видачі дублікатів документів.

Для договору застави рухомого та нерухомого майна встановлювалась урядова форма його засвідчення в присутності свідків, які повинні були не тільки підтвердити, що заставне майно не обтяжене жодними зобов'язаннями, але й були відповідальним у протилежному випадку перед заставодержателем своїм майном [622, с. 85].

Цілком слушною виглядає думка О. Неліна, що в Українській гетьманській державі (Військо Запорозьке) спадкування здійснювалося за законом, за заповітом і за звичаєм. Науковець констатує, що в українському звичаєвому праві XVIII ст. заповіт настільки зміцнився, що став переважною формою спадкування [291, с. 5].

Варто наголосити на важливості регулювання спадкових відносин, які встановлені у розділах 12 та 13 документу. У контексті цього дослідження цікавими є норми артикулу 1 глави 12, що регулює питання складення заповіту.

Слід наголосити, що професором О. Неліним здійснено ґрунтовний аналіз заповітів за «Правами, за якими судиться малоросійський народ». Автор наголошує, що нормативний акт розкривається поняття тестаменту або духовного заповіту. Тестамент або духовний заповіт – добровільне визначення або постанова, або свідчення з чієїсь волі, що хто-небудь хотів, щоб після його смерті було виконано і не відбулися суперечки, колотнечі між тими, кому після померлих залишається майно, а тому тестамент за примусом не може бути чинним, так же, як й інші

заповіти; не може бути складено тестамент, що суперечить загальнонародному хорошому звичаю, совісті та порядності; такий тестамент не може мати чинності [382, с. 216].

Законодавець передбачав звичайну та надзвичайну форми заповітів. Так, Кодекс встановлював: порядок складання заповіту; залучення до посвідчення заповіту представників місцевої адміністрації; випадки посвідчення заповітів за участю свідків та перелік осіб, які не могли бути свідками; порядок підписання заповіту як заповідачем, та інше. Варто зауважити, що законодавцем надано право, не лише скласти заповіт заповідачем, але й у будь-який час скласти новий, змінити попередній або взагалі скасувати заповіт. Також встановлено правило, відповідно до якого, дійсним є останній заповіт заповідача та який вступає в силу в день смерті спадкодавця. На нашу думку, вказані норми діють і по сьогоднішній день, та використовуються нотаріусами України при оформленні спадщини.

Після смерті заповідача його спадкоємці повинні були негайно з'явитися у відповідну місцеву адміністрацію з заповітом, записати його в урядові (гродські) книги та взяти від місцевої адміністрації витяг, скріплений печаткою та підписами [302, с. 91]. Тобто встановлювався порядок письмового складання заповітів, так і процес їх реєстрації.

Викладене дало можливість нам зробити висновок, що «Права, за якими судиться малоросійській народ» – один з перших нормативних актів, який детально регулює питання порядку вчинення нотаріальних дій, а точніше – прирівняних до нотаріально посвідчених. Наприклад, тут ми спостерігаємо, як вимоги до змісту договорів та заповітів, порядок їх складання, присутність при укладенні посадових осіб (представників адміністрації) та свідків; форми засвідчувальних написів; порядок реєстрації складених угод, а також видача дублікатів документів.

Подальші зміни, що відбувалися в суспільно-економічних і політичних відносинах в 60–80-х роках XVIII ст. зумовили появу двох оригінальних пам'яток права – «Екстракту Малоросійських прав» 1767 р. та «Эстракту из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материям, на девятнадцать частей 1786 г.» [594, с. 296].

Слід зауважити, що збірник «Екстракт із указів, інструкцій та установ 1786 р.» був виданий на основі переробки «Екстракту Малоросійських прав» 1767 р. Саме у цьому збірнику в частині II «Про середні і нижчі малоросійські, раніше і нині існуючі суди і їх посади» [594, с. 5–20], та як стверджує українська дослідниця Л. Ясінська, вперше в історії українського нотаріату є згадка про посаду публічного нотаріуса, яка вводилась в апарат губернського магістрату [615, с. 108].

Значний внесок у дослідження вказаних документів здійснено А. Ткачем, який зазначав, що обидва екстракти майже однакові за внутрішньою структурою і порядком викладу матеріалів, а також за змістом. Їхній аналіз дає змогу не лише визначити основні риси окремих галузей та інститутів права, а й глибше з'ясувати адміністративно-політичну та військову організацію українського суспільства, порядок вирішення земських, цивільних та інших справ у судах та адміністративно-політичних установах [494, с. 123, 129].

Таким чином приходимо до висновку, що публічний нотаріус здійснював свої повноваження як частина адміністративного апарату та виконував функції, подібні до державного нотаріуса Радянської України.

Ми погоджуємося з думкою Л. Ясінської, що в «Установі про губернії 1775 р.», на яку посилається Екстракт, взагалі нічого не зазначено про посаду нотаріуса чи відповідну їй за колом повноважень. Дещо пізніше, згідно із «Уставом благочиния» 1782 р., у Росії була впроваджена посада приватного маклера з певними, зокрема нотаріальними, функціями. 1831 року в Росії були установлені посади біржових нотаріусів та маклерів і лише у 1866 р. Положенням про нотаріальну частину – публічні нотаріуси [615, с. 108].

Після входження частини українських земель під протекторат Московського царства, нотаріальні повноваження на вказаних землях здійснювалися відповідно до російського законодавства.

Як зауважує Н. Сучкова, окремі риси нотаріальної діяльності простежуються в Росії, починаючи з X–XI століття [478, с. 14].

На думку більшості російських дослідників, майданні піддядчі і є «квазінотаріальною установою», зародком того органу публічної діяльності, який

згодом сформувався в нотаріат [559, с. 15]. Назву свою вони отримали від місця їх роботи – площі. Це була корпорація професійних писарів, які виконували роботу за плату [176, с. 63].

На нашу думку, не варто вести мову про існування майданних піддячих на теренах України, оскільки відсутнє документальне підтвердження цього.

Петро I намагався встановити державний контроль над особами, які складають акти, прирівняні до нотаріально посвідчених. Прикладом цього є прийняття 23 січня 1699 р. указу, яким введено гербовий папір, цінність якого залежала від вартості складеного документу. Також Петро I встановив чіткі форми складання актів практично для всіх вчинюваних актів.

Як стверджує С. Єфремов, термін «нотаріус» у російському праві вперше появився у Вексельному статуті в 1729 р. (прийнятому в період правління внука царя Петра I Петра II), де зазначалося, що не підписаний вексель може бути опротестований публічним нотаріусом [170, с. 36–39].

Катерина II знову спробувала ввести на постійних засадах контроль держави, особливо за угодами з нерухомістю, для чого передала кріпосні справи під нагляд цивільних і повітових судів. Проблеми суворого постійного контролю держави за законністю угод з нерухомістю це не вирішило, зважаючи на досить формальний нагляд судів, але проіснувало доволі тривалий час – до судової реформи Олександра II [337]. У 1775 р. імператрицею Катериною II для посвідчення особливо важливих угод при палатах цивільного суду, а згідно з указом 1775 р. і при повітових судах, було утворено окремі відділи кріпосних справ, які проіснували до 1866 р. [387, с. 6].

До органів, які мали право укладати кріпосні акти відносилися: відділи кріпосних справ; міські магістрати та ратуші, торгові суди, поліцейські та повітові управи, військові правління, військові цивільні суди, волосні управління митних чиновників і станові пристави та інші урядові установи.

1820 року такий дозвіл отримав Одеський комерційний суд, а згодом і деякі інші комерційні суди (Ізмаїльський, Керченський) [620, с. 48]. Як зауважує Л. Ясінська, водночас можливість укладення в них будь-яких угод не була обмежена

жодною сумою і не залежала від належності контрагентів до торгового стану [588, с. 155].

Слід зауважити, що крім вищевказаних органів, які мали право укладати кріпосні акти ще при Катерині II були введені окремі посади публічних (міських) нотаріусів і маклерів. Вказаних нотаріусів та маклерів обирали міські та торгові стани. Наприклад, встановлювалися такі види маклерів: приватні, маклери цехових управ та судових розправ.

Окремо відзначаємо, що у грудні 1765 року першим київським нотаріусом було обрано купця В. Москвітінова [54, с. 391]. Його наступником став купець Пірожков. Обирались вони російським купецтвом міста Києва для здійснення протестів за векселями серед місцевих краян, бо українці мали власні правила та форми щодо укладання угод [210, с. 302].

У межах цього дослідження особливе значення мають актові книги статutowих судів. Нагадаємо, що на теренах України в 1763–1764 рр. було проведено судову реформу, відповідно до якої було створено 20 повітів. У кожному повіті було створено земські, підкоморські суди, а також гродські, які були реформовані з полкових судів, які зобов'язані були вести актові книги.

Як зауважують О. Нелін та Л. Ясінська, при кожному з цих судів започаткували вести актові книги за старими формами і зразками, узаконеними Литовським статутом [304, с. 6; 622, с. 73].

Має рацію Л. Ясінська стверджуючи, що порядок і форма укладення актів, структура і компетенція органів, що вчиняли нотаріальні дії з їх складення і засвідчення, впродовж XIV–XVIII ст. зазнали певної еволюції. На їхній розвиток вплинули різні правові системи, здебільшого польська та німецька, проте цей розвиток фактично був органічним продовженням власної правової традиції. Іноземні привнесення модифікувались, пристосовувались до місцевих реалій і в результаті позитивно впливали на розвиток нотаріальної діяльності [622, с. 90].

Таким чином, можна зробити висновок, що підвалини нотаріального законодавства простежуємо в Українській гетьманській державі, зокрема в Кодексі 1743 року «Правах за якими судиться малоросійський народ», який був своєрідним

порядком щодо укладення договорів та заповітів, а також передбачав порядок їх реєстрації.

Заслуговує на підтримку висновок О. Неліна щодо розвитку інституту нотаріату в Україні впродовж IX–XVIII століть. На думку автора:

по-перше, інститут нотаріату виник і розвивався для забезпечення потреб громадянського суспільства. Він забезпечував захист приватної власності, безспірності майнових прав, охороняв від можливих порушень усіх учасників цивільного обігу;

по-друге, на Русі цивільно-правові угоди уклалися усно, а факт їхнього вчинення підтверджували свідки у суді;

по-третє, система обов'язкової реєстрації та запису урядових (судових) актів з'явилась в Україні одночасно з рецепцією магдебурзького права, тобто з XIV ст., та була детально врегульованою у Статутах Великого князівства Литовського й інших пам'ятках українського права: Інструкція судам гетьмана Данила Апостола від 13 липня 1730 р., «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., «Естракт малоросійських прав» 1767 р. тощо;

по-четверте, унаслідок політичних обставин нотаріальна діяльність наприкінці XVIII ст. на Лівобережній Україні та практично із середини XIX ст. на Правобережній Україні була відірвана від загальноєвропейських традицій і поєднана із функціонуванням російського нотаріату [293, с. 17].

Однак, указаний перелік, на нашу думку, не враховує особливості розвитку нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях, що знаходилися під юрисдикцією Польщі, який переважно здійснювався на ґрунті канонічного права, у якому простежується вплив західних традицій.

Висновки до розділу 2

Виникнення органів, що виконують нотаріальні функції, як в Давній Європі, і так в Давній Україні обумовлено доволі високим рівнем розвитку господарського життя держави, що спричиняє потребу в укладенні договорів і забезпеченні їхнього правового значення, публічного визнання, тобто їхньої юридичної вірогідності.

Новий та Старий Завіти – приклади одних із найвідоміших світових правочинів, до складання яких залучені особи – писарі-євангелісти, які були попередниками майбутніх нотаріусів.

Праоргани нотаріату та правове регулювання нотаріальної діяльності виникли в Римській імперії водночас із римським правом. Після падіння Західної Римської імперії склалися умови для паралельного існування і розвитку нотаріату на Заході та Сході, разом з рецепцією римського права країнами Європи був запозичений і нотаріальний інститут.

Доказом існування правового регулювання праорганів нотаріату – табуляріїв – є «Книга Епарха» (збірник статутів константинопольських цехів візантійського імператора Лева VI (886–912), перший титул якого має назву «Про табуляріїв».

Римський та візантійський нотаріат заклали базис (основу) побудови інституту нотаріату та нотаріального процесу, яка з певною часткою трансформації була запозичена українським законодавством. Функціонально нотаріат латинського типу походив від римських табеліонів, а в корпоративному сенсі – від візантійських табуляріїв, та оптимально й органічно об'єднав індивідуальність Заходу з колективізмом Сходу.

Закони Ярослава Мудрого, договір Олега з греками, укладений ще 911 року, численні розділи «Руської правди», а також духівниці Климента і Антонія Римлянина 1147 року і два заповіти князя Володимира Васильковича Волинського свідчать не лише про генезу української нотаріальної діяльності, але й зародження давньоруського нотаріального законодавства як попередника українського нотаріального законодавства. Ці документи є відправним пунктом у процесі розвитку українського нотаріального законодавства та зародження праорганів нотаріату, а точніше прирівняних до нотаріальних органів – квазінотаріату.

У правовому регулюванні нотаріальної діяльності у Галичині XVI–XVI ст. у складі Польського королівства (1387–1569 рр.) простежується вплив західних традицій, який переважно здійснювався на ґрунті канонічного права.

У Великому князівстві Литовському діяльність не отримала закріплення на законодавчому рівні і не стала реальним нотаріусів юридичним чинником, як в

інших країнах Європи. У Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 років немає прямих норм, які б регулювали питання нотаріату. Однак статuti опосередковано заклали підвалини нотаріального процесу.

На розвиток нотаріальної діяльності в Україні у XIV–XVII ст. впливали різні правові системи, здебільшого польська і німецька, але цей розвиток головним чином був органічним продовженням власної правової традиції.

Правове регулювання нотаріальної діяльності зароджувалося на духовних засадах рецепційованого римського права, зокрема східний шлях визначався через візантійське канонічне право («Номоканон») і через переробки світського права («Еклога», «Прохірона») та західний – через магдебурзьке (німецьке) право.

Зародження правового регулювання нотаріальної діяльності певною мірою простежується в Українській Гетьманській державі в: Інструкції судам від 13 липня 1730 року гетьмана Д. Апостола; Кодексі 1743 року «Права, за якими судиться малоросійський народ»; «Зібранні малоросійських прав» 1807 року.

Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності впродовж століть не було сталим процесом. Воно розвивалося, ґрунтуючись на українських правових традиціях, звичаях, нормах права, а також на них вплинули правові норми тих держав, до складу яких у різні історичні періоди входили захоплені ними українські землі.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

3.1 Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії (1783-1917 рр.)

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином, висновок Л. Л. Ясінської про те, що історія нотаріальної діяльності на українських землях, яка до кінця XVIII ст. розвивалася, ґрунтуючись на власній правовій традиції, але з урахуванням позитивних впливів польської і німецької, а через них і французької, правових систем, з ХІХ ст. нерозривно була поєднана з історією російського нотаріату, який унаслідок низького рівня економічного розвитку, панування кріпосного права, поєднання судової та адміністративної влади, розвивався значно повільнішими темпами [588, с. 154].

У 1781–1782 рр. царське самодержавство ліквідувало полковий адміністративний поділ та автономні органи місцевого управління та поширило на територію України дію «Установи про заснування губерній» 1775 р. [101, с. 54–121].

Важливим нормативним актом з приводу регулювання цивільного, спадкового та сімейного права було Зібрання Малоросійських прав 1807 р.. Вказаний нормативний акт діяв на території Лівобережної та Правобережної України.

Ми погоджуємося з відомим дослідником історії кодифікації дореволюційного права А. Ткачем в тому, що норми, що регулювали зобов'язальні відносини (наприклад, розділи «Про дарчі записи», «Про купчі кріпості чи про купівлю і продаж», «Про позички і позику», «Про право по закладній» тощо) були взяті з Литовського статуту (132 посилання), Зерцала саксонів (69 посилань), права Хелмінського (55 посилань), найбільша за обсягом третя частина зібрання, присвячена праву

власності, містить 264 посилання на Литовський статут; 251 – на Зерцало саксонів; 135 – на право Хелмінське і 43 – на право Магдебурзьке [494, с. 147].

Тому заслуговує на увагу висновок Л. Ясінської про те, що аналіз цієї кодифікації дає змогу припустити, що нотаріальне законодавство початку XIX ст. розвивалося на міцних підвалинах, закладених «попередніми правами» [557, с. 108]. Правомірність зробленого автором припущення, підтверджує і пам'ятка кодифікації чинного українського права поч. XIX ст. – Звід місцевих законів західних губерній 1837 р. [181]. На нашу думку, тут варто більше вести мову про становлення норм нотаріального процесу.

Як видно із огляду історичних відомостей про складання Зводу місцевих законів західних губерній І. Даниловича, до числа губерній і областей Західного краю, яким надано право користуватися місцевими законами і на які мав би поширюватись Звід законів, належали Чернігівська, Полтавська, Київська, Волинська і Подільська губернії. Проект Зводу місцевих законів західних губерній у 1838 р. був схвалений Державною Радою, проте законодавчої сили не набув. Як відомо, перемогла інша тенденція – поширення на територію України російської системи права і введення в дію Зводу законів Російської імперії в редакції 1842 р. [494, с. 160].

На нашу думку, виходячи з теми дослідження, одним із найважливіших та найкраще напрацьованим слід вважати розділ III книги II частини 2 Зводу, який має назву «Про порядок набуття і зміцнення прав на майно» та включає в себе §§ 454–666. Законодавцем у § 498 Зводу зроблено поділ актів на три види, а саме: 1) кріпосні; 2) пред'явлені і 3) домашні.

Перші повинні були вноситись у актові книги шляхом особистого «сознання» (*przyznanie*). Акти пред'явлені вносились у ті ж книги, але щодо пред'явлення (*oblata, aktykacja*) не вимагалось присутності особи, яка його укладала. Укладення угоди через пред'явлення не тягнуло усунення спору про власність, який не допускався проти «зізнаних» актів. Актові книги мали вестись при цивільних палатах, повітових судах, магістратах і ратушах. Причому в примітці до § 508

вказувалося, що попередні актові книги гродських і земських судів були передані в повітові суди за приналежністю [622, с. 88].

У документі також було встановлено перелік книг, у яких повинна бути здійснюватися реєстрація актів. Відповідно до § 518, було встановлено чотири види книг, а саме: книгу кріпостей; книгу інших зізнаних актів; книгу боргових зобов'язань; а також книгу інших пред'явлених актів.

Отже, у Зводі місцевих законів західних губерній було встановлено порядок учинення нотаріальних дій та ведення діловодства, який лише умовно можна назвати «нотаріальним».

Цікавими з точки зору теми дослідження є питання посвідчення заповітів. Склалися два види письмових заповітів: домашні та кріпосні. Домашні заповіти часто називали ще духовними заповітами.

Як зауважує І. Рукавіцин, нотаріальне законодавство, що регулює правила складання та засвідчення духовних заповітів, постійно змінювалося й удосконалювалося. У дореформений період із 1649 до 1866 рр. було прийнято 77 різних, часто які суперечать один одному, узаконень. Причому законодавець не встиг вчасно (до початку реформи) внести зміни до «Положення про духовні заповіти», тому до 1869 року в нотаріальному положенні діяла відсильна норма на колишнє, передреформене становище [450, с. 155–157].

У контексті цього дослідження слід звернути увагу на «Основні положення про перетворення судової частини в Росії», затверджені 29 вересня 1862 р. імператором Олександром II. Вказаним нормативним актом закладено реформу не лише судової системи, але й нотаріату. Зокрема, пунктом 9 «Основних положень» зобов'язано Другий відділ імператорської канцелярії розробити Положення про нотаріальну частину.

Ми погоджуємося з Л. Шевчук, що нормативним актом були визначені основні принципи установаження й організації єдиного нотаріату [588, с. 156].

Цікавими з точки зору теми дослідження є питання діяльності органів нотаріату. Визначено місце нотаріату – при судових органах. Зокрема, законодавець, у статті 91, вказав на те, що нагляд за нотаріусами здійснюють відповідні судові

органи, зокрема щодо правильності укладення договорів відчуження нерухомого майна та різних зобов'язань. Також було встановлено випадки притягнення до відповідальності нотаріусів за вчинені проступки та злочини.

Разом з тим слід зауважити, що крім нотаріусів, певні нотаріальні дії вправі були вчиняти мирові судді.

Аналізуючи праці дослідників нотаріату, приходимо до висновку, що більшість з них, наприклад О. Нелін [303, с. 13] та Л. Ясінська [613, с. 116], прийшли до висновку, що за судовою реформою 1864 р., було створено правові підстави для запровадження нотаріату.

Наголошуємо на тому, що нормативно-правовою основою функціонування нотаріату в Російській імперії у другій половині XIX– на початку XX ст. було «Положення про нотаріальну частину», яке міститься в ч. 1 т. XVI Зводу законів Російської імперії [357], яке було значною подією розвитку цивільного та нотаріального права.

У затверджених 27 червня 1867 р. Правилах про порядок введення в дію «Положення про нотаріальну частину» зазначалось, що воно діє в тих місцевостях, де вже відкриті судові установи, передбачені судовими статутами 1864 р. Унаслідок цього Положення вводилось у дію в губерніях Російської імперії не одночасно. Наприклад, у Харківській губернії, Брахманському і Слов'яносербському повітах Єкатеринославської губернії «Положення про нотаріальну частину» вводилось із 1 вересня 1868 р.; в округах Одеського окружного суду, Єкатеринославського, Херсонського – 30 квітня 1869 р.; в Полтавській губернії – 10 квітня 1869 р.; в Бессарабській області – 1 грудня 1869 р.; в Чорноморському окрузі – 1 січня 1871 р.; в Чернігівській губернії – 1 червня 1874 р.; в Київській, Подільській і Волинській губерніях – 29 червня 1880 р. [451, с. 3–7; 620, с. 50].

Загальновідомо, що Положення спочатку складалося з шести розділів та 217 статей. Зокрема, ст.ст. 1–41 – регулювали устрій (склад) нотаріальної частини; ст.ст. 42–56 – присвячено нотаріальним архівам та старшим нотаріусам; ст.ст. 57–64 – передбачали порядок здійснення нагляду за нотаріусами та відповідальність нотаріусів; ст.ст. 65–192 – регулювали правовий статус нотаріуса та порядок

вчинення дій молодшими та старшими нотаріусами; ст.ст. 192–217 – встановлювали розміри нотаріальних витрат.

Варто зауважити, що процес введення в дію Положення на всій території Російської імперії був тривалим.

Згодом, коли «Положення про нотаріальну частину» 1866 р. було з деякими змінами розповсюджено по губернії колишнього Царства Польського (в 1875 р.) та Прибалтійській губернії (в 1889 р.), 217 статей Положення були доповнені ще 160 статтями, що містять зміну положення про нотаріальну частину в губерніях Варшавського судового округу (ст.ст. 218–270) та Прибалтійського судового округу (ст.ст. 218–270) [487, с. 173–174].

Очевидним є той факт, що в основу Положення покладено нотаріальні закони Франції, Австрії і Баварії, в результаті чого більшість його статей складені із залученням іноземного законодавства. Пояснювалось це, на думку Л. Мандельштама, новизною справи та браком хоч якогось емпіричного матеріалу про діяльність нотаріусів у Росії [264, с. 35].

Дійсно, за Положенням про нотаріальну частину нотаріат був виокремлений у самостійний правовий інститут із визначеною компетенцією.

Ми погоджуємося з думкою Ю. Пожарської, що рецепція вільного інституту нотаріату була прогресивним кроком для Росії того часу. Але через наявність правових колізій і відсутність їх швидкого виправлення, відповідно до розвитку правового життя, під час переходу до капіталістичних відносин, російському нотаріату не вдалося запрацювати на повну силу [355, с. 17]. На нашу думку, це стосується також діяльності нотаріату на українських землях, які перебували під юрисдикцією Російської імперії.

Ми поділяємо думку вчених, що не було реалізовано головну ідею нотаріату як органу, який не тільки додає від імені держави приватноправовим актам обов'язкову силу і надає їм більш сильне доказове значення, але і як органу, до якого громадяни мали б можливість звертатися за порадою стосовно питань, що виникають у повсякденному житті [5, с. 40].

Варто зазначити, що передусім вказане Положення служило та захищало інтереси держави, зокрема щодо надходження до її скарбниці податків, та не враховувало інтереси пересічних громадян при встановленні плати за вчинені нотаріальні дії.

В контексті теми дослідження цікавими є питання нотаріальних органів, тобто осіб, яких наділено правом учинення нотаріальних дій. До таких осіб законодавець відносить: нотаріусів, старших нотаріусів, а також, мирових суддів, міських суддів, в повітових містах, які належали до земських дільниць – повітових членів окружного суду, якщо в населеному пункті не було нотаріуса.

Зауважимо, що Положення про нотаріальну частину не скасувало посад маклерів та нотаріусів, які працювали у великих торговельних і портових містах.

Важливість прийнятого нормативного акту полягала перш за все в тому, що нотаріус здійснював свою діяльність від імені держави, як публічний орган.

Ми підтримуємо позицію Л. Ясінської, що вимоги до кандидатів на посаду нотаріуса були більш ніж скромні: російське підданство, повноліття, незаплямованість судом чи громадським вироком і не перебування на державній чи громадській посаді [620, с. 51].

Відповідно до статті 15 Положення для отримання посади нотаріуса претенденту необхідно було скласти іспит комісії за участю голови окружного суду, старшого нотаріуса і прокурора. Крім знання чинного законодавства, правил та форм ведення нотаріального провадження на знання законів, також необхідно було складати нотаріальні акти: договори, зобов'язання, заповіти.

Призначення та звільнення з посади нотаріусів здійснювалося за поданням голови окружного суду – старшим головою судової палати.

Досить важливим, на нашу думку, був факт принесення присяги особою (майбутнім нотаріусом) в публічному засіданні окружного суду. Слід зауважити, що практика принесення присяги існує по цей день.

Станом на 1880 р., згідно з розписом, у Харкові і Херсоні діяло шість нотаріусів, у Києві – сім, в Одесі – п'ятнадцять, у Сумах, Полтаві, Чернігові, Стародубі, Ніжині, Сімферополі, Ізюмі – по чотири нотаріуси, в Житомирі,

Кам'янці-Подільському, Бердичеві – по троє, в Умані і Луцьку – по двоє нотаріусів [451, с. 237].

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників історії нотаріату, що Положення мало суттєві недоліки. Передусім до них відносилась невизначеність у правовому статусі нотаріусів. З одного боку, нотаріуси визнавалися посадовцями, що перебували на державній службі з присвоєнням їм рядового 8-го класу за посадою, однак без права присвоєння чинів і отримання пенсії, а з іншого – вони визнавалися вільними професіоналами, що діяли на комерційній основі [620, с. 50].

Слід підкреслити, що під час заняття посади нотаріус був зобов'язаний внести в окружний суд заставу, розмір якої визначався Міністром юстиції залежно від місцевих умов. Застава вносилася виключно в грошовій сумі та призначалася для забезпечення стягнень на випадок посадових злочинів нотаріуса (ст.ст. 8–14). Про сплату застави нотаріус отримував розписку за підписом голови та секретаря окружного суду. Початкова сума застави обов'язково постійно поповнювалася на 1/3 грошової суми одержуваної нотаріусом як плати за вчинення своїх дій, доти, доки сума застави не досягала межі, встановлюваної для кожної конкретної місцевості. Застава залишалася недоторканою для сторонніх стягнень і не підлягала також арешту за приватні борги. Однак, стягнення могли відбутись тільки у разі фінансової неспроможності нотаріуса, але лише після задоволення всіх претензій у справах служби. Якщо внесена застава була повністю чи частково використана на покриття стягнень по посаді, нотаріус рішенням окружного суду тимчасово відсторонювався від виконання обов'язків аж до поповнення ним застави. Однак, якщо впродовж шести місяців цього не було зроблено, нотаріус підлягав звільненню з посади.

Таким чином можна стверджувати, що відголоски вказаних норм знаходять свій вираз у одній з підстав анулювання свідоцтва про право заняття нотаріальною діяльністю в незалежній Україні.

Цікавою, на наш погляд, є практика окружних судів видавати окремі накази, що стосуються нотаріальної практики. Як зауважує Я. Гурлянд, у цих наказах деталізувались правила нотаріального діловодства, визначався порядок звітності

нотаріуса, його відносини з посадовими особами суду, публікацій у пресі про його діяльність, внутрішнього розпорядку нотаріальних контор [96, с. 9–10].

Режим роботи нотаріусів встановлено ст. 35 Нотаріального положення. Згідно з якою, нотаріуса зобов'язано перебувати в своїй конторі не менше 6-ти годин. Графік роботи нотаріуса підлягав погодженню з окружним судом.

У випадку відпустки чи тривалої хвороби нотаріус зобов'язаний у своєму проханні на ім'я голови окружного суду вказати особу, якій можна було б доручити виконання обов'язків нотаріуса і яка погодилася б їх прийняти. Для призначення така особа повинна була відповідати вимогам, що ставились «Положенням про нотаріальну частину», зокрема внесення застави. Однак майнову відповідальність за її дії ніс сам нотаріус [318, с. 567].

Важливими на нашу думку є положення статті 23 Нотаріального положення, якими введено поняття нотаріальної таємниці, яку нотаріус повинен був дотримуватись при провадженні нотаріальної діяльності.

Відповідно до статі 423 Уложення про покарання кримінальні та виправні, за навмисне розголошення відомостей стороннім особам актів та документів, що зберігалися у нотаріуса, передбачалося кримінальне покарання – від усунення з посади та звільнення зі служби до тюремного ув'язнення.

Ми підтримуємо думку В. Черниша, що у другій половині ХІХ ст. нотаріальна діяльність на території України активізувалася у зв'язку з прийняттям 14 квітня 1866 р. в Російській імперії, до складу якої тоді входила більшість українських земель, «Положення про нотаріальну частину» [570, с. 9–10].

Передусім слід наголосити на тому, що Положення не лише регулювало порядок призначення на посаду нотаріуса, його компетенцію, повноваження та відповідальність, але й визначало порядок учинення окремих нотаріальних дій.

Доцільно наголосити на тому, що у відповідності до ст.25 Положення, нотаріус під час зайняття посади зобов'язаний був негайно представити в місцевий нотаріальний архів на зберігання відтиск своєї печатки та зразок підпису із зазначенням адреси своєї контори. Вказані норми використовують нотаріуси незалежної України, однак взірці підпису та відтиски печаток подаються в головні

територіальні управління юстиції в областях, місті Києві. Також взірці підписів нотаріусів та відтиски печаток головні територіальні управління юстиції в областях, місті Києві направляють в Міністерство юстиції України.

Привертає увагу, з точки зору теми дослідження, обмеження у праві вчинення нотаріальних дій нотаріусами, які встановлено в статті 75 Положення [358]. Так, законодавцем, встановлено п'ять груп осіб, від імені яких та на користь яких нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії, під загрозою визнання недійсними. А саме: 1) від свого імені та на своє ім'я, 2) на ім'я та від імені дружини, 3) своїх та її родичів по прямій лінії без обмеження споріднення, бокових родичів з перших чотирьох ступенів споріднення, свояків – перших трьох ступенів, 4) підопічного, 5) усиновленого та усиновителя. Отже, законодавцем встановлено широке коло суб'єктів (родичів, свояків та ін. осіб), для яких нотаріус не мав права вчиняти нотаріальних дій.

Передусім слід наголосити на тому, що вперше в нотаріальну діяльність було введено поняття нотаріального акта. Перелік вчинюваних нотаріусами актів визначався статтями 65, 128 Нотаріального положення.

Відтак нотаріус: укладав різні нотаріальні акти; видавав виписки із актових книг і копії актів; засвідчував: вірність копій документів, справжність підписів, час пред'явлення документів нотаріусу, факт, що особа є живою, мирові і третейські записи, різні прохання; здійснював передачу заяв від однієї сторони до іншої; засвідчував договори найму нерухомого майна, особистого найму, підряду; у встановлених законодавством випадках здійснював поділ спадщини; здійснював протести векселів, вчиняв морські протести; приймав на зберігання документи та видавав їх.

Вчинялися нотаріальні дії за бажанням сторін у приміщенні нотаріуса або нотаріус для вчинення дій виїжджав додому, за винятком актів про перехід або обмеження права на нерухоме майно, які завжди повинні бути посвідчені у приміщенні нотаріуса. Після завершення кожного року роботи нотаріуси здавали всі документи до місцевого нотаріального архіву.

Нотаріальним положенням 1866 р. для складання актів щодо нерухомого майна було передбачено дві нотаріальні інстанції: нотаріусів та старших нотаріусів.

Отже, виникає новий початок набуття власності – за місцем знаходження майна [452, с. 93].

При цьому зауважуємо, що угоди, укладені за межами округу окружного суду, до якого був прикріплений нотаріус, визнавались недійсними.

Наголошуємо, що основним завданням старших нотаріусів було завідування нотаріальними архівами, які створювалися при кожному окружному суді, водночас виконуючи функцію нагляду за молодшими нотаріусами. Законодавством визначалось обмежене коло їхніх дій: затвердження нотаріальних актів щодо поступки й обмеження прав на нерухоме майно, після чого акт ставав кріпосним; видавання виписок, копій, довідок, дублікатів із документів нотаріального архіву.

Відзначаємо, як позитивний момент те, що у законодавчому акті були закріплені детально правила складання документів.

Наприклад, були встановлені взірці (форми) всіх нотаріальних актів, передбачено порядок складання актів за участю глухих та німих, неписьменних осіб.

Слід зауважити, що законодавцем встановлено обов'язок складати акти російською мовою, а у випадку необхідності з паралельним перекладом.

Суттєве значення для нотаріального провадження мали вимоги щодо написання дати, суми і термінів хоча б один раз прописом. На нашу думку це сприяло правильному та законному веденню нотаріального провадження.

Отже, в нормативному акті закладено вимоги до ведення нотаріального провадження, які також повинні дотримувати сучасні українські нотаріуси.

Розрізнялися акти нотаріальні та домашні. При цьому, акти складені нотаріусом, іменувалися нотаріальними (або явочними), а затвержені старшим нотаріусом – кріпосними. Нотаріус про складання кожного акта, в якому його участь була обов'язковою, повинен був повідомляти старшому нотаріусу того судового округу, в якого знаходилось відповідне нерухоме майно. Під час складання кожного нотаріального акта обов'язковою була присутність двох свідків, що засвідчують дійсне його складання, вони ж могли засвідчувати й особу, яка склала акт. Під час складання купчих на нерухоме майно вимагалось три свідки. Свідками під час

складання нотаріальних актів могли бути тільки повнолітні особи, грамотні та відомі нотаріусу або особисто, або за достовірним про них засвідченням. Нотаріальні акти на нерухоме майно зверталися старшим нотаріусом в акти кріпосні, після чого вони набували юридичної сили [318, с. 9–18].

Розглянемо на прикладі порядок посвідчення акту. Законодавець зобов'язав нотаріусів під час складання актів встановити особи сторін, які звернулися до нього, перевірити їх правоздатність, а також законність вчинюваної угоди. Також нотаріус встановлював дійсні наміри сторін, розуміння ними змісту укладеного акту та наслідків, що з нього випливають. Нотаріус ознайомлював сторони з текстом акту та стягував плату за вчинення. Проект вносився до актової книги, де підписувався сторонами, свідками та нотаріусом. Сторони укладеного акту отримували лише виписку про складений акт, на якій ставилася відмітка, що вона має однакову силу з унесеним в книгу оригіналом.

Варто зауважити, що нотаріуси були зобов'язані вчиняти акти від всіх осіб, які зверталися до них, незалежно від місця їхнього проживання.

Аналізуючи процес вчинення нотаріального акту, наголошуємо на обов'язковій присутності під час складання нотаріального акта свідків та необхідність їх підписуватися за неграмотних учасників правочину.

Після завершення кожного року роботи нотаріуси здавали всі документи до місцевого нотаріального архіву. Тобто, у даному випадку, варто вести мову про дотримання правил ведення нотаріального діловодства.

Аналізуючи норми ст. 1023 ч. 1 т. X Зводу законів 1832 р., приходимо до висновку про те, російське законодавство встановлювало обов'язкову письмову форму заповітів, яка поділялася на два види: домашні та кріпосні (нотаріальні).

Професор О. Нелін зазначає, що у Полтавській і Чернігівській губерніях дозволялося у випадку хвороби спадкодавця просити відповідний суд засвідчити духівницю вдома, водночас для дійсності заповіту достатньо було запросити одного суддю та двох свідків [292, с. 84]. Вченим здійснено аналіз порядку складення кріпосного заповіту. Автор справедливо зауважує, що такий заповіт, відповідно до «Положення про духівниці», мав бути написаний на гербовому папері нижчого

гатунку, але в усіх випадках на цілому аркуші. Тому заповіти, написані на клаптиках паперу, були недійсні. Кріпосний заповіт повинен бути або весь написаний самим спадкодавцем, або власноручно ним підписаний, і особисто ним поданий до магістрату, чи до повітового суду, або до цивільної палати, або до інших подібних місць [292, с. 81].

Слід зауважити, що укладення нотаріальних заповітів відбувалося лише у тих місцевостях, де було введено в дію «Положення про нотаріальну частину». Нотаріальні заповіти склалися замість кріпосних у місцевостях, у яких було введено в дію «Положення про нотаріальну частину» від 14 квітня 1866 р. До вчинення духівниць застосовувалися правила, встановлені статтями 67, 70–76, 83, 86–92, 95–101, 103–114 «Положення про нотаріальну частину».

Важливими, з точки зору ведення нотаріального діловодства, є норми статті 26 Положення, якими встановлено перелік книг та журналів, які були обов'язкових для ведення нотаріусом.

Зокрема нотаріус повинен був вести: реєстр для реєстрації всіх складених ним актів, а також пред'явлених найомних зобов'язань та договорів; дві актові книги: для реєстрації актів на нерухоме майно та друга – на все інше; книгу для реєстрації стягнутих зборів; загальний алфавіт усіх складених нотаріальних актів та засвідчень; відомості всіх документів, які є на його збереженні; алфавітний вказівник осіб, які оголошені банкрутами чи над якими встановлено опіку чи піклування.

Нотаріальні реєстри повинні охоплювати п'ять граф: номер справи; число, місяць та рік учинення дії; ім'я, по батькові, прізвище та місце проживання осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій; зміст нотаріального акта та сума стягнутого збору; підпис особи, із зазначенням імені, по батькові, прізвища та звання чи стану отримувача. Тобто, ці графи майже аналогічні графам для реєстрації нотаріальних дій, які є чинними в незалежній Україні.

Варто зауважити, що після завершення року з часу закінчення актової книги, нотаріус зобов'язаний передати її з реєстром і з усіма до них додатками до місцевого Нотаріального архіву. Оскільки статтею 48 передбачено, що реєстри ведуться

відповідно до правил ведення реєстрів, то очевидно був підзаконний акт або циркуляр, який регулював це питання.

Під час складання актів нотаріус зобов'язаний був перш за все встановити особу, яка складає акт. Згідно з ст. 73 особи, котрі невідомі нотаріусу, які беруть участь у складанні нотаріального акта чи засвідченні, повинні бути посвідчені двома відомими йому особами, які заслуговують довіри, не відсторонюючи від цього і родичів чи службовців невідомої нотаріусу особи. В разі, якщо неможливо встановити особу будь-кого з учасників вказаним способом, тоді нотаріус зазначає про це в акті чи засвідченні, з вказівкою на інші докази чи свідчення.

Діяльність нотаріусів забезпечувалася за рахунок стягнення плати з боку осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій. Плата стягувалася за добровільною згодою осіб, які звернулися до нього, а якщо такої угоди не було, то за особливою таксою, що встановлювалася міністерством юстиції за погодженням з міністерствами фінансів і внутрішніх справ. Крім того, нотаріуси стягували казенні мита і збори з актів, які зараховувалися одразу в бюджет.

Як зауважують Л. Карнаушенко та Ч. Ахмедов, будь-яке звернення до нотаріуса неминуче спричиняло матеріальні витрати сторони, що зверталася [204, с. 102-103].

27 червня 1867 р. імператором була затверджена «Тимчасова такса», яка, як показує аналіз джерел, так і не отримала практичного застосування. Наміри укладачів, які назвали її «тимчасовою» з метою виправлення та доповнення з часом, так і не реалізувалися. На думку А. Олейнової, існування договірної угоди про плату вносило в нотаріальну діяльність небажаний комерційний характер, зокрема початки конкуренції [336, с. 182].

Контроль за діяльністю нотаріусів законодавцем було покладено на окружні суди. Наприклад, згідно зі ст. 261 закону «Установлення судових установ», нотаріуси підлягали як дисциплінарній, так і кримінальній відповідальності. Тобто, в частині відповідальності, нотаріуси прирівнювалися до працівників суду.

Як справедливо зауважує О. Нелін, незважаючи на те, що нотаріуси на посаду призначалися довічно, вони могли бути звільненими за порушення кодексу честі чи протиправні дії за межами службових повноважень [292, с. 99].

У випадку дисциплінарної відповідальності, до нотаріусів застосовували чотири види стягнень: 1) попередження, 2) зауваження, 3) догана, а також 4) арешт на строк до 7 діб.

Для запобігання зловживань нотаріусами своїм службовим становищем із боку держави були зроблені спроби організації суворого контролю за нотаріусами та встановлення їхньої відповідальності за посадові злочини і проступки [5, с. 182].

Згідно з «Положенням про нотаріальну частину» 1866 р., звільнення нотаріуса в позасудовому порядку допускалося лише у випадках прохання нотаріуса, витрати і не поповнення застави, тяжкої і тривалої хвороби (понад 1 рік). У всіх інших випадках звільнення відбувалося лише згідно з постановою суду. 24 квітня 1887 р. Положення було доповнене статтею 59, яка передбачала можливість позасудового звільнення нотаріуса практично за будь-який недолік у службі чи ганебну, аморальну поведінку поза роботою. Окружний суд набув право розглядати упущення чи проступки нотаріуса в розпорядчому засіданні, і, винісши ухвалу, передавати матеріали старшому голові судової палати, який одноособово вирішував питання про звільнення нотаріуса. Його рішення було остаточним і оскарженню не підлягало [456, с. 18–34].

Також нотаріуси могли бути усунені від виконання своїх обов'язків і тимчасово на період попереднього слідства та судового процесу.

Російська дослідниця І. Богатирьова стверджує, що тотальний контроль над нотаріатом у Московській централізованій державі, а згодом у Російській імперії, не сприяв розвитку цього інституту, який ґрунтувався не тільки на силі держави, а й на активізації цивільного обороту, повазі країни до прав людини та захисті приватної власності [19, с. 112].

У контексті цього дослідження цікавими є норми щодо порядку оскарження вчинюваних актів. Зокрема, скаржник на протязі двох тижнів, з дня вчинення акту, повинен був подати скаргу через нотаріуса, який вчинив його. А нотаріус повинен

був дати письмові пояснення та на протязі семи днів передати скаргу та пояснення до окружного суду. Розгляд скарги завершувався винесенням постанови окружного суду, яку можна було оскаржувати в судову палату.

Професор з О. Нелін стверджує, що квазінотаріат започатковано «Положенням про нотаріальну частину» 1866 р., згідно з яким деякі нотаріальні функції виконували поліція, карантинні та військові власті, капітани морських суден, а за кордоном – консули [297, с. 19].

На думку М. Кальницького, наприкінці XIX – початку XX ст. у центральній Україні, яка тоді належала до Російської імперії, зокрема у Києві, практично всі угоди щодо нерухомого майна посвідчувалися нотаріально [197, с. 46].

Наприкінці 1879 р. вища влада позитивно вирішила питання щодо створення правничих установ згідно з реформою: Київського окружного суду та апеляційної інстанції – судової палати. Водночас було реорганізовано і місцевий нотаріат. На терені округу належало створити мережу нотаріальних контор. Їх кількість визначалася за «квотою» Міністерства юстиції. Безпосередньо для Києва цим розписом передбачалося 7 вакансій нотарів. У найбільшому після Києва діловому центрі губернії – Бердичеві передбачалось три нотаріальні посади, на інші повітові міста – по одній-дві. З часом кількість нотаріальних місць, призначених для Києва, збільшувалася, перед початком Першої світової війни їх було 13 [198, с. 26].

Посада старшого нотаріуса була при окружному суді. Його контора у Києві містилася у «Присутственных местах» на Володимирській, 15. Там знаходився і нотаріальний архів, що підпорядковувався старшому нотаріусу [197, с. 47].

Слід зауважити, що «Положення про нотаріальну частину» не в повній мірі регулювало питання діяльності нотаріату в Російській імперії. Також нотаріальну діяльність регулювали численні підзаконні акти, зокрема: рішення Сенату, судів, міністерства юстиції.

Ми погоджуємося з дослідниками нотаріату Ч. Ахмедовим та Л. Карнаушенко, що нотаріуси в XIX ст. мали діяти відповідно до законодавства, у якого було багато прогалин, але водночас котре міцно зв'язує їх своїми статтями. Нотаріус став

виконавцем «букви закону», який боявся керуватися його «духом» і не наважувався діяти за аналогією, якщо потрібну дію не було дозволено законом [5, с. 40].

Відзначаємо, що у період з 1910 по 1912 рр. відбулися деякі зміни в організації нотаріального інституту: помічники старших нотаріусів набули право самостійно посвідчувати нотаріальні акти, нотаріусам було дозволено оскаржувати дії старших нотаріусів, був введений примусовий порядок виконання тих безспірних зобов'язань, що ґрунтувались на нотаріальних і явочних актах. Останнім передреволюційним десятиліттям були опубліковані і проекти нотаріальних положень практикуючих нотаріусів Алякритського, Яроцького, Бахмана, Боборикіна, Підгорецького, Мацкевича, що прагнули вказати напрямом реформи російського нотаріату. Як справедливо зауважує Л. Ясінська, проте бажаного ефекту в дореволюційній Росії ця діяльність не справила : законодавець віддав перевагу незадовільній стабільності перед непередбачуваними перемінами [620, с. 53].

Провівши реформу суду та судочинства за зразком і принципами, сформованими Західною Європою, російські реформатори стосовно нотаріату не здійснили достатніх нововведень. Ми підтримуємо висновок Л. Шевчук (Ясінської), що укладачі нотаріального положення не до кінця зрозуміли, яку величезну роль відіграє нотаріат у функціонуванні держави. Про це свідчать такі недоліки «Положення про нотаріальну частину», як низький віковий, освітній і моральний цензи, великі застави, легкий іспит, відсутність екзаменаційної комісії нотаріусів, невизначеність службового становища, наявність добровільної домовленості з клієнтом стосовно оплати нотаріальних дій, двоступенева система укріплення прав на нерухоме майно, брак корпоративного начала в організації нотаріату [588, с. 161].

Як зауважує російська дослідниця історії нотаріату Н. Дьоміна, Положення про нотаріальну діяльність було важливим джерелом вітчизняного права, що заклав основи для розвитку нового для Росії правового інституту – нотаріату [102, с. 13] та

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників нотаріату, наприклад, Л. Шевчук (Ясінською) [587, с. 162; 588, с. 156; 620, с. 50], Н. Дьоміною [102, с. 13] , що загалом Положення 1866 р. було прогресивним актом, закладено основи нового правового інституту нотаріату та визначило компетенцію нотаріальних органів.

Однак, одним із важливих недоліків російського нотаріату була відсутність об'єднання (корпоративності) нотаріусів за професійними ознаками.

Наведене вище дає підстави для висновку, що «Положення про нотаріальну частину» 1866 р. стало важливим етапом на шляху становлення інституту нотаріату і на російських, і українських теренах. Воно зумовило появу єдиного універсального інституту нотаріату як форми публічної діяльності незалежних нотаріусів (латинського типу), уповноважених державою на вчинення нотаріальних дій.

Ми вважаємо, що більшість норм Положення про нотаріальну частину 1866 р. щодо порядку вчинення нотаріальних дій та ведення нотаріусами діловодства є актуальними і нині.

3.2 Нотаріальна діяльність на українських землях у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій (1772–1918 рр.)

Ми погоджуємося з відомим українським дослідником нотаріальної діяльності В. Чернишом, що розвиток вітчизняного нотаріату в другій половині XIX – початку XX ст. не можна розглядати лише на тих українських землях, які входили до Російської імперії, як це чинять деякі науковці, чиї дослідження ґрунтуються лише на російських джерелах. У зазначений період на західноукраїнських землях, які належали до Австрійської імперії, можна прослідкувати цікаві особливості розвитку інституту нотаріату [571, с. 50–51].

Очевидним є той факт, що західноукраїнські землі, які знаходилися майже в центрі Європи, завжди приваблювали іноземних загарбників.

Унаслідок першого поділу Польщі (1772 р.) Галичину загарбала Австрія, а 1774 року за Кючук-Кайнарджийським мирним договором Австрія захопила також Буковину, яку російські війська звільнили від турецького панування. Ще в першій половині XVI ст. Австрія поширила свою владу на Угорщину, в складі якої перебувало Закарпаття [276, с. 140].

Загальновідомо, що в 1867 році, відповідно до угоди про унію між Австрією та Угорщиною, була створена Австро-Угорська імперія.

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок професора О. Неліна, що у регіонах України, які перебували під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, діяло законодавство відповідної держави, що відображало західну традицію права і належність до романо-германської правової сім'ї [292, с. 72]. На нашу думку, це також стосується і нотаріальної діяльності, як правового інституту, так і законодавства про нотаріальну діяльність.

У другій половині XVIII – першій половині XIX ст. українські землі Східної Галичини та Північної Буковини входили до Австрії, а Закарпаття – до Угорщини. Це й відобразилося на правовій системі, що функціонувала в Галичині, Буковині й Закарпатті. Одразу ж після приєднання, зокрема українських земель, австрійським і угорським урядами було вжито заходів щодо уніфікації права, що, своєю чергою, сприяло централізації управління підвладними територіями [308, с. 269].

На думку М. Никифорака, до цього австрійське право розвивалось під впливом німецького права. Перші помітні спроби щодо кодифікації права австрійських земель були зроблені за Максиміліана I. Їхнім результатом став *Codex Austriacus* (1704–1777 рр.), у якому було вміщено цісарські мандати, декрети, резолюції. Франц фон Карієнт був першим, хто систематизував австрійське право у формі інкорпорації і видав 1704 р. у Відні всі нормативні акти, що були затверджені, починаючи від правління Фердинанда I [310, с. 18].

Після завершення роботи над формуванням повного Цивільного кодексу, він декретом від 17 лютого 1797 р. під назвою Галицького цивільного кодексу [218] був запроваджений у Західній, а декретом від 8 вересня 1797 р. – і у Східній Галичині. Кодекс налічував 1613 параграфи та складений латинською мовою.

Пряких норм, що стосуються нотаріату, в кодексі не міститься, однак заслуговують уваги з погляду учинення нотаріальних дій питання, які регулюють зобов'язання та спадкування.

Необхідно звернути увагу на те, що Галицький цивільний кодекс регулював окремі види договорів: купівлі-продажу (зокрема додаткові угоди: про неустойку, про зворотну купівлю, про зворотний продаж, про переважне право зворотної купівлі), дарування, позика і позичка, доручення, зберігання, міна, договір

доручення, договір процентної позики, договір товариства, алеаторні договори: спадковий, договір про витрати на довічне утримання та ін. .

За договором купівлі-продажу у власність передавався товар, тобто рухомі та нерухомі речі, а також усе те, поява чого залежала від певної події: улов риби, птахів чи майбутні плоди (3.6.180). На думку О. Блажівської, предметом цього договору були і наявні, і майбутні речі [16, с. 12–13].

Слід зауважити, що у кодексі детально встановлювалися вимоги як до усної, так і письмової форми заповіту та дозволялося скласти письмовий заповіт, як за участю свідків, так і без них.

Зокрема, законодавцем було встановлено наявність трьох свідків при укладенні заповіту, якщо він був написаний не заповідачем, а іншою особою. У такому випадку від заповідача вимагалось лише поставити свій підпис чи знак власноручно (2.11.375). Законодавець встановлював, що не будь-яка особа могла бути свідком. Так, не могли бути свідками: 1) божевільні, діти (віком до 7 років) (2.11.372); 2) особи, які не розуміли мову заповідача, не вміли читати, – не могли бути свідками письмового заповіту (2.11.386); 3) особи, які сповідували не християнську релігію, – не могли бути свідками християнина (2.11.387); 4) особи, засуджені за кримінальною справою за підробку чи за безчесний спосіб одержання доходу (2.11.388); 5) спадкоємець, чоловік спадкодавця, батьки, діти, родичі по сестрі, домашня прислуга (2.11.389); 6) люди, що належали до стану священнослужителів, жінки, підлітки до 18 років (2.11.391), однак під час війни, плавання на кораблі, у місцях поширення епідемії і зарази такі особи могли бути допущеними до того, щоб бути свідками заповіту (2.11.392). Водночас сліпі, глухі, німі могли бути свідками заповіту (2.11.386) [17, с. 94].

Також у кодексі встановлювалися умови законності і дійсності заповіту та кодицилу, які були складені у письмовій формі й залежали від їхнього змісту. Так, заповідач повинен був вказати день, рік та місце, де було складено заповіт, підписати, зазначивши ім'я і прізвище, поставити печатку чи інший знак (2.11.373) [20, с. 94]. Наведене вище дає підстави для висновку, що в Галицькому цивільному

кодексі встановлено норми щодо процесу укладення заповіту, які і сьогодні застосовують на практиці українські нотаріуси.

У Австрії патентом від 1 червня 1811 р. обнародовано Цивільний кодекс, за основу якого було взято Цивільний кодекс 1797 р. Цивільний кодекс Австрії був введений у дію 1 січня 1812 р. для всієї Австрії: 1 січня 1812 р. – для Галичини, Володимирії та Буковини; 1 листопада 1815 р. – для округів Велічки та Подгужи. 1 лютого 1816 р. – для земель Тернопільщини. У Північній Буковині, а також і на Тернопільщині цей кодекс було введено в дію 1 лютого 1816 р. (землі Тернопільщини перебували у складі Російської імперії з 1809 до 1815 рр.). Чинне доти загальне приватне право (перейняте римське право, Йозефінський кодекс, провінційні статuti і звичаєве право) було скасоване [35, с. 271].

Передусім слід наголосити на тому, що дуже важливими, на нашу думку, є наукові здобутки професора М. Никифорака щодо аналізу законодавства Австрійської та Австро-Угорської імперій, зокрема Цивільного кодексу Австрії.

Науковцями встановлено, що спадкування в українських землях у складі Австрійської імперії ґрунтувалося на законі, договорі та заповіті [107 с. 161].

Важливі положення, на нашу думку, містилися у § 564, 565 Кодексу, відповідно з якими заповіт складався заповідачем лише особисто та не допускалося його складання через представника. Наголошувалося, що заповіт міг бути укладеним лише дієздатним заповідачем на підставі вільного волевиявлення та набував чинності тільки після смерті заповідача.

Відповідно до § 577 Австрійського цивільного кодексу 1811 р. усі заповіти поділялися на: позасудові; судові; письмові або усні; письмові зі свідками або без свідків; нотаріальні; конзулів і конзулярних урядників. Позасудові письмові заповіти без свідків складалися власноручно спадкодавцем або кодицилем і підписувалися власноручно спадкодавцем (§ 578) [286, с. 144].

Варто нагадати, що на західноукраїнських землях до 1871 р. нотаріальні функції виконували канцелярії судів шляхом ведення актових книг (запроваджені Литовським статутом 1529 р). До цих книг вписувалися договори, зобов'язання,

заповіти, закладні, які після їх реєстрації набували юридичної сили. Право запису актів належало писареві, якого іноді називали нотарем.

Після першого поділу Польщі і переходу Галичини під владу Австрії у 1772 р. тут ще впродовж певного періоду (до 1784 р.) діяв давній устрій судовий польський, а з ним і земські та гродські канцелярії. Австрійський уряд залишив на своїх посадах і усіх урядників канцелярських. Однак судова реформа 1783 р. реорганізувала земські і гродські суди і запровадила станові шляхетські суди [238, с. 139].

Ми погоджуємося з Л. Ясінською та О. Неліним, що замість двох попередніх канцелярій виникла єдина канцелярія судова, яка і надалі виконувала окреслені нотаріальні функції [614, с. 377; 292, с. 102].

Як інститут попереднього судочинства нотаріат був запроваджений у коронних австрійських землях цісарським патентом від 29 вересня 1850 р. і розглядався, за словами тодішнього Міністра юстиції, як необхідний елемент нового судового порядку [308, с. 237], конче необхідний для забезпечення прав населення [645, s. 47].

Введення нотаріату як самостійного правового інституту зумовив загальний розвиток культури, виникла потреба звернути увагу на важливість формальностей під час укладення правових угод, гарантувати правильність висновків, полегшити дотримання і правових вимог, і інтересів сторін [308, с. 237].

Ми погоджуємося з висновком професора М. Никифорака, що із 1850 р. упродовж 20 років в Австрії тричі проводилось законодавче регулювання нотаріату [312, с. 56; 311, с. 61; 309, с. 22].

Звернемо увагу на те, що 11 жовтня 1854 року вийшла постанова Міністерства юстиції про практику та професійні іспити кандидатів у нотаріуси, а 21 травня 1855 року цісарським патентом було затверджено новий нотаріальний порядок. Відповідно до цього патенту, нотаріусів використовували ще й як судових комісарів: вони засвідчували випадки смерті, спадкування, сирітські справи, давали судові оцінки у спірних справах про рухоме і нерухоме майно та ін. Положення цього нотаріального порядку конкретизувалися Постановою Міністерства юстиції від 7 травня 1850 року «Про використання нотарів як судових комісарів» і патентом

про дисциплінарну відповідальність судових чиновників від 21 травня 1868 року [308, с. 237].

Відповідно до цісарського патенту від 7 лютого 1858 р., нотаріальне Положення 1855 р. з 1 листопада 1859 р. вводилося і на територію Галичини. Саме з цієї дати розпочинається історія галицького нотаріату як відокремленого від судової влади і незалежного правового інституту, який спирався на широке професійне самоврядування. Ще у 1858 р. Міністром юстиції було визначено штатний розпис для нотаріусів Галичини: зокрема в окрузі суду апеляційного у Львові їх мало бути 60, а в Кракові – 46 [614, с. 378].

Заслугує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок польської дослідниці нотаріату Д. Малец, що Нотаріальний порядок 1855 року виявився недосконалим, оскільки чітко не окреслив виключної компетенції нотаріусів, що на практиці призвело до змішування функцій нотаріусів і адвокатів [645, с. 49], тому виникла потреба у подальшому реформуванні інституту нотаріату.

До основних питань діяльності нотаріату, Л. Ясінська відносить наступні: а) чи є потреба в нотаріаті як у самостійному інституті, чи, може, доцільнішим буде його об'єднання із адвокатурою або судом; б) які завдання він повинен виконувати в системі правосуддя; в) яка організація нотаріальної діяльності найповніше забезпечувала б виконання цих завдань [614, с. 378].

Дискусії, що тривали навколо означених питань, припинив 1871 року сам законодавець, ухваливши 25 липня 1871 р. відповідний Закон, який виданий та розісланий 1 серпня 1871 року на восьми мовах, зокрема на українській: «Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка» [175, с. 160-203], що набрав чинності з 1 листопада 1871 року. Тобто вказаним законом запроваджувався новий «Нотаріатскій порядокъ» (Нотаріальний Порядок або, як його ще називають деякі вчені – Нотаріальне положення).

За твердженням Л. Ясінської, Закон 1871 р. визначив правові основи організації та діяльності в Австро-Угорщині приватного нотаріату. У преамбулі Закону зазначалося, на які землі імперії повністю поширюється його дія, а на які лише частково [610, с. 113].

Принагідно зауважимо, що нотаріат Галичини вчинював нотаріальні дії на підставі вказаного закону – з 1 листопада 1871 року. На Буковині цей закон реально почав діяти з 1 жовтня 1888 року [309, с. 22].

Слід підкреслити, що також 25 липня 1871 року імператором Францом Йосифом був підписаний закон про обов'язковість нотаріального посвідчення деяких угод («Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно вымаганія абы некоторін правнін дела нотаріально были составлени» [175], який набрав чинності одночасно із Нотаріальним порядком, тобто з 1 листопада 1871 року.

Необхідно акцентувати, що не у параграфі другому (як зауважують деякі науковці) [622, с. 119; 292, с. 102], а у параграфі першому документа зазначалось, що обов'язковому нотаріальному посвідченню підлягали: шлюбні договори; укладені між подружжям договори про купівлю, міну, ренту, позику, а також боргові зобов'язання між ними; підтвердження про отримання приданого віна, навіть якщо мали б бути видані не дружині, а іншим особам; договори дарування без дійсної передачі; усі правові угоди, що укладаються неграмотними та особами з певними вадами (сліпі, глухі, німі). Водночас закон не змінював інші постанови щодо судового чи нотаріального посвідчення правових угод.

За свідченням сучасників, цей закон мав таку цілісність і внутрішню гармонію усіх окремих його положень, що міг би слугувати зразком для будь-якої цивілізованої держави [264, с. 11–12].

Як зауважує професор М. Никифорак, лише із запровадженням Нотаріального порядку 1871 р. нотаріат почав діяти як самостійна, незалежна від судів, установа. На відміну від судів, нотаріат був поставлений усередину народу, хоча й розглядався як необхідна умова досконалого судового порядку [311, с. 61].

Закон від 25 липня 1871 року, яким було затверджено Нотаріальний порядок, перед текстом документа містив вісім статей (артикулів), які стосувалися запровадження нового порядку. Наприклад, у артикулі III зазначено, що вказаний закон не стосується тих нотаріусів, які призначені на свої посади перед набранням чинності цього закону.

Варто наголосити на тому, що нотаріуси, котрі на підставі попередніх законів, на провінції поєднували з нотаріатом адвокатуру, якщо вони при набранні чинності цього закону були внесені у список адвокатів, то й надалі могли без перешкод вести адвокатську діяльність, допоки перебуватимуть у тій же офіційній установі. Також, відповідно до артикулу 4 вказаного акту, продовжили свою працю вексельні нотаріуси та біржовий нотаріус, що провадили свою діяльність у Трієсті.

Аналізуючи норми статті VII «Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотично заведенія нового нотаріатского порядка» [175], можна зробити висновок, що нотаріальні палати (колегії) в Австро-Угорській імперії існували ще до введення в дію нового Нотаріального порядку 1871 року.

Нотаріальний порядок складався з одинадцяти розділів, 184 параграфів та додатків. Розділи перший та другий регулювали порядок призначення на посаду нотаріуса та припинення його повноважень.

У нормативному акті встановлено, що нотаріуси призначалися державою в особі Міністерства юстиції й публічно уповноважувалися нею на підставі та відповідно до закону здійснювати нотаріальну діяльність.

Ми підтримуємо позицію Л. Ясінської, що у своїй практичній діяльності нотаріуси зобов'язувалися чітко дотримуватись вимог чинних нормативних актів. Положення 1871 р. визначало критерії, яким повинні були відповідати моральні якості нотаріуса. Під час виконання нотаріальних дій він мав бути чесним, увічливим, старанним, точним, повинен стежити, щоб не було завдано шкоди учасникам угоди, особливо недосвідченим, йому було заборонено будь-яке сприяння в справах незаконних, підозрілих чи фіктивних; він не міг займатися адвокатською практикою чи обіймати будь-яку урядову платну посаду, за винятком педагогічної діяльності. Параграф 7-й Положення забороняв нотаріусам вести справи, які суперечили честі та гідності звання, чи в результаті яких могла б постраждати чи бути підірваною довіра в його неупередженість чи в достовірність посвідчених ним угод [614, с. 377–382].

У контексті цього дослідження важливими є норми § 6 Закону, які встановлюють підвищені вимоги до особи, яка прагнула здобути посаду нотаріуса.

Претендентом на посаду нотаріуса був підданий монархії, який досяг 24 років; мав бездоганну поведінку та був наділений правом вільно розпоряджатися своїм майном; закінчив правничі та політичні науки та склав іспити теоретичні чи здобув ступінь доктора права; мав стаж не менше як чотири роки практичної діяльності, із яких принаймні два роки нотаріальної практики, а інші два роки практикувався у суді, адвоката чи фінансовій прокуратурі; володів, крім німецької мови, мовою тієї місцевості, де він прагнув здобути посаду нотаріуса; не був кримінально караним.

Зазначимо, що міністрові юстиції надавалось право призначати на посаду особу, яка не мала чотирьох років практики, проте лише у тому випадку, коли не було претендента із потрібним стажем роботи. Крім того, закон дозволяв міністру впродовж трьох років від початку дії закону, призначати нотаріусами тих осіб, які, маючи стаж практичної роботи чотири роки, не мали можливості відбути два роки нотаріальної практики. Як справедливо зауважує Л. Ясінська, це положення широко застосовувалось у тих краях Австрійської імперії, де нотаріат був введений законом 1871 р., оскільки неможливість проходження нотаріальної практики зумовлювалась браком достатньої кількості нотаріальних контор [610, с. 114].

Зауважуємо, що зайняття посади нотаріуса відбувалося на конкурсній основі відповідно до § 10 Порядку. Порядок проведення такого конкурсу був детально регламентований у циркулярі Міністерства юстиції від 31 жовтня 1887 р.

Детальний аналіз порядку проведення конкурсу здійснено українським істориком Л. Ясінською. Конкурс оголошувався шляхом триразової публікації в декількох періодичних виданнях і на різних, поширених в Австрії, мовах. Через два тижні після дня останньої публікації кандидати подавали відповідні документи (заяву та докази їхньої відповідності формальним вимогам закону) до нотаріальної палати. Формулюючи з цього питання власну думку, нотаріальна контора передавала документи до суду першої інстанції, в окрузі якого була вакантна посада. Суд, своєю чергою, висловлюючи власну позицію щодо кандидата, передавав документи у вищестоящу судову інстанцію, яка разом із своїм висновком надсилала їх до Міністра юстиції. Після ознайомлення із всіма документами він або призначав нотаріуса, або відмовляв у призначенні. Ми

погоджуємося з автором, що наведені вимоги законодавця свідчать про те, яке важливе значення австрійський уряд приділяв проблемі підбору кадрів у нотаріаті [610, с. 114–115].

Не можна не оминати питання порядку вступу новопризначеного нотаріуса до своїх обов'язків. Так, новопризначений нотаріус, за погодженням із нотаріальною палатою, виготовляв свою печатку, яка містила: австрійський герб (орел), ім'я та прізвище нотаря, його звання, назву краю і місця знаходження.

Наголошуємо, що лише після затвердження суми застави та печатки, майбутній нотаріус звертався з клопотанням до Вищого крайового суду про допуск до присяги, одночасно подаючи належну кількість відтисків печатки та екземплярів свого підпису. Він складав присягу перед Вищим крайовим судом чи перед делегованим ним судом першої інстанції та отримував декрет про дозвіл на початок діяльності.

Суттєве значення, на нашу думку, мали вимоги про те, що новопризначений нотаріус, або переведений до нового місця знаходження, зобов'язаний упродовж трьох місяців від дня вручення декрету про призначення або переведення, або протягом терміну продовженого на його прохання Вищим крайовим судом приступити до виконання своїх обов'язків, оскільки в іншому випадку вважатиметься, що він відмовився від посади нотаріуса. Водночас, у відповідності з § 17, у випадку зміни місця нотаріального округу повторного прийняття присяги нотаріусом не вимагалось.

Важливе значення в нормативному акті має мовне питання. Якщо в нотаріальному окрузі використовується декілька мов, то Вищий крайовий суд мав право надати нотаріусові підтвердження якою мовою він повинен складати нотаріальні акти або уповноважити нотаріуса вчиняти нотаріальні дії на кожній із мов, будь-коли, якщо він доведе знання цих мов, а також відібрати це повноваження, якщо він не достатньо володіє тими мовами (допускав помилки під час учинення нотаріальних дій).

Кількість нотаріусів у кожному окрузі визначалася Міністром юстиції за поданням нотаріальної палати. Якщо у 1871 р. кількість нотаріусів у Галичині

становила 95, то у 1888 р. – 175, а в кінці століття їхня кількість збільшилась до 198 [645, s. 49].

На Східній Галичині (українські території) на початку ХХ ст. було 11 судових округів, в яких працювало 139 нотаріусів [645, s. 27–28]. Усього ж у Галичині в цей час було 211 нотаріусів, а в Буковині – 21. Загалом у Австрії один нотаріус припадав на 26022 осіб населення (у Галичині – на 38036, в Буковині – на 38100) [308, с. 239–240].

Для забезпечення своєї діяльності, а також задля відшкодування збитків, які могли бути заподіяні нотаріусом унаслідок здійснення ним професійних функцій, він вносив заставу готівкою чи цінними паперами.

Розділ III Нотаріального порядку «Застави нотаріусів» регулював не лише порядок внесення, поповнення застави, але й повернення внесених під заставу грошей-облігацій та іпотечних документів. Сума застави залежала від кількості населення того міста, де знаходилась контора нотаріуса. Нагляд за поповненням застави здійснювали нотаріальні палати, які у випадках її зменшення з тих чи інших причин, або несвоєчасного поповнення повідомляли про це суд першої інстанції. Слід наголосити на тому, що нотаріальна палата у випадку зменшення суми застави та її не внесення впродовж тривалого періоду була уповноважена звернутися з поданням до Вищого крайового суду щодо ухвалення рішення про припинення повноважень нотаріуса.

У межах цього дослідження важливими є підстави звільнення нотаріуса із зайнятої посади. Законодавець у § 17 передбачив, що це відбувається у таких випадках: а) рішення Міністра юстиції; б) переходу нотаріуса в адвокатуру чи зайняття ним оплачуваної державної посади; в) унаслідок втрати громадянства; г) втрати права вільно розпоряджатися власним майном; ґ) не компенсування застави, яка була використана на покриття стягнень; д) судового вироку, що позбавляв права займати цю посаду; е) неможливості виконання обов'язків унаслідок фізичного чи психічного захворювання; є) унаслідок відсторонення від зайнятої посади в порядку дисциплінарного провадження. Л. Ясінська стверджує, що контроль за обставинами, що зумовлювали звільнення нотаріуса з посади з тих

чи інших означених причин, здійснювали суди першої інстанції та нотаріальні палати [622, с. 90].

Таким чином, можна стверджувати, що основні підстави для звільнення нотаріуса з посади були рецепійовані українським законодавцем.

Також важливим, на нашу думку, є вимоги § 20 Порядку, згідно з якими кожен нотаріус, котрий добровільно відмовляється від своєї посади, або переводиться на іншу посаду, зобов'язаний виконувати свої попередні функції до часу, поки Вищий крайовий суд не оголосить про його звільнення або немає місця на переведення з посади.

З однієї сторони такі вимоги є незаконними, а з іншої – доцільними. У випадку незнайдення кандидатури на заміщення посади нотаріуса, останній зобов'язаний працювати до часу оголошення про звільнення. Разом з тим, у випадку звільнення з посади нотаріусом без заміщення, громадяни окружного суду залишаються частково або зовсім без нотаріального обслуговування.

Важливе значення для розвитку інституту нотаріату в Галичині мало те, що в Австрії нотаріат утворював своєрідну корпорацію, яка управлялася нотаріальною палатою (Notariatskammer). Нотаріуси при суді першої інстанції утворювали нотаріальну колегію. Якщо в окрузі їх було не менше п'ятнадцяти, то вони утворювали нотаріальну палату. За згодою Міністра юстиції, в тих округах, де не було п'ятнадцяти нотаріусів дозволялось утворювати одну палату на декілька округів суду першої інстанції. Наприклад, нотаріальна палата у Львові охоплювала сім судових округів, а в Перемишлі – чотири [643, с. 23–24].

Зазначимо, що відповідно до § 125 Порядку [175], місцем знаходження нотаріальної палати є місце, розташовання суду. Звернемо увагу на те, що законодавець надав право судам, для яких нотаріальна палата не може бути утворена, здійснювати функції, доручені нотаріальній палаті. Водночас виконання тих функцій має бути дорученим судові першої інстанції за розпорядженням міністра юстиції і тоді, коли для округу суду хоч і буде утворена нотаріальна палата, але зайняття посад членів палати виявиться невиконаним.

Також законодавець (§ 126) надав право об'єднання декількох нотаріальних палат в одну спільну нотаріальну палату. При цьому зауважуємо, це можливо лише в межах одного або декількох сусідніх судових округів у тому же окрузі Вищого крайового суду на підставі розпорядження Міністра юстиції після заслуховування нотаріальних колегій, які мають об'єднатися, а якщо для однієї з них вже існує нотаріальна палата, також після заслуховування палати. Водночас Міністр юстиції не може заборонити такого об'єднання, а також об'єднання нотаріальних колегій, кожна з яких налічує 15 або більше нотаріальних посад, якщо зацікавлені нотаріальні колегії разом запропонують таке об'єднання. Зміни в складах, які мають бути внесені відповідно до попередніх параграфів, можуть бути здійсненими тільки після порозуміння з нотаріальними палатами.

Окремої уваги заслуговують питання діяльності нотаріальної палати. Нотаріальна палата складалася із голови і чотирьох, шести чи восьми членів (залежно від кількості нотаріусів округу палати). Вони обирались більшістю голосів усіх нотаріусів округу на три роки з правом повторного обрання. Головним завданням палати була охорона честі і відповідності соціальному стану її членів, а також захист інтересів згромадження нотаріусів. Для його виконання Положення наділяло нотаріальні палати такими повноваженнями:

- а) нагляд за діяльністю нотаріусів і кандидатів та ведення їх списків;
- б) здійснення дисциплінарного суду честі над нотаріусами і кандидатами;
- в) вирішення всіх спорів, що виникали між нотаріусами з приводу виконання ними їхніх службових обов'язків; спорів і непорозумінь між нотаріусами і сторонами про розмір винагороди чи з інших обставин;
- г) затвердження свідоцтва про проходження нотаріальної практики;
- г) прийняття від нотаріусів застав і нагляд за їхнім поповненням;
- д) виконання і доведення до відома нотаріусів округу всіх розпоряджень Міністерства юстиції щодо нотаріату;
- е) надання висновків із питань законодавства, устрою нотаріату, зменшення чи збільшення нотаріальних посад чи їх переміщення, зміни тарифів оплати за вчинення нотаріальних дій тощо.

Для вирішення повсякденних питань палата нотаріусів повинна була збиратися на засідання не рідше як один раз на місяць, а за потребою – голова палати був вправі скликати позачергове засідання. Здійснюючи нагляд за діяльністю нотаріусів, палата мала право ревізувати їхні канцелярії [623, с. 95].

Заслугує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок О. Ясінської про те, що особливістю нотаріату в Австрії було те, що він, з одного боку, підлягав корпоративному управлінню, а з іншого – не відділявся від загальної судової системи та залежав і від міністра юстиції, і місцевих судових установ. Унаслідок цього в дисциплінарному відношенні нотаріуси підпорядковувалися і нотаріальній палаті, і судовим органам першої та другої інстанції. Вищий же нагляд за діяльністю нотаріату в імперії належав міністру юстиції, який призначав і звільняв нотаріусів [614, с. 380; 610, с. 116].

Учинення нотаріусом проступків, які ганьбили честь і гідність його звання, передбачало накладення нотаріальною палатою, а в місцевостях, де вона не була створена, судом першої інстанції, відповідних стягнень, а саме: зауваження, попередження чи письмова догана із внесенням їх в особову справу. Лише після трьох років бездоганної праці нотаріус набував права порушити клопотання про погашення цих дисциплінарних стягнень. Якщо ж нотаріус порушив положення законів, що регламентували його діяльність, не виконав обов'язків, покладених на нього цими ж законами, чи вчинив проступок, несумісний із честю і гідністю його посади, судом другої інстанції проти нього порушувалось дисциплінарне провадження. У разі визнання нотаріуса винним на нього накладалося покарання у вигляді: а) письмової догани; б) штрафу; в) відсторонення від посади на строк одного року; г) заборони займатися нотаріальною діяльністю загалом. Штраф і тимчасове відсторонення від посади могли бути накладені одночасно. Розмір штрафу залежав від ступеня вини нотаріуса [623, с. 95–96].

Аналізуючи питання відповідальності нотаріусів, приходимо до висновку, що вказані норми лягли в основу майбутніх норм, щодо притягнення до відповідальності як державних нотаріусів, так і в деяких випадках приватних нотаріусів (наприклад, позбавлення права займатися нотаріальною діяльністю).

Слід зауважити, що у Австро-Угорській імперії був відомий інститут нотаріальних кандидатів і субститутів (особи, що виконували нотаріальні функції у разі відсутності нотаріуса), який регулювався розділом VII Нотаріального порядку «Нотаріальні кандидати і заступники нотаріусів».

Цікаво зазначити, що кожен нотаріус мав власну контору – канцелярію з необхідним штатом працівників. Водночас прийняти на посаду помічника міг лише осіб, які відповідали всім формальним вимогам закону стосовно права бути нотаріусом. Нотаріус під власним керівництвом готував своїх працівників до нотаріальної діяльності. Нотаріус повинен був негайно повідомляти нотаріальну палату про день вступу на роботу кандидата, про перерви чи завершення його діяльності, а також про успішність (чи неуспішність) його діяльності загалом. Нотаріальна палата вела списки всіх кандидатів свого округу, в які вносила всі обставини, що могли мати значення у разі призначення їх у майбутньому на посаду нотаріуса. Лише з дня, коли до нотаріальної палати надійде повідомлення про вступ до канцелярії, служба (праця) в нотаріуса зараховувалася як нотаріальна практика.

Ми робимо акцент на те, що практика у нотаріуса не могла суміщатися з іншою діяльністю, кандидатів заборонялося одночасно проходити адвокатську або судову практику або залишатися на державній, або приватній службі, котра б порушувала виключність нотаріальної практики. Палата, а особливо голова палати, повинні пильнувати, щоб нотаріальні кандидати дійсно проходили практику в нотаріуса у законний спосіб. Нотаріус відповідав за проходження практики кандидата та видавав Свідоцтва про проходження нотаріальної практики, а нотаріальна палата підтверджувала їх.

Порядок заміщення нотаріуса регулювався параграфами 119–123 Нотаріального порядку [175]. Наприклад, у випадку відпустки, недуги, відсутності, призупинення повноважень, усунення від обов'язків, смерті або припинення діяльності нотаріуса або ж з інших причин потрібно його замінити, суд першої інстанції, який діяв у місці знаходження нотаріальної палати, призначав за її поданням заступника. Однак заступником міг бути призначений лише нотаріус того ж судового округу, до якого належить вільна посада, або нотаріальний кандидат,

котрий відповідає всім вимогам, необхідним для отримання нотаріальної посади. Законодавець також надав право нотаріусу, якого мають заміщати на час відпустки чи хвороби, запропонувати відповідного заступника, в інших випадках це здійснювала нотаріальна палата.

У ситуаціях, коли не можна зволікати, суд першої інстанції, до округу якого належить вільна посада, сам може призначити тимчасового заступника, не чекаючи на пропозицію або подання нотаріальної палати (§ 120). Водночас суд негайно повідомляв про призначення заступника до нотаріальної палати і до суду. Якщо заступником нотаріуса з призупиненими повноваженнями був призначений нотаріальний кандидат, то він сам повинен внести заставу. За винятком цієї ситуації, нотаріальний кандидат, призначений заступником, лише тоді повинен внести заставу, встановлену законом, якщо нотаріус, місце якого він заміщає, конкретно не зазначить, що бажає своєю заставою ручатися за діяльність заступника. Про таке зазначення нотаріуса нотаріальна палата повинна повідомити державного прокурора в місці свого знаходження.

Річ в тім, що кандидат, призначений заступником, повинен перед початком виконання своїх повноважень скласти у суді першої інстанції, який його призначив, присягу як заступник нотаріуса, якщо попередньо не складав присягу заступника. Також повинен подати суду необхідну кількість взірців (екземплярів) свого підпису. Суд також зобов'язаний встановити час (день) повернення нотаріуса до виконання своїх обов'язків.

Варто зауважити, що заступник виконує всі повноваження нотаріуса, зокрема продовжує вести реєстр для реєстрації нотаріальних дій та всі інші відомості. Водночас нотаріальні документи він підписує, зазначаючи себе заступником і посилаючись до своєї номінації. У випадку якщо особа, що заміщає нотаріуса не є нотаріусом, то вона використовуватиме офіційну печатку нотаріуса, якого заміняє.

Законодавцем наголошено, що під час заступництва, нотаріусу-заступнику не дозволено виконувати дії на власний розсуд.

Окремо варто зазначити, що нотаріус не міг діяти поза межами округу під загрозою невизнання дійсності вчинюваних правочинів. Місце проживання не було

місцем учинення нотаріальних дій. У своїй практичній діяльності нотаріуси зобов'язувалися чітко дотримуватися вимог не лише Нотаріального порядку, але й інших нормативних актів.

Звернемо увагу не те, що у відповідності з вимогами § 33 Нотаріального порядку, нотаріус не має права вчиняти нотаріальні дії від свого імені, а також від імені своєї дружини та осіб, які є його прямими родичами, свояками, або усиновленими, або осіб, котрі є його родичами по бічній лінії аж до четвертого коліна, або свояками до другого коліна. Окремо законодавцем зазначено, що нотаріус не має права вчиняти дії на свою користь або на користь однієї з зазначених осіб. Також у нормативному акті наголошено, що нотаріальний документ, учинений із порушенням вказаних вимог, немає сили офіційного документа.

Законодавець у § 37 Нотаріального порядку не оминув питання дотримання нотаріальної таємниці. Річ в тім, що це передбачено як збереження нотаріусом таємниці вчинення нотаріальних дій перед сторонами, а також обов'язок нотаря стежити, щоб його помічники зберігали таємницю.

Варто зауважити, що в нормативному акті (§§ 43–51) детально врегульованні питання щодо порядку складання та зберігання нотаріальних документів.

Не можна оминати питання компетенції нотаріусів за Нотаріальним порядком. Найбільшим за обсягом і найважливішим для діяльності нотаріусів того періоду був розділ п'ятий «Особливі вимоги до діяльності нотаріусів», який охоплював §§ 52–109 та регулював: порядок учинення нотаріальних актів, посвідчення заповітів, засвідчення фактів, вірність копій, легалізації перекладів, підписів, часу надання документів, свідоцтв про знаходження в живих, передача заяв, засвідчення постанов на загальних зборах акціонерних та інших товариств, посвідчення дійсних подій (аукціони, лотереї, виставки предметів), вчинення протестів векселів, видача виписок, копій, витягів та свідоцтв, прийняття документів на зберігання, а грошей та цінних паперів для передання третім особам або для пред'явлення їх органам влади.

Таким чином, приходимо до висновку, що нотаріуси вчиняли в основному такі ж види нотаріальних дій, як і теперішні нотаріуси України.

Як справедливо зауважує Л. Ясінська, крім вчинення актів, нотаріусам дозволялось складати приватні грамоти і надавати на прохання сторін юридичні консультації [614, с. 378].

Частина 1 вищезгаданого розділу Нотаріального порядку регулювала складання нотаріальних документів, що стосуються правових декларацій і дій (нотаріальних актів).

Цікавими з точки зору теми дослідження є питання щодо встановлення осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій.

У відповідності до § 55 Нотаріального порядку, нотаріус повинен особисто і по імені знати сторони, або ж їхню особу мають підтвердити два знані йому свідки, або другий покликаний нотаріус. Свідки особи, можуть перебувати зі стороною, або з нотаріусом у відносинах, зазначених у § 33, але повинні відповідати іншим вимогам уповноважених свідків акта. Свідками акта могли бути лише особи чоловічої статі, від 20 років, бути особисто знайомими з нотаріусом, або ж їхня особа повинна бути підтверджена в порядку, встановленому в § 55. Свідки акта, за винятком випадку, згаданого у § 65, повинні розуміти мову, якою має бути складений акт і принаймні один із них повинен уміти читати і писати.

Законодавець встановив чотири категорії осіб, які не можуть бути свідками: особи, які через свій фізичний або психічний стан не можуть давати свідчення; працівники нотаріуса та його прислуга; особи, які зацікавлені в результаті акта, беруть участь в акті, або в ньому згадані, особи, які перебувають з нотаріусом родинних та інших відносинах, передбачені у § 33 вказаного Порядку.

Наведене вище дає підстави для висновку, що нотаріус вчиняв акти лише за участю відомих йому людей прямо або через відомих йому свідків.

Варто зазначити, що без участі двох свідків нотаріус був не вправі посвідчити такі нотаріальні акти, як: нотаріальний акт про спадкову угоду або заповідальне розпорядження; коли одна із сторін не вмів писати або не знає мови, в якій складається акт, або якщо сторона – сліпа, глуха або німа. Замість двох свідків, можна було запросити другого нотаріуса. Тобто вказані акти можна було посвідчити

лише за участю двох нотаріусів. Однак сторонам не заборонялося залучати свідків до складання інших нотаріальних актів.

У випадку недотримання особливого порядку вчинення нотаріальних дій за участю сліпих, глухих, німих, неписьменних, осіб, які не володіють мовою або однієї сторони, або тієї, в якому має бути складений акт (§§ 54–65), то такий нотаріальний акт не має сили публічного документа.

При цьому зауважуємо, що складання нотаріального акта стосовно спадкової угоди або іншого заповідального розпорядження нотаріусом здійснювалося за участю трьох свідків, згідно з особливими вимогами загальної книги Цивільних законів. Якщо ж до складання заповіту залучені два нотаріуси, що відповідають вимогам, які є обов'язковими для свідків, тоді такий акт міг бути посвідченим без участі третього свідка [131, с. 94–95].

Нотаріальні документи (нотаріальні акти, записки, посвідчення) визнавались публічними актами та мали повну доказову силу, якщо під час їх укладання і видачі були дотримані всі формальності.

Відповідно до § 68 Нотаріального порядку, кожний нотаріальний акт, під загрозою втрати сили офіційного документа, повинен містити: місце, а також рік, місяць і день учинення нотаріальної дії; ім'я та прізвище нотаріуса, місце його офіційного перебування, а якщо був присутній і другий нотаріус (§ 56, другий абзац), то ім'я та прізвище останнього; імена та прізвища сторін, а також свідків акта та тотожності особи, як і довірених осіб і перекладачів, у випадку їх присутності; підтвердження нотаріусом особи сторін і свідків; зміст справи, з посиланням на доручення та інші додатки (у разі необхідності); примітка про прочитання акта сторонами або перелік формальностей, якими відповідно до постанови цього закону, було заміщено прочитання, як і примітку, про ознайомлення (прийняття) акта; підписи сторін, а у разі необхідності присутності свідків, довірених осіб або перекладачів, і їхні підписи. Свідки тотожності особи проставляли свої підписи або вкінці документа, або після згадки про підтвердження тотожності, підпис нотаріуса та його офіційна печатка. Якщо ж складання та посвідчення нотаріального акта відбувалося за участю двох нотаріусів, тоді ставилися обидва відбитки печаток.

Як правильно зауважує знаний науковець М. В. Никифорак, практика нотаря мусила бути єдиною [309, с. 22].

На нашу думку доцільно звернути увагу на порядок ведення реєстру для реєстрації укладених документів. Так, у відповідності до § 112 Нотаріального порядку, нотаріус зобов'язаний вести загальний офіційний реєстр, в якому повинні міститися такі відомості: поточний номер справи; дата акта; ім'я і прізвище, звання і місця проживання сторін; предмет договору або справи із зазначенням вартості, якщо вона зазначена в документі, і штамп, використаного в документі; зазначення оплати, яку бажає нотаріус; різні можливі примітки (уваги). Аналізуючи вказані норми приходимо до висновку, що в основному графи відповідають графам сучасного реєстру для реєстрації нотаріальних дій.

За Нотаріальним Порядком також кожний нотаріус повинен був вести такі книги: алфавітний перелік усіх сторін, справи яких записані в офіційному реєстрі, з доданням усіх офіційних чисел реєстру, які стосуються цієї сторони; окремий алфавітний перелік усіх заповідальних розпоряджень; перелік прийнятих сум у грошах і цінних паперах; реєстр протестів векселів; складений із вісників коронного краю перелік осіб, котрі в тому коронному краї через божевілля або розумову недостатність, або з приводу марнотратства були передані під опіку, над якими опіку продовжено після повноліття, і на маєток яких оголошено конкурс. Річ у тому, що цей перелік завжди мусив висіти в канцелярії, а після смерті, або завершення повноважень нотаріуса відданий його наступникові у тому же місці знаходження.

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує питання діяльності нотаріальних архівів. У кожному судовому окрузі створювали нотаріальний архів, де зберігалися справи, книги, печатки померлих, звільнених чи відставних нотаріусів. Структура і діяльність цих архівів визначалися нотаріальною палатою з подальшим затвердженням міністра юстиції. При кожному архіві встановлювалась посада директора і секретаря, а за потребою і канцелярія. Лише директор архіву мав право з актів, які є в нотаріальному архіві, видавати витяги, копії або свідоцтва, і дозволи на їхній перегляд або повернення документа, взятого нотаріусом на збереження, який перебуває в актах. Нотаріальні документи, видані з архіву, завіряв директор архіву

та ставив на них архівну печатку. У здійсненні повноважень директор архіву мав діяти відповідно до приписів та обов'язків, які в своїй діяльності використовують нотаріуси. Водночас архівні оплати приймалися за тарифом, встановленим для нотаріусів і передавалися до державної казни.

Наголошуємо на тому, що відповідно до § 146 Нотаріального порядку, після смерті, усунення або переведення нотаріуса в інше місце, акти які перебували в нього на збереженні, офіційний реєстр і списки, а також його офіційна печатка, мали бути переданими через нотаріальну палату до нотаріального архіву його округу. Якщо виникала нагальна потреба вжиття якихось заходів стосовно цих актів, тоді тимчасове збереження їх здійснював найближчий повітовий суд. У тих округах судів першої інстанції, для яких не було призначено нотаріального архіву, суди виконували обов'язки архіву. З цією метою голова суду повинен був надати одному із судових радників суду повноваження директора архіву.

З огляду на вищевикладене, приходимо до висновку, що Нотаріальний порядок за змістом виконував не лише функції інструкції з учинення нотаріальних дій, але й правил ведення нотаріального діловодства [131, с. 97].

Цікаво зазначити, що професором М. Никифороком встановлено, що у фонді «Крайовий суд Буковини» та в 6 фондах повітових судів на Буковині заходяться матеріали про розвиток судоустрою та порядок судочинства. Зокрема, у фондах зосереджено звіти крайового та повітових судів, акти перевірки їхньої діяльності; розпорядження, інструкції, оголошення, повідомлення, листування з приводу порядку ведення судової документації, списки особового складу суддів і присяжних засідателів; інформацію про заміщення вакантних посад суддів, адвокатів та нотаріусів, справи про дисциплінарні покарання суддів, адвокатів і нотаріусів [313, с. 80].

Зауважуємо, що оплата праці нотаріуса здійснювалась виключно на підставі періодично перезатверджованого Міністром юстиції тарифу. Вимоги про вищу оплату чи визначення оплати шляхом домовленості між нотаріусом і клієнтом заборонялися і вважалися незаконними [614, с. 380; 608, с. 161].

Відзначаємо, як позитивний момент те, що нормативним актом встановлено порядок оскарження посвідченого акту. Так, відповідно до § 4 Нотаріального порядку, якщо хтось судово-цивільним шляхом хоче заперечити нотаріальний акт, який має виконавчу дію, то повинен представити скаргу в суді за належними процесуальними законами. У разі внесення такої скарги до суду, на вимогу скаржника слід учинити тимчасове припинення виконання, якщо судовим оглядом або доказовими документами буде встановлено, що нотаріальний акт був укладений або виданий із недотриманням тих вимог, від дотримання яких, відповідно до цього закону, залежить сила акта як публічного документа або його викональність.

У межах цього дослідження слід зауважити на те, що у 1895 р. почав діяти Австрійський статут цивільного судочинства [499], дія якого поширилася також і на справи з участю нотаріусів, які розглядалися на західноукраїнських землях. Австрійський статут виокремлював і справи про підроблення нотаріальних актів, і справи щодо їх справжності (ст. 228) [473, с. 78–79].

Із аналізу нормативного акту випливає, що законодавцем встановлено декілька особливостей розгляду справ, у яких оспорювалася справжність нотаріальних актів. У ст. 310 Австрійського статуту встановлювалася законна презумпція справжності нотаріальних актів. Ми погоджуємося з думкою В. Стоян, що вказане положення доцільно запозичити і вітчизняному законодавцю, незважаючи на те, буде ним виокремлюватися зазначена група справ чи ні [473, с. 79].

Цікавими є положення ст. 292 Австрійського статуту, відповідно до яких оскарження нотаріального акта могло стосуватися наявності посвідчення фактів або невірному посвідчення. Лише суд ухвалював рішення щодо доказової сили нотаріального акта у разі наявності недоліків. Залежно від того, була це помарка, підчистка чи приписка визначався ступінь доказової сили нотаріального акта, або встановлювалася відсутність сили публічного акта (ст. 118–119 Австрійського статуту). Якщо рішення у справі про оспорювання нотаріального акта було негативним, з позивача стягувався штраф (ст. 313 Австрійського статуту) [473, с. 79].

Окремої уваги заслуговує висновок В. Стоян про те, що на західноукраїнських землях, відповідно до австрійського законодавства, нотаріальний акт не міг бути спростований у суді іншими письмовими доказами [473, с. 80].

Відповідно до австрійського законодавства, нотаріуси набули особливого процесуального статусу та використовувалися як судові комісари, відповідно до однойменної постанови Мін'юсту від 07.05.1860 р. Ця функція нотаріуса була більше схожа не на представництво нотаріусом, поширене у Німеччині, та не на правову експертизу, проведення якої є популярним серед нотаріусів у Франції, а на висновок у справі спеціаліста [473, с. 81].

Також необхідно звернути увагу на те, що у відповідності зі ст. 30 Австрійського статуту нотаріусам було надано право здійснювати представництво у суді. При цьому, надаючи велику вагу діяльності нотаріату, законодавець не вимагав від нотаріуса на підтвердження своїх повноважень, як представника, належним чином укладеної довіреності.

На думку В. Стоян, наприкінці ХІХ ст. у Західній Україні діяли особливості розгляду справ з участю нотаріусів-представників [473, с. 81].

Як приклад, високого освітнього та наукового рівня львівських нотаріусів того часу, слід відзначити Антонія Павецького (львівського міщанина польського походження), якому в 1848 р. було доручено редагування друкованого органу Головної Руської Ради – газети «Зоря Галицька» [244, с. 22].

Ми погоджуємося з думкою Л. Ясінської, що позитивною якістю організації інституту нотаріату за австрійським законом було те, що, з одного боку, підтримувався корпоративний дух цього органу, а з іншого – нотаріат не відокремлювався від судових органів [618, с. 101].

Також слушною є думка науковця, що тенденції розвитку нотаріату на західноукраїнських землях відповідали його європейській (латинській) моделі. Нотаріуси визнавалися функціонерами публічними, їм надавалося широке професійне самоуправління, на них покладався обов'язок у разі заподіяння збитків клієнтам повністю їх відшкодувати за власний рахунок [607, с. 161].

Таким чином можна зробити висновок, що діяльність західноукраїнських нотаріусів за часів Австро-Угорщини піднялася на досить високий рівень, поряд з діяльністю інших правоохоронних органів.

Більшість норм Австрійського Нотаріального порядку лишаються актуальними і в теперішній час. Норми щодо участі нотаріуса в якості свідка при укладенні певних правочинів можуть бути враховані законодавцем при внесенні змін в діюче цивільне та нотаріальне законодавство.

3. 3 Здійснення правового регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях у складі Польщі (1921-1939 рр.)

Загальновідомо, внаслідок загострення політичних, економічних та національних протиріч у 1918 р. розпалася Австро-Угорщина, що, зокрема, привело до проголошення незалежності Польщі та Чехословаччини.

Як відомо, у листопаді 1918 року у Львові було проголошено Західну Українську Народну Республіку (ЗУНР), до складу якої, увійшли Східна Галичина, Північна Буковина та частина Закарпаття – українські повіти.

Варто зауважити, після захоплення Північної Буковини Румунією, та переходу Закарпаття спочатку до Угорщини, а 1919 р. до Чехословаччини, реально лише Східна Галичина була складовою ЗУНР.

Необхідно зазначити, що 16 листопада 1918 р. було прийнято закон «Про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки», відповідно до якого залишалася чинним попереднє австрійське законодавство за умови, що воно не суперечило інтересам і цілям української держави [238, с. 118].

Очевидним є той факт, що оскільки у ЗУНР і надалі було чинне австрійське нотаріальне законодавство, відповідно, на своїх місцях залишалися попередні нотаріуси та працівники їхніх канцелярій. Водночас, – за свідченнями сучасників, чимало працівників покинули нотаріальні контори через нестабільність ситуації, військові дії, безлад, розруху. Відтак роботи для нотаріусів, крім укладення дрібних угод, майже не було [643, с. 25].

Варто наголосити на тому, що значний внесок у дослідження діяльності нотаріусів Української Народної Республіки, проведено українським істориком-правником Л. Ясінською.

17 березня 1919 року Державний Секретаріат Судівництва ухвалив Розпорядок про тимчасову організацію нотаріусів [448].

Вказаним нормативним актом було встановлено текст нотаріальної присяги, а саме: «Прирікаю, як нотар, бути вірний Українській Народній Республіці, повинуватися законам і розпорядкам Української Народної Республіки, сповнювати уряд нотаря ревно і совісно та все мати на увазі добро і пожиток Української Народної Республіки» [448, с. 27]. Слід зауважити, що нотаріальну присягу приймали як нотаріуси, так і нотаріальні субститути.

Розпорядок про тимчасову організацію нотаріусів встановлював норми, згідно з якими нотаріуси здійснювали свою діяльність відповідно до австрійського нотаріального законодавства, у частині, що не суперечать державності Української Народної Республіки.

До 30 квітня усі нотаріуси мали затвердити нові урядові печатки із зображенням герба об'єднаної Української Народної Республіки (тризуб Володимира Великого) та напису українською мовою, що позначає ім'я, прізвище, урядовий титул нотаріуса, місце урядування та судовий округ. Крім того, печатка могла містити відомості про нотаріуса і на мовах законно визнаних національних меншин [622, с. 130]. Аналіз норм щодо правого регулювання виготовлення нотаріальної печатки дає зробити висновок, що вказані норми знайшли своє втілення у розробленні печаток приватних нотаріусів незалежної України.

Як стверджує Л. Ясінська, нотаріуси, які відмовлялися виконати згадані вимоги, звільнялися із посади, а на їхнє місце Секретаріат судівництва призначав нотаріальних субститутів. Позитивним, на нашу думку, було положення Розпорядку, яке вимагало від працівників нотаріату знання української мови. І хоч австрійське законодавство, передусім закон 1866 року про крайові мови та розпорядження Міністерства юстиції 1864 р., зобов'язувало нотаріуса забезпечити (самому або через перекладачів) здійснення нотаріальної процедури мовами

місцевого населення, поляки (а саме вони у відсотковому відношенні становили більшість від загальної кількості нотаріусів Східної Галичини) зовсім не поспішали виконувати ці приписи. Функції нотаріальної палати у Львові, а також окружного і Вищого Суду, визначені нотаріальним законодавством, унаслідок окупації Львова польськими військами, тимчасово мав виконувати окружний суд у Станіславові (нині Івано-Франківськ). З тих же причин повноваження Перемишльської нотаріальної палати та окружного суду виконував окружний суд у Самборі [622, с. 131].

Варто зазначити, що керівництво нотаріатом здійснював відділ особово-управляючий Державного Секретаріату судівництва.

Поразка Української Галицької Армії у війні з польською армією та визнання країнами Антанти 25 червня 1919 р. права Польщі на тимчасову окупацію Східної Галичини фактично призвели до повалення Західноукраїнської Народної Республіки [274, с. 162–163].

18 березня 1921 р. у Ризі укладається остаточний мирний договір, який підписали з радянського боку А. Йоффе, Я. Ганецький, Е. Квірінг, Ю. Коцюбинський, Л. Оболенський, із польського – Я. Домбський, С. Каузік, Е. Лехович, Г. Страсбургер, Л. Василевський. Договір налічує 26 статей і 10 додатків, які уточнюють окремі статті договору. У квітні 1921 р. договір ратифікували президія Всеросійського Виконавчого Комітету, Центральний виконавчий комітет України та польський сейм. Після обміну ратифікаційними грамотами, що відбувся у Мінську 30 квітня 1921 р., договір набув чинності [241, с. 92].

Загальновідомим є той факт, що 15 березня 1923 р. Радою послів Антанти ухвалено рішення про передачу Галичини Польщі, яка в своє чергу складалася з – Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств.

Слід зауважити, що до 1933 року на західноукраїнських землях діяли дві системи міського самоврядування: австрійська – у Східній Галичині і німецька – на Волині і Поліссі. Проте закон від 23 березня 1933 р. не скасував повністю попередні законодавчі акти про міське самоврядування, а лише вносив деякі зміни [240, с. 127].

Наголошуємо, що на українських землях, що раніше входили до складу Австро-Угорщини продовжував діяти Нотаріальний порядок 1871 року. Як справедливо стверджує Л. Ясінська, нотаріат у Галичині і далі розвивався на підвалинах, закладених попередніми десятиліттями [614, с. 380].

Відносна стабільність політико-економічної ситуації в країні, на думку Л. Ясінської, дала можливість відновити роботу закритих у часи війни нотаріальних контор — адже у Західну Україну повернулися ті нотаріуси, які, не бажаючи присягати на вірність Українській державі, змушені були залишити свої посади. Вже в липні 1919 року відновили свою діяльність Львівська і Перемишльська нотаріальні палати. Однак у той час нотаріат переживав значні труднощі, зумовлені звільненням багатьох нотаріальних посад [622, с. 131–132].

Як свідчать архівні матеріали, в липні 1919 року Львівська нотаріальна палата приступила до вироблення пропозицій щодо зайняття вивільнених 27 посад в її окрузі [622, с. 132]. «Є досить трудним, в тих переломних часах, завдання на 27 посад нотаріальних представити відповідних кандидатів, які б не тільки гідно свій уряд виконували, але також були позитивним чинником при відбудові Вітчизни Польської. На Палаті лежить найвища відповідальність за належне обсадження важливих посад, хоча і суд першої інстанції і апеляційний суд свій в тій справі внесок зроблять, але найавторитетніший, найкомпетентніший внесок повинна зробити Палата, яка найкраще знає усіх прохачів про посаду нотаріусів і найкраще може оцінити, кому і яка посада повинна бути надана. В своїх пропозиціях повинна Палата керуватися інтересами гідності стану і добра для людей, аби кожен із нотаріусів був на відповідному місці, на котрому з користю для держави міг свій уряд виконувати. Але і інтереси самих нотаріусів мусять тут враховуватись. Нотаріальна палата має брати до уваги наскільки сильно постраждали нотаріуси під час окупації російської і української, чи була зруйнована контора, які вони мали доходи колись і яким є їхнє теперішнє економічне становище. Також, - читаємо далі у доповідній записці Львівської нотаріальної палати, - мусить Палата враховувати, що в тих повітах, де населення польське становить 40-50 % - бажано поляка на посаду призначати. Крім того, мусить Палата в своїх пропозиціях враховувати якою

була поведінка кандидатів на посади польської національності під час української окупації, а щодо українців – чи і у якій мірі вони виступали проти польської людності і чи вже склали присягу на вірність Польщі» [104, арк. 1].

Також Палата зобов'язувала тих нотаріусів, які склали присягу на вірність українській державі, подати докладні звіти про своє урядування за останній рік [622, с. 132]. Прикладом може служити звіт нотаріуса з Радехова Здислава Венцковського, поданий до Львівської нотаріальної палати вже 25 липня 1919 року. А саме: «Я, нотаріус, Здислав-Казімеж Венцковський, урядові українському жодної присяги не зложив, лише тільки приречення згідно Розпорядження урядового Секретаріату судового з дня 17 березня 1919 року і то на письмі. Печатку українську застосовував від 15 квітня до 9 травня 1919 року. Упродовж усього часу української окупації складав усі документи виключно на польській мові» [106, арк. 17].

Далі пояснювались причини складення «службового приречення». Серед них наведено такі: бажання дотриматися розпорядження Ліквідаційної комісії від 5 грудня 1918 року щодо заборони публічним функціонерам покидати самовільно свій уряд. А для цього, згідно уже згадуваним Розпорядком українського Секретаріату судівництва, необхідно було скласти приречення [622, с. 133].

« Інакше, - пише З. Венцковський – моє місце зайняв би нотаріальний субститут, звичайно – українець. Не викликає сумніву, що у випадку не зложення приречення наразився би я разом із своєю родиною на розмаїті утиски і репресії з боку українського уряду» [106, арк. 18]. Приблизно такого ж змісту були звіти й інших нотаріусів [622, с. 133].

Очевидно, що з часом нотаріальна діяльність потребувала змін.

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок Л. Ясінської про те, відносно правового регулювання нотаріату, що у різних частинах польської держави діяло різне, неузгоджене між собою законодавство. На теренах колишнього Королівства Польського залишилося чинним російське Нотаріальне положення 1866 року. Змінилася лише назва уряду, термін ресент, – було замінено на нотаріус. На землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, продовжувало

діяти австрійське нотаріальне Положення 1871 року. Отже, нотаріат у Галичині і далі розвивався на підвалинах, закладених попередніми десятиліттями [622, с. 133].

Ми погоджуємося з Л. Ясінською, що Австрійське нотаріальне положення 1871 р. діяло на території Галичини після загарбання Польщею 1919 р. аж до 1 липня 1934 р. [608, с. 13].

Представники нотаріату активно включилися в процес реформування нотаріальної діяльності на теренах Польщі. Не винятком були і нотаріуси Галичини.

Так, з ініціативи нотаріуса, доктора Тадеуша Старжевського, довголітнього президента Краківської палати нотаріальної, було організовано співпрацю Краківської, Перемишльської та Львівської палат. Ними був скликаний перший з'їзд нотаріусів Польщі, який відбувся у Кракові 4 червня 1922 року, а також другий з'їзд, що проходив у Варшаві 16 листопада 1924 року. На цих з'їздах точилися дискусії стосовно нового закону, організації і засад функціонування нотаріусів, їхнього статусу і професійного самоуправління [105, арк. 2].

Зокрема, з'їзд у Кракові ухвалив основні положення, яким мав відповідати майбутній закон, а саме: нотаріат має бути вільним, а не державним; наріжним каменем організації нотаріату повинно бути широке самоврядування; чітке розмежування сфери діяльності нотаріату, адвокатури і суду; запровадження єдиного професійного іспиту; існування не менш як чотирирічного нотаріального стажування; поширення нотаріального примусу в справах щодо нерухомості на всі дільниці [647, с. 134].

Слід нагадати, що приблизно в цей же час розпочала свою працю над ординацією нотаріальною і Кодифікаційна Комісія. Нею були вироблені та розіслані для обговорення «Основні засади діяльності нотаріату». В них нотаріуса визнано за виконуючого вільне (приватне) урядування, «особу публічної довіри», яка не є державним службовцем, проте перебуває під контролем держави в особі Міністерства юстиції і загальних судів [638, с. 52].

Упродовж наступних років розроблено декілька проектів нотаріального закону, зокрема найбільш ґрунтовними були два: професора В. Яворського та

спеціальної підкомісії Кодифікаційної комісії за авторством варшавського нотаріуса Я. Глясса.

Проект Я. Глясса, як зауважує М. Винницький, був «комплікацією досі обов'язуючих приписів в поодиноких займанщинах, причому одначе до цієї комплікації автор додає деякі новості» [53, с. 10]. Проект Я. Глясса з урахуванням зауважень до нього був предметом розгляду на сімнадцяти засіданнях нотаріальної підкомісії Кодифікаційної комісії. У вересні 1932 р. вона закінчила перше читання проекту, остаточний текст якого опубліковано на початку 1933 р. [647, s. 143].

Закон «Право про нотаріат», затверджений розпорядженням Президента Речі Посполитої від 27 жовтня 1933 р. складався з трьох частин: Нотаріальний устрій; Учення нотаріальних дій; Вступні положення та містив 150 статей.

Ми погоджуємося з польською дослідницею історії нотаріату Д. Малец, що розпорядження 1933 р. ґрунтувалося на найкращих європейських зразках нотаріального права, заснованих на традиціях французького нотаріального законодавства [646].

Як справедливо зауважує Я. Глясс, заслуга нового закону полягала в тому, що вперше рівномірно по всій країні було виокремлено нотаріусів як виконавців незалежної юридичної професії, яка вимагає високої кваліфікації [635, s. 24, 26].

Наголошуємо, що серед польських дослідників та нотаріусів він ... отримав назву «Конституція польського нотаріату» [642, s. 4].

Право про нотаріат 1933 р. визначило нотаріуса як функціонера публічного, уповноваженого укладати і засвідчувати акти і документи, яким сторони зобов'язані або прагнуть надати юридичної сили, а також виконувати інші, передбачені у законі нотаріальні дії (артикул 1).

Ми погоджуємося з Л. Шевчук (Ясінською), що таке визначення свідчило про публічний характер функцій нотаріуса, не визнаючи водночас його державним службовцем, і надавало нотаріатові широкого професійного самоуправління [614, с. 381].

Кількість нотаріусів та їх робочі місця для кожного окружного суду визначав Міністр юстиції.

Відповідно до чинного законодавства, нотаріус мав провадити свою діяльність у межах дії окружного суду, та свого робочого місця, незважаючи на місце проживання чи перебування осіб, яких певна дія стосувалася.

Відповідно до Міністерського наказу визначено кількість нотаріусів в державі: у 1933 р. – 779; 1934 р. – 780. Найбільше (187 посад нотаріусів) передбачалося в окрузі апеляційного суду у Варшаві. Львівська палата об'єднувала лише 163 нотаріусів [656, s. 17–20].

Зауважуємо, що офіційною мовою нотаріального діловодства була польська, а використання інших мов відбувалося за окремими приписами.

Не можна не оминати питання порядку призначення на посаду нотаріуса. Так, відповідно до ст. 7 Закону на посаду нотаріуса могла бути призначена особа, яка: є громадянином Польщі та володіє повним обсягом цивільних прав; досягла 30 років, вільно володіє польською мовою, як усно, так і письмово; позитивно характеризується; здобула університетську юридичну освіту; пройшла стажування у нотаріуса та склала нотаріальний іспит.

Водночас ст. 8 передбачала, звільнення від стажування та іспиту осіб, які пропрацювали принаймні, п'ять років на посаді суддів і прокурорів. У виняткових випадках на посаду нотаріуса могла бути призначена особа на основі особистої кваліфікації, пов'язаної з діяльністю в системі державної служби, що гарантувало належне виконання нею обов'язків нотаріуса. Така особа мала скласти нотаріальний іспит і до призначення отримати згоду прем'єр-міністра.

Для того, щоб зайняти посаду, нотаріус мав зголоситися до голови відповідного окружного суду впродовж чотирнадцяти днів із дня призначення. Нотаріус, який переходив з однієї посади на іншу, а також особа, яка переходила з іншої посади на державній службі на посаду нотаріуса, також мали повідомляти про зайняття нової посади протягом 14 днів із дня складання попередніх обов'язків. Зауважуємо, що необґрунтоване не складання повноважень у встановлені терміни давало Міністру юстиції право скасувати призначення особи на посаду нотаріуса. Займаючи посаду, нотаріус складав у присутності голови окружного суду присягу.

Окремої уваги заслуговують питання звільнення нотаріуса від виконання своїх обов'язків. Законодавцем у ст. 12 Закону перелічено підстави звільнення нотаріуса з посади. Так, Міністр юстиції звільняє нотаріуса з посади у таких випадках:

- 1) за власним бажанням;
- 2) через інвалідність або розлад фізичного чи психічного стану, а також за неспроможності протягом тривалого часу виконувати свої функції;
- 3) у разі втрати в судовому порядку цивільної дієздатності або обмеження на здійснення цих прав;
- 4) вироку дисциплінарного суду [652].

Слід підкреслити, що розділ третій закону присвячений правам та обов'язкам нотаріусів, за якими нотаріус має виконувати свої зобов'язання відповідно до закону та своєї совісті, а також для захисту авторитету та гідності свого становища.

Суттєве значення мають норми ст. 14 Закону, яким врегульовано питання дотримання нотаріальної таємниці. Зокрема слід наголосити на тому, що нотаріус зобов'язаний зберігати в таємниці обставини, які отримав, виконуючи свої функції, так і у разі, коли нотаріус був свідком у суді.

Також законодавець не оминув проблеми обмежень у провадженні нотаріальної діяльності. Відповідно до ст. 15 Закону, нотаріус не може займати іншої посади, за винятком посад: професора, доцента або викладача в школах академічних, однак це не повинно заважати провадженню нотаріальної діяльності. Нотаріус, обраний до Сейму Польського чи члена Сейму або Сенату, отримує від президента апеляційного суду звільнення на час дії мандату, а також дозвіл на уповноваження для одного з асесорів (помічників) нотаріуса округу апеляційного суду для заміщення його на цей час.

Також нотаріус не має права займатися іншими заняттями, які заважають виконанню своїх обов'язків, або не є гідними його становища. Не дозволено, зокрема, мати справу з торгівлею, промисловістю та посередницькою діяльністю.

Цікавим з точки зору теми дослідження, є питання щодо режиму роботи нотаріуса (ст. 19 закону). Зокрема нотаріус повинен бути на робочому місці в офісі по буднях, принаймні сім годин. Зауважимо, що графіки роботи нотаріусів для всього

окружного суду апеляційної інстанції визначав голова апеляційного суду, дослухаючись до думки нотаріальної ради. За необхідності нотаріус вправі вчиняти нотаріальні дії в звичайні робочі години за межами офісу, тобто за викликом. Також у невідкладних випадках нотаріусу було надано право вчиняти нотаріальні дії у позаробочий час, зокрема неділю і святкові дні.

Варто зазначити, що законодавцем у § 2 ст. 22 встановлено правило, згідно з яким нотаріуси мали право на пенсію від Скарбниці державної та не зобов'язувалися вступати в організації обов'язкового страхування. Зокрема нотаріус мав право на пенсію від державного казначейства, натомість не отримував половини зарплати до кінця року його призначення, а наступного календарного року і надалі отримував половину пенсійної зарплати тільки тоді, якщо його чистий прибуток в попередньому календарному році не перевищував 10.000 злотих.

Ярослав Левицький зауважував, що «іменуючи значну кількість емеритованих судовиків чи яких інших урядовців нотарями – скарб автоматично звільнюється від обов'язку плачення їм емеритури» [248, с. 26]. Тобто, держава надавала право посадовцям пенсійного віку займати посади нотаріуса, та звільнялася від обов'язку платити їм пенсію.

Слід наголосити на тому, що ст. 23 Закону встановлювала важливе, на нашу думку, правило, згідно з яким нотаріус під час учинення нотаріальних дій користується правом захисту державних службовців.

У контексті цього дослідження дуже важливими є норми, що стосуються діяльності нотаріальних палат та Рад нотаріальних. Необхідно звернути увагу на те, що кожна Нотаріальна палата була юридичною особою. Нотаріальна рада діяла на місці перебування палати і складалася: із 9 членів у палатах, що мали у своєму складі до 100 нотаріусів; і з 11 членів – від 100 до 200 нотаріусів та із 13 членів у палатах із кількістю нотаріусів понад 200 чоловік.

Законодавець передбачив, що загальні збори нотаріусів відбувалися чергові або позачергові. Чергові збори нотаріусів проводилися щороку в травні, а позачергові – скликалися впродовж місяця за пропозицією голови апеляційного суду

або на підставі резолюцій нотаріальної ради, або на вимогу п'ятої частини нотаріусів, що входять до палати.

Окремо варто зазначити, що відповідно до § 3 ст. 27 загальні збори зобов'язані були відвідувати всі нотаріуси, які є членами палати. Про причини, дату і місце проведення зборів заздалегідь повідомляли кожного нотаріуса окремо. У випадку, якщо нотаріуси не брали участь у засіданні без вагомих підстав, то вони підлягали штрафу в розмірі до 100 злотих.

Цікавою з точки зору теми дослідження є компетенція загальних зборів нотаріусів. Наприклад, до повноважень зборів відносилося: скликання зборів членів нотаріальної ради; створення фонду взаємодопомоги та обов'язкового страхування на випадок смерті або для непрацездатних членів палати; прийняття бюджету і суми річних внесків для потреб Палати; розгляд інших спільних питань, що стосуються діяльності нотаріусів, які представляла зборам нотаріальна рада для вирішення; розгляд звернень членів палати із загальних питань, що стосуються діяльності палати, які надійшли щонайменше від 10 членів до нотаріальної ради не пізніше, ніж за 14 днів до засідання.

Передусім слід наголосити на тому, що рішення загальних зборів вважалися чинними незалежно від кількості присутніх та ухвалювалися їх більшістю. У разі рівності голосів, перевагу мав голос голови. Те саме стосується виборів, однак у разі, коли не обрано простою більшістю жодного кандидата, то наступним був вибір між кандидатами, які набрали найбільшу кількість голосів. Вибори членів нотаріальної ради відбувалися через таємне голосування. Термін перебування члена нотаріальної ради тривав 3 роки. Водночас можна було щорічно змінювати третю частину складу ради. Члени нотаріальної ради могли бути переобрані тільки після року з дати відставки. Однак член нотаріальної ради не міг відмовитися від мандата.

Також нотаріус сплачував на потреби нотаріальної палати щорічні внески, а також, згідно з ухвалою палат, інші внески до фондів взаємодопомоги та на обов'язкове страхування.

Також цікавими є норми розділу V Закону, які присвячено нагляду над нотаріатом та відповідальності нотаріусів за шкоду. Органами, які здійснювали

нагляд над нотаріусами, були і суди, і нотаріальна рада. Згідно зі ст. 37 Закону нагляд за діяльністю нотаріусів здійснював голова окружного суду. Таке ж право належало водночас голові апеляційного суду щодо нотаріусів округу апеляційного суду. Цей нагляд голови суддів здійснювався особисто чи через делегованого суддю.

Рада Нотаріальна здійснювала нагляд за нотаріусами округу палати або через своїх членів, або через призначених для цієї мети нотаріусів, які не були членами ради. Нагляд відбувався періодично у такий спосіб, що протягом 3 років всі нотаріальні офіси підлягали принаймні одноразовій ретельній перевірці. Крім того, рада могла проводити надзвичайні перевірки. З кожної перевірки повинен бути складений докладний протокол. Однак наголошуємо, що основний нагляд за нотаріусами та органами нотаріальних палат, відповідно до ст. 42 Закону, здійснював міністр юстиції.

Ми вважаємо слушною думку Л. Ясінської, що загалом компетенція цих корпоративних органів не змінилася: істотним залишався нагляд за нотаріусами та дисциплінарне провадження. Як і за австрійських часів, нагляд за нотаріусами було доручено головам судів окружних та апеляційних, вищий же нагляд здійснювало Міністерство юстиції [614, с. 381].

Також важливими, на нашу думку, є норми глави VII Закону, що присвячені стажистам та асесорам (помічникам та в певних випадках заступникам) нотаріуса.

Річ у тім, що стажистом нотаріуса могла бути лише особа, яка відповідала умовам, зазначеним у ст. 7 пп. 2, 4 і 5 (тобто вимогам, що висуваються до нотаріуса), та надала згоду нотаріуса про готовність прийняття її на стажування. Однак питання про зарахування заявників (майбутніх стажистів) вирішувала нотаріальна рада, яка до ухвалення рішення отримувала схвалення апеляційного суду. Після складання нотаріального іспиту стажист ставав асесором нотаріальним. Асесор нотаріальний міг бути уповноваженим на заміщення нотаріуса.

Відзначаємо, як позитивний момент те, що частина друга Закону присвячена порядку вчинення нотаріальних дій.

Компетенцію нотаріусів встановлено у ст. 63 Закону, за якого нотаріус учиняє нотаріальні дії, покладені на нього законом, зокрема, складає нотаріальні

акти, видає виписи, витяги та копії, засвідчує повноваження, підписи на заявах сторін, готує протоколи, опротестовує векселі, чеки та інші документи, приймає для зберігання документи, кошти або цінні папери. Однак нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії, які суперечать закону, громадському порядку та добрим звичаям.

Передусім слід наголосити на тому, що у с. 65 Закону законодавцем встановлено обмеження у вчиненні нотаріальних дій. Згідно з вимогами § 1 ст. 65 Закону нотаріус не мав права вчиняти нотаріальні дії від свого імені; від імені своєї дружини та осіб, які є його кровними або прямими родичами без обмеження; осіб, які є його родичами по бічній лінії аж до четвертого ступеня, або свояками до третього ступеня включно; осіб, з якими нотаріус мав узи усиновлення, опіки чи піклування; установ або організацій, в яких нотаріус мав частку [652].

Однак варто зазначити, що обмеження стосувалися не лише самого нотаріуса, але й для його заступника, осіб, які перебували у відносинах, зазначених у вказаному пункті, допоки тривало заміщення нотаріуса чи замісника.

Цікавим є те, що обмеження, передбачені у § 1 ст. 65 Закону, крім останнього, діяли навіть після припинення шлюбу нотаріуса чи його заступника. Також законодавець у ст. 66 Закону передбачив порядок оскарження нотаріальних дій. Наприклад, у разі відмови нотаріуса від вчинення нотаріальної дії, зацікавлена особа була вправі звернутися зі скаргою в окружний суд за місцем знаходження нотаріуса у термін, що не перевищує двох тижнів.

Важливими, на нашу думку, є норми ст. 69 Закону, відповідно до яких нотаріус перед учиненням нотаріальної дії мав встановити особу людини, яка звернулася по надання послуги. Якщо особа нотаріусові особисто була невідома, то її особу могли підтвердити двоє знайомих нотаріусові осіб.

Наведене вище дає підстави для висновку, що вказані норми повторюють норми щодо встановлення осіб, передбачені Австрійським нотаріальним порядком.

Однак законодавець також надав право нотаріусу встановлювати (ідентифікувати) особи сторін на підставі посвідчення або іншого документа, у разі

коли ні він особисто, чи його знайомі не могли це зробити. Водночас спосіб встановлення особи повинен бути нотаріусом зазначений у документі.

Не оминув увагою законодавець проблем вчинення нотаріальних дій за участю неграмотних осіб чи таких, що не можуть підписатися, або сліпих, глухих, німих чи глухонімих. Для вчинення дій за участю вказаних осіб необхідною була присутність двох свідків. Свідком могла бути повнолітня особа, яка вміє писати і читати польською мовою, наділена повними цивільними та громадськими правами та відома нотаріусові особисто.

Не могли бути свідками: сліпий, глухий, німий чи глухонімих; працівник канцелярії нотаріуса та слуги будинку нотаріуса; особи, які перебувають із нотаріусом у стосунках, що не дозволяють йому або від його імені вчиняти нотаріальні дії.

Відповідно до § 1 ст. 75, якщо у вчиненні нотаріальних дій брали участь особи, які були неписьменними чи не могли розписатися, то у документі вони проставляли чорнилами відбитки пальців, поряд з яким свідок підписувався.

Акцентуємо увагу на те, що законодавець забороняв нотаріусові вчиняти нотаріальні дії, якщо він був переконаний у недієздатності особи, яка звернулася за їх вчиненням.

Як у сучасній нотаріальній діяльності, кожному нотаріальному документові присвоювався номер, який відповідав номеру, під яким документ був записаний у книгу (сучасний реєстр нотаріуса).

Також нотаріус стягував збори державні та муніципальні згідно зі спеціальними положеннями. Зауважимо, що відповідно до ст. 80 нотаріус зобов'язаний був на кожному документі зазначити суму стягнутої плати.

Зазначимо, що нотаріус складав нотаріальний акт лише у випадках, коли сторони повинні або бажали надати акту дії публічного документа. Обов'язкова нотаріальна форма укладення нотаріального акта встановлена в § 1 ст. 82 Закону.

Окремо варто зазначити, що нотаріальні акти мали бути розроблені нотаріусом у зрозумілій доступній формі. Також нотаріус зобов'язаний надавати

відповідні роз'яснення сторонам стосовно правового акта щодо кожного запиту, навіть із власної ініціативи, якщо, на його думку, це необхідно зробити.

Відповідно до ст. 84 нотаріальний акт мав містити таку інформацію:

- 1) день, місяць і рік укладення, а за необхідності або на прохання сторін – годину та хвилину початку підписання акта;
- 2) місце складання акта;
- 3) найменування і місце праці нотаріуса, якщо акт укладав заступник, то ще й ім'я та прізвище заступника;
- 4) ім'я, прізвище і місце проживання сторін акта та осіб, запрошених до укладення акта;
- 5) згода сторін за необхідності діяти на підставі доданих документів;
- 6) затвердження на прохання сторін фактів, що відбулися під час складання акта;
- 7) твердження, що акт був прочитаний, затверджений і підписаний;
- 8) підписи сторін та осіб, які були запрошені до укладення акта;
- 9) підпис нотаріуса [652].

Тобто була встановлена форма нотаріального акту, яка використовується як основа й сучасними нотаріусами.

Також можливе було укладення додатків до нотаріальних актів, які також повинні були підписаними особами, які підписали акт та нотаріусом.

У межах цього дослідження, слід звернути особливу увагу на зміст ст. 88 Закону, згідно з якою, нотаріальний акт, складений із порушенням приписів ст. 65, 70, 71, 72, 75, 78 і 84 не мав сили офіційного документа.

Варто окремо підкреслити, що нотаріуси зобов'язані зберігати оригінали актів і протоколів та відписи вчинених протестів. Не пізніше, ніж наприкінці кожного календарного року, оригінали актів та протоколи оформлялися у хронологічному порядку. У разі припинення повноважень нотаріуса його записи і книги, а також наряди для зберігання документів передавали до нотаріального архіву, кошти та цінні папери – до судового депозиту.

При цьому зауважуємо, що особа, яка зайняла місце попереднього нотаріуса вправі була отримати дозвіл від голови окружного суду на зберігання нотаріальних актів свого попередника.

Також суттєве значення має розділ X «Книга нотаріуса» Закону, який присвячений веденню нотаріального діловодства.

Законодавець зобов'язував нотаріуса вести такі книги: реєстр (Repertorium), книгу протестів, алфавітний покажчик, книгу депозитів, книгу доходів та витрат. Зразок нотаріальних книг встановлював міністр юстиції.

Найбільш поширеними у цей період нотаріальними діями були: посвідчення договорів: купівлі-продажу, дарування, міни, позики, застави; складання заповітів тощо.

Доцільно вказати на вартість нотаріальних послуг. Так завірення акта купівлі-продажу коштувало 30 зл., контракт дарування – 30 зл., угода про банківську позику – 17 зл. 50 грош, запис застави – 30 зл., запис посагу – 30 зл. Усі нотаріальні акти друкувалися на машинці, крім договору банківського кредиту, для якого був готовий бланк. Нотаріальні документи угоди, крім сторін, підписував ще й свідок. Інколи сторони замість підпису залишали відбиток пальця [513].

Слід зауважити, що об'єднання польських нотаріусів відбулося під час Другої Республіки, за незалежності. Нотаріус цього періоду ще не становив основного правового і морального стандарту для наступного покоління нотаріусів. Відтак так звані міжвоєнні нотаріуси створили окремі по всій країні професійні групи, усвідомлюючи свої цілі та призначення для реконструкції польської держави. Відповідно до Положення про нотаріусів вони були визначені як посадові особи, що дало змогу надати нотаріусові – вперше в країні загалом – статусу професійного самоврядування. Згідно з Регламентом 7 палати нотаріуса створено – у Варшаві, Познані, Львові, Кракові, Любліні, Катовіце та Вільнюсі [636].

Так, у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, містяться окремі документи про діяльність нотаріусів у Львівському Апеляційному Судовому окрузі діловодно-організаційного характеру – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові).

Зокрема: Проект статуту про Нотаріальну палату 1926 р. [545]; протоколи засідань Ради Львівської Нотаріальної Палати 1937-1939 років [548, 549, 551]; протоколи загальних зборів Львівської Нотаріальної Палати 1934 р. [547] та 1937 р. [549]; Свідоцтва про складання екзамену на звання нотаріуса 1921 р. [542] та 1922 р. [543]; матеріали про прийняття нотаріальної присяги за 1920 р. [540] та 1927 р. [546]; Списки нотаріальних асесорів Львівського Апеляційного округу 1937 р. [550]; листування Міністерства юстиції, Окружного суду і Нотаріальної Палати з питань нового зразка нотаріальної печатки [539]; рішення про допуск нотаріусів до прийняття посади [544]; звіти Львівської Нотаріальної Палати про вакантні посади нотаріусів [538] та ін.

Також в матеріалах архіву знаходиться Інструкція для нотаріусів у провадженні спадкових справ, затверджена Міністерством юстиції (Справедливості) 17 лютого 1921 року за № 5007/17№/21 [541].

Львівська нотаріальна палата не лише займалася наглядом за діяльністю нотаріусів, але й зведенням адміністративно-житлового будинку на вулиці Саксаганського (в минулому – Романовича), 6, який зберігся, як пам'ятка діяльності довоєнного нотаріату. Напередодні Другої світової війни в будинку розташовувалися офіси 11 нотаріусів, консульство Італії, кабінет лікаря, приватне кадастрове бюро, управління архітектури тощо. У будинку було все, крім надійного сховища [243, с. 5].

Ми погоджуємося з Л. Ясінською, що австрійське і польське законодавство, яке впродовж сім десятиліть діяло на західноукраїнських землях, чітко визначало правовий статус, функції, порядок управління нотаріальних палат. Головним функціями цих органів професійного самоуправління були охорона честі і гідності своїх членів, здійснення нагляду за діяльністю нотаріусів, сприяння здійсненню заходів, спрямованих на зміцнення і розвиток нотаріального права, а також піклування про сумлінне і чесне виконання нотаріусами своїх обов'язків. Автор стверджує, що діяльність нотаріальних палат не була формальною, а дієво впливала на політику держави в особі Міністерства юстиції щодо нотаріату, про що свідчать і архівні матеріали [622, с. 136].

Розпорядженням польського президента від 27 жовтня 1933 року затверджено «Право про нотаріат», яким розпочато новий етап в історії як польських нотаріусів, так і нотаріусів на західноукраїнських землях, що знаходилися під юрисдикцією Польщі. Відповідно до нормативного акта нотаріусів визнано високоосвіченими та висококваліфікованими незалежними юристами з правом професійного об'єднання.

Висновки до розділу 3

Основоположним законом щодо правового регулювання нотаріальної діяльності не лише французького та латинського нотаріату, а також українського, є Закон Франції від 16 березня 1803 року (або за французьким республіканським календарем 25 Вентоза XI р.), котрим введено інститут нотаріату як безспірну публічну юрисдикцію.

Приєднання України до Росії призвело до запозичення законодавства в сфері регулювання нотаріальних правовідносин.

Розвиток вітчизняного нотаріату в другій половині XIX – початку XX ст. на українських землях, які входили до Російської імперії, характеризувався тими ж рисами і регулювався законодавством, яке діяло в Росії.

Нормативним актом, який сприяв створенню та розвитку нового нотаріату в Російській імперії, було «Положення про нотаріальну частину» від 14 квітня 1866 року, який зумовив появу єдиного універсального інституту нотаріату. Більшість норм щодо порядку вчинення нотаріальних дій та ведення нотаріусами діловодства є актуальними і нині.

Розвиток вітчизняного нотаріату в другій половині XIX – початку XX ст. на західноукраїнських землях, які перебували під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, відповідав законодавству відповідної держави, що відображало західну традицію права, зокрема і нотаріальну.

Правове регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях, які перебували в складі Австро-Угорської монархії, здійснювалося переважно Нотаріальним порядком 1871 року, відповідно до якого нотаріат підлягав корпорації, водночас не відокремлюючись від судових органів. Тобто розвиток

нотаріату як в Австро-Угорщині, так і на західноукраїнських землях під її юрисдикцією, відповідав європейській (латинській) моделі.

Цей порядок діяв на території Галичини і після розпаду Австро-Угорщини: як у Західній Українській Народній Республіці, так і після передачі у 1923 р. Галичини до складу Польщі – до 1 липня 1934 року.

Розпорядженням польського президента від 27 жовтня 1933 року затверджено «Право про нотаріат», яким розпочато новий етап в історії як польських нотаріусів, так і нотаріусів на західноукраїнських землях, що знаходилися під юрисдикцією Польщі. Відповідно до нормативного акта нотаріусів визнано високоосвіченими та висококваліфікованими незалежними юристами з правом професійного об'єднання.

РОЗДІЛ 4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

4.1 Становлення та правове регулювання нотаріальної діяльності в радянській Україні протягом 1917–1943 років

Загальновідомим є той факт, що Декретом № 1 про суд, опублікованим в Росії 24 листопада 1917 року [461, с. 15–17], було ліквідовано діючі судові, слідчі та прокурорські органи, а також адвокатуру. І хоч не було нічого сказано про скасування «Положення про нотаріальну частину», як справедливо зауважує С. Вименець, інститут нотаріату в Радянській Росії припинив своє існування [67, с. 25].

Ми погоджуємося з думкою російської дослідниці історії нотаріату Л. Шаповалової, що події лютого 1917 року не внесли будь-яких суттєвих змін в систему та структуру нотаріальних органів, сформованих до початку ХХ століття [584, с. 56].

Зауважуємо, практично відсутність цивільного обороту не сприяли розвитку зобов'язальних та договірних відносин в країні, і тому майже не виникала потреба у нотаріальних органах.

Повна відсутність нотаріальних органів, з розподілом їх функцій між іншими установами, тривала всього кілька місяців, що, як справедливо зазначає А. Олейнова, з однієї сторони, свідчило про нездатність вказаних органів і організацій виконувати нотаріальні функції, а, з іншої – про неприйняття радянським суспільством заміни нотаріусів настільки численною кількістю організацій [336, с. 182].

У результаті Жовтневого перевороту було прийнято низку декретів Раднаркому, які майже повністю ліквідували приватну власність, зокрема, «Про заборону правочинів з нерухомістю», «Про соціалізацію землі», «Про відміну права

приватної власності на нерухомість у містах», «Про скасування спадкування», що негативно вплинуло на діяльність нотаріату, оскільки звузилося коло їх повноважень та практично зникла у них потреба. Відтак декретами ВЦВК РСФРР «Про скасування спадкування» від 27 (14) квітня 1918 року [438] та «Про дарування» від 20 (7) травня 1918 року [406] фактично було встановлено суцільну націоналізацію нерухомості.

Однак в актах Радянської влади нотаріат вперше згадується 23 березня 1918 року, коли Рада народних комісарів Москви та Московської губернії прийняла постанову, якою скасовувала тоді чинне «Положення про нотаріальну частину» та запроваджувала нове «Положення муніципалізації нотаріальних контор»; практично нотаріальні контори припинили свою діяльність [595, с. 38].

Варто зауважити, що нотаріальні функції у той час здійснювали різні органи місцевих адміністрацій, в тому числі, відділи: юстиції, соціального забезпечення, органів запису актів громадянського стану, а також в основному нотаріальних відділів місцевих рад. Однак циркуляром № 9 від 9 грудня 1918 р. Нарком'юстом Росії ліквідовано нотаріальні відділи, а їхні функції розподілили між іншими органами відповідно. Проте в лютому 1919 р. знову були створені нотаріальні столи – в містах при губ'юстах, а в повітах – при місцевих народних судах [597, с. 6].

Очевидним є той факт, що створення Української Народної Республіки докорінно змінило не лише долю української державності, але й пересічних українців.

Зрозуміло, що поспіхом не можна було змінити систему судочинства та нотаріату, пристосовуючись до нового ладу. Тому на теренах України залишалися ті ж пореформені суди й організація нотаріальної справи. Вітчизняний нотаріат продовжував діяти зазвичай згідно з нормами «Положення про нотаріальну частину» 1866 року. Як зауважує М. Кальницький, різниця полягала у скасуванні певних дискримінаційних обмежень, що були чинними у правовій системі царської Росії [196, с. 56].

Ми погоджуємося з Л. Ясінською, що в Україні ж у зв'язку із специфікою ситуації, що склалася у 1917-1919 рр., процес розвитку нотаріату відбувався з деякими відмінностями [622, с. 143].

25 листопада 1917 р. Центральна Рада ухвалила Законом «Про правонаступництво», відповідно до якого на території України зберігало чинність законодавство Російської імперії. Таким чином можна зробити висновок про те, що зберігало чинність «Положення про нотаріальну частину» від 14 квітня 1866 р.

Важливим чинником у діяльності нотаріату доби визвольних змагань стала поступова його самоорганізація. Слід погодитися з М. Кальницьким, що 1-ий Київський з'їзд нотаріусів, що відбувся 21–22 травня 1917 р., це перший у вітчизняній історії нотаріальний форум, який сформував положення про Ради Нотарів, яке було направлено до Міністерства юстиції [196, с. 57]. Однак, у зв'язку із Жовтневим переворотом, цей документ не було прийнято.

Варто зауважити, що 17 грудня 1917 р. було прийнято закон «Про Апеляційні суди», яким повністю скасовувалася попередня структура судочинства з усіма судовими палатами та окружними судами, а також супутніми установами – прокуратурою, судом, нотаріатом; натомість запроваджено Народні суди і Революційні трибунали, а нотаріати перебували у підпорядкуванні апеляційних судів.

Прикладом може бути те, що нотаріуси Києва, Одеси й Харкова мали призначатися на посади та звільнятися з них за поданням представників відповідних Окружних судів через Старших Голів Судових Палат Міністром юстиції. Подібна ситуація спостерігається і на подальших етапах існування української держави (період Гетьманату П. Скоропадського та Директорії). Частково змінилися лише правила щодо призначення нотаріусів на посаду [230, с. 105].

З огляду на це, генеральний секретар судових справ М. Ткаченко у грудні 1917 року поширив циркуляр з вимогою «негайно видати старшому нотареві розпорядження припинити затвердження кріпосних актів по умовах про установлення або про перехід права власності, застави та іншого речового права на позагородські землі, зайняті ланами та лісами, а нотаріусам – тимчасово припинити

розроблення всіх умов на землі приватного та публічного володіння (орендних, лісорубочних і т. ін.)» [196, с. 56–57].

Погоджуємось із дослідником історії охоронного апарату Української держави О. Тимощуком про те, що урядовці Мін'юсту, сенатори, судді, нотаріуси, прокурори і слідчі справно виконували свої обов'язки згідно з здобутими знаннями й отриманим за царату практичним досвідом [485, с. 359].

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок О. Неліна про те, що з утворенням у грудні 1917 року у м. Харкові Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), що повністю йшла у фарватері Російської Федерації, сліпо переносячи її законодавство на український ґрунт, правове регулювання нотаріальної сфери різко змінилося [292, с. 108].

Постановою Народного секретаріату України (так називався перший Радянський уряд України) від 4 січня 1918 р. «Про введення народного суду» [388] вказувалося також про ліквідацію й інституту нотаріату.

В Українській державі джерелом права були звичаї, законодавчі акти Центральної Ради, гетьмана Павла Скоропадського, а також акти царської Росії, що не суперечили новому законодавству. У сфері нотаріату чинним було «Положення про нотаріальну частину» 1866 р., яке регулювало діяльність нотаріату до 1918 р. Тому інститут нотаріату в УНР, Українській державі гетьмана П. Скоропадського, як справедливо стверджує О. Нелін, нічим не відрізнявся від дореволюційного [292, с. 108].

14 лютого 1919 року Рада Народних Комісарів УСРР затвердила розроблений Нарком'юстом проект декрету «Про суд» [501, с. 19], який на думку П. Цупренка та Д. Постоного, юридично оформив і закріпив революційний процес зламу буржуазно-поміщицького суду [555, с. 9].

Слід зауважити, що декрет мав лише три статті. Перша з них містила припис: «Скасувати всі судові установи, які існували на території України до встановлення Радянської влади: Генеральний суд, судові палати, окружні суди, з'їзди мирових суддів, мирові суди, суди воєнні, морські, повітові, комерційні та інші, а також усі установи й організації, які перебували при колишніх судових місцях: прокурорський

нагляд, нотаріат, присяжна й приватна адвокатура, інститути судових слідчих, судових приставів та ін.» [501, с. 19]. На нашу думку, вказаний декрет також припинив діяльність дореволюційного нотаріату.

У межах цього дослідження слід окремо виділити декрет Ради Народних Комісарів України від 25 лютого 1919 року «Про заснування народних Нотаріальних Камер» [441], яким був заснований інститут народних нотаріусів. Відповідно до вказаного декрету було ліквідовано всі попередньо діючі, в межах території Української Соціалістичної Радянської Республіки, нотаріальні контори. Отже, вказаний декрет був першим нормативним актом, присвяченим діяльності нотаріату України та який проіснував до 16 квітня 1921 року.

Цікаво зазначити, що у пункті 2 вказаного Декрету зазначено, що в губернських та повітових містах створюються народні нотаріальні камери, якими керують Нотаріальні підвідділи при юридичних відділах відповідних виконкомів. Тобто, нотаріат був включений не до судової, а до адміністративної радянської структури [196, с. 60].

Очолювали нотаріальні камери народні нотаріуси, що обиралися терміном на рік виконкомами із кандидатів, запропонованих нотаріальним підвідділом. Кандидати повинні були відповідати вимогам пасивного виборчого права для виборів у Ради, в тому числі досягти 18 років, не займатися торгівлею, не бути священнослужителем, божевільним, засудженим, не працювати в колишніх органах поліції та жандармерії. Отже, теоретично народним нотаріусом у цей період могла стати особа, яка не має достатньої освіти та практики для виконання повноважень нотаріуса. Незважаючи на цей недолік, запровадження нотаріальних камер, що виконували хоч і не багато, проте чітко визначені нотаріальні дії, треба вважати позитивним моментом.

Слід наголосити, декретом істотно зменшилась компетенція щодо вчинення нотаріальних дій.

Згідно з пунктом 2 Декрету до компетенції народних нотаріусів належали:

- а) засвідчення вірності копій, підписів на актах, довіреностях, проханнях, заявах, зобов'язаннях, документах та інших, різних назв, часу пред'явлення документів та речей, знаходження осіб в живих; б) встановлення фактів, які мають юридичне

значення; в) поява («объявление») та передача заяв від однієї особи до іншої; г) складання та редагування всіх перелічених у пункті 2 літ а) документів [441].

Аналізуючи зазначений документ, доходимо висновку, що нотаріуси не мали права вчиняти нотаріальні дії щодо володіння нерухомістю. Цю думку підтверджено в пункті першому декрету РНК «Про заборону правочинів з нерухомістю» від 21.03.1919 р., яким було встановлено, що вчинення будь-яких угод з продажу, купівлі, застави тощо всієї нерухомості та земель в містах та уїздах призупиняється, а угоди вчинені з 1 січня цього року, не виключаючи випадків переходу нерухомості до іноземних підданих та іноземних установ, є недійсними.

Контроль за діяльністю нотаріусів здійснювали радянські робітничі та селянські депутати, їх виконавчі комітети, а також юридичні відділи.

Практично в нотаріальних камерах засвідчувались: вірність копій документів; справжність підписів на актах, довіреностях, заявах, зобов'язаннях, проханнях; встановлення фактів, які мали юридичне значення; передача заяв від однієї особи до іншої.

Також важливими на нашу думку є положення ст. 1 Декрету Ради Народних Комісарів УСРР від 11 березня 1919 р. «Про скасування спадкування» [439], яким проголошувалося, що право спадкування за законом і за заповітом на все майно, яке знаходиться на території республіки, скасовується. Водночас у примітці до ст. 1 зазначалося, що дія цієї статті не поширюється на ті випадки, коли все спадкове майно не перевищує 10 тис. крб.

У нормативному акті лише вказується про надання переважного права отримувати утримання з майна померлого не вище прожиткового рівня непрацездатним родичам спадкодавця за прямою низхідною і висхідною лініями, повнорідним і неповнорідним братам і сестрам, а також подружжю тільки за умови, що ці особи потребують допомоги. Таким чином, із аналізу ст. 2 Декрету випливає, що законодавцем не було передбачено видачу свідоцтв про право на спадщину.

Дійсно, нотаріат розпочав свою діяльність у відведених йому межах. Відтак 14 квітня 1919 року було повідомлено про те, що у Харкові функціонують чотири нотаріальні камери, причому таксу для сплати за їхні послуги розробляє юридичний

відділ губвиконкому [196, с. 61]. Очевидним є той факт, що війна привела до ліквідації нотаріату. Відсутність цивільного обороту зводилася в основному до укладення договорів купівлі-продажу, побутового підряду, стягнення аліментів.

Як зауважує Ю. Ільїна, в період переходу до нової економічної політики увага радянської влади до нотаріату поновлюється [188, с. 114].

Влітку 1919 р. у зв'язку з поразкою на фронтах, а також в результаті антибільшовицьких повстань в багатьох регіонах Рада Народних Комісарів вимушена була припинити свою діяльність на території України.

11 грудня 1919 р. в Україні створено Всеукраїнський революційний комітет, який зосередив всю повноту влади. Було поширено декрети РСФРР, які стосувались господарських, фінансових, військових справ, пошт та телеграфу, соціального забезпечення, шляхів сполучення тощо [64, с. 32].

В час непу, на думку сучасного російського дослідника І. Черемних, питання про законність цивільно-правових угод не виникало: єдиним і головним було всебічне забезпечення майнових інтересів держави [561, с. 30].

Однак, на нашу думку, у здійсненні цього завдання з іншими органами важлива роль була відведена і нотаріату. У 1920-х роках відбулося відродження виключно державного нотаріату.

Постановою Ради Народних Комісарів України від 16 квітня 1921 р. інститут народних нотарів у Радянській Україні було скасовано. Найпростіші нотаріальні дії – засвідчення автентичності підписів та вірності копій – поклали на народних суддів, органи міліції, так звані «будкомбіди» (будинкові комітети бідноти). Ріст цивільного обороту, пов'язаний із переходом до нової економічної політики, об'єктивно зумовив суттєвий розвиток нотаріальної діяльності.

Існування договірних відносин між державними господарськими організаціями та приватними особами потребувало встановлення контролю за законністю вчинюваних правочинів. З цією метою в 1921 р. були видані декрети, що вимагали обов'язкового нотаріального засвідчення договорів про державні підряди та поставки, а також угод про купівлю-продаж немуніципалізованих жилих

будівель. Таке посвідчення здійснювали нотаріальні столи при губернських відділах та бюро юстиції [345, с. 45].

Відтак 27 липня 1921 року за № 400 прийнято Постанову РНК УРСР «Про нотаріат» [434], якою скасовувалася постанова від 16 квітня 1921 року та знову відкривалися нотаріальні камери. Постанова складалася лише з восьми пунктів. Народні нотаріальні камери відкривалися в містах та населених пунктах з населенням не менше 40 000 чоловік. Однак народному комісаріату юстиції було надано право відкривати нотаріальні камери і в місцевостях з менш численним населенням. У місцях, де відсутні нотаріальні камери, їх функції покладаються на народних суддів, які функціонували одноособово.

Зауважимо, що призначення на посаду нотаріуса відбувалося з осіб, які могли бути обраними на посаду постійного судді згідно зі статтею 14 «Положення про Народний суд» губернськими виконавчими комітетами за поданням губернських відділів юстиції. Народні нотаріуси в межах своєї компетенції, а також за службовим станом та оплатою праці, прирівнювалися до прав, наданих постійним народним суддям.

До повноважень народних нотаріусів відносилося вчинення шести видів нотаріальних дій.

Серед них перше місце законодавець надав засвідченню справжності підписів. До цього виду дій відносилося засвідчення підписів на різних актах, договорах, зобов'язаннях, довіреностях, проханнях, заявах, розписках та інших документах, які не суперечили законам, декретам і постановам Радянської влади. Тобто не посвідчувалися договори, зобов'язання, довіреності, а тільки засвідчувалися підписи на них.

Також до компетенції народних нотаріусів відносилося встановлення фактів про знаходження осіб в живих, а також засвідчення часу пред'явлення документів; засвідчення вірності копій, передачі заяв від однієї особи до іншої.

Постановою передбачалося також прийняття на постійне зберігання нотаріусами оригіналу акта з видачею особі, яка пред'явила його, засвідчуваної копії або зберігання засвідчуваної копії з поверненням оригіналу з метою охорони прав

сторін від наслідків втрати письмового акта. На нашу думку, нотаріуси приймали на зберігання письмові акти (документи), які підтверджували перехід власності на майно (договори, зобов'язання, можливо заповіти).

Варто зауважити, що загальний нагляд за правильним виконанням народними нотаріусами та народними судьями нотаріальних функцій та інструктажем вказаних органів покладено на Народні Комісаріати Юстиції. Скарги на неправомірні дії народних нотаріусів і народних суддів, а також на відмову від виконання покладених на них нотаріальних обов'язків подавалися зацікавленими особами в 7-денний термін з дня події, яка дала привід до скарги, у відповідну Раду Народних Суддів через службову особу, дії якої становили предмет оскарження.

У період економічного піднесення назріла необхідність створення державного нотаріату як гаранта посвідчення угод матеріального характеру й інших дій. Тож 27 вересня 1921 року Раднарком України з метою вдосконалення апарату органів юстиції, охорони та регулювання взаємних прав та обов'язків громадян ухвалив рішення за № 554 «Про нотаріальні функції» [432].

Згідно з постановою вчинення нотаріальних дій покладалося на створені при всіх губернських та повітових комітетах відділах юстиції нотаріальні столи та народних суддів.

До функцій нотаріальних столів належали: засвідчення різних договорів та угод та нагляд за виконанням нотаріальних функцій народними судьями вказаної губернії чи повіту за приналежністю. На нашу думку, остання функція виглядає досить недоречною.

Варто вказати на те, що нотаріальними повноваженнями наділялися тільки ті народні судді, які діяли одноособово. До їх компетенції належало: засвідчення справжності підписів; вірності копій, встановлення особи, сімейного стану, довіреності на вчинення нотаріальних дій майнового характеру, здійснення передачі заяв однієї сторони іншій, а також зберігання різних письмових актів.

Ми поділяємо думку Л. Ясінської, що вказана постанова «Про нотаріальні функції» не була вдалим вирішенням цієї проблеми, оскільки, незважаючи на свою назву, навіть не дала чіткого визначення функцій нотаріальних столів, що

створювались (замість попередніх нотаріальних камер) при губернських відділах і повітових бюро юстиції [622, с. 146].

Варто зауважити, що вперше юридично було визнано право власності громадян у постанові Раднаркому УСРР від 18 листопада 1921 р. «Про дозвіл угод з нерухомістю» [409], в якій власникам дозволялося відчужувати належні їм не націоналізовані будівлі за умови, що в одній сім'ї «набувача» власності не зосереджувалося більше одного землеволодіння.

Слід підкреслити, що із створенням державної прокуратури були ліквідовані губернські відділи і повітові бюро юстиції, при яких згідно із Постановою РНК УССР від 27 вересня 1921 року були нотаріальні столи, які продовжували діяти як самостійні органи під загальним керівництвом і наглядом президій народних судів [622, с. 146].

Як свідчать сучасники, у цей період нотаріат «був полишений на самого себе і перебував спершу при юрвідділах та бюро юстиції, а згодом при нарсудах і особливих сесіях нарсуду, причому в деяких губерніях існували – періодично й з перервами – і народний нотаріус, і нотаріальні підвідділи, а в інших – лише народні нотаріуси» [326, с. 355].

Крім того, як доречно вказує Л. Ясінська, нотаріальні функції здійснювались не лише народними суддями, але й волосними виконкомами, сільськими радами, міліцією, причому всі вони, майже винятково засвідчували підписи навіть на тих актах, які згідно з законом могли складатись і посвідчуватись лише у нотаріуса [622, с. 147].

З плином часу відбувалося розширення товарообігу, ріст цивільно-правових відносин, що привело до потреби розширення повноважень нотаріусів і необхідності збільшення їх кількості.

Після остаточного встановлення більшовицької влади в Україні, на думку О. Неліна, саме інститут нотаріату мав надати майновим відносинам стабілізуючого та безконфліктного характеру, дозволив би державі контролювати виконання громадянами обов'язків щодо сплати податків, а також в особі нотаріуса постійне та гарантоване джерело поповнення скарбниці [292, с. 100].

Після закінчення Громадянської війни було прийнято чимало нормативно-правових актів, спрямованих на зміцнення та розвиток суспільних відносин мирного періоду. Значне і швидке зростання економіки, пов'язане з переходом до нової економічної політики, об'єктивно зумовило істотний розвиток нотаріальної діяльності.

Як свідчить практика, нотаріальні столи за часів непу не в змозі були належним чином виконати покладені на них обов'язки, зокрема, в зв'язку з недостатнім рівнем освіти та відсутністю нотаріальної практики.

Питання діяльності органів нотаріату турбувало не тільки діячів України, але й Росії. Як стверджує А. Олейнова, діяльність радянського нотаріату стала регламентуватися настільки величезною кількістю актів органів виконавчої влади та підзаконних актів, що повсюди стали виникати проблеми, пов'язані з відсутністю єдиної практики застосування цих актів, проблеми їх тлумачення і наявності прогалин у регулюванні. Стала відчуватися необхідність уніфікації правових норм, ухвалення замість численних декретів, циркулярів і постанов єдиного закону, що регламентує організаційну структуру діяльності нотаріату, його компетенцію [336, с. 100–101].

Прагнення підпорядкувати нотаріат державі було не нове для нашої держави, але в той час, безумовно, пояснювалося ще й загальною тенденцією одержавлення всіх сфер суспільного життя. Усвідомивши на практичному досвіді неможливість врегулювання цивільного обороту і дотримання законності без нотаріальних органів, перед державою виникла проблема підпорядкування їх своєму контролю та законодавчого закріплення своїх керівних начал радянським нотаріатом. Почалася теоретична розробка образу (взірця) радянського нотаріуса. На IV Всеросійському з'їзді діячів радянської юстиції, що відкрився 26 січня 1922 року, було наголошено, що нотаріат повинен бути введений в систему органів юстиції та забезпечуватися державою.

Після чого були опубліковані попередні «Тези про нотаріат», в яких, як і на самому з'їзді, підкреслювалася важливість існування та діяльності нотаріату як наслідку необхідності наявності державного контролю над громадянським оборотом

в частині, що стосується угод державних органів з приватнокапіталістичними елементами [180, с. 63].

Вказувалося також на необхідність організації нотаріату як складової органів юстиції. Ми погоджуємося з О. Неліним, що саме з урахуванням цього нотаріальна контора повинна була стати державною установою, а нотаріус – відповідною службовою особою, яка перебувала на державному утриманні, а не особами, які потребували нотаріальної та правової допомоги [292, с. 109].

Варто зауважити, що перше Положення про державний нотаріат, тобто такий, що здійснювався у формі державної служби і від імені держави, яке було прийнято 4 жовтня 1922 р. Раднаркомом Російської Федерації, і стало основою нотаріату радянського періоду, згодом аналогічні положення почали прийматися у всіх союзних республіках [324, с. 16].

Цей документ передбачав відкриття державних нотаріальних контор на чолі з нотаріусами, що призначалися президіями губернських рад народних суддів у містах та інших великих населених пунктах Російської Федерації. У тих населених пунктах, де нотаріальні контори не відкривалися, обов'язок зі здійснення нотаріальних дій, за деякими винятками, покладався на народних суддів, а нагляд за діяльністю нотаріусів – на президії губернських рад народних суддів. Положення набагато розширило і коло нотаріальних дій порівняно з тим, що існувало раніше [188, с. 114].

30 грудня 1922 р. у Москві було схвалено Декларацію про утворення СРСР і Союзний договір, до якого увійшли чотири радянські республіки – Росія, Україна, Закавказька Федерація, Білорусія та утворили одну союзну державу. До компетенції СРСР як єдиної союзної держави увійшов і розвиток радянського законодавства, а також організаційне формування нового всесоюзного нотаріату. Кодифікація розглядалась як черговий етап у розвитку революційної правосвідомості. У 1922–1927 рр. у Радянській Росії, а згодом і в Україні, було проведено нову кодифікацію всіх галузей права.

Наприклад, в 1922 р. в УСРР були прийняті Цивільний кодекс, Земельний кодекс, Кримінальний кодекс, Положення про судоустрій УСРР, затверджене

ВУЦВК 16 грудня 1922 р. З прийняттям нових законодавчих актів і затвердженням Союзного Договору виникла необхідність зміни Положення про державний нотаріат, оскільки низка його положень не відповідала новому законодавству Радянської держави. А розвиток законодавства, зокрема створення нового загальносоюзного нотаріату тепер належало до компетенції СРСР як єдиної союзної держави.

У контексті цього дослідження варто наголосити на тому, що в Україні перший Цивільний кодекс був прийнятий постановою ВУЦВК УСРР від 16 грудня 1922 р. [554], набув чинності 1 лютого 1923 р. і діяв понад 40 років. Цивільний кодекс УСРР 1922 р. – перший систематизований єдиний законодавчий акт, який виконував правове регулювання всіх майнових відносин між громадянами, між ними і державними організаціями та між цими організаціями в умовах нової економічної політики. Він складався із загальної частини, трьох розділів і 435 статей.

Подальше розширення сфери цивільного і насамперед зобов'язального права, прийняття першого Цивільного кодексу УСРР [554], що поклали на нотаріат низку контрольних функцій, вимагали нагальної реорганізації нотаріату, чіткого визначення його структури, обсягу повноважень, процесуального порядку діяльності. Стало очевидним, що в зв'язку з відсутністю спеціального законодавчого акта, яким би регулювалася нотаріальна діяльність, підготовлених кадрів, недосконалою структурою, нотаріальні столи не могли належно виконувати своїх завдань.

Ми погоджуємося з Л.Єфіменком, що серед норм ЦК 1922 р. слід згадати ст. 27, згідно з якою письмові правочини поділяються на: звичайні, засвідчені, нотаріальні, тобто вчинені у нотаріальному органі та внесені до нотаріальної актової книги. Кодексом закріплювалася загальна вимога щодо укладення договорів, зокрема у ст. 130 зазначалося, що коли законом встановлено обов'язкове вчинення або засвідчення договору у нотаріальному порядку, договір, оскільки інше не встановлено законом, вважається укладеним від моменту його вчинення або засвідчення в нотаріальному порядку. Цією статтею також передбачалося, що коли за

попередньою згодою сторін договір повинен мати певну форму, хоч закон її не вимагає, то він вважається укладеним тільки під час надання йому такої форми [165, с. 31–32].

Також Цивільним кодексом встановлювалася обов'язкова нотаріальна форма для посвідчення договорів: купівлі-продажу, міни, застави будинків, договорів про право забудови, а також заповітів.

На думку О. Скрипника, спадкування за заповітом було перетворене у різновид спадкування за законом. ЦК УСРР було встановлено, що заповітом визнається лише таке розпорядження на випадок смерті, яке зроблене на користь однієї чи кількох осіб із спадкоємців за законом [465, с. 199].

14 березня 1923 року Всеукраїнським Центральним Виконавчим комітетом прийнято постанову «Про спадщинний податок» [440], яким з 1 лютого 1923 року встановлено розмір податку зі спадщини за законом і за заповітом залежно від вартості успадкованого майна. Зокрема розмір податку в основному коливався від одного відсотка до чотирьох. У разі, коли вартість частки спадкоємця перевищувала 10000 крб золотом, то з кожних наступних 10000 золотих крб податок підвищувався на чотири відсотки, але загальна сума «спадщинного» податку не могла перевищувати 50% вартості спадщини.

Також передбачено випадок звільнення спадкоємців від сплати податку лише тоді, коли вартість спадкової частки, поодиноким спадкоємцем, нижче від однієї тисячі карбованців золотом.

На думку знаного українського нотаріуса Ю. Козьякова, хронологія розвитку українського нотаріату радянського періоду починається з 20 квітня 1923 року [221, с. 14]. О. Нелін зауважує, що вказане «Положення про нотаріат» започаткувало історію нотаріату в Радянській Україні [303, с. 14].

Отже, український нотаріат радянського періоду починає активно розвиватися з 20 квітня 1923 року, коли після прийняття першого Цивільного кодексу УСРР 16 грудня 1922 року, що передбачав для низки цивільно-правових угод обов'язкове нотаріальне посвідчення під страхом недійсності, а стосовно інших угод надавав право розсуду сторонам – чи посвідчувати угоду в нотаріальній конторі, чи

обмежитися простою письмовою формою без нотаріального посвідчення, було затверджено «Положення про державний нотаріят» [361], (далі – нотаріальне положення). Це положення складалося із 38 артикулів (пунктів) та вперше надало нотаріальним органам України найменування «державних» і заклало принципове підґрунтя українського радянського нотаріату.

Згідно з Нотаріальним положенням державні нотаріальні контори створювались у всіх містах УСРР, причому губвиконкомам надавалось право, за погодженням із Нарком'юстом, створювати контори також і в більш значних сільських місцевостях, на вузлових станціях, пристанях, тимчасово на ярмарках та ін. У місцевостях, де не було нотаріальних контор, здійснення окремих, нескладних нотаріальних дій покладалось на райвиконкоми та народних суддів, а якщо їх не було – на сільські ради.

Вказані органи, зокрема, здійснювали такі повноваження нотаріальних контор: засвідчення довіреностей і копій всіляких документів та виписок з них (з торговельних книг), а також власноручності підписів; посвідчення за вимогами службових осіб і установ, приватних осіб безсумнівних обставин, а саме: часу подання документів, перебування особи в певному місці, подання пояснення або вимоги однієї особи до іншої.

Очолювали нотаріальні контори нотарі (нотаріуси), які призначалися президією губернських рад народних суддів за поданням завідувача цивільним відділом з осіб, які мали виборчі права та витримали встановлене випробування в комісії, що призначалася президією Раднарсуду за програмою, яка була затверджена Нарком'юстом [226, с. 24].

Наголошуємо, що претендент на посаду нотаріуса складав відповідний іспит у комісії, до складу якої входили: голова губернського суду чи його заступник та троє членів – помічник губернського прокурора, один із місцевих народних суддів та один - із місцевих нотарів.

Однак нотаріуси не мали права працювати за сумісництвом не лише в приватних, громадських організаціях, державних установах, але й брати участь в торговельно-промислових підприємствах. Вони були державними службовцями та

отримували винагороду лише від держави за встановленими окладами, як і всі службовці.

Загальне керівництво і контроль за діяльністю нотаріальних контор в Україні здійснювались Нарком'юстом через губернські суди, при яких створювались нотаріальні відділи та нотаріальні архіви.

Цікавими, з точки зору теми дослідження є питання оскарження нотаріальних дій. Так, скарги на нотаріальні дії або на відмову в їхньому вчиненні зацікавлені особи подавали до народного суду, постанови якого могли бути оскаржені в цивільному відділі губернського суду, а рішення останнього були остаточними. Водночас відмову від учинення тої чи іншої дії, нотаріальна контора чи нотаріальний відділ повинні, за вимогою однієї із сторін, викласти в письмовій формі з поясненням причин цієї відмови та посиланням на відповідний нормативний акт. Укладання або засвідчення договору чи відмови від їх вчинення повинні бути здійснені упродовж трьох днів після подання необхідних документів і внесення зборів.

Важливим, на нашу думку, є артикул 9 Нотаріального положення, в якому встановлено, що завідувач нотаріальної контори, не вправі вчиняти нотаріальні дії не лише від свого імені і на своє ім'я, своєї дружини, чи своїх родичів по прямій лінії та братів і сестер, а також і від співробітників нотаріальної контори та нотаріального відділу відповідного Губсуду. Таким чином, приходимо до висновку, що для укладення правочину зазначені особи повинні були звернутися за відповідним дозволом до керівництва Губсуду, в якому зазначалося вид правочину та місце його вчинення [118, с. 155].

На нотаріусів було покладено вчинення восьми видів нотаріальних дій, в тому числі :

- а) вчинення різних актів відповідно до чинного законодавства;
- б) засвідчення різних договорів, які підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню;
- в) вчинення та засвідчення за бажанням сторін договорів, які не підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню;

г) вчинення протестів векселів;

г) засвідчення довіреностей і копій з різних документів та виписок з торгівельних книг, а також власноручності підписів;

д) посвідчення фактів, а саме: часу подання документів, перебування особи в певному місці, клопотання, пояснення або передача заяви (вимоги) від однієї особи до іншої тощо;

е) видача виписок і копій з нотаріальних книг та реєстрів;

є) прийняття на зберігання документів.

На нашу думку, найбільш вагому групу вчинюваних нотаріальних дій складали договори, які підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню, договори, для яких не встановлено обов'язкову форму, але які можуть бути посвідчені нотаріусом за бажанням сторін.

Хоча в Положенні нічого не сказано про посвідчення заповітів, на нашу думку, їх посвідчення здійснювалося як «різні акти згідно з встановленим нотаріальним порядком переведення».

Також важливим є артикул 19 Нотаріального положення, відповідно до якого нотар повинен дотримувати таємність (таємницю) щодо актів і документів, що має у себе на збереженні, а також всіх доручених йому справ, за винятками, зазначеними законом. Також робимо акцент на тому, що у разі недотримання нотаріальної таємниці, нотаріус карається згідно зі статтею 117 Кримінального кодексу УРСР, якщо з обставин справи не випливає, що він підлягає карі за іншими статтями Кримінального кодексу.

Слід наголосити на тому, що у «Положенні про державний нотаріат» детально описувався процесуальний порядок вчинення нотаріальних дій (з інструктивними подробицями), і враховуючи низьку кваліфікацію нотаріальних працівників, воно цілком відповідало вимогам часу. Наприклад, це стосувалося порядку встановлення особи, що звернулася за вчиненням нотаріальних дій.

Варто зауважити, що відповідно до артикулу 14 Нотаріального Положення нотаріуси були зобов'язані володіти українською та російською мовами.

Діловодству нотаріальної контори присвячені статті 20–21 Нотаріального положення. Зокрема наголошено, що нотаріальні книги і реєстри закінчуються в кінці кожного року та зі всіма додатками повинні бути передані на зберігання до нотаріального архіву.

Варто зазначити, що у кожній нотаріальній конторі відповідно до встановленої Народним Комісаріатом Юстиції формою велися такі книги: актова книга для внесення актів, складених у нотаріальному порядку; реєстр для реєстрації всіх (за винятком протестів векселів) вчинених нотаріальних дій: актів засвідчень, протестів, посвідчення обставин, видачі копій та виписок, а також книги для стягнення зборів і мита; особливий реєстр актів протесту векселів; алфавітні книги (абеткові покажчики) до реєстрів; грошова книга для запису усіх грошових сум і документів, що отримує контора.

Слід зауважити, що нотаріальні книги та реєстри повинні бути пронумеровані, прошнуровані і закріплені поаркушно секретарем Губсуду цивільного відділу і підписані членом Губсуду з додатком сургучної печатки Губсуду. Таким чином, можна стверджувати, що в радянській Україні було встановлено порядок засвідчення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій, який діє по теперішній час.

Звернемо увагу на те, що постановою ВУЦВК і Раднаркому України від 13 березня 1925 року «Про зміну й доповнення «Положення про державний нотаріят» [425] повноваження щодо вчинення певних видів нотаріальних дій делеговано сільрадам та райвиконкомам.

Також робимо акцент на тому, що відповідно до Положення, що у місцевостях, де немає нотаріусів та народних суддів, на районні виконавчі комітети покладено вчинення таких нотаріальних дій: засвідчення довіреностей, копії документів та витягів (з торгівельних книг), засвідчення підписів; посвідчення безспірних прав: часу пред'явлення документів, перебування особи в певному місці, передання заяви (пояснення чи вимоги) від однієї особи до іншої та не передбачено посвідчення договорів та заповітів.

Аналіз вищевказаних норм дає можливість зробити висновок, що Положенням покладено повноваження щодо вчинення лише певних нотаріальних дій на

райвиконками лише у разі, коли в сільській місцевості немає ні нотаріусів, ні народних суддів, ні районних виконавчих комітетів.

Так, до компетенції сільрад належало вчинення п'яти видів нотаріальних дій:

а) засвідчення довіреностей на одержання грошей і майна на суму не більше 100 карбованців, на провадження судових справ у судових установах на таку ж суму, а також засвідчення довіреностей без обмеження суми заробітної плати, а також допомог від органів соціального забезпечення та соціального страхування і на одержання різної поштової кореспонденції;

б) засвідчення підписів на договорах про найм, продаж та передачу сільськогосподарського майна на суму не більше 500 карбованців, на договорах про купівлю-продаж із розстроченням виплати сільськогосподарських машин і знаряддя без обмежень суми й на поштових оповістках також без обмеження суми;

в) засвідчення копій документів майнового характеру на суму не більше 100 карбованців, копій зазначених договорів, а також копій документів немайнового характеру;

г) засвідчення підписів фундаторів кооперативних організацій, товариств і спілок, що не мають на меті визискування, на поданих ними проханнях про реєстрацію вказаних організацій і на проектах статутів;

г) посвідчення безспірних прав: часу пред'явлення документів про особу, перебування особи в певному місці, передання заяви (пояснення чи вимоги) від однієї особи до іншої [425].

Аналізуючи компетенцію сільрад щодо вчинення нотаріальних дій, приходимо до висновку, що вчинення певних нотаріальних дій, наприклад, засвідчення підписів на договорах про найм, продаж та передачу сільськогосподарського майна обмежується певною сумою (500 крб.).

Наведена компетенція різних нотаріальних органів дає підстави для висновку, що найбільш широкими повноваженнями були наділені нотаріуси.

Обов'язковому нотаріальному посвідченню, відповідно до статті 265 Цивільного кодексу УСРР підлягали договори: про створення (заснування) торгових

і торгово-промислових підприємств; про складання третейських записів; довіреності на управління майном (торговельні) і на провадження справ.

Варто зауважити, що двічі змінювався артикул 23 зазначеного Положення про державний нотаріат: Постановами ВУЦВК і РНК УСРР від 30 липня 1924 року та від 23 травня 1925 року щодо переліку договорів відчуження, які підлягають обов'язковому нотаріальному засвідченню. Так обов'язковому нотаріальному посвідченню підлягали: акти продажу будівель, що підлягають денационалізації, але залишені за відділами комунального господарства (відділами місцевого господарства), договори про відчуження або заставу денационалізованих будівель, про встановлення, відчуження або заставу права забудови, договори про оренду різних державних підприємств і договори про перехід торговельно-промислових підприємств від однієї особи до другої.

Констатуємо той факт, що хоча нотаріат був включений до складу органів юстиції, однак загальне керівництвом здійснювали судові органи.

Отже, прийняття Положення було першим внеском у створення правового регулювання нотаріальної діяльності українського радянського нотаріату.

Поряд із республіканським законодавством про нотаріат виникає і законодавство Союзу РСР, яке регулює питання організації нотаріату та основні принципи діяльності нотаріальних органів. Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік від 29 жовтня 1924 р. [341] встановили одноманітну структуру нотаріальних органів для всіх союзних республік, призначення нотаріусів та їх зміщення губернськими і повітовими виконавчими комітетами Рад, вимоги до кандидатів на посаду нотаріуса, можливість виконання окремих нотаріальних дій народними судами, а також волосними і районними виконавчими комітетами Рад і, нарешті, необхідність видання загальносоюзного закону про основні принципи нотаріату, з яким повинні бути погоджені республіканські положення про державний нотаріат [226, с. 25].

Зміни в адміністративно-територіальному поділі (перехід на триступеневу систему управління), а також прийняття 29 жовтня 1924 р. «Основ судоустрою Союзу РСР і союзних республік» зумовили необхідність прийняття нового

Положення про судоустрій Української СРР від 23 жовтня 1925 р. [359]. Воно складалося з 12 розділів (основні положення; народний суд; окружні суди; Верховний суд; державна прокуратура; слідчі; колегії захисників; державний нотаріат; судові виконавці; судові перекладачі; інститути науково-судової експертизи; порядок дисциплінарної відповідальності працівників юстиції), які включали 20 глав і 188 статей.

Ми погоджуємося з Л. Ясінською, що особливістю Положення було те, що воно регламентувало не лише організацію і діяльність судових органів, але й державної прокуратури УРСР, слідчих, колегій захисників, державного нотаріату і установ науково-судової експертизи. Цим Положенням були внесені деякі зміни в організаційну структуру нотаріальних органів. Зокрема у відділі судоустрою Нарком'юсту по нотаріальних органах був організований підвідділ; нотаріальні підвідділи окружних судів (як це було в складі губернських судів) організовані не були, управління нотаріальними органами в межах округу (було створено 41 округ, замість попередніх губерній) покладалося безпосередньо на голову окружного суду, а розгляд скарг на дії нотаріусів покладався на цивільно-касаційні колегії окружних судів [622, с. 148–149].

До особи, яка мала намір працювати нотаріусом, законодавцем ставилися такі ж вимоги, як і до особи, яка бажала зайняти посаду народного судді. Тому очевидним є проходження випробування в іспитовій комісії при окружному суді. Лише на підставі результату іспиту та за поданням голови окружного суду виконкоми окружних Рад призначали особу нотаріусом.

21 вересня 1925 року РНК України прийняло постанову «Такса оплати нотаріальних чинностей і правила справляння нотаріальних зборів» [479], яка була обов'язковою для виконання всіма нотаріусам держави.

Згодом відбувся ще один перегляд законоположень щодо нотаріату. В Положенні про судоустрій УСРР від 23 жовтня 1925 року передбачено окремий розділ VIII «Про державний нотаріат» [359], в який увійшли організаційні питання діяльності нотаріату.

Зокрема встановлено, що у містах УСРР та в інших залюднених пунктах, за потребою, засновуються державні нотаріальні контори, а їх кількість визначається за поданням окрсуду, окружного виконавчого комітету та затверджувалося Народним Комісаріатом Юстиції.

Також було встановлено, що у місцевостях, де не було створено нотаріальних контор, на народних суддів, а в районах, де відсутній нарсуд на райвиконкоми покладалося: засвідчення довіреностей та копій усяких документів і витягів (із торговельних книг), а також засвідчення підписів, посвідчення заяв, засвідчення часу пред'явлення документів, перебування особи в певному місці, подання пояснень або вимог однієї особи від іншої тощо, а також засвідчення підписів і документів.

Відповідно до п. 2 арт. 142 Положення про судоустрій УСРР встановлено, перелік нотаріальних дій, що нараховував п'ять позицій, які мали вчиняти сільради у сільських місцевостях, де немає ні нотарів, ні народних суддів, ані райвиконкомів. Усі окреслені нотаріальні дії оплачувалися за таксою оплати нотаріальних дій.

Важливими, на нашу думку, є положення артикулу 143 щодо призначення, переміщення та звільнення нотаріусів з посади. Очолювали нотаріальні контори нотаріуси (нотарі), яких призначав, переміщував і звільняв із посади окружний виконком, на подання голови окружного суду, з осіб, що мали право бути обраними на народних суддів, та склали відповідний іспит за програмою, яку встановив Народний Комісаріат Юстиції. Іспити проводила чинна при окружному суді іспитова комісія, склад та порядок утворення якої визначалися інструкцією Народного Комісаріату Юстиції.

Штати нотаріальних контор встановлював окружний суд і затверджував Народний комісаріат юстиції за згодою з Народним комісаріатом фінансів. Слід наголосити на тому, що нотаріуси не мали права працювати в інших установах та організаціях, а також брати участь у торговельно-промислових підприємствах.

Загальне керівництво, нагляд і інструктування всіх нотаріальних органів УСРР здійснював Народний комісаріат юстиції. На місцях безпосереднє керівництво та нагляд за нотаріальними органами здійснювали окружні суди в межах і у порядку, що їх установлено інструкціями, видаваними НКЮ.

Окремої уваги заслуговує, на нашу думку, питання діяльності нотаріальних архівів. Відповідно до артикулу 151 Положення, нотаріальні архіви утворювалися при окружних судах. Всі закінчені нотаріальні книги повинні були зберігатися в нотаріальних архівах, звідки можна було отримувати довідки й витяги з цих книг. Порядок організації нотаріальних архівів і наповнювання визначалися інструкціями НКЮ. Водночас зауважувалося, що нотаріальні архіви, як правило, обслуговувалися апаратом окружного суду, де вони перебували. Лише у разі потреби, для обслуговування нотаріальних архівів можна було утворити спеціальні штати, які утримувалися за рахунок нотаріальних коштів.

16 грудня 1925 р. в Україні Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР за № 557 «Про надання чинності Нотаріальному Положенню» було прийняте нове Нотаріальне положення [430]. Зауважуємо, що це відбулося після прийняття Цивільного кодексу України, який передбачав для низки цивільно-правових угод обов'язкове нотаріальне посвідчення під страхом недійсності, а щодо інших угод надавав право на розгляд сторін посвідчувати угоду в нотаріальному порядку чи обмежитися простою письмовою формою без нотаріального посвідчення .

Нотаріальне положення складалося всього з 37 артикулів (пунктів). Особливістю Нотаріального положення було те, що воно регулювало лише порядок вчинення нотаріальних дій, а загальні положення щодо діяльності органів нотаріату регулювало Положення про судоустрій УСРР.

На нотаріальні контори покладали вчинення восьми видів нотаріальних дій. А саме:

а) складання різних актів, щодо яких Цивільним кодексом УСРР та іншими нотаріальними актами встановлений нотаріальний порядок посвідчення;

б) засвідчення різних договорів, довіреностей та інших документів, щодо яких Цивільним кодексом УСРР та іншими нотаріальними актами встановлений нотаріальний порядок посвідчення;

в) укладання та засвідчення на бажання сторін угоди, щодо яких не встановлено обов'язкового нотаріального укладання чи засвідчення;

г) вчинення протестів векселів;

г) засвідчення вірності копій різних документів та витягів з торгівельних та інших книг і документів, а також власноручність підписів;

д) посвідчення безспірних обставин: часу пред'явлення документів, перебування особи в певному місці, передачу заяв чи пояснень від однієї особи до іншої тощо;

е) видання виписки й копії з нотаріальних книг, реєстрів тощо;

є) отримання від осіб документів на зберігання, передання заяв від однієї особи до іншої, взяття для передання за належністю грошей, що надходять на оплату явлених до протесту векселів чи з розрахунку укладених у конторі угод, пересилання та передавання за належністю актів й документів, складених чи засвідчених в конторі та виконання інших доручень, які безпосередньо пов'язані з діяльністю нотаріальних контор і не суперечать законодавству [430].

При цьому зауважуємо, що повний перелік функцій нотаріальних контор визначався Народним комісаріатом юстиції [139, с. 31–32].

Не можна оминати питання обмеження у праві вчинення нотаріальних дій, яке регулювалося артикулом 5 Нотаріального положення. Так, нотаріус нотаріальної контори не мав права вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я або від свого імені, своєї дружини, своїх родичів прямої лінії, братів і сестер, а також співробітників даної нотаріальної контори. Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що нотаріус самостійно вирішував питання, в яку нотаріальну контору звернутися за вчиненням нотаріальної дії.

У цей час відбувалася зміна адміністративно-територіального поділу (з губерній – на округи). Тож нотаріальні відділення губсудів було ліквідовано. Натомість було посилено інструкторську та наглядову роль Нарком'юсту, котрий 27 січня 1926 року видав спеціальну інструкцію щодо нотаріальної діяльності [196, с. 63].

Керівництво нотаріальними конторами здійснювали нотарі, які мали право самостійно приймати та звільняти працівників. До штату нотаріальної контори

входив нотаріус як завідуючий, помічники, як його заступники, а також технічний персонал.

Варто зауважити, що законодавцем був встановлений перелік книг, які мали вести нотаріальні контори. Зокрема було встановлено сім видів книг: актова книга на акти, складені нотаріальним порядком; загальний реєстр нотаріальних дій і оплат; особливий реєстр для запису опротестованих векселів; алфавітний покажчик до реєстрів; грошова книга та книга розрахунків на подані до протесту векселі.

Наголошуємо, що збереження таємниці вчинення нотаріальних дій покладалося не лише на нотаріусів, але й на співробітників нотаріальної контори.

Як справедливо зауважує М. Кальницький, поняття про категорії письмових угод у цей період наблизилося до того, що існувало у дореволюційні часи. Розрізнялися угоди прості (тобто домашні, вчинені без участі нотарів чи інших посадовців, що їх замінюють), засвідчені (щодо яких нотаріус перевіряє дійсність і законність та посвідчує їх спеціальним написом, печаткою та підписом) і нотаріальні (вони здійснюються за безпосередньої участі нотаря, а оригіналом угоди стає її запис у актовій книзі, скріплений підписами сторін, підписом та печаткою нотаря). Тільки нотаріальний акт вважався безспірним [196, с. 63–64].

Ми схилиємося до думки Л. Ясінської, що прийняте після вказаних змін нове Нотаріальне положення 16 грудня 1925 р. було невдалим актом кодифікації нотаріального законодавства. Воно часто з інструктивною деталізацією викладало порядок виконання нотаріальних дій і водночас не містило положень, що визначали б порядок призначення і звільнення нотаріусів, а також вимог, що ставились до кандидатів на посаду нотаріуса. Жодного слова не було сказано про визначення структури, мережі нотаріальних органів, про їхній організаційний устрій, підпорядкованість, обійдено питання про компетенцію місцевих Рад щодо вивчення нотаріальних дій. У прийнятті такого недосконалого акта не було потреби. А надто, що вже з кінця 1925 року активно обговорювалось питання про необхідність видання загальносоюзного закону про нотаріат [622, с. 149].

Дійсно, з цього Нотаріального положення було вилучено суто організаційні питання, які увійшли до «Положення про судоустрій» (розділ VIII «Про державний нотаріат»).

Професор О. Нелін схиляється до думки, що воно детально визначало порядок вчинення нотаріальних дій, тобто було Інструкцією щодо вчинення нотаріальних дій [292, с. 111]. На наше переконання вказане Положення, крім того, що мало вищу юридичну силу ніж інструкція, воно також регулювало питання ведення нотаріального діловодства.

Надалі із республіканським законодавством про нотаріат виникає і законодавство Союзу РСР, що регулювало питання організації нотаріату та основні принципи діяльності нотаріальних органів. У цей період продовжувалася формуватися законодавча база Союзу РСР, до складу якого з грудня 1922 року входила й Україна.

Заслуговує на увагу думка російської дослідниці історії нотаріату Ю. Андрєєвої, що існуюча розрізненість в тлумаченні союзного законодавства і доволі широка компетенція союзних республік у галузі нотаріального законодавства викликали необхідність прийняття єдиного загальносоюзного акта, що більш детально регламентує основні засади організації нотаріальної діяльності для всіх союзних республік [2].

Окремої уваги заслуговує спільна постанова ЦВК та Раднаркому СРСР від 14 травня 1926 року «Про основні принципи організації державного нотаріату» [332]. У ній були сформовані основні принципи організації та діяльності нотаріальних органів, а також завдання державних нотаріусів, до яких насамперед належала перевірка відповідності вчинених ними дій та складених документів чинному законодавству. Цим документом було встановлено, що посвідчення угод та інші дії здійснюються державними нотаріальними конторами, які функціонують у порядку, визначеному законодавством союзних республік відповідно до загальносоюзного закону. Окремі функції державних нотаріальних контор можуть законодавством союзних республік покладатися на народні суди та виконкоми місцевих Рад. Нотаріальні дії за кордоном в інтересах радянських громадян і організацій

виконуються консульськими установами Союзу РСР. Ми погоджуємося з думкою російської дослідниці нотаріату А. Олейнової, що відтак держава на загальносоюзному рівні закріпила свої взаємини з нотаріусами, встановивши свій контроль за їхньою діяльністю та заробітком [336, с. 106].

Ми підтримуємо думку більшості дослідників нотаріату, зокрема В. Комарова та В. Баранкової [226, с. 26], що особливе значення в нотаріальній практиці мають норми ст. 8 цієї постанови, якою скасовано відмінність між складанням актів та засвідченням договорів та встановлено єдине нотаріальне посвідчення угод. Зокрема, встановлено, що нотаріальне посвідчення угод передбачає складання посвідчувального напису на тексті акту, який скріплюється підписом нотаріуса та печаткою нотаріальної контори. Варто зауважити, що вказані норми притримуються нотаріуси незалежної України.

Згідно із постановою до компетенції нотаріальних контор належать такі дії:

- а) нотаріальне посвідчення угод;
- б) вчинення передбачених законом протестів;
- в) засвідчення вірності копій документів і виписок з книг та документів;
- г) засвідчення справжності підписів;

г) посвідчення обставин і фактів, що можуть мати юридичне значення, в яких нотаріус може особисто і безпосередньо переконатися і для посвідчення яких закон не встановлює іншого порядку;

д) реєстрація арештів, що накладаються на будівлі і право забудови, а також зміни і зняття їх;

е) зберігання документів;

є) інші дії, передбачені законодавством союзних республік [332].

Тобто, вказаною постановою встановлено базовий перелік вчинюваних нотаріальних дій.

Варто зауважити, що законодавцем передбачено покладати засвідчення вірності перекладів з іноземних та на іноземні мови на певні нотаріальні контори, як правило перші нотаріальні контори в областях.

Разом з тим, у пункті 13 постанови встановлено, що державні нотаріуси та співробітники державних нотаріальних контор зобов'язані додержувати таємницю виконуваних ними нотаріальних дій. Також наголошено, що довідки про вчинювані нотаріальні дії видаються лише особам, за дорученням або щодо яких виконувалися нотаріальні дії, а також на вимогу прокуратури, судових і слідчих органів та в інших випадках, спеціально передбачених законом.

Ми акцентуємо, що на основі цієї постанови в союзних республіках, зокрема в радянській Україні, були розроблені та прийняті зміни до Положення про державний нотаріат.

Як наслідок, постановами Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР 10 листопада 1926 року прийнято дві постанови, що стосувалися діяльності органів нотаріату республіки: «Про зміну й доповнення Положення про судоустрій УСРР» [426] та «Про зміну й доповнення Нотаріального Положення» [424].

Варто зазначити, що вказаним Положенням про судоустрій УСРР надано право головам окружних судів клопотати в окремих випадках перед Нарком'юстом про повне або часткове звільнення осіб, які бажали зайняти посаду нотаріуса від установленого іспиту. Також зауважено, що нотаріуси не можуть займати інших державних посад, бути членами колегій адвокатів (оборонців), працювати з найму у кооперативних та громадських організаціях та у приватних осіб, брати участь у торговельних та промислових підприємствах.

Можемо стверджувати, що постановою «Про зміни і доповнення Нотаріального Положення» фактично перенесено норми загальносоюзної постанови «Про основні принципи організації державного нотаріату» в українське Нотаріальне положення. Зокрема увідповіднено перелік нотаріальних дій, які вправі вчиняти нотаріуси, а також зобов'язано останніх вести реєстри арештів, накладених на будівлі та на право забудування, змін і зняття їх та алфавітні книги до них [139, с. 34].

Також важливе значення, на нашу думку, для ведення нотаріального діловодства мали зміни артикулу 10 Положення, яким встановлено, що договори або документи, які підлягають нотаріальному посвідченню, повинні бути складені не

менш, ніж у двох примірниках, один з яких – основний – залишався у справах нотаріальної контори.

Народний комісаріат юстиції здійснював керівництво і нагляд за органами нотаріату, водночас деякі питання вирішувалися спільно з Народним комісаріатом фінансів. Прикладом слугують спільні циркуляри (обіжники) НКЮ та НКФ від 18 серпня 1925 року «Про утворення посад стажорів при нотконторах» та від 8 березня 1926 року «Про штати нотаріальних контор та розміри заробітної платні робітникам нотаріату».

11 травня 1927 року Постановою ВЦВК «Про зміну Положення про Судоустрій УСРР» [428], в новій редакції викладено артикул 146 «Положення про Судоустрій УСРР», згідно з яким Державні нотаріальні контори, включаючи оплату праці нотарів, інших співробітників цих контор, утримуються коштом оплат, що надходять за нотаріальні дії.

Отже, діяльність органів нотаріату Української СРР у 1925–1927 роках регулювалася двома основними нормативними актами: «Положенням про судоустрій УСРР» (розділ VIII «Про державний нотаріат») та Нотаріальним положенням від 16 грудня 1925 року. Вказані нормативні акти продовжили своє функціонування і в подальший період.

ВЦВК та РНК УСРР 30 травня 1928 року прийняли постанову «Про внесення змін до Положення про судоустрій» у зв'язку з виданням постанови Центрального Виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів Союзу РСР від 21 грудня 1927 року «Про перевід нотаріальних органів на державний бюджет» [402], якою державні нотаріальні органи, включаючи оплату праці нотарів та інших співробітників цих органів, утримуються коштом державного бюджету УСРР за кошторисом Народного комісаріату юстиції УСРР.

Зазначимо, що нове Нотаріальне положення в Україні було прийнято лише 25 липня 1928 року постановою ВУЦВК і РНК № 20 (у м. Харкові) та називалося «Нотаріальна Устава» [380]. Вказаний нормативний акт складався із 14 розділів та 91 артикулів та був опублікований одразу паралельно на двох мовах: українській та російській, а нотаріус називався нотарем.

Цікавим з точки зору теми дослідження є розділ 1 «Функції нотаріальних органів», яким визначено види нотаріальних дій, що вчиняються у нотаріальних конторах, а у разі їх відсутності – відповідно судьями та районними виконкомами.

Відповідно до нормативного акту, найширшим колом повноважень наділені нотаріальні контори. До їх компетенції належало вчиняти 18 видів нотаріальних дій, а саме:

- нотаріальне засвідчення правочинів та інших документів відповідно до чинного законодавства, а також за бажанням заінтересованих осіб інших правочинів, які не підлягають обов'язковому нотаріальному засвідченню;

- вчинення протестів векселів і отримання грошей для належних осіб за поданими до протесту вексями;

- вчинення протестів заставних свідоцтв, які видають товаріві склади;

- вчинення морських протестів;

- вчинення виконавчих написів на нотаріально-засвідчених договорах застави, заставних свідоцтвах, опротестованих вексях, закінчених та неоспорених диспашах і заставних свідоцтвах, які видають товаріві склади;

- засвідчення вірності копій документів та витягів з книг і документів;

- засвідчення справжності підписів на документах, що не мають значення майнових правочинів, а також на різних документах підписів осіб, які можуть розписатися власноручно;

- засвідчення обставин і фактів, що можуть мати правне значення: час пред'явлення документів, перебування особи в певному місці тощо;

- вжиття заходів з охорони спадкового майна (відумерщини);

- засвідчення третейських записів та вчинення виконавчих написів на вироках третейських судів;

- реєстрація арештів, які накладаються на будівлі й право забудови, та реєстрування зміни та зняття цих арештів;

- видання заставних свідоцтв на будівлі та право забудови;

- засвідчення переходу будівель і права забудови, набутих з прилюдних торгів і тих, що перейшли за постановами суду, та видання відповідних посвідок;

– взяття в депозит, для передання грошей та цінних паперів, які становлять предмет зобов'язань;

– взяття на схов документів;

– передання заяв осіб і установ іншим особам та установам і видання посвідки з приводу переданих заяв;

– вчинення перекладів документів та правочинів з одних мов на інші та засвідчення вірності перекладів;

– виконання технічної роботи, пов'язаної з вчиненням нотаріальних дій цієї нотаріальної контори [380].

Здійснивши аналіз вищеперерахованих нотаріальних дій, приходимо до висновку, що вони заклали основу переліку вчинюваних нотаріальних дій нотаріусами незалежної України. Також вважаємо за недоцільне до переліку вчинюваних нотаріальних дій включення пункту щодо виконання технічної роботи, пов'язаної з вчиненням нотаріальних дій цієї нотаріальної контори.

Варто підкреслити, що народні судді (у разі відсутності в районі нотаріальних контор) та районні виконавчі комітети (у разі відсутності в районі нотаріальних контор і народних суддів) були наділені меншими повноваженнями, ніж нотарі. Щодо вчинення нотаріальних дій, то вони мали право: вчиняти морські протести; засвідчувати вірність копій документів та витягів з книг і документів; засвідчувати справжність підписів на документах, що не мають значення майнових правочинів, а також на всіляких документах підписи осіб, що не можуть розписатися власноручно; засвідчувати обставини й факти, що можуть мати правне значення: час пред'явлення документів, перебування особи в певному місці тощо; вживати заходів з охорони спадкового майна; засвідчувати третейські записи та вчиняти виконавчі написи на вироках (рішеннях) третейських судів; брати в депозит, для передання гроші й цінні папери, які становлять предмет зобов'язань; виконувати технічну роботу, пов'язану з вчиненням нотаріальних дій цієї нотаріальної контори; нотаріально засвідчувати різні довіреності; нотаріально засвідчувати на бажання сторін правочини, для яких нотаріальне засвідчення за законом не є обов'язкове, на суму найбільш 1000 крб., та засвідчувати договори на

перевіз пошти, що їх укладають місцеві органи Народного комісаріату пошт і телеграфу з селянами, на суму найбільш 3000 крб. [380].

Отже, судді, крім основної роботи, вчиняли великий перелік нотаріальних дій, зокрема посвідчували правочини, тобто виконували не властиві їм функції.

На сільські та селищні ради населених пунктів, які не є районними центрами, відповідно до артикулу 3 Нотаріальної Устави у разі відсутності нотаріальних контор, народних суддів покладалося вчинення таких нотаріальних дій:

1) вжиття заходів з охорони спадкового майна;

2) засвідчення справжності підписів на договорах найму, відчуження і застави сільськогосподарського майна на суму не більше 500 крб., на договорах купівлі-продажу на виплати сільськогосподарських машин на необмежену суму та на договорах про оренду землі, укладених за арт. 27–37 Земельного кодексу УСРР, на необмежену суму;

3) посвідчення довіреностей:

а) на одержання грошової та пакункової кореспонденції, не обмежуючи суми;

б) на укладення правочинів, які підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню, а також правочинів, які не підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню, але які можуть бути за бажанням сторін нотаріально посвідчені;

в) на одержання заробітної плати, допомоги від органів соціального забезпечення або соціального страхування, не обмежуючи суми;

г) на одержання позик з державних кредитних установ на сільськогосподарські потреби на суму не більше 500 крб.;

г) на ведення справ у судових установах;

д) на одержання страхової винагороди з усіх видів державного, майнового й особистого страхування;

4) засвідчення справжності підписів на документах, що не мають значення майнових правочинів, і підписів осіб, що розписуються за осіб, які не можуть розписатися власноручно, на різних документах;

5) засвідчення справжності підписів засновників (фундаторів) кооперативних організацій та інших товариств і спілок, що не мають на меті одержання прибутку,

на поданих від них заявах про реєстрацію вказаних організацій і на проектах статутів;

б) засвідчення копій документів, що не мають значення майнових правочинів, і копій документів майнового характеру: договорів найму, відчуження і застави сільськогосподарського майна на суму не більше 500 крб., на договорах купівлі-продажу на виплати сільськогосподарських машин на необмежену суму та на договорах про оренду землі, укладених за артикулами 27–37 Земельного кодексу УСРР, на необмежену суму;

7) виконання технічної роботи, пов'язаної з учиненням нотаріальних дій [380].

Як бачимо, судді бути наділені більшими повноваженнями щодо вчинення нотаріальних дій, ніж сільські та селищні ради [126, с. 83].

Другий розділ положення – «Основні правила, як учиняти нотаріальні чинності» – присвячений порядку вчинення нотаріальних дій [380].

Відповідно до артикулу 4 Нотаріальної Устави вчиняти нотаріальні дії можна було в будь-якій нотаріальній конторі за винятком випадків, передбачених законодавством. Водночас окружним судам, за дозволом Народного комісаріату юстиції УСРР за наявності в одному місті декількох нотаріальних контор дозволено встановлювати (розподіляти) вчинення окремих видів нотаріальних дій за спеціалізацією нотаріальної контори. Наприклад, укладення договорів застави нерухомого майна та накладення заборон відчуження на вказані об'єкти покладалося на Перші нотаріальні контори населеного пункту.

У разі необхідності вчинити нотаріальні дії від імені самого нотаріуса, їх вчиняв нотаріус іншої нотаріальної контори цього міста, якщо в цьому місті не було іншої нотаріальної контори - вчинення нотаріальних дій покладалося на заступника голови відповідного окружного суду, який завідував цивільним відділом або, за його дорученням – члена окружного суду, а в Автономній Молдавській Соціалістичній Радянській Республіці – голову Цивільної Судової Колегії Головного Суду АМСРР, або за його дорученням – члена Головного Суду. На нашу думку, вказані посадові судові особи виконували не властиві їм функції, оскільки в розділі першому

Нотаріальної Устави їх не включено до переліку осіб, які вправі вчиняти нотаріальні дії [126, с. 83].

Цікавими є норми статті 22 Нотаріальної Устави, які передбачають порядок встановлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальних дій. Зокрема, встановлено, що «тотожність осіб, що беруть участь у вчиненні правочину, або для яких вчиняються ті чи інші дії, коли нотар цих осіб не знає, посвідчується писаними документами, що їх нотар визнає за достатні для цього, а якщо їх нема, то тотожність особи можуть посвідчити двоє громадян, що їх особисто знає нотар, або які для посвідчення своєї особи подадуть відповідні документи» [380].

Також законодавець не оминув питання дотримання таємниці вчинення нотаріальних дій. Так, нотаріуси та їхні співробітники зобов'язані дотримуватися таємниці щодо вчинення ними нотаріальних дій та доручених їм справ та документів та не вправі розголошувати будь-які відомості або давати довідки. Нотаріуси видавали довідки про вчинені нотаріальні дії тільки особам, що брали участь у цій нотаріальній дії, та на вимогу прокуратури, судових і слідчих органів [126, с. 83]. А стороннім особам довідки нотаріус мав право видавати тільки за згодою всіх осіб, що брали участь у нотаріальних діях, або за постановою суду.

Ми погоджуємося з Л. Єфіменком, що вперше в українському нотаріальному законодавстві у статті 14 Нотаріальної Устави встановлювалися вимоги до посвідчувального напису, який мав включати: 1) назву нотаріальної контори із зазначенням населеного пункту та нотаріального округу; 2) рік, місяць та день, а в разі потреби також час учинення нотаріальної дії; 3) номер за реєстром. Згідно зі статтями 13, 16 Устави реєстрація нотаріальних дій здійснювалася за картковою системою, а один примірник нотаріального документа, який мав силу оригіналу, залишався у конторі); 4) підпис нотаря і печатку нотаріальної контори [165, с. 34].

Наступні розділи Нотаріальної Устави встановлювали порядок вчинення окремих нотаріальних та інших дій, що провадилися нотаріусами. Це стосувалось вчинення протестів векселів, заставних свідоцтв; складення актів про морські протести; вчинення виконавчих написів на нотаріально засвідчених договорах застави, заставних свідоцтвах, протестах векселів; засвідчення справжності підписів,

копій документів, часу подання їх та засвідчення інших фактів; вжиття заходів щодо охорони спадкового майна та видача свідоцтва про перехід спадщини; засвідчення третейських запитів і вчинення за ними виконавчих написів; реєстрації арештів, що накладалися на будівлі та право забудови, їх змін та зняття; видачі заставних свідоцтв; прийняття в депозит для передачі за належністю грошей і цінних паперів, що становили предмет зобов'язань; зберігання документів; передавання заяв установ і осіб іншим установам і особам; технічні послуги, пов'язані з вчиненням нотаріальних дій.

Нотаріальною Уставою надавалось доручення НКЮ УСРР видати інструкцію щодо її застосування (ст. 91). Відтак постановами Нарком'юсту УСРР від 17 листопада 1928 року затверджено Нотаріальну інструкцію [316], а від 15 лютого 1929 року Нотаріальну інструкцію для сільських та селищних рад. Постановою секретаріату ВУЦВКу і Нарком'юсту «Про прикладення нотаріальної устави народними судами та райвиконкомами» від 14 лютого 1929 року [436] встановлено, що народні судді та райвиконкоми вчинюють нотаріальні дії згідно з Нотаріальною уставою, таксою та правилами оплати нотаріальних дій та технічної роботи.

Загальновідомо, що із 1929 р. відбувається низка змін у діяльності нотаріату. Після усунення із господарського життя приватнокапіталістичних елементів змінюється і обсяг нотаріальних дій. Значному зменшенню обсягу роботи нотаріальних контор сприяли зміни до Цивільного кодексу, згідно з якими соціалістичний сектор позбавляли обов'язкового засвідчення договорів, що укладалися між його підприємствами. У результаті кредитної реформи 1930 р. зникли такі функції, як протест векселя та здійснення виконавчих надписів на опротестованих векселях [622, с. 150].

Окрему увагу, на нашу думку, варто приділити Постанові ВУЦВК і РНК УСРР від 25 вересня 1931 р. «Про надання чинності Уставі про судоустрій УСРР в редакції 1931 року» [431], якою затверджено Уставу про судоустрій. Зокрема, розділ 12 вказаної Устави під назвою «Державний нотаріат» законодавець цілковито присвятив діяльності нотаріальних органів держави.

Відповідно до артикулу 218 Устави про судоустрій [431] у всіх містах УСРР та інших багатолюдних містах, де була потреба, створювалися державні нотаріальні контори. У районах, де не було нотаріальних контор, функції з учинення нотаріальних дій покладалися на народних суддів; в селах та селищах (які не є районами) – на сільські та селищні ради.

Призначення, переведення та звільнення нотаріусів здійснювали: в столичному місті АМСРР – міська рада, в інших місцевостях – районні виконавчі комітети, а в містах, селищах – міські або селищні ради. Керували нотаріальними конторами нотаріуси (нотарі), які під свою відповідальність призначали та звільняли співробітників контор в межах, встановлених штатними розписами.

Зауважуємо, що артикулом 224 Устави про судоустрій УСРР нотаріусам заборонялося займати інші державні посади, крім виборних та викладацьких. Також вони не мали право бути членами колегій адвокатів (оборонців), працювати за наймом у кооперативних та громадських організаціях і в приватних осіб, а також брати участь у торгівельних і промислових підприємствах [140, с. 22].

Артикулом 229 Судової устави встановлено, що вчинення нотаріальних дій нотаріальними органами здійснювалося відповідно до Нотаріальної устави та Інструкцій Народного комісаріату юстиції УСРР.

Наведене дає підстави для висновку, що Устава про судоустрій регулювала лише загальні засади діяльності органів нотаріату України.

Досліджуючи становлення законодавства про нотаріальну діяльність зауважуємо, що законодавцем було прийнято лише декілька актів щодо ліквідації органів нотаріату на українських теренах.

Так, постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 20 червня 1933 р. «Про реорганізацію державного апарату» [437] ліквідовано нотаріальні контори та створено нотаріальні відділи у складі обласних судів. Зауважуємо, що вказаним актом органами, які вчиняли нотаріальні дії, визнавалися народні судді. Останні вчиняли весь спектр нотаріальних дій, за виключення реєстрації арештів.

Як зауважує Л.Ясінська, згідно з постановою на нотаріальні відділи обласних судів було покладено функції нагляду за виконанням нотаріальних дій народними

суддями й інструктування їх у цій діяльності, а також виконання в межах обласного центру всіх нотаріальних функцій, передбачених нотаріальним положенням [622, с. 151].

Очевидним є той факт, що народні суди не могли приділити належної уваги вчиненню нотаріальних дій. Та й вчинення нотаріальних дій нотаріальними відділами обласних судів викликає масу запитань.

Як наслідок, справедливо стверджує Г. Кривонос, погіршилась якість і зменшилась кількість виконуваних нотаріальних дій, населення не забезпечувалося належним і кваліфікованим нотаріальним обслуговуванням, виявилось недотримання встановленої законом нотаріальної форми угод. Тому 20 жовтня 1937 р. ЦВК і РНК УРСР приймають постанову про створення в Україні нової розширеної мережі нотаріальних контор [236, с. 25–26].

В обласних центрах і містах, відповідно до постанови створюються обласні та міські нотаріальні контори, припиняють здійснювати нотаріальну діяльність нотаріальні відділи обласних судів. Однак, в містах та районних центрах з невеликим обсягом наданих нотаріальних послуг було створено нотаріальні столи.

Після початку управління нотаріатом СРСР новими керівниками (в 1938 р.), на думку О. Кодінцева, найпершим завданням стало прийняття загальносоюзних актів з нотаріату. Новий проект Положення про державний нотаріат СРСР був розроблений відділом нотаріату СРСР влітку 1938 р. [217, с. 45]. Проект поступив в РНК СРСР, але після довгоочікування було вирішено прийняти тимчасові акти про нотаріат в перехідний період [20, с. 54].

Згідно з Положенням про НКЮ СРСР 1939 р. на наркомат покладалося «керівництво організацією нотаріальних органів та їх діяльністю відповідно до Положення про нотаріальні органи». Наркомат розглядав питання розміщення та штати нотаріальних органів, проводив ревізії, видавав накази та інструкції щодо покращення їх роботи» (ст. 8). Відділ нотаріату НКЮ СРСР здійснював керівництво нотаріатом через НКЮ республік і безпосередньо шляхом перевірок, розробляв загальні питання організації та діяльності нотаріату. Республіканські положення майже ідентично визначали компетенцію щодо нотаріату. Крім того, наркоми

республік мали право призначати нотаріусів та заступників нотаріусів [217, с. 45-47].

Загальновідомо, що 1 листопада 1939 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон про включення Західної України до складу СРСР з приєднанням її до УРСР. 15 листопада 1939 р. позачергова третя сесія Верховної Ради УРСР ухвалила Закон про входження Західної України до складу УРСР. На територію Західної України була поширена чинність усього радянського законодавства [253, с. 17].

Очевидним була ліквідація польського нотаріату та створення радянського державного нотаріату.

Як зазначав львівський історик права М. Настюк, під час підбору і розміщення кадрів органів державного нотаріату здебільшого використовували спеціалістів-юристів, що мали попередній досвід і добре знали місцевий побут і звичаї місцевого населення, однак із обов'язковою політичною та юридичною перепідготовкою. Отже, процес створення органів юстиції, зокрема і нотаріату, в західних областях України відбувався під безпосереднім керівництвом партійних і радянських органів. У процесі їх організації насаджувались соціалістичні форми і методи діяльності, хоч окремі дослідники вказували, що водночас враховувався попередній досвід та місцеві умови [283, с. 15 –16]. Ми погоджуємося з думкою Л. Ясінської, що відмінностей у функціонуванні нотаріату в Радянській Україні і її західних областях не було [622, с. 141].

З метою приведення організації державного нотаріату відповідно до Закону про судоустрій Постановою РНК УРСР від 27 грудня 1940 р. «Про поліпшення організації державного нотаріату УРСР» [409] були організовані: в містах – міські державні нотаріальні контори, в селах і селищах міського типу, що були райцентрами, – районні державні нотаріальні контори. До того ж обласні нотаріальні контори реорганізовувалися у міські, а нотаріальні столи – у районні нотаріальні контори. Очолювали міські та районні державні нотаріальні контори – нотаріуси, за винятком міських державних нотаріальних контор обласних центрів, а також великих промислових міст – старші нотаріуси (за списком Нарком'юсту УРСР).

Керівництво та нагляд за роботою державних нотаріальних контор здійснював Нарком'юст УРСР через вказані управління юстиції. Також управління юстиції при обласних радах: складали проекти штатів державних нотаріальних контор, забезпечували добір кадрів, проводили ревізії та обслідування, інструктування нотаріальних контор, здійснювали фінансування та контроль за правильним витрачанням нотаріусами і старшими нотаріусами грошових сум, а також складали зведені звіти про роботу нотаріальних контор області.

Як бачимо, діяльність головних територіальних управлінь юстиції в областях, місті Києві в незалежній Україні щодо організації діяльності нотаріату в основному збігається з діяльністю управлінь юстиції при обласних радах. Керівництво державними нотаріальними конторами безпосередньо здійснювали державні або старші нотаріуси і голови обласних судів загалом.

Однак зміни до Цивільного кодексу УРСР, згідно з якими соціалістичний сектор звільнявся від обов'язкового засвідчення договорів, що уклалися між його підприємствами; кредитна реформа 1930 р., за якої зникли такі функції, як протест векселя і здійснення виконавчих написів на опротестованих векселях, зробили державні нотаріальні контори нерентабельними [292, с. 111].

Звернемо увагу на те, що Нотаріальна Устава зазнає суттєвих змін та доповнень у зв'язку з прийняттям постанови Ради Народних Комісарів УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 «Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР» [423].

Вказаними змінами скасовано повноваження народних суддів та районних виконавчих комітетів щодо вчинення ними нотаріальних дій.

Також розширено компетенцію сільських і селищних рад, які не є районними центрами, щодо вчинення нотаріальних дій у разі відсутності нотаріальних контор (артикул 3 Нотаріальної Устави).

На вказані органи покладалося вчинення таких нотаріальних дій:

1. нотаріально засвідчувати: договори купівлі-продажу будівель на знос на суму до 3000 крб.; інші договори і правочини на суму до 3000 крб., крім договорів

на право забудови; довіреності, крім тих, що видаються на проведення дій за кордоном; заповіти громадян, що постійно проживають на території цієї ради;

2. посвідчувати: копії з документів, що стосуються сімейного стану (посвідок про народження, одруження, смерть); копії з довідок про службу в Робітничо-Селянській Червоній Армії, виданих для надання пільг родині; копії з довідок військових столів про відношення до військової служби, а також витягів з постанов правління і загальних зборів колгоспів і промислових артілей, що стосуються цього громадянина (лише для громадян, які постійно проживають на території цієї ради); засвідчувати справжність підписів на документах, що не мають значення майнових правочинів, і підписи осіб, що розписуються за осіб, які не можуть розписатися власноручно, на різних документах; справжність підписів засновників (фундаторів) кооперативних організацій та інших товариств і спілок на поданих ними заявах про реєстрацію названих організацій, товариств і спілок та на проектах їх статутів;

3. вживати заходів з охорони виморочного майна;

4. виконувати технічну роботу, пов'язану з вчиненням нотаріальних дій [423].

Таким чином можна зробити висновок, що законодавцем здійснено поділ компетенції нотаріусів на чотири групи. Три з чотирьох передбачали, які саме дії вчиняє нотаріус, а до четвертої – віднесено виконання технічної роботи, пов'язаної з вчиненням нотаріальних дій. На нашу думку, четверта група автоматично впливає з трьох попередніх, тому її не варто було окремо виділяти.

Важливе значення для нотаріусів мала зміна статті 8 Нотаріальної Устави щодо особистих потреб нотаріуса у вчиненні нотаріальних дій. Відтак останній вправі звернутися за її вчиненням до нотаріуса іншої нотаріальної контори за вибором зацікавлених осіб.

Слід виокремити положення нової редакції статті 22 щодо порядку «встановлення тотожності осіб, що беруть участь у вчиненні правочину або для яких вчиняються ті чи інші дії, коли нотаріус цих осіб особисто не знає, посвідчується паспортами, а тотожність осіб, які постійно мешкають в місцевостях, де паспортної системи не запроваджено, – посвідченнями, виданими органами міліції або

виконавчим комітетом сільської ради депутатів трудящих». Тобто виключалося підтвердження особи двома громадянами, а лише дозволялося документальне.

Також у новій редакції викладено розділ 5 Нотаріальної Устави [423], яким регулювався порядок вчинення виконавчих написів. Зауважуємо, що постановою РНК УРСР від 3 грудня 1940 р. № 1615 також затверджено Перелік документів, за якими заборгованість стягається на підставі нотаріальних виконавчих написів, який налічував 32 пункти.

Таким чином можна зробити висновок, що до Другої світової війни основним нормативним актом, що регулював порядок вчинення нотаріальних дій була Нотаріальна Устава.

Загальновідомо, що під час Другої світової війни, на загарбаній ворогом території припиняли діяльність радянські органи, зокрема нотаріальні; їх персонал і, у разі можливості, архіви були евакуйовані [196, с. 71].

Загарбники запровадили свої органи влади, в тому числі нотаріальні. Наприклад, у містах рейхскомісаріату «Україна», нотаріат переважно діяв у вигляді контор чи бюро при міських управах. Державною мовою вважалася українська. У дистрикті «Галичина» було створено нотаріальні контори, підпорядковані нотаріальній палаті у Львові (нотаріуси працювали навіть у львівському гетто). Там були у вжитку українська, польська, німецька мови. На Закарпатті склалася система державних нотаріусів, призначених угорським урядом, та районних нотаріатів. На територіях, підвідомчих Румунії, діяли нотаріальні столи при міських адміністративних органах примаріях. Угорська та румунська влади вели політику витіснення української мови з офіційного діловодства [196, с. 71 –72].

Відтак у Києві у складі міської управи функціонувала нотаріальна контора, яка діяла згідно з Тимчасовим положенням про нотаріальну контору Київської міської управи, яке складалося з двох розділів та 15 параграфів. Зазначаємо, що міська нотаріальна контора мала в своєму складі старшого нотаріуса, двох нотаріусів та відповідний персонал.

Як зауважує історик М. Кальницький, це Положення містило цілком традиційні пункти, хіба що була характерна вимога щодо обмеження кола

кандидатів у нотарі за національною ознакою. Також традиційним був другий додаток, одночасно запроваджена «Інструкція про порядок переведення нотаріальних дій». Тут розглядалися способи перевірки особи учасників нотаріального акта (за паспортом, або на підставі свідчення двох осіб, відомих нотареві), процедура укладання актів, спосіб їх збереження та анулювання тощо [196, с. 73–74].

Друга світова війна негативно вплинула на розвиток нотаріату, зокрема привела до різкого скорочення кількості вчинюваних нотаріальних дій, основну масу складало засвідчення копій документів.

Однак період Другої світової війни характеризувався тим, що в цей час було запроваджено низку спрощених правил під час проведення нотаріальних дій щодо військовослужбовців. Так, 15 вересня 1942 року Рада Народних Комісарів СРСР за № 1536 прийняла постанову «Про порядок посвідчення довіреностей та заповітів військовослужбовцями у військовий час» [330].

Як зауважує О. Нелін, беручи до уваги обставини воєнного часу, квазінотаріат був збережений [297, с. 19].

Постановою передбачено, що у військовий час різні довіреності, а також заповіти осіб, які перебували в Червоній Армії та Військово-Морському Флоті, можуть бути посвідчені, крім нотаріальних органів, командуванням окремих військових частин (полків, ескадрилій, кораблів 1, 2, 3 рангів; з'єднань кораблів 4 рангу, окремих батальйонів, дивізій, рот, батарей; загонів та інших відповідних ним військових частин), а довіреності та заповіти військовослужбовців, що перебувають на лікуванні в госпіталях, начальниками госпіталів.

4.2 Становлення правового та законодавчого регулювання нотаріальної діяльності на українських землях протягом 1944-1990 років

Після визволення України від фашистських загарбників у 1944 році відбулося відновлення українського нотаріату. Рада Народних Комісарів УРСР 9 серпня 1944 р. за № 1016 прийняла постанову «Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна» [417], а 1 серпня

1946 р. Наказом Міністра юстиції УРСР були затверджені «Правила вчинення нотаріальних дій у нотаріальних конторах УРСР».

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників історії нотаріату, що ці документи послугували важливою організаційною основою відновлення нотаріату в західних областях УРСР [282, с. 96–110].

Ми поділяємо думку Л. Ясінської, що вказані нормативно-правові акти відображають лише зміни в законодавстві та нотаріальній практиці, що відбулися після 1928 р. Якихось значних змін щодо організації нотаріату, його компетенції і техніки нотаріального оформлення документів вони не внесли [622, с. 109].

Положення про Державний нотаріат Української РСР складалося з трьох розділів: організація нотаріальних органів, функції нотаріальних органів, основні правила діяльності нотаріальних органів, та нараховувало лише 25 статей.

До нотаріальних органів у державі належали державні нотаріальні контори, а в населених пунктах, де не має нотаріальних контор, – виконавчі комітети міських, селищних та сільських рад.

Варто наголосити на тому, що відповідно до статті 6 Нотаріального Положення [417], нотаріусами могли бути особи, які мають вищу або середню юридичну освіту, а також особи, що мали не менш як 2-річний стаж роботи на посаді судді, прокурора, слідчого, юрисконсульта, або не менш як 2-річний стаж нотаріальної роботи. Також встановлювалися обмеження в доступі до посади нотаріуса, зокрема нотаріусами не могли бути особи, позбавлені виборчих прав, або особи, що мали судимість.

Кандидати на посаду нотаріуса або заступника повинні були складати спеціальний іспит за програмою, встановленою НКЮ УРСР. Особи, які мали вищу або середню юридичну освіту, складали іспит лише щодо знання правил вчинення нотаріальних дій (нотаріальної техніки).

Нотаріуси були не вправі поєднувати інші посади, крім виборних і посад із викладацької роботи.

Відповідно до статті 12 Положення про Державний нотаріат УРСР державні нотаріальні контори вчиняли такі нотаріальні дії:

– нотаріально посвідчували: договори, довіреності, заповіти, третейські записи в майнових справах громадян між собою;

– засвідчували: вірність копій з документів і виписок з документів та книг; справжність підписів на документах, що не мали значення майнових правочинів; факти і обставини, які мали значення і для яких законом не встановлено іншого виду засвідчення; перехід будівель і права забудови, набутих з прилюдних торгів (ст. 372 ЦПК УРСР);

– учиняли виконавчі написи: на документах, передбачених у Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна; на рішеннях третейських судів у майнових спорах громадян між собою;

– вживали заходів до охорони спадкового майна та видавали спадкоємцям свідоцтва, які підтверджували їх право на спадщину;

– реєстрували арешти, накладені на будівлі та право забудови;

– приймали в депозит для передачі за приналежністю предмети зобов'язань (гроші, цінні папери);

– приймали на зберігання документи;

– передавали заяви осіб і установ для передання іншим особам і установам та видавали посвідки про передані заяви;

– перекладали документи з одних мов на інші та засвідчували вірність перекладів;

– надавали технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій [417].

Аналізуючи перелік вчинюваних нотаріальних дій, стверджуємо, що законодавцю було б доцільно згрупувати вказані дії в декілька груп.

Окремо варто наголосити на тому, що технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій не можна вважати окремою нотаріальною дією.

Виконавчі комітети міських, селищних та сільських рад вчиняли такі нотаріальні дії : нотаріально посвідчували: договори на суму до 3000 карбованців, крім договорів про встановлення і відчуження права забудови, а також купівлі-продажу, дарування, обміну та застави будівель; довіреності, крім тих, що

видавалися для проведення дій за кордоном; заповіти громадян, які постійно проживають на території цієї ради; засвідчували лише для громадян, які постійно проживали на території цієї ради: вірність копій з документів, що стосуються сімейного стану (свідоцтва про народження, одруження, смерть тощо), з довідок про службу в Червоній армії і Червоному Військово-Морському флоті, виданих для надання пільг сім'ї; з довідок військових столів про відношення до військової служби, а також виписок з постанов правлінь артилей, що стосувалися цього громадянина; засвідчували справжність підписів на документах, що не мали значення майнових правочинів; вживали заходів з охорони спадкового майна; а також надавали технічні послуги, пов'язані з виконанням нотаріальних дій [417].

Як справедливо зауважує Л. Єфіменко, за обсягом регулювання нотаріальної діяльності воно значно поступалося Нотаріальній Уставі. Однак цим актом уперше в історії національного нотаріату у назвах нотаріальних дій розмежовувалися такі їх ознаки, як засвідчення та посвідчення, і відтоді таке розмежування є незмінним в основних актах про нотаріат [165, с. 36].

Розділ «Основні правила діяльності нотаріальних органів» нараховував лише 12 статей, що, на нашу думку, не повною мірою розкриває поставлені перед нормативним актом завдання [141, с. 25]. Однак деякі положення вказаного розділу заслуговують на увагу. Так, нотаріальні дії можна було вчиняти в будь-якій державній нотаріальній конторі, крім випадків, коли за законом або згідно з правилами вчинення нотаріальних дій нотаріальну дію необхідно вчиняти в певному місці.

Законодавець у ст. 20 Положення не оминув питання обмеження в праві вчинення нотаріальних дій. Зокрема, нотаріуси не мали права вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я, від свого імені, на ім'я або від імені своєї дружини, своїх та її родичів прямого споріднення, братів і сестер своїх і своєї дружини, а також співробітників нотаріальної контори, де вони працюють.

Варто зауважити, що ст. 21 Положення про Державний нотаріат УРСР присвячена таємниці вчинення нотаріальних дій. Нотаріуси і співробітники

нотаріальних контор повинні додержуватись таємниці щодо всіх учинених ними дій, доручених їм справ і документів.

Річ в тім, що довідки про вчинені нотаріальні дії і доручені нотаріальній конторі документи можна було видавати тільки особам, що брали участь в нотаріально посвідчених правочинах як сторони, а також особам, за дорученням яких і стосовно яких вчинено відповідні нотаріальні дії. У випадках, передбачених законом, довідки видавалися також і на вимогу прокуратури, слідчих органів і суду.

Загальновідомо, що після закінчення другої світової війни Проект Положення про нотаріат СРСР, розроблений до війни, так і не був прийнятий. Однак Міністерством юстиції СРСР та Радою Міністрів СРСР було розроблено значну кількість загальних актів з діяльності нотаріату, хоча не було прийнято єдиного систематизованого акта.

У 1956 році було скасовано Міністерство юстиції СРСР та відповідно була проведена ліквідація управлінь юстиції, а загальне керівництво нотаріальними конторами знову було покладено на обласні суди, у штат яких були введені посади нотаріальних ревізорів.

Вочевидь назріла необхідність прийняття нового Положення про нотаріат. Зокрема, підставою для прийняття такого документу, було законодавство, яке потребувало оновлення, а також зміни в керівництві нотаріатом.

Тому, постановою Ради Міністрів Української РСР від 26 грудня 1956 року № 1536 було затверджено Положення про державний нотаріат Української РСР [415], яке складалося з 70 статей та окремих не пронумерованих глав (всього 17).

Як позитивне слід зауважити, що вказана постанова певною мірою, як змістовно, так і редакційно, відрізнялася від подібних нормативних актів інших республік СРСР.

Як зауважує К. Юдельсон, 16 листопада 1957 р. Міністерство юстиції Української РСР видало широку інструкцію (271 пункт) із застосування Положення про державний нотаріат [595, с. 61–62].

Структура положення була традиційною та охоплювала такі глави: організація та функції нотаріальних органів; загальні правила діяльності нотаріальних контор і

порядок учинення нотаріальних дій; нотаріальне посвідчення правочинів; видача свідоцтв про придбання будівель з прилюдних торгів; видача нотаріальних свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, набутого під час перебування в шлюбі; накладення заборон (арештів) на будівлі; вжиття заходів з охорони майна, що залишилося після померлого; видача свідоцтв про право на спадщину і про виморочність майна; учинення виконавчих написів; засвідчення вірності копій документів; засвідчення вірності перекладів і копій документів, які викладені мовами народів СРСР і іноземними мовами; засвідчення справжності підписів на документах; засвідчення безспірних обставин; передача заяв від громадян і установ іншим громадянам і установам; прийняття в депозит грошових сум для передання за належністю; учинення морських протестів; учинення протестів векселів і нотаріальних написів про неоплату чеків; видання інструкцій про порядок учинення нотаріальних дій.

Необхідно зазначити, що до органів, які вправі вчиняти нотаріальні дії, належали: державні нотаріальні контори, а в населених пунктах, де нотаріальні контори не організовані, певні нотаріальні дії здійснювали виконавчі комітети міських, районних, селищних і сільських рад депутатів трудящих.

Особливу увагу привертають підвищені вимоги до нотаріуса, які встановлені статтею 6 Положення. Як позитивний момент, вважаємо вказати, що на посаду нотаріуса призначали осіб, які мали вищу юридичну освіту. Однак дозволялося призначення на посади нотаріусів молодих спеціалістів, які закінчили юридичні вищі навчальні заклади, тільки за умови проходження ними стажування в нотаріальній конторі протягом 3-х місяців.

Також законодавець заборонив нотаріусам суміщати інші посади, за винятком посад викладачів навчальних закладів і курсів

Керівництво діяльністю нотаріальних контор здійснювало Міністерство юстиції Української РСР через обласні суди.

Компетенція нотаріусів була встановлена в статті 12 Положення. Слід зауважити, що законодавець згрупував усі вчинені акти до семи груп.

До першої групи відносилося посвідчення правочинів, зокрема: договори, довіреності, заповіти, нотаріальне посвідчення яких передбачено законом, а також інші правочини, які можуть бути посвідчені за бажанням сторін, нотаріальне посвідчення яких не є обов'язковим;

До другої групи - засвідчують: вірність витягів, копій і копії з копій документів і книг по діловодству; справжність підписів на документах, які не мають значення майнових правочинів; вірність перекладів документів з одних мов на інші, а також справжність підписів перекладачів на документах; факт знаходження громадянина в живих; час пред'явлення документа;

На нашу думку, основну групу нотаріальних дій, які вчинялися у державних конторах становили (третья група) видача: свідоцтва про право на спадщину і про виморочність (відумерлість) майна; свідоцтва про право власності на частку спільного майна подружжя, набутого упродовж перебування в шлюбі майна; свідоцтва про купівлю будівель з прилюдних торгів.

До четвертої-шостої груп відносилося вчинення виконавчих написів, морські протести, протести векселів, написи про неоплату чеків; прийняття: в депозит грошових сум і цінних паперів для передачі їх за належністю, заяви громадян і установ для передання їх іншим громадянам і установам; вжиття заходів з охорони спадкового майна.

На нашу думку, не коректним є віднесення до сьомої групи нотаріальних актів, окрім накладення заборони (арешти на будівлі), надання технічних послуг, пов'язані з вчиненням нотаріальних дій, оскільки останні не можна вважати окремим видом нотаріальних дій.

Законодавцем у ст. 13 Положення встановлено лише три групи нотаріальних дій, які вчиняли виконавчі комітети міських, районних, селищних і сільських рад у населених пунктах, де не було нотаріальних контор, для осіб, які проживали на підпорядкованій раді території.

До першої групи відносилося посвідчення: договорів на суму не більше 3000 карбованців; заповітів; довіреностей (за винятком тих, що призначені на учинення дій за кордоном); особу одержувачів поштової та телеграфної кореспонденції.

Друга група нотаріальних дій, на нашу думку, займала чільне місце в діяльності вказаних органів. До неї відносилося: засвідчення вірності копій з документів щодо сімейного стану (свідоцтв про народження, одруження, смерть та ін.), з довідок про службу в армії; з довідок військових столів про відношення до військової служби, а також вірність витягів з постанов правлінь і загальних зборів колгоспів і промислових артілей, що стосувалися цього громадянина, а також справжність підписів на документах.

До третьої групи відносилося вжиття заходів з охорони спадкового майна та надання послуг технічного характеру, пов'язаних з учиненням нотаріальних дій.

Слід зауважити, що постановою Ради Міністрів УРСР від 20 березня 1961 року за № 373 «Про зміну підпункту а пункту 1 ст. 13 Положення про державний нотаріат Української РСР» [427] надано право вказаним органам посвідчувати договори на суму не більше 600 карбованців» [427].

Як і в попередніх нотаріальних актах, обмеження у праві вчинення нотаріальних дій встановлено в статті 17 Положення про Державний нотаріат Української РСР. Відтак нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії від свого імені, від імені і на ім'я своєї дружини, її і своїх родичів, а також на ім'я і від імені співробітників цієї нотаріальної контори.

Суттєве значення мали норми ст. 19 Положення щодо дотримання таємниці вчинення нотаріальних дій. Як позитивне слід зазначити, що законодавець вказав, що не лише нотаріус, але й співробітники нотаріальних контор зобов'язані додержуватись таємниці як щодо вчинюваних ними нотаріальних дій, так і до доручених їм документів по справі.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 7 серпня 1963 року № 896 затверджені «Зміни, які вносяться в рішення Уряду Української РСР в зв'язку з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 березня 1963 року «Про ліквідацію Міністерства юстиції Української РСР» і постановою Ради Міністрів Української РСР від 23 березня 1963 року № 353 «Про утворення Юридичної комісії при Раді Міністрів Української РСР і про інші питання, зв'язані з ліквідацією Міністерства юстиції УРСР». Відповідно до п. 1 постанови, у ст.ст. 2, 7, 9, 10, 70 Положення про

державний нотаріат Української РСР від 26 грудня 1956 року слова Міністр юстиції, Міністерство юстиції замінено відповідно словами «Голова Верховного суду», «Верховний суд». Тобто, починаючи з березня 1963 року до серпня 1970 року, керівництво органами державного нотаріату в республіці здійснювали Верховний Суд УРСР і обласні суди.

Загальновідомо, що у 60-х роках минулого століття було проведено нову кодифікацію законодавства.

Відтак окремі положення нормативних актів щодо провадження нотаріальної діяльності втратили чинність, тому виникла потреба у прийнятті нового Положення.

Ми погоджуємося з проф. О. Неліним, що Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, які набрали чинності з 01.05.1962 р., та розроблений відповідно до них новий Цивільний кодекс УРСР, прийнятий 18.07.1963 р., який набув чинності з 01.01.1964 р., зберіг і закріпив квазінотаріат у ст. 542 [297, с. 20].

31 серпня 1964 р. за № 941 Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР та Переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна» та затвердила нове «Положення про державний нотаріат УРСР» [416].

Положення про Державний нотаріат Української РСР 1964 р. (надалі Положення) складалося з п'яти розділів: організація і керівництво діяльністю державних нотаріальних контор; функції державних нотаріальних контор і органів, які вчиняють нотаріальні дії; загальні правила діяльності державних нотаріальних контор; окремі види нотаріальних дій; видання інструкцій про порядок вчинення нотаріальних дій та 79 статей.

Основною позитивною рисою вказаного положення було те, що воно в основному врахувало норми нового законодавства, зокрема цивільного та сімейного.

Розділ перший положення присвячено організації та керівництву діяльністю державних нотаріальних контор. До органів, які вправі вчиняти нотаріальні дії, належали: державні нотаріальні контори, а в населених пунктах, де не організовано

нотаріальних контор, – виконавчі комітети міських, селищних та сільських рад і лише для осіб, які постійно проживають на території діяльності цієї ради.

Загальне керівництво і контроль за діяльністю нотаріальних контор УРСР здійснював Верховний Суд УРСР (відповідно до статті 34 Закону про судоустрій Української РСР від 30 червня 1960 року, з наступними змінами), а керівництво в областях – обласні суду.

Слід відзначити, що керівництво і контроль за діяльністю виконкомів міських, сільських, селищних рад за вчиненням ними нотаріальних дій здійснювалося вищими виконавчими комітетами рад депутатів трудящих. На нотаріусів найближчих нотаріальних контор покладено обов'язок інструктування службових осіб виконкомів міських, сільських і селищних рад щодо вчинення ними нотаріальних дій.

Варто зауважити, що статтею 8 Положення встановлено, що нотаріальні дії в нотаріальних конторах вчиняють: старші нотаріуси, заступники старших нотаріусів та нотаріуси. У разі відсутності нотаріуса нотаріальні дії виконує інша особа за призначенням голови обласного суду.

Старші нотаріуси призначалися, переміщувалися та звільнялися головами обласних судів лише з санкції Голови Верховного Суду УРСР. Заступників старших нотаріусів та нотаріусів призначали, переміщували і звільняли голови обласних судів.

Окремо варто зазначити, що на посаду нотаріуса, керуючись ст. 9 Положення, призначали осіб, які мали вищу юридичну освіту. Однак в окремих випадках допускалося призначення на посади нотаріусів осіб, які не мали вищої юридичної освіти, але навчалися у вищих юридичних навчальних закладах, та осіб із числа молодих спеціалістів, які закінчили юридичні вищі навчальні заклади, лише після проходження ними стажування в нотаріальній конторі протягом 3-х місяців. При цьому нотаріуси не могли займати за сумісництвом інших посад, за винятком посад викладачів учбових закладів та курсів.

Отже, вказані норми були дуже подібними до попередніх, передбачених Положенням про державний нотаріат УРСР 1956 року.

Згідно зі статтею 13 Положення нотаріальні контори були вправі вчиняти сім видів нотаріальних дій.

Зокрема:

а) посвідчувати: договори, довіреності, заповіти, нотаріальне посвідчення яких передбачене законом, різні угоди, нотаріальне посвідчення яких не є обов'язковим, якщо вони не суперечать закону і сторони бажають їх нотаріально посвідчити;

б) видавати свідоцтва про право на спадщину, свідоцтва про право власності на частину в спільному майні подружжя, набутому впродовж перебування в шлюбі, свідоцтва про купівлю будівель з прилюдних торгів;

в) здійснювати: виконавчі написи на документах, передбачених спеціальним переліком, затвердженим Радою Міністрів УРСР, протести векселів, морські протести, написи про несплату чеків;

г) засвідчувати: вірність копій і виписок з документів, вірність копій з нотаріально засвідчених копій документів, а також з копій рішень, вироків, ухвал і постанов, виданих судовими органами, або з копій рішень виконавчих комітетів Рад депутатів трудящих; справжність підписів на документах, які не мають значення майнових угод, вірність перекладів документів з однієї мови на іншу, а також справжність підписів перекладачів на документах, факт знаходження громадянина в живих, факт перебування особи в певному місці, факт і час пред'явлення документа;

г) вживати заходів з охорони майна, яке залишилося після померлих;

д) приймати: в депозит грошові суми і цінні папери для передання їх за належністю, заяви громадян і установ для передання їх іншим громадянам і установам та видавати про це довідки;

е) накладати на будинки арешти (заборони) за постановами судово-прокурорських органів, повідомленнями установ, банків або госпрозрахункових організацій і підприємств про видачу позики, та застави майна під час укладання договору [416].

Таким чином, можна зробити висновок, що у сучасній Україні нотаріуси вчиняють більшість з перерахованих нотаріальних дій.

Як позитивне слід зазначити, що законодавець лише окремим реченням вказав на те, що нотаріальні контори надавали громадянам і організаціям технічні послуги, пов'язані з учиненням нотаріальних дій. Тобто нарешті законодавець виключив їх з переліку вчинюваних нотаріальних дій.

До компетенції виконавчих комітетів міських, селищних і сільських Рад депутатів трудящих у населених пунктах, де немає нотаріальних контор (ст. 14 Положення) належало вчинення чотирьох видів нотаріальних дій для осіб, які проживають на підпорядкованій цій раді території.

Варто підкреслити, що три види нотаріальних дій були подібними до попередніх, які були встановлені Положенням про державний нотаріат 1956 року, однак вказаним органам дозволено укладення договорів купівлі-продажу, дарування, обміну і застави будинків на суму не більше 1000 крб.

Також на виконавчі комітети міських, селищних і сільських рад покладено вчинення нової нотаріальної дії - накладення на будинки арешти (заборони) за постановами судово-прокурорських органів, за повідомленнями установ, банків або госпрозрахункових організацій і підприємств про видачу позики та застави майна під час укладання договору.

У межах цього дослідження варто вказати на обмеження у праві вчинення нотаріальних дій, які встановлено в ст. 17 Положення про Державний нотаріат Української РСР. Відтак нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії від свого імені, від імені і на ім'я своєї дружини, своїх і її близьких родичів, а також на ім'я і від імені співробітників цієї нотаріальної контори. У примітках до цієї статті зазначено, що під терміном «нотаріус» розуміються, крім нотаріуса, також службові особи виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих, які вчиняють нотаріальні дії.

Правила щодо дотримання таємниці вчинення нотаріальних дій встановлено в ст. 19 Положення [416]. Відтак нотаріуси і співробітники нотаріальних контор зобов'язані додержувати таємниці щодо виконуваних ними нотаріальних дій, а також доручених їм справ і документів. Довідки видаються лише особам, за дорученням або щодо яких учинені нотаріальні дії, а також на вимогу прокуратури,

судових і слідчих органів і в інших, спеціально передбачених законом, випадках. Щодо укладених заповітів, то довідки громадянам, на ім'я яких зроблені заповіти, видаються лише після смерті заповідачів. Тобто текст цієї статті аналогічний змісту ст. 19 Положення про державний нотаріат Української РСР від 26 грудня 1956 року.

Окремо варто зазначити, що у розділі IV Нотаріального положення розглядаються загальні правила вчинення окремих видів нотаріальних дій, а саме: нотаріального посвідчення угод; видання свідоцтв про придбання будинків з прилюдних торгів; видання нотаріальних свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, набутого під час перебування в зареєстрованому шлюбі; накладення заборон (арештів) на будинок; вжиття заходів з охорони майна, що залишилося після померлого, видання свідоцтв про право на спадщину; вчинення виконавчих написів і протестів векселів; засвідчення вірності копій документів; засвідчення вірності перекладів, викладених мовами народів СРСР та іноземними мовами; засвідчення справжності підписів на документах і безспірних обставин; передання заяв від громадян і установ іншим громадянам і установам; прийняття в депозит грошових сум для передання за належністю; вчинення морських протестів.

У єдиній статті 79 розділу V «Видання інструкцій про порядок вчинення нотаріальних дій» передбачено, що нотаріальні інструкції видає Верховний суд Української РСР. На виконання зазначеної вказівки постановою Президії Верховного Суду Української РСР від 22 січня 1965 року була затверджена «Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріальними конторами Української РСР» [319, с. 52-108].

Рада Міністрів Української РСР 12 квітня 1966 року за № 307 прийняла постанову «Про внесення змін до Положення «Про державний нотаріат Української РСР» [401].

Відтак у новій редакції викладено статті 3, 5, 14 Положення. Зокрема статтю 3 не лише редаговано, але й доповнено новим реченням: «При вчиненні нотаріальних дій нотаріуси і працівники виконкомів місцевих рад депутатів трудящих незалежні і підпорядковуються тільки закону» [401]. Тобто встановлено верховенство права та

зобов'язано органи нотаріату неухильно дотримуватися норм чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій.

Також цією постановою в районах, де немає нотаріальних контор, дозволено вчиняти нотаріальні дії районним радам.

У новій редакції викладено статтю 14 Положення про нотаріат. Ми вважаємо за необхідне вказати на декілька моментів: виключено вимоги щодо необхідності вчинення нотаріальних дій лише для осіб, які проживають на підпорядкованій раді території; по-друге змінено компетенцію виконавчих комітетів сільських, селищних, районних і міських рад - надано право посвідчувати різні договори, обов'язковість нотаріальної форми для яких не встановлена, але які можуть бути посвідченими за бажанням сторін на суму не більше 1000 карбованців.

Відповідно до вказаної постанови Президією Верховного Суду УРСР 19 серпня 1966 року було внесено зміни в прийняту Президією Верховного Суду 12 лютого 1965 року «Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій виконавчими комітетами рад», яка змінила назву на «Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій виконавчими комітетами міських, районних, селищних і сільських рад депутатів трудящих» [190].

З метою правильного ведення нотаріусами діловодства Президією Верховного Суду УРСР 18 вересня 1964 року було затверджено «Інструкцію по діловодству в нотаріальних конторах Української РСР» [189], в яку в свою чергу було внесено зміни і доповнення, затверджені постановою Президії Верховного Суду УРСР від 24 травня 1968 року.

Діяльність нотаріальних контор здійснювалася під керівництвом державних органів Української РСР і всесоюзних. Крім вказаної Інструкції, було прийнято чимало нормативних актів, присвячених діяльності нотаріальних органів держави, зокрема: Постанова Ради Міністрів СРСР від 10 червня 1950 року № 2531 «Про затвердження типових штатів нотаріальних контор», Інструкція про державну пошлину, затверджена Міністерством фінансів СРСР від 26 квітня 1965 року, Інструкція про порядок прийому-передачі депозитних сум або цінних паперів і обліку депозитних операцій в нотаріальних конторах Української РСР, затверджена

Президією Верховного Суду УРСР 18 вересня 1964 року, Наказ Голови Верховного Суду УРСР від 8 квітня 1964 р. № 72 «Про організацію навчання по підвищенню кваліфікації працівників суду і нотаріальних контор Української РСР», Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 1 липня 1966 року № 6 «Про судову практику в справах про спадкоємство» та багато інших.

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок Л. Ясінської про те, що Положення 1964 р. все ж було проміжною ланкою у процесі вдосконалення нотаріального законодавства. Практика поєднання обласними судами функцій судового нагляду і судового управління себе не виправдала. Щобільше, завантажені складною і різноманітною роботою щодо судового управління обласні суди не могли приділяти належної уваги керівництву діяльністю нотаріальних контор, своєчасному і правильному спрямуванню нотаріальної практики. Не виправдало себе також і наділення Верховного Суду УРСР не властивими йому функціями судового управління, а керівництво нотаріальними органами – і поготів [622, с. 153–154].

Загальновідомим є той факт, що після створення 6 жовтня 1970 р. Міністерства юстиції УРСР, йому були передані функції керівництва нотаріальною діяльністю держави. В областях відповідні повноваження здійснювали відділи юстиції.

Зміни в суспільному розвитку Радянської держави та роботи із систематизації та кодифікації законодавства обумовили необхідність розробки нового загальносоюзного акта про державний нотаріат. У 1973 р. був розроблений і прийнятий новий загальносоюзний акт – Закон СРСР «Про державний нотаріат» [329].

Незважаючи на те, що Закон не був названий Основами, проте, на нашу думку, він виконував функції їм притаманні, адже повинен був стати основою і правовою базою для подальшого оновлення й удосконалення усього нотаріального загальносоюзного і республіканського законодавства [125, с. 55].

Ми погоджуємося з Л. Лесницькою, що новий закон дещо змінив систему джерел законодавства про нотаріат, передбачивши прийняття союзними

республіками Законів про державний нотаріат, а не Положень, як було раніше [251, с. 56].

Зокрема, статтею 11 Закону СРСР «Про державний нотаріат» надано право союзним республікам розширити перелік встановлених нотаріальних дій з урахуванням своїх особливостей.

На виконання закону СРСР «Про державний нотаріат» на третьому засіданні дев'ятої сесії Верховної Ради Української РСР восьмого скликання 25 грудня 1974 р. прийнято Закон «Про державний нотаріат» [407], який на законодавчому рівні комплексно врегулював питання діяльності українського радянського нотаріату. Він містив 85 статей, які структурно об'єднувались у чотири розділи (загальні положення; нотаріальні дії, вчинювані державними нотаріальними конторами та іншими органами; правила вчинення нотаріальних дій; застосування законодавства про державний нотаріат до іноземних громадян і осіб без громадянства, застосування законодавства іноземних держав, міжнародні договори іноземних громадян) та п'ятнадцять глав.

Як стверджує Ю. Козьяков, Закон Української РСР «Про державний нотаріат», відтворюючи положення союзного закону, що забезпечували єдність вирішення основних питань нотаріальної діяльності, розвинув його, докладно визначивши порядок вчинення кожної нотаріальної дії [221, с. 15].

Цінними, на нашу думку, є положення частини четвертої статті 3 вказаного Закону про те, що нотаріальні дії в державних нотаріальних конторах вчиняють державні нотаріуси (старші державні нотаріуси, заступники старших державних нотаріусів, державні нотаріуси).

У закон УРСР «Про державний нотаріат» тричі вносилися зміни згідно з указаними Президії Верховної Ради УРСР від 27 квітня 1978 року № 3311-ІХ, від 14 вересня 1979 року № 5106-ІХ та від 28 січня 1993 року № 2951-ХІІ.

До органів і службових осіб, які вчиняють нотаріальні дії, відносилися:

- державні нотаріальні контори;
- виконавчі комітети міських, селищних, сільських Рад народних депутатів (у населених пунктах, де немає державних нотаріальних контор);

– консульські установи Союзу РСР;

– службові особи вказані в статті 16 Закону, що посвідчують заповіти і довіреності, які мають силу нотаріально посвідчених документів.

Варто зазначити, що у місті Києві і обласних центрах одна з державних нотаріальних контор засновується як перша державна нотаріальна контора для вчинення найскладніших нотаріальних дій і виконання інших функцій відповідно до законодавства Союзу РСР і Української РСР. В обласному центрі, де засновується одна державна нотаріальна контора, вона є першою державною нотаріальною конторою.

Заслуговує уваги стаття 4 Закону, згідно з якою відповідно до Закону СРСР «Про державний нотаріат», вказано перелік органів, які здійснюють керівництво державним нотаріатом в Українській РСР, а саме: Рада Міністрів СРСР, Рада Міністрів Української РСР, виконавчі комітети обласних, районних, міських, районних у містах Рад народних депутатів, Міністерство юстиції СРСР, Міністерство юстиції Української РСР, а також інші державні органи з огляду на законодавство Союзу РСР і Української РСР.

Надання правової допомоги службовим особам виконавчих комітетів міських, селищних, сільських рад у роботі щодо вчинення ними нотаріальних дій покладено на державного нотаріуса тієї нотаріальної контори, яка обслуговувала населення цього району.

В контексті запропонованої теми, важливе значення, на нашу думку, мають положення Закону, які встановлюють вимогу, що претендент на посаду державного нотаріуса повинен був бути громадянином СРСР, мати вищу юридичну освіту. Тобто збереглася вимога про вищу юридичну освіту для отримання посади нотаріуса, однак із певними зауваженнями. Так, в окремих випадках на посади державних нотаріусів могли призначатися особи, які не мали вищої юридичної освіти, за умови, що вони не менше трьох років працювали за спеціальністю юриста, а також особи, які навчаються на останніх курсах вищих юридичних навчальних закладів. Особи, що призначалися державними нотаріусами, були зобов'язані пройти стажування у випадках і порядку, встановлених законодавством.

Також законодавець підтвердив положення, що державні нотаріуси не могли перебувати на службі в інших установах, організаціях і на підприємствах за винятком зайняття викладацькою або науковою роботою.

Суттєве значення, на нашу думку, мали вимоги статті 7 Закону, щодо дотримання таємниці вчинення нотаріальних дій як державними нотаріусами, так і іншими службовими особами, які вчиняють нотаріальні дії. Зауважуємо, що правила про додержання таємниці нотаріальних дій поширюються також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків.

Законодавець не оминув увагою мовне питання. Згідно зі статтею 9 Закону УРСР «Про державний нотаріат», нотаріальне діловодство в державних нотаріальних конторах і виконавчих комітетах міських, селищних, сільських Рад народних депутатів Української РСР ведеться українською мовою.

Розділ другий Закону «Нотаріальні дії, вчинювані державними нотаріальними конторами та іншими органами» встановлює компетенцію органів, які вправі вчиняти нотаріальні дії або прирівняні до нотаріально посвідчених (заповіти і доручення).

Окремо варто зазначити, що законодавець, у статті 13 Закону, передбачив 20 видів нотаріальних дій, які вчиняють нотаріуси.

Отже, державні нотаріальні контори вчиняли такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчували угоди (договори, заповіти, довіреності та ін.);
- 2) вживали заходів з охорони спадкового майна;
- 3) видавали свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видавали свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 5) видавали свідоцтва про придбання жилих будинків (частин будинків) з прилюдних торгів;
- 6) накладали заборони відчуження жилого будинку;
- 7) засвідчували вірність копій документів і виписок з них;
- 8) засвідчували справжність підпису на документах;

- 9) засвідчували вірність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 10) посвідчували факт, що громадянин є живим;
- 11) посвідчували факт перебування громадянина в певному місці;
- 12) посвідчували тотожність громадянина з особою, зображеною на фотографічній картці;
- 13) посвідчували час пред'явлення документів;
- 14) передавали заяви громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій іншим громадянам, державним установам, підприємствам і організаціям, колгоспам та іншим кооперативним і громадським організаціям;
- 15) приймали у депозит грошові суми і цінні папери;
- 16) здійснювали виконавчі написи;
- 17) вчиняли протести векселів;
- 18) пред'являли чеки до платежу і посвідчували несплату чеків;
- 19) приймали на зберігання документи;
- 20) вчиняли морські протести [407].

Таким чином приходимо до висновку, що було суттєво розширено компетенцію нотаріальних контор. Зокрема, надано право нотаріусам засвідчувати тотожність громадянина з особою, зображеною на фотографічній картці, а також приймати на зберігання документи та відповідно видавати вказані документи.

Також можна зробити висновок, що вказаний перелік становить базову основу вчинюваних нотаріальних дій не лише нотаріусів радянського періоду, але й нотаріату незалежної України.

Законодавцем (стаття 14 закону) у населених пунктах, де немає державних нотаріальних контор для виконавчих комітетів міських, селищних, сільських Рад народних депутатів передбачено вчинення семи видів нотаріальних дій.

Зокрема, вказані органи квазінотаріату: посвідчують заповіти; інші угоди (договори, довіреності та ін.), крім договорів про надання у безстрокове користування земельних ділянок для спорудження індивідуальних жилих будинків і угод, які стосуються майна, що знаходиться за кордоном, або прав, які мають бути

здійснені за кордоном; вживають заходів до охорони спадкового майна; накладають заборони відчуження жилого будинку; засвідчують вірність копій документів і виписок з них; засвідчують справжність підпису на документах; а також передають заяви громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій іншим громадянам, державним установам, підприємствам і організаціям, колгоспам, іншим кооперативним та іншим громадським організаціям [407].

Аналізуючи вказані норми, приходимо до висновку про розширення компетенції виконавчих комітетів місцевих рад шляхом укладення договорів незалежно від їхньої суми, за виключенням договорів забудови.

Однак, виконавчі комітети, як і органи місцевого самоврядування незалежної України, не мають права посвідчувати документи, що діють за межами кордону України, так і щодо розпорядження майном, за її межами.

Як справедливо зауважує О. Нелін, Закон «Про державний нотаріат» також підтвердив існування інституту квазінотаріату [297, с. 20].

Нотаріальні дії у виконавчих комітетах міських, селищних, сільських рад вчиняли голова, заступник голови або секретар виконкому, на яких за рішенням виконавчого комітету відповідної ради покладено вчинення нотаріальних дій.

Слід наголосити на тому, що вперше у нормативному акті (статтею 16 Закону Української РСР «Про державний нотаріат»), було встановлено право посвідчення службовими особами заповітів і довіреностей, прирівнюваних до нотаріально посвідчених.

До нотаріально посвідчених документів прирівнюються:

– заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для престарілих та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками по медичній частині або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами і головними лікарями зазначених будинків для престарілих та інвалідів;

– заповіти громадян, які перебувають під час плавання на морських судах або судах внутрішнього плавання, що плавають під прапором СРСР, посвідчені капітанами цих суден;

– заповіти громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших подібних їм експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій;

– заповіти і довіреності військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їх заступниками по медичній частині, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів;

– заповіти і довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військово-навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор та інших органів, що вчиняють нотаріальні дії, також заповіти і довіреності робітників і службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ і закладів;

– заповіти і довіреності осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, посвідчені начальниками місць позбавлення волі [407].

Посвідчення заповітів і довіреностей службовими особами, вказаними в цій статті, провадилося з додержанням вимог статей 6–8, 19, 20 і 28 Нотаріального Закону, в порядку, який відповідно до Закону СРСР «Про Державний нотаріат» визначає Рада Міністрів СРСР.

Окремо варто зазначити, що вказані норми закону знайшли своє підтвердження і в правовому регулюванні нотаріальної діяльності в незалежній Україні.

Компетенція консульських установ Союзу РСР була підтверджена статтею 15 закону УРСР «Про державний нотаріат» .

Центральне місце, на нашу думку, у законі займає третій розділ, який, своєю чергою, складається з 15 глав: загальні правила вчинення нотаріальних дій; посвідчення угод; вжиття заходів з охорони спадкового майна; видання свідоцтв про

право на спадщину; видача свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя; видача свідоцтв про придбання жилих будинків з прилюдних торгів; накладення заборони відчуження жилого будинку; засвідчення вірності копій документів і виписок з них, справжності підписів і вірності перекладів; посвідчення фактів; передача заяв громадян, державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій; прийняття в депозит грошових сум і цінних паперів; здійснення виконавчих написів; вчинення протестів векселів, пред'явлення чеків до платежу і посвідчення неоплати чеків; прийняття документів на зберігання, вчинення морських протестів [125, с. 12].

Проте найбільш детально розглянуто загальні правила вчинення нотаріальних дій. Відтак відповідно до статті 19 Закону під час вчинення нотаріальних дій державні нотаріуси та інші службові особи, що вчиняють нотаріальні дії, встановлюють особу громадян, їх представників або представників державних установ, підприємств і організацій, колгоспів, інших кооперативних та інших громадських організацій, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій. У процесі посвідчення угод з'ясовувалася дієздатність громадян і перевірялася правоздатність юридичних осіб, які беруть участь в угодах. У разі укладення угоди представником перевіряються його повноваження.

Суттєве значення мають норми статі 22 Закону, що встановлюють обмеження в праві вчинення нотаріальних дій. Так, державні нотаріуси, службові особи виконавчих комітетів міських, селищних, сільських рад, які вчиняють нотаріальні дії, не мали права вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я та від імені своїх чоловіка або дружини, їхніх і своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я та від імені працівників вказаної нотаріальної контори або даного виконавчого комітету.

Зауважуємо, що законодавцем вперше встановлено вимоги про те, що службові особи виконавчих комітетів міських, селищних, сільських рад не мали права вчиняти нотаріальні дії на ім'я і від імені виконавчого комітету, де вони працюють.

Також на законодавчому рівні встановлено вимоги до текстів нотаріально посвідчуваних угод, засвідчуваних копій документів і виписок з них, текстів перекладів. Наприклад, передбачено, що вказані документи повинні бути написані ясно і чітко; числа і строки, які належали до змісту посвідчуваних угод, мають бути позначені хоча б один раз словами, а назви юридичних осіб, прізвища, імена та по батькові громадян – без скорочень і з зазначенням їх адреси.

Звернемо увагу на те, що в статті 79 Закону УРСР «Про державний нотаріат» вперше в українському нотаріальному праві на законодавчому рівні закріплено право іноземних громадян та осіб без громадянства нарівні з радянськими громадянами звертатися в державні нотаріальні контори УРСР, а також в інші органи, які вчиняють нотаріальні дії, за нотаріальними послугами.

Заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином висновок Л. Ясінської про те, що у законі СРСР 1973 р. було закріплено і надалі розвинено такі нововведення щодо організації і діяльності нотаріальних органів: уперше на загальносоюзному рівні були визначені завдання державного нотаріату, що мали важливе значення для належного здійснення нотаріальної функції, удосконалення практики і розвитку юридичної теорії; закріплено принципи законності, дотримання таємниці виконуваних нотаріальних дій, національної мови нотаріального діловодства; розширено сферу судового контролю за нотаріальною діяльністю; вперше врегульовано головні питання застосування радянського нотаріального законодавства до іноземців, а також застосування іноземного права, міжнародних договорів та угод щодо нотаріальної діяльності; іноземним підприємствам та організаціям, а також іноземним громадянам та особам без громадянства, незалежно від того, проживали вони в СРСР чи ні, була надана можливість звернення в державні нотаріальні контори [622, с. 155].

Вважаємо за доцільне вказати й на інші нормативні акти, на підставі яких здійснювалася нотаріальна діяльність. Так, наказами міністра юстиції Української РСР затверджено: 31 жовтня 1975 року № 45/5 Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами Української РСР; 19 січня 1976 року № 1/5 Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій виконавчими

комітетами міських, селищних, сільських Рад народних депутатів; 30 квітня 1976 року № 22/05 Інструкцію по діловодству в державних нотаріальних конторах Української РСР [145, с. 774-775]. Постановою Ради Міністрів Української РСР від 12 жовтня 1976 р. № 483 затверджено Перелік документів, за якими стягнення заборгованості провадиться в безспірному порядку на підставі виконавчих написів державних нотаріальних контор [413].

Також важливе значення в діяльності органів нотаріату мали всесоюзні нормативні акти. Наприклад, Інструкція про державну пошліну від 31 грудня 1976 року № 95, затверджена Міністерством фінансів СРСР, Інструкція про порядок надання судами та органами нотаріату СРСР правової допомоги установам юстиції іноземних держав та в порядку звернення за правовою допомогою до цих установ від 9 березня 1972 р. № 05-3-1, затверджена міністром юстиції СРСР.

Закони СРСР і Української РСР «Про державний нотаріат» діяли доволі тривалий для Радянської держави час, майже двадцять років.

Здійснивши аналіз процесів прийняття, зміни та скасування нормативно-правових актів про нотаріат в радянський період розвитку Російської держави, А. Олейнова зауважила, що їх розробка відбувалася з урахуванням досвіду роботи лише радянських нотаріальних органів. Після відновлення нотаріату в 1918 році, законодавчі акти, що приймаються, знову почали відображати лише накопичувану практику діяльності радянського нотаріату і вирішення виникаючих проблем безвідносно до попереднього досвіду роботи російських нотаріальних органів. Саме це, на погляд А. Олейнової, стало першопричиною такої величезної кількості актів загального характеру і регламентуючих окремі сторони нотаріальної діяльності [336, с. 115].

На нашу думку, це також стосується і органів нотаріату Української РСР.

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників нотаріату, зокрема Л. Ясінської [621, с. 12], В. Черниша [571, с. 52], О. Неліна [303, с. 14; 292, с. 113-114], Г. Черемних [558, с. 4; 560, с. 18]; що після 1917 р. нотаріальна діяльність не відігравала важливого значення у суспільному житті держави, так і серед правових інститутів.

Причиною був недостатній розвиток суспільних відносин, зокрема обмеженість цивільного обороту, відсутність приватної власності та засад підприємництва. Внаслідок чого робота нотаріусів в основному заключалася у засвідченні вірності копій документів, посвідченні доручень та видачі свідоцтв про право на спадщину. Посвідчення договорів відбувалося вкрай рідко.

Більшість вчених вказує на виконання нотаріусами в основному технічної роботи.

Як справедливо зауважують Л. К. Радзівська та С. Г. Пасічник, людині з вищою освітою працювати в нотаріальній конторі було неprestижно: низька заробітна плата, непристосовані для роботи приміщення, відсутність необхідних засобів, нецікава робота, бо 70% нотаріальних дій – це засвідчення вірності копій документів, тоді як у країнах із розвинутою правовою системою ці дії становлять лише 7–10% [447, с. 7].

Все це призводило до того, що висококваліфіковані юристи уникали роботи в органах нотаріату, через що на посадах опинялися люди, які не мали достатньої кваліфікації та відповідної юридичної освіти.

Висновки до розділу 4

Після революційних процесів на теренах України нотаріат продовжував діяти зазвичай згідно з нормами «Положення про нотаріальну частину» 1866 року.

Постановою Народного секретаріату від 4 січня 1918 року «Про введення народного суду» було ліквідовано інститут нотаріату. Нотаріальну діяльність в радянській Україні регулювали численні нормативні акти. Зокрема, декрет РНК УРСР від 14 лютого 1919 року «Про суд», відповідно до якого у губернських та повітових містах створено народні нотаріальні камери, які були скасовані постановою Ради Народних Комісарів України від 16 квітня 1921 р.; постанова РНК УРСР «Про нотаріат», якою відкривалися нотаріальні камери; рішення Раднаркому України від 27 вересня 1921 року за № 554 «Про нотаріальні функції», відповідно до якого

нотаріальні функції здійснювали нотаріальні столи, народні судді, волосні виконкоми, сільські ради, міліція.

Підвалини правового регулювання нотаріальної діяльності радянського періоду закладено затвердженням 20 квітня 1923 року «Положенням про державний нотаріят», яке було переписано з Положення про нотаріат Російської Федерації від 4 жовтня 1922 року.

Правове регулювання нотаріальної діяльності до Другої світової війни здійснювалося Положенням про судоустрій Української РСР від 23 жовтня 1925 р., Нотаріальним положенням, затвердженим постановою Всеукраїнського ЦВК й РНК УСРР 16 грудня 1925 року за № 557, «Нотаріальною Уставою», затвердженою постановою ВУЦВК і РНК 25 липня 1928 року за № 20. Аналізуючи правове регулювання нотаріальної діяльності за часів Радянської України протягом 1917-1943 років приходимо до висновку, що організацію та діяльність органів нотаріату регулювало Положення про судоустрій УСРР, а порядок вчинення нотаріальних дій – Нотаріальне положення та Нотаріальна Устава .

Після Другої світової війни відбулося відродження українського нотаріату.

Правове регулювання нотаріальної діяльності нотаріату здійснювалося Положеннями про Державний нотаріат УРСР: від 9 серпня 1944 р. за № 1016, від 26 грудня 1956 року за № 1536 та від 31 серпня 1964 р. за № 941. Постановою Ради Народних Комісарів УРСР 9 серпня 1944 р. за № 1016 затверджено Положення про Державний нотаріат УРСР, яким було скасовано нотаріальні столи. Постановою Ради Міністрів Української РСР від 26 грудня 1956 року № 1536 було затверджено Положення про державний нотаріат Української РСР, яке редакційно, частково і за змістом відрізняється від аналогічних нормативних актів інших союзних республік. Постановою Ради Міністрів УРСР 31 серпня 1964 р. за № 941 затверджено нове «Положення про державний нотаріат УРСР», яке урахувало норми нового Цивільного кодексу.

Закон УРСР від 25 грудня 1974 р. «Про державний нотаріат» вперше на законодавчому рівні комплексно врегулював питання діяльності українського

радянського нотаріату. Нормативний акт, відтворюючи положення союзного закону, розвинув його, докладно регулюючи порядок вчинення кожної нотаріальної дії.

Аналіз процесів прийняття, зміни та скасування нормативно-правових актів про нотаріат в радянський період розвитку на українських землях свідчить, що їх розробка відбувалася з урахуванням досвіду роботи лише радянських нотаріальних органів, зокрема всесоюзних. Регулювання нотаріату здійснювалося на двох рівнях: всесоюзного та українського законодавства, причому перевага надавалася першому, яке не враховувало досвіду роботи попередніх нотаріальних органів, зокрема на українських землях. Саме це стало першопричиною такої величезної кількості актів загального характеру і регламентуючих окремі сторони нотаріальної діяльності.

Зважаючи на те, що попит на нотаріальні послуги був практично не значним, нотаріальну діяльність здійснювали в основному жінки.

Правове регулювання нотаріальної діяльності у радянський період здійснювалося як частиною державного апарату в межах сформованої адміністративної системи.

На нашу думку, значення радянського періоду розвитку української нотаріальної діяльності полягало в тому, що:

1. Лише за часів Радянської України вперше на законодавчому рівні було встановлено посаду нотаріуса та окреслено його функції;

2. Ні в який інший період державна влада не приймала настільки численну кількість законодавчих актів, які безпосередньо стосувалися нотаріальної діяльності;

3. Нотаріальна діяльність у Радянській Україні зазнала величезного розвитку. Зокрема, радянський нотаріат розпочав свою генезу від розподілу нотаріальних повноважень між іншими державними органам, через нотаріальні столи, до державного нотаріату, а також органів квазінотаріату;

4. Український радянський нотаріат виконував функції державного органу, який сприяв охороні соціалістичної власності, прав та законних інтересів громадян, державних, кооперативних та інших громадських організацій;

5. Дійсно серед юристів посада нотаріуса не була в пошані. Однак ця посада була шанована серед пересічних громадян, оскільки нотаріальне посвідчення правочину та інших нотаріальних дій надавали достовірність складеним документам, усували зайві суперечки та забезпечували можливість доказування в суді, сприяючи забезпеченню соціалістичної законності;

6. Державні нотаріуси того періоду стали кадровою основою нотаріату незалежної України.

РОЗДІЛ 5 ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1991-2016 РР.)

5.1 Становлення законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні протягом 1991-2007 років

Політичні та економічні процеси, що відбувалися в Україні в кінці 80-х — початку 90-х років, відбилися і на системі нотаріальних органів. З переходом суспільства до ринкових відносин, законодавчим визнанням рівноправності усіх форм власності, розвитком підприємницької діяльності і процесів приватизації стало очевидним, що державний нотаріат втрачає своє значення і не може повністю виконувати покладені на нього функції.

Загальновідомо, що із проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України, розгорнуто нову сторінку історії, як держави, так і її законодавчої бази.

Суверенна Україна впевнено стала на шлях радикальних реформ, зокрема економічних. Епіцентром ринкових реформ у державі була земельна та аграрна реформи, головна мета яких полягала в тому, щоб перевести сільське господарство на засади багатоструктурної аграрної економіки, сприяти виникненню нових форм господарювання на селі, заснованих на праві приватної власності на землі сільськогосподарського призначення [114, с. 3]. Тому виникла потреба у збільшенні кількості нотаріусів.

Очевидним є той факт, що проведення правової реформи в державі було спрямоване в першу чергу на вдосконалення та поширення національного права, спираючись на історичне минуле українського народу та запозичуючи найкращий досвід зарубіжних країн, зокрема європейський.

Ми підтримуємо позицію вчених, наприклад С. Нечипорук, що після проголошення незалежності України спостерігаємо новий етап у розвитку інституту нотаріату, що посилюється потребою держави в утворенні стабільної системи

захисту прав та законних інтересів своїх громадян. Із появою ринкових відносин, визнанням на законодавчому рівні рівноправності всіх форм власності, розвитком підприємницької діяльності і процесів приватизації виникла суспільна необхідність у приватному нотаріаті і, відповідно, законодавчого закріплення положень, які давали б змогу провадити нотаріальну діяльність без допомоги державних органів [307, с.143].

Поява значної кількості приватних власників передбачає постійний перерозподіл власності, зокрема нерухомості. Із прийняттям Закону «Про власність» [389] та деяких інших, зокрема Закону України «Про заставу» [412], значно розширилася компетенція державних нотаріусів, збільшилась кількість і обсяг нотаріальних дій.

Таким чином, формування ринкових відносин обумовило також необхідність проведення радикальної реформи органів нотаріату, який є однією з ланок правової системи. Роль нотаріату в правовому забезпеченні економічних відносин підтверджується світовою практикою. Від якості діяльності нотаріату залежить нормальне функціонування цивільного обороту держави, ефективність охорони і захисту майнових прав та законних інтересів громадян та інших суб'єктів господарювання.

Саме нотаріат відіграє вагомую роль у регулюванні економічних відносин, забезпечує більшу стійкість і гарантованість у поведінці учасників цивільних, сімейних та господарських правовідносин, дає можливість скоротити кількість правопорушень, ліквідує об'єктивні передумови їх вчинення.

Роль нотаріату в житті суспільства виражається у його функціях, які не є сталими, а змінюються (розширюються) із розвитком нотаріату незалежної України. Розмежування нотаріальних функцій, на нашу думку, дає змогу встановити місце нотаріату у сучасному суспільстві як особливого правового інституту та показати специфіку його діяльності щодо учасників вчинюваних нотаріальних дій [149, с. 212].

Слід зазначити, що функції нотаріату є взаємопов'язаними та системно впливають на нотаріальну діяльність, яка здійснюється і державними, і приватними

нотаріусами від імені держави, а також органами квазінотаріату, та спрямована на захист прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, держави.

Дослідженням функцій сучасного нотаріату присвятили свої роботи В. В. Баранкова, В. В. Комаров та М. М. Дякович, В. В. Самсонов, Л. К. Радзієвська та С. Г. Пасічник, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса та інші.

Заслуговує на увагу визначення функції нотаріату, запропоноване професором М. Дякович, – це «основні напрями його діяльності, що відображають його особливості як унікального правового інституту, який має своїм завданням охорону та захист суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб у приватноправовій сфері»[154, с.17].

В нотаріальній літературі немає єдності думок вчених щодо поділу функцій нотаріату.

Наприклад, В. Комаров та В. Баранкова визначають такі функції нотаріату, як забезпечення безспірності та доказової сили документів, законності та надання правової допомоги особам, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій [226, с.57–58].

Оскільки С. Фурса й Є. Фурса відносять нотаріат до правоохоронних та правозахисних органів, залежно від виконуваних ним функцій, то пропонують відокремити основні функції нотаріату залежно від виконуваного ним завдання – охорони або захисту прав [511, с.12].

Досліджуючи різні думки українських вчених щодо поділу функцій на окремі групи, приходимо до висновку, що функції нотаріату можна поділити на дві великі групи:

1. Загальносоціальні, що характеризують місце нотаріату в системі органів цивільної юрисдикції та правової системи України.

2. Нотаріально-спеціальні, що відображають особливості, специфіку нотаріальної діяльності щодо учасників нотаріального процесу [149, с.209].

Також стверджуємо, що залежно від характеру та змісту впливу на цивільні правовідносини функції нотаріату можна поділити на регулятивну, охоронну та контрольну.

Слушною також є позиція М. Дякович, яка, з огляду на те, що, з одного боку, нотаріат є інститутом громадянського суспільства, а з іншого – механізмом здійснення окремих повноважень держави, його функції пропонує поділити на дві основні групи:

по-перше, функції, що випливають із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності: правоохоронна, правозастосовча, попереджувально-профілактична, фіскальна.

по-друге, функції, що випливають із приватноправового змісту нотаріальної діяльності: правореалізаційна, правовстановлювальна, консультаційна [154, с.18–21].

Ми погоджуємося з А. Давиденко, що історія розвитку і реформування нотаріату сучасної незалежної України тісно переплітається з історією двох великих подій, які дали змогу українським нотаріусам самостійно вирішувати свою долю, – прийняття Закону України «Про нотаріат» та заснування Української нотаріальної палати – єдиного всеукраїнського об'єднання нотаріусів. Ці події суттєво вплинули на життя нотаріату, адже як інститут, який функціонує у сфері перетину приватних і публічних інтересів, нотаріат має володіти організаційною структурою, що відповідала б його унікальній природі [98, с. 27].

Загальновідомо, що Українська нотаріальна палата була створена 22 квітня 1993 р. на конференції нотаріусів та згодом належним чином зареєстрована, як громадське об'єднання, в Міністерстві юстиції України.

В контексті запропонованої теми дослідження дуже важливим є історія розроблення українського закону «Про нотаріат».

Відповідно до доручення Комісії з питань законодавства і законності Верховної Ради України від 19 червня 1992 р. Кабінет Міністрів України 14 грудня 1992 р. вніс до Верховної Ради України проект закону «Про нотаріат». Як слушно зауважує Л. Єфіменко, у пояснювальній записці до проекту цього закону зазначалися фактори, що спричинили необхідність його розробки. Це неспроможність існуючої на той час системи державних органів, які вчиняли нотаріальні дії, забезпечити у повному обсязі правовий захист майнових прав та інтересів юридичних осіб в умовах формування в республіці ринкових відносин. Із прийняттям низки законів

зросла загальна кількість нотаріальних дій та з'явилися нові, що спричинило збільшення навантаження на державних нотаріусів та поглибило проблему забезпечення громадян та організацій якісними послугами нотаріально-правового характеру [165, с. 39].

Ми погоджуємося з думкою більшості українських дослідників, що прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 року Закон України «Про нотаріат» (надалі Закон) здійснив революцію в діяльності нотаріату та був початком нотаріальної реформи та скерував український нотаріат в руслі європейського (латинського) нотаріату.

Як стверджує Ю. Козьяков, закон створив правові підстави для впровадження принципово нових, раніше не відомих нашому законодавству інститутів (зокрема приватної нотаріальної діяльності), який вже протягом століть існує у багатьох зарубіжних країнах і показав себе з кращого боку. Розроблений з урахуванням досвіду зарубіжних країн, які визнають латинську школу нотаріату (Німеччина, Франція, Італія тощо), чинний закон, реально посилив роль нотаріату у суспільному житті незалежної Української держави, зробив фігуру нотаріуса в системі правозастосування ще вагомішою, підняв на більш високий щабель престиж цієї, без сумніву, цікавої юридичної професії [221, с. 15].

Однак, це твердження не зовсім відповідає істині, оскільки на території західної України, ще до 1993 року був відомий інститут приватного нотаріату.

Проаналізувавши існуючу правову літературу щодо важливості прийняття Закону України «Про нотаріат», підтримуючи думку більшості авторів, в тому числі Л. Єфіменка [167, с. 11–12], В. Шишленко [592, с.1091], М. Кальницького [196], Л. Ясінської [607, с. 161], приходимо до висновку, що вказаний нормативний акт забезпечив перехід від радянського нотаріату до незалежного українського нотаріату. Зокрема, увібрав у себе найкращий світовий досвід щодо здійснення нотаріусами публічно-правової діяльності, зумовив суттєве збільшення кількості приватних нотаріусів, сприяв більшому доступу фізичних та юридичних осіб до нотаріального забезпечення, ввів поняття відповідальності нотаріусів, тобто зупинення і припинення їхньої діяльності у разі допущення порушень тощо.

Загальновідомо, що принципи права – основа діяльності правової держава, всіх органів державної влади та стержень усієї системи права держави. Держава уповноважила нотаріусів на вчинення нотаріальних дій. Звідси постає їх вагоме значення для регулювання суспільних відносин та юридичної практики, що слугуватиме основою правильного застосування юридичних норм під час вчинення нотаріусами нотаріальних дій, зокрема, задля посвідчення правочинів. Застосування конкретних норм нотаріального права ймовірно лише з урахуванням положень, які містять загальні принципи права.

Ми підтримуємо думку вчених, що становлення та розвиток нотаріальної діяльності ґрунтується і на загально-правових принципах, і на галузевих.

Значення принципів діяльності та організації нотаріату, на думку С. Фурси й Є. Фурси, полягає у тому, що вони: є основою для об'єднання всіх норм та інститутів в одну галузь права, тобто є індивідуалізуючою ознакою цієї галузі права; є похідною основою для тлумачення норм законодавства, розуміння їх змісту та значення; не тільки характеризують нотаріат України, а й є основною підставою для порівняння норм, що регулюють діяльність нотаріату, з аналогічними нормами законодавства іноземних країн та, найперше з країнами Міжнародного Союзу Латинського нотаріату [511, с. 69].

Проаналізувавши праці українських науковців, присвячені принципам нотаріату, ми дійшли висновку, що серед науковців немає єдиної думки, щодо поділу на окремі групи.

Однак більшість вчених, в т. ч. В. Баранкова, В. Комаров [226, с. 91- 92], М. Дякович [154, с. 28] пропонують виокремити декілька груп принципів.

На нашу думку, слід виокремити такі групи принципів нотаріальної діяльності.

По-перше, поділ за сферою поширення принципів: на загально правові, міжгалузеві та галузеві.

По-друге, залежно від об'єкта правового регулювання (за функціональною ознакою) принципи поділяються на: організаційні та функціональні.

Ми погоджуємося з В. Шишленко, що нові принципи нотаріальної діяльності, які були закладені цим Законом, дали змогу вирішити організаційні проблеми стосовно нотаріального забезпечення суб'єктів цивільно-правових відносин та практично зняти державі із себе більшість організаційних питань і матеріальних витрат у цій сфері [592, с. 1091].

Ми констатуємо, що базовим нормативно - правовим актом, що регулює питання нотаріальної діяльності в Україні є Закон України «Про нотаріат». Тому вважаємо за необхідне зупинитися на окремих суттєвих положеннях вказаного документу.

Так, відповідно до первинної редакції (1993 року) статті 1 Закону України «Про нотаріат» , нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [433]. Тобто законодавцем визначено поняття нотаріату.

Варто зазначити, що термін «нотаріат» в сучасному українському праві багатозначний та використовується в декількох значеннях.

Ми погоджуємося з думкою тих авторів, які виділяють чотири значення нотаріату, а саме:

- 1) як систему органів та посадових осіб, у тому числі нотаріусів, які вчиняють нотаріальні дії;
- 2) як галузь права;
- 3) як галузь законодавства;
- 4) як наукова та навчальна дисципліна [147, с. 51].

Законодавцем у статті 1 Закону України «Про нотаріат», встановлено вичерпний перелік суб'єктів (осіб), які мають право вчиняти нотаріальні дії. До вказаних осіб відносяться: державні нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах та державних нотаріальних архівах; приватні нотаріуси; посадові особи органів місцевого самоврядування у населених пунктах, у яких не зареєстровані приватні нотаріуси та немає державних нотаріальних контор; посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв України; інші

посадові особи, передбачені ст. 40 Закону «Про нотаріат», які посвідчують заповіти і довіреності, прирівняні до нотаріальних; а також начальники установ виконання покарань, які засвідчують справжність підпису особи, яка перебуває в такій установі, відповідно до ст. 40-1 вказаного Закону.

Передусім слід наголосити на тому, що у тексті ч. 4 ст. 1 Закону України «Про нотаріат» законодавець помилково зазначив статтю 38 замість 37, за якою встановлено компетенцію щодо вчинення нотаріальних дій уповноважених осіб виконавчих комітетів сільських, селищних міських Рад народних депутатів.

Покладаючи на нотаріальні органи функцію вчинення нотаріальних дій, держава наділяє їх владними повноваженнями. Повноваження нотаріальних органів щодо вчинення нотаріальних дій регламентується залежно від суб'єкта, який уповноважений вчиняти нотаріальні дії. Акцентуємо увагу на те, що найбільш широкі повноваження щодо вчинення нотаріальних дій покладено на нотаріусів.

Органи, які вправі вчиняти нотаріальні дії, більшість учених поділяє на інститути нотаріату та квазінотаріату. До органів нотаріату належать державні та приватні нотаріуси, а до органів квазінотаріату – посадові особи органів місцевого самоврядування, інші посадові особи, на які покладено вчинення окремих видів нотаріальних дій відповідно до чинного законодавства.

Суттєве значення в нотаріальній діяльності мають повноваження нотаріальних органів.

Законодавець у ст. 34 Закону встановив перелік вчинюваних нотаріальних дій, який складає 21 позицію. Відповідно до вказаних положень в державних нотаріальних конторах вчиняються такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчуються угоди (договори, заповіти, доручення, шлюбні контракти та ін.);
- 2) вживаються заходи щодо охорони спадкового майна;
- 3) видаються свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видаються свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 5) видаються свідоцтва про придбання жилих будинків із прилюдних торгів;

б) видаються дублікати документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори;

7) накладається заборона відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;

8) засвідчується відповідність копій документів і виписок із них;

9) засвідчується справжність підпису на документах;

10) засвідчується відповідність перекладу документів із однієї мови на іншу;

11) посвідчується факт, що громадянин є живим;

12) посвідчується факт перебування громадянина в певному місці;

13) посвідчується тотожність громадянина з особою, зображеною на фотокартці;

14) посвідчується час пред'явлення документів;

15) передаються заяви фізичних і юридичних осіб іншим фізичним і юридичним особам;

16) приймаються у депозит грошові суми та цінні папери;

17) вчиняються виконавчі написи;

18) вчиняються протести векселів;

19) пред'являються чеки до платежу і посвідчується неоплата чеків;

20) вчиняються морські протести;

21) приймаються на зберігання документи [433].

Проведений аналіз повноважень державних нотаріальних контор радянського періоду (за Законом УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року) та незалежної України привів до таких висновків.

Перелік повноважень нотаріусів за Законом України «Про нотаріат» 1993 року в основному дублює перелік нотаріальних дій, що вчиняли державні нотаріальні контори радянського періоду та який був встановлений у ст. 13 Закону УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року (20 видів нотаріальних дій).

Слід зауважити, що законодавцем у окремий вид нотаріальних дій виділено видачу дублікатів документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори, а

також зазначено, що на державних нотаріусів може бути покладено вчинення й інших нотаріальних дій.

Також позитивним є розширення повноважень державних нотаріусів щодо накладення заборони відчуження не лише жилих будинків, але й квартир, гаражів, дач, садових будинків, земельних ділянок, а також іншого нерухомого майна.

Керівництво державними нотаріальними конторами здійснюють органи юстиції. Зокрема, такі контори створюються і ліквідуються Міністерством юстиції України.

Ми погоджуємося, що із прийняттям Верховною Радою України 2 вересня 1993 р. Закону України «Про нотаріат» інститут нотаріату отримав нове дихання, оскільки поряд із державним нотаріатом з'явився новий інститут – приватний нотаріат [136, с. 186].

Ми підтримуємо позицію А. Єрух, що з огляду на специфіку відносин, що склалися в Україні, повністю відмовитися від державного нотаріату вважалось недоцільним [161, с.22].

Варто наголосити на тому, що повноваження приватних нотаріусів суттєво обмежено законодавцем у ст. 36 Закону.

Наголошуючи, що приватний нотаріус учиняє такі ж дії, як державний, попри це тим же нормативним актом заборонено приватним нотаріусам вчиняти певні нотаріальні дії.

На наше переконання, накладання і зняття заборони відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна; видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного із подружжя; видачі свідоцтв про право на спадщину; вжиття заходів щодо охорони спадкового майна; посвідчення договорів довічного утримання; засвідчення справжності підпису на документах, призначених для дії за кордоном, та посвідчення доручень для цієї мети, а також засвідчення справжності підпису батьків або опікуна (піклувальника) на згоді про усиновлення дитини становили левову частку у нотаріальній практиці державних нотаріальних контор.

Таким чином, держава зберігала основні поступлення до бюджету за рахунок вчинення вказаних нотаріальних дій, а також підтверджувала високу кваліфікацію державних нотаріусів щодо оформлення спадкових прав.

Отже, акти, вчинені державними та приватними нотаріусами, мають однакову силу; однак станом на 1993 рік, коло нотаріальних дій, що їх вчиняв державний нотаріус, було дещо ширше, ніж у приватного нотаріуса.

Варто зауважити, що у зв'язку з необхідністю належного провадження нотаріальної практики у приватних нотаріусів виникла потреба щодо пошуку освічених та добросовісних працівників, до яких в першу чергу слід віднести помічників нотаріусів.

Поряд із прийняттям приватного нотаріату з'явився інститут державного нотаріального архіву, розпочалася дискусія про відмову від державного нотаріату та перехід до нотаріату латинського типу тощо.

Передусім слід наголосити на тому, що державні нотаріуси у державних нотаріальних архівах, відповідно до ст. 35 Закону України «Про нотаріат», вчиняють лише два види нотаріальних дій: видача дублікатів, а також засвідчення відповідності копій і виписок з документів, які зберігаються у справах вказаних архівів.

Завідувачем архіву може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою та одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Не може бути завідувачем особа, яка має судимість за вчинення злочину, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. На завідувача архіву, як і на нотаріуса, поширюється заборона щодо зайняття підприємницькою або адвокатською діяльністю та інші обмеження, встановлені ч. 2 ст. 3 Закону України «Про нотаріат».

Окремо варто зазначити, що компетенція посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів у населених пунктах України щодо вчинення нотаріальних дій була не однаковою.

Законодавець компетенцію вказаних осіб поділив на дві групи.

До першої групи належить компетенція посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, у населених пунктах, де немає державних нотаріусів (відповідно до частини першої ст. 37 Закону), але здійснювали нотаріальну діяльність приватні нотаріуси. Компетенція вказаних осіб включає учинення лише двох нотаріальних дій: вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, а також накладення та зняття заборони відчуження нерухомого майна.

До другої групи належить компетенція посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, у населених пунктах, у яких відсутні як державні, так і приватні нотаріуси. У такому випадку компетенція вказаних посадових осіб є набагато ширшою та включає вчинення таких нотаріальних дій: посвідчення заповітів та доручень; вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, накладення та зняття заборони відчуження нерухомого майна; засвідчення відповідності копій документів із виписок з них, а також засвідчення справжності підписів на документах.

Вважаємо необхідним наголосити на тому, що посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів не мають права оформляти документи, призначені для дії за межами України.

Оскільки Україна здобула незалежність вважаємо важливими норми ст. 38 Закону України «Про нотаріат», які регулюють компетенцію щодо вчинення нотаріальних дій консульськими установами України. Перелік повноважень вказаних органів складав 16 видів нотаріальних дій.

Зокрема до повноважень вказаних органів відносилися :

- 1) посвідчення угод (договорів, заповітів, доручень тощо), крім іпотечних договорів, угод про відчуження та заставу жилих будинків, квартир, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні;
- 2) вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видання свідоцтва про право на спадщину;

- 4) видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- 5) засвідчення відповідності копій документів і виписок із них;
- 6) засвідчення справжності підпису на документах;
- 7) засвідчення правильності і відповідності перекладу документів з однієї мови на іншу;
- 8) посвідчення факту, що громадянин є живим;
- 9) посвідчення факту знаходження громадянина у певному місці;
- 10) посвідчення тотожності громадянина з особою, зображеною на фотокартці;
- 11) посвідчення часу пред'явлення документів;
- 12) прийняття у депозит грошових сум і цінних паперів;
- 13) вчинення виконавчих написів;
- 14) прийняття на зберігання документів;
- 15) учинення морських протестів;
- 16) видання дублікатів посвідчених ними документів. Законодавством України можуть бути передбачені й інші дії, що вчиняються консульськими установами України [433].

Варто акцентувати увагу на те, що перелік повноважень консульських установ України за Законом України «Про нотаріат» 1993 року в основному дублює перелік нотаріальних дій, що вчиняли консульські установи Союзу РСР та який був встановлений в ст. 15 Закону УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року (16 видів дій).

Також зауважуємо, що законодавцем у окремий вид нотаріальних дій виділено видача дублікатів документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори, а також зазначено, що законодавством на консульські установи може бути покладено вчинення й інших нотаріальних дій.

Порядок учинення нотаріальних дій консульськими установами регулюється Законом України «Про нотаріат», Консульським статутом України та іншими актами законодавства України. Указом Президента України від 2 квітня 1994 р.

№ 127/94 затверджено Консульський статут України, глава XI якого називається «Нотаріальні дії».

Законодавство України окремо визначає компетенцію посадових осіб щодо посвідчення лише двох видів нотаріальних дій – заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених.

Відповідно до ст. 40 вказаного Закону до нотаріально посвідчених заповітів та доручень прирівнюються:

– заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для престарілих та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками по медичній частині або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами і головними лікарями зазначених будинків для престарілих та інвалідів;

– заповіти громадян, які перебувають під час плавання на морських судах або судах внутрішнього плавання, що плавають під прапором України, посвідчені капітанами цих суден;

– заповіти громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших подібних до них експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій;

– заповіти та доручення військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їх заступниками по медичній частині, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів;

– заповіти та доручення військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військово-навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів, посадових осіб та органів, що вчиняють нотаріальні дії, – також заповіти та доручення робітників і службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ і закладів;

– заповіти та доручення осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, посвідчені начальниками місць позбавлення волі [433].

Варто зазначити, що перелік повноважень службових осіб щодо посвідчення заповітів та доручень за Законом України «Про нотаріат» 1993 року в основному дублює перелік нотаріальних дій, що вчиняли службові особи радянської України, що був встановлений в ст. 16 Закону УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року.

Посвідчення заповітів і довіреностей зазначеними посадовими особами проводиться із дотриманням вимог вказаного Закону та інших нормативно-правових актів. Зокрема, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 р. № 940 викладено у новій редакції «Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених» [376].

Разом з тим, посадові, службові особи при посвідченні заповітів і довіреностей зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю та не розголошувати відомості, отримані під час їх посвідчення. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється на осіб, яким про посвідчення заповіту та довіреності стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, на осіб, залучених для їх посвідчення як свідків, та інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці. Особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом. Також вказані посадові, службові особи не вправі посвідчувати заповіти і довіреності на своє ім'я або від свого імені, на ім'я або від імені свого чоловіка чи своєї дружини, їх та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер).

Ми погоджуємося з М. Кальницьким, що власне нотаріальні дії у новому Законі не зазнали принципових змін [196, с. 81].

Варто зазначити, що закон містить загальні положення, що регламентують організацію діяльності органів нотаріату, зокрема реєстрацію приватної нотаріальної діяльності, порядок заміщення посади нотаріуса, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та інше. Також у ньому детально регламентовано правила вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та застосування нотаріусами законодавства іноземних держав [128, с. 569].

Також Закон встановив права та обов'язки нотаріусів, спосіб їх призначення на посаду, відомчу підлеглисть.

Новою нормою законодавства стало положення ст. 3 Закону України «Про нотаріат», яке регулює порядок доступу до професії нотаріуса.

Законодавець передбачив, що нотаріусом може бути: тільки громадянин України, який має вищу юридичну освіту; пройшов стажування протягом шести місяців у державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса; склав кваліфікаційний іспит, а також отримав свідоцтво про право на заняття нотаріальною практикою.

Отже, нотаріусом не може бути іноземець чи особа без громадянства, а також особа, яка має судимість.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. (п. 3) було встановлено, що без стажування і складання кваліфікаційного іспиту до нотаріальної діяльності допускаються нотаріуси, які на день вступу в силу Закону України «Про нотаріат» (1 січня 1994 р.) працювали у державних нотаріальних конторах, а також посадові особи Міністерства юстиції України, управлінь юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, робота яких безпосередньо пов'язана з керівництвом та контролем за діяльністю нотаріату.

Окремо варто вказати на те, що відповідно до ст. 10 Закону для визначення рівня професійної підготовки осіб, котрі мають намір працювати нотаріусами, при Міністерстві юстиції Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністраціях утворюються кваліфікаційні комісії нотаріату. Кваліфікаційні комісії здійснювали свої повноваження відповідно до «Положення про кваліфікаційну комісію нотаріату», затвердженого наказом Міністра юстиції України від 28 грудня 1993 р. № 22/5. На підставі результатів складеного іспиту кваліфікаційна комісія нотаріату ухвалює рішення про можливість допуску особи до нотаріальної діяльності. Рішення кваліфікаційної комісії може бути оскаржено у

Вищій кваліфікаційній комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України у місячний термін від дня вручення його копії заінтересованій особі.

Принагідно зауважуємо, що Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату при Міністерстві юстиції України затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1994 року № 114. До складу комісії входили чотири нотаріуси, три представники від Мін'юсту і два представники від Української нотаріальної палати.

Реєстрацію приватної нотаріальної діяльності провадили Міністерство юстиції Республіки Крим, управління юстиції обласної, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій відповідно до «Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 4 березня 1994 р. № 20/5. Нотаріальний округ визначався управлінням юстиції, а робоче місце приватного нотаріуса мало розташовуватися у межах визначеного для нього нотаріального округу.

Зауважуємо, що законодавцем було встановлено обов'язок для приватних нотаріусів приступити до виконання своїх обов'язків на протязі трьох місяців від дня отримання реєстраційного посвідчення, а також укласти договір службового страхування чи внести страхову заставу для забезпечення відшкодування ймовірної шкоди, завданої клієнтам своїми незаконними діями або недбалістю у розмірі стократною мінімальною заробітної плати.

Варто нагадати, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат», вчинення нотаріальних дій в основному покладається на державних нотаріусів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, а також приватних нотаріусів.

Тобто, особа, яка отримала свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, має змогу працювати в державних органах (нотаріальна контора, нотаріальний архів) або відкрити нотаріальну контору та займатися приватною нотаріальною практикою і називається нотаріусом.

Ми поділяємо думку К. Чижмарь, що до нотаріуса як публічної особи, наділеної державою певною компетенцією стосовно вчинення нотаріальних дій, слід

вживати поняття «правосуб'єктність», а не «правоздатність», застосування останнього некоректно, оскільки нотаріус наділяється державою не здатністю мати права та обов'язки, а конкретними правами та обов'язками, передбаченими законом (ст.ст. 4, 5 Закону «Про нотаріат») і спрямованими на виконання нотаріальної функції [574, с. 83].

У межах цього дослідження зауважуємо, що законодавець, надаючи нотаріусу певні владні повноваження, ставить і певні вимоги, зокрема, нотаріус не може займатися підприємницькою або адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування, перебувати у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої. Також нотаріусу забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Законодавець наділив нотаріусів доволі широким колом прав, які передбачено у ст. 4 Закону «Про нотаріат»:

– витребувати від підприємств, установ і організацій відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій;

– одержувати плату за надання додаткових послуг правового та технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також за вчинення приватними нотаріусами нотаріальних дій;

– складати проекти угод і заяв, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру [433].

Очевидно, що чинним законодавством нотаріусу можуть бути надані й інші права.

Аналізуючи норми чинного законодавства щодо обов'язків нотаріусів, на нашу думку, до останніх слід віднести, наприклад такі:

– здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до Закону «Про нотаріат» і складеної присяги, дотримуватися правил професійної етики;

– сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права й обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду;

– зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій;

– відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам;

– вести нотаріальне діловодство та архів нотаріуса відповідно до встановлених правил;

– дбайливо ставитися до документів нотаріального діловодства та архіву нотаріуса, не допускати їх пошкодження чи знищення;

– надавати документи, інформацію і пояснення на вимогу Міністерства юстиції України, Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, Головних територіальних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі під час здійснення ними повноважень щодо контролю за організацією діяльності та виконанням нотаріусами правил нотаріального діловодства;

– постійно підвищувати свій професійний рівень, а у випадках, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 29-1 цього Закону, проходити підвищення кваліфікації;

– виконувати інші обов'язки, передбачені законом, зокрема суб'єкта фінансового моніторингу, державного реєстратора прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державного реєстратора у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань [147, с. 107].

Державні нотаріальні контори створюються і ліквідуються Міністерством юстиції України, а також утримуються за рахунок державного бюджету.

Варто наголосити на тому, що вперше на законодавчому рівні у ст. 17 Закону встановлено, що державна нотаріальна контора є юридичною особою

Призначення на посаду державного нотаріуса і завідувача державною нотаріальною конторою та звільнення з посади провадиться Головними

територіальними управліннями юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі. І завідувач, і державний нотаріус призначаються відповідно до вимог чинного трудового законодавства з числа осіб, що мають свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Керівництво державними нотаріальними конторами здійснює Міністерство юстиції України через Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі. На практиці функціональні обов'язки нотаріусів, завідувачів державних нотаріальних контор затверджуються начальниками вказаних відповідних управлінь юстиції.

Передусім слід наголосити на тому, що збереженню нотаріальної таємниці, законодавцем присвячено окрему ст. 8 Закону. Однак, в тексті законодавцем вказано тільки на необхідності дотримання таємниці вчинення нотаріальних дій як нотаріусами, іншими посадовими особами, які вчиняють нотаріальні дії, особами, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, та які були залучені для вчинення нотаріальних дій у якості свідків, а також іншими особами, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці. Отже, на законодавчому рівні не було встановлено визначення поняття нотаріальної таємниці.

Вагомим доказом рівності між державними та приватними нотаріусами, на нашу думку, є положення ст. 6 Закону щодо складання нотаріальної присяги. Відповідно до яких особа, якій уперше надається право займатися нотаріальною діяльністю, в головних територіальних управліннях юстиції в областях, місті Києві, в урочистій обстановці складає присягу нотаріуса. На нашу думку, це повинно проводитися на загальних зборах нотаріусів.

Відповідно до ст. 9 Закону «Про нотаріат» нотаріуси, які вчиняють нотаріальні дії, не вправі вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників даної нотаріальної контори (помічників, діловодів, консультантів, технічних працівників, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом, в тому числі

стажистів. На нашу думку, законодавцем варто зазначити до якого ступеня споріднення родичів забороняється вчинення нотаріальних дій.

Також вперше, на законодавчому рівні, у ст. 13 закріплено вимоги до стажиста нотаріуса. Зокрема, встановлено, що стажистом нотаріуса може бути тільки особа, яка має вищу юридичну освіту (академію, інститут чи університет), та зобов'язана пройти стажування у державній нотаріальній конторі чи у приватного нотаріуса протягом шести місяців. Також наголошено на тому, що до стажиста нотаріуса ставляться такі само вимоги, як і до нотаріуса.

Окремої уваги, на нашу думку, потребують норми ст. 12 Закону України «Про нотаріат», якими встановлено випадки анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю.

Аналіз вказаних норм дає зробити висновок, що законодавець всі випадки анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю поділяє на дві групи.

До першої групи підстав відноситься лише одна – з власної ініціативи нотаріуса.

Друга група підстав є досить об'ємною та включає вісім випадків. Всі ці випадки поєднує лише одне, що вони усі здійснюються за поданням управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської державних адміністрацій.

До вказаного переліку відносяться такі випадки:

а) втрати нотаріусом громадянства України або виїзду його за межі України на постійне проживання, однак тимчасовий виїзд нотаріуса за кордон не є такою підставою;

б) винесення щодо нотаріуса обвинувального вироку суду, який набрав чинності;

в) винесення ухвали про застосування щодо нотаріуса примусових заходів медичного характеру, що набрала законної сили;

г) винесення постанови про припинення кримінальної справи щодо нотаріуса за nereабілітуючих підстав;

д) винесення рішення суду, що набрало законної сили, про обмеження дієздатності особи, яка виконує обов'язки нотаріуса, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, оголошення її померлою;

е) неодноразового порушення нотаріусом чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій або грубого порушення закону, яке завдало шкоди інтересам держави, підприємств, установ, організацій, громадян;

є) невідповідності нотаріуса займаній посаді внаслідок стану здоров'я, що перешкоджає нотаріальній діяльності. На нашу думку це повинно відбуватися протягом тривалого часу;

ж) порушення нотаріусом вимог, передбачених ч. 2 ст. 3, ч. 1 ст. 8 та ст. 9 Закону України «Про нотаріат», тобто при занятті діяльністю, несумісною з нотаріальною; при незбереженні нотаріальної таємниці; та в разі вчинення нотаріальних дій на своє ім'я чи ім'я передбачених у цій статті осіб.

На нашу думку, деякі підстави з другої групи можуть бути, за власним бажанням нотаріуса, здійснені ним особисто. Наприклад, у разі втрати ним громадянства України та наміру нотаріуса виїхати за межі України на постійне проживання або внаслідок стану здоров'я, що перешкоджає нотаріальній діяльності.

Наголошуємо на тому, що у ст. 30 Закону України «Про нотаріат» вперше законодавцем передбачені підстави припинення нотаріальної діяльності.

Вказані підстави, на нашу думку, варто розділити на дві групи.

До першої групи слід віднести подання приватним нотаріусом письмової заяви про припинення нотаріальної діяльності, тобто за власною ініціативою або добровільне припинення виконання обов'язків.

Другу групу підстави, на нашу думку, можна вважати примусовим припиненням повноважень. До вказаної групи відносяться наступні вісім підстав: анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; коли приватний нотаріус не уклав договір службового страхування чи не вніс страхову заставу для забезпечення відшкодування шкоди, передбачену ст. 28 вказаного Закону, або не поповнив страхову заставу до встановленого розміру; коли приватний

нотаріус без поважних причин не виконує своїх обов'язків протягом двох місяців і не повідомив про це управління юстиції; невідповідності приватного нотаріуса займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок стану здоров'я, що на тривалий час перешкоджає нотаріальній діяльності [433].

При цьому рішення про анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю може бути оскаржено в суді.

Також важливе значення для здійснення нотаріальної діяльності мали норми ст. 98 Закону України «Про нотаріат», згідно з якими нотаріуси застосовують норми іноземного права відповідно до законодавства України, міжнародних договорів. Також нотаріусам дозволено приймати документи, складені відповідно до вимог іноземного права та робити посвідчувальні написи за формою, передбаченою іноземним законодавством, у випадку якщо це не суперечить чинному українському законодавству.

Поділяємо думку Л. Єфіменка, що зазначений нормативно-правовий акт сприяв більшому доступу населення до нотаріального забезпечення, зрівняв повноваження державних та приватних нотаріусів у вчиненні нотаріальних дій, підвищив вимоги до нотаря, посилив гарантії його діяльності та правового режиму нотаріальної таємниці, забезпечив реалізацію конституційної норми щодо судового контролю за законністю вчинених нотаріальних дій [167, с. 11–12], ввів поняття відповідальності нотаріусів, тобто зупинення і припинення їхньої діяльності у разі допущення порушень тощо.

З метою належного виконання нотаріусами своїх обов'язків, наказом Міністерства юстиції України від 3 лютого 1994 р. № 6/5 затверджено Правила ведення нотаріального діловодства. Згодом 18 червня 1994 р. наказом Міністерства юстиції України № 18/5 затверджено Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Окремо варто зазначити, що Указом Президента України від 10 липня 1998 року № 762/98 «Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій» (п. 1) [404], встановлено, що розмір плати, яка справляється за вчинення нотаріальних дій приватними нотаріусами, не може бути меншим від розміру ставок

державного мита, яке справляється державними нотаріусами за аналогічні нотаріальні дії. Отже, приватні нотаріуси не мали права вчиняти нотаріальні дії за демпінговими цінами, які є нижчими від ставок державного мита.

Немає сумніву, щодо важливості положень Указу Президента України від 23 серпня 1998 р. № 932/98 «Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні». Вказаним нормативним актом було встановлено два важливі постулати.

По-перше, що вчинення нотаріальних дій не є підприємницькою діяльністю і не має на меті одержання прибутку.

По-друге, що державні нотаріуси в частині оплати праці та пенсійного забезпечення прирівнюються до державних службовців відповідних категорій.

Однак зауважимо, що цей указ втратив чинність на підставі Указу Президента України від 26.03.2009 р. № 192/2009.

Ми робимо акцент на те, що тексти договорів, заповітів, довіреностей, свідоцтв, актів про морські протести та протести векселів, перекладів у разі засвідчення нотаріусом вірності перекладу документа з однієї мови на іншу, заяв, на яких нотаріусом засвідчується справжність підпису, за винятком тих примірників, що залишаються у справах нотаріуса, а також дублікатів нотаріальних документів, викладаються на спеціальних бланках нотаріальних документів. Зауважимо, що введення бланків нотаріальних документів на Україні було запроваджено ще 1 жовтня 1996 року.

У контексті цього дослідження необхідно наголосити на тому, що сучасний етап розвитку українського суспільства, як і нотаріальної діяльності зокрема, ґрунтується на Конституції України 1996 р. [229].

Загальновідомо, що відповідно до її ст. 8 Конституція має найвищу юридичну силу та пряму дію і застосовується на всій території України. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються лише на основі Конституції України та повинні відповідати їй.

Очевидним є той факт, що Конституція прямо не закріплює основ правового статусу органів нотаріату.

На думку К. Чижмарь, інститут нотаріату зустрічається в ній лише раз – у ст. 92, що регулює питання, які визначаються виключно законами України [575, с. 89].

Відтак ст. 92 Конституції наголошує, що виключно законами України визначається організація і діяльність нотаріату та ставить її на один рівень з судоустроєм, судочинством, статусом суддів, засадами судової експертизи, організацією та діяльністю прокуратури, органів дізнання і слідства, органів і установ виконання покарань.

Річ у тім, що приватний нотаріус, здійснюючи нотаріальну діяльність, виходить із вимог ст. 41 Конституції України, відповідно до якої кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Тобто він не тільки вчиняє нотаріальні дії, але в першу чергу має право на власне або орендоване приміщення, для розміщення нотаріальної контори, на матеріально-технічні засоби; а також на право розпорядження прибутком від своєї діяльності.

Водночас К. Чижмарь стверджує, що у Конституції України роль нотаріату як інституту, що сприяє захисту прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб, не визначена. Низка дослідників вважають, що норма ст. 59 Основного Закону нашої держави, яка гарантує право на отримання правової допомоги, у зв'язку з цим постає як одна з найважливіших за своїм значенням [575, с. 90].

Законодавство України про нотаріальну діяльність складають нормативно-правові акти, які прийняті уповноваженими державними органами, в яких закріплені правила, що врегульовують організацію та компетенцію нотаріальних органів держави та процесуальний порядок учинення ними нотаріальних дій.

На наше переконання, до загальних джерел правового регулювання нотаріальної діяльності права належать ті нормативні акти, які регулюють як питання нотаріальної діяльності, так й інші суспільні відносини.

Ми підтримуємо думку дослідників нотаріату, в тому числі О. Неліна [306, с. 7], що здійснення нотаріальної діяльності не можливе без тісного зв'язку з нормами

цивільного, сімейного, земельного, трудового, цивільно-процесуального, господарського, податкового та інших галузей права.

До актів інших галузей права, що регулюють окремі питання організації нотаріату і здійснення нотаріальної діяльності, можна віднести, наприклад, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Земельний кодекс України, Податковий кодекс України та ін..

Важливе значення, на нашу думку, для захисту прав та інтересів фізичних осіб мав наказ Міністерства юстиції України від 17 жовтня 2000 р. № 51/5 «Про Спадковий реєстр». Відповідно до пункту п'ятого положення, усі заповіти, складені та засвідчені, змінені або скасовані в установленому законодавством порядку, заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину із 01.12.2000 р. підлягають обов'язковій реєстрації у Спадковому реєстрі [129, с. 56].

14 квітня 1995 р. в Україні набула чинності Конвенція про правову допомогу і правовідносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладена у Мінську 22 січня 1993 р.

10 січня 2002 р. Верховна Рада України дала згоду на приєднання України до Гаазької конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961 р. Конвенція набула чинності в Україні 22 грудня 2003 р. та поширюється на офіційні документи, які були складені на території однієї з держав-учасниць, а також угоди, що мають бути представлені на території іншої держави, яка також уклала цю угоду.

У контексті цього дослідження, на нашу думку, варто зупинитися на деяких основних законодавчих актах, які відіграють важливу роль у правовому, в тому числі законодавчому, регулюванні нотаріальної діяльності.

Наприклад, Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 р. № 2768-III [182], який набрав чинності 1 січня 2002 р., регулює земельні відносини у державі. Кодекс не лише визначає повноваження органів влади та місцевого самоврядування щодо розпорядження належними їм земельними ділянками; склад та цільове призначення земель; але й регулює право власності на землю, право користування

землею, обмеження прав на землю; набуття і реалізацію права на землю, продаж земельних ділянок або прав на них на підставі цивільно-правових договорів та інше.

Одним із найважливіших кодифікованих законодавчих актів у нотаріальній діяльності України є чинний Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. № 435-IV [553], що набрав чинності 1 січня 2004 р. Цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, на вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників.

Зауважимо, що норми Цивільного кодексу УРСР (1963 р.) також застосовувалися та застосовуються нотаріусами України при оформленні спадщини. Згідно з вимогами п. 5 Прикінцевих та перехідних положень до Цивільного кодексу України (2003 р.), правила книги шостої кодексу застосовуються не тільки до спадщини, яка відкрилася 1 січня 2004 р., а й до спадщини, яка не була прийнята ніким зі спадкоємців до 1 січня 2004 р..

Так наприклад, у випадку, якщо ж спадщина відкрита або прийнята хоча б одним спадкоємцем до 1 січня 2004 р., то нотаріуси оформляють спадщину, керуючись нормами Цивільного кодексу УРСР (1963 р.), зокрема для розрахунку розміру обов'язкової частки у спадщині.

На відміну від ЦК УРСР 1963 р., Цивільним Кодексом 2003 р. перевага надається спадкуванню за заповітом, а не за законом. Такий підхід свідчить про розширення приватноправових засад у регулюванні спадкових правовідносин, оскільки законодавець пріоритет у визначенні спадкового майна надає фізичній особі, яка має право скласти заповіт [287, с. 65]. Тобто фізична особа має змогу скласти заповіт у нотаріальному порядку.

Варто зазначити, що новелою чинного законодавства є право особи скласти секретний заповіт, не повідомляючи про його зміст нікого, навіть нотаріуса. Зазначені секретні заповіти нотаріуси посвідчують, не ознайомлюючись із їх змістом [112, с. 14].

Згідно зі ст. 1243 Цивільного кодексу України подружжю надано право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності [553]. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної

сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого, який його пережив. Після смерті подружжя право на спадкування набувають особи, визначені у заповіті. Як засвідчує практика, часто такі заповіти у судовому порядку визнаються недійсними [129, с. 59].

Законодавець, надаючи спадкодавцю вільно складати заповіт, обмежує його право наявністю обов'язкових або необхідних спадкоємців. Тому нотаріус при посвідченні заповіту пояснює заповідачеві: якщо небажаний спадкоємець входить до складу спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку в майні, попри волю спадкодавця, переважатимуть норми закону, оскільки не можна позбавити спадщини спадкоємців на обов'язкову частку [117, с. 284].

Отже, видаючи свідоцтво про право на спадщину за заповітом, нотаріус фактично виконує останню волю померлого. Водночас нотаріус, як інститут позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб, видає свідоцтво про право на спадщину на обов'язкову частку у спадщині обов'язковим спадкоємцям [133, с. 242].

Як зауважує професор О. Нелін, у незалежній Україні новий Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. та Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. також підтвердили концепцію квазінотаріату [297, с. 20].

Не менш важливе значення в діяльності органів нотаріату займає Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 р. № 2947-III [463], та який набрав чинності одночасно із Цивільним кодексом України, тобто 1 січня 2004 р. Кодекс визначає права та обов'язки подружжя, зокрема право особистої приватної власності дружини та чоловіка; регулює: право спільної сумісної власності подружжя, права та обов'язки подружжя щодо утримання; порядок укладення та посвідчення шлюбного договору; права батьків і дітей на майно, усиновлення; опіку й піклування над дітьми та інше.

При вчиненні нотаріальних дій, зокрема за участю суб'єктів господарювання, нотаріус використовує норми Господарського кодексу України, прийнятого 16 січня 2003 р. № 436-III [72], який набрав чинності 1 січня 2004 р. Вказаний кодекс визначає основні засади господарювання і регулює господарські відносини, що

виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, зокрема щодо утворення суб'єктів господарювання, майнової основи господарювання та господарських зобов'язань.

У зв'язку з уведенням у дію Реєстру прав власності на нерухоме майно нотаріусам при вчиненні нотаріальних дій необхідно було дотримуватися також і вимог Закону України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 р. № 898–IV [429], Порядку ведення Реєстру прав власності на нерухоме майно, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 січня 2003 р. № 7/5, Тимчасового порядку державної реєстрації правочинів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 671, Тимчасового Положення про порядок державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 17 травня 2004 р. № 36/5, Інструкції про порядок ведення Державного реєстру правочинів, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2004 р. № 86/5 та ін..

Слід зауважити, що лише 2003 р. і наказами Міністерства юстиції України врегульовано такі важливі питання, як заміщення приватного нотаріуса та порядок ведення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій. Зокрема, наказом від 22 серпня 2003 р. № 98/5 затверджено Положення про порядок заміщення приватного нотаріуса, а наказом від 15 липня 2003 р. № 87/5 – Порядок ведення та заповнення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій.

Наступна Інструкція про вчинення нотаріальних дій нотаріусами України затверджена наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України № 283/8882.

Питання вчинення нотаріальних дій за кордоном визначається Консульським статутом України, Законом України «Про нотаріат», Положенням про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженим спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 р. № 142/5/310, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 27 грудня 2004 р. № 1649/10248 [365].

У 2006 р. в Україні значну увагу приділено діяльності кваліфікаційних комісій нотаріату. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2006 р. № 1689 затверджено Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату [360], якою суттєво змінено її повноваження. Відтак комісія: розглядає скарги на рішення кваліфікаційних комісій нотаріату про відмову в допуску особи до нотаріальної діяльності, вирішує питання щодо складання повторного кваліфікаційного іспиту комісії особою, яка подала скаргу, а також розробляє та затверджує план складення кваліфікаційних іспитів особами, які виявили бажання займатися нотаріальною діяльністю [115, с. 820].

Слід зауважити, що Наказом Міністерства юстиції України від 1 грудня 2006 р. № 87/5 затверджено Положення про кваліфікаційну комісію нотаріату, відповідно до якого внесено суттєві зміни щодо порядку складання кваліфікаційного іспиту особами, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю. Зокрема, відповідно до п. 4 Положення, у випадках, передбачених рішеннями Міністерства юстиції України, до складу кваліфікаційної комісії могли входити представники Міністерства юстиції України.

Варто зазначити, що 17 листопада 2007 р. за рішенням Конференції Української нотаріальної палати затверджено Кодекс професійної етики нотаріусів України, який ґрунтувався на Етичному кодексі нотаріусів Європи та заповідях Міжнародного союзу нотаріату. Кодекс передбачав, що професійна поведінка нотаріусів України ґрунтується на таких основних засадах: незалежність; законність; об'єктивність та неупередженість; перевага інтересів фізичних та юридичних осіб над власними й корпоративними; конфіденційність; добросовісність; чесність; повага до професії; культура поведінки [196, с. 82–83].

Функціонування сучасного українського нотаріату відбувається на тлі бурхливого поступу науки й техніки, зокрема революційних змін в інформаційних технологіях. Тому 1997 р. створено Державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України. Його діяльність полягає насамперед у створенні та супроводженні реєстрів інформаційної мережі Міністерства юстиції; одним із важливих напрямів яких є інформатизація нотаріату [147, с. 45].

Упродовж 1993–2008 рр. до Закону України «Про нотаріат» неодноразово вносились зміни та доповнення, але кардинальних змін Закон зазнав у 2008 р. [328], коли проводилася, так звана, «мала» нотаріальна реформа. Відповідна спроба була у 2004 р., однак законопроект не був прийнятий. Така реформа зумовлена прийняттям Цивільного кодексу України 2003 року, який містив чимало новел, метою яких була гармонізація відповідних інститутів українського цивільного права із законодавством європейських країн у цій галузі, встановлення низки положень, спрямованих на більш повний захист цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин. Виразно помітною стала характерна для ЦК України загалом тенденція наближення правового регулювання до тих основ регулювання цивільних відносин, котрі є типовими для всієї європейської спільноти і мають підґрунтям підвалини, закладені ще римським приватним правом [566, с. 21].

Варто зауважити, що кількісний склад нотаріату України почав зростати, причому за рахунок приватних нотаріусів, тому вочевидь назріла необхідність проведення нової нотаріальної реформи.

5.2 Розвиток законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні протягом 2008-2016 років

Ми погоджуємося з Л. Єфіменком, що практика застосування Закону «Про нотаріат» спонукала впровадження у 2008 р., так званої «малої нотаріальної реформи» [165, с. 11].

У контексті цього дослідження вважаємо за необхідне з'ясувати питання, які зміни щодо правового регулювання нотаріальної діяльності було запроваджено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» від 01 жовтня 2008 року за № № 614–VI [376].

Вважаємо за доцільне зупинитися на декількох основних, на нашу думку, змінах та доповненнях до вказаного Закону.

Істотно новими є положення щодо однакової компетенції державних та приватних нотаріусів України.

Так, відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат» в редакції Закону від 1 жовтня 2008 р. № 614–VI [397] із 1 червня 2009 р. державні та приватні нотаріуси вчиняють всі види нотаріальних дій (22), зокрема:

- 1) посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо);
- 2) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 3) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 4) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з подружжя;
- 5) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів);
- 6) видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися;
- 7) провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме;
- 8) видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса;
- 9) накладають та знімають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягають державній реєстрації;
- 10) засвідчують копії (фотокопії) документів і виписок з них;
- 11) засвідчують справжність підпису на документах;
- 12) засвідчують переклад документів з однієї мови на іншу;
- 13) посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;
- 14) посвідчують факт, що фізична особа є живою;
- 15) посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці;
- 16) посвідчують час пред'явлення документів;
- 17) передають заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам;
- 18) приймають у депозит грошові суми та цінні папери;
- 19) вчиняють виконавчі написи;
- 20) вчиняють протести векселів;
- 21) вчиняють морські протести;

22) приймають на зберігання документи. Також на нотаріусів може бути покладено вчинення інших нотаріальних дій згідно із законом [397].

Проведений аналіз повноважень нотаріусів за первинною редакцією Закону України «Про нотаріат» свідчить, що ст. 34 Закону в редакції Закону від 1 жовтня 2008 р. в основному дублює перелік нотаріальних дій, що вчиняли державні нотаріуси (21 вид нотаріальних дій).

Слід зауважити, що законодавцем у окремий вид нотаріальних дій виділено видача свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися.

До нових видів вчинюваних нотаріальних дій законодавцем віднесено ще дві дії, а саме: провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме; посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту;

Однак варто зазначити, що з первинної редакції ст. 34 закону виключено вчинення таких видів нотаріальних дій: посвідчується тотожність громадянина з особою, зображеною на фотокартці; пред'являються чеки до платежу і посвідчується неоплата чеків.

Суттєве значення має часткова зміна п.9 щодо повноважень нотаріусів, зокрема: «накладають та знімають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягають державній реєстрації», тобто не лише накладення заборони відчуження відноситься до нотаріальної дії, але й зняття заборони відчуження – теж нотаріальна дія.

Передусім слід наголосити на тому, що із 1 червня 2009 р. набрали чинності норми вказаного Закону щодо оформлення спадкових прав та видачі свідоцтв про право на спадщину приватними нотаріусами, які зрівняли повноваження приватних і державних нотаріусів.

Відповідно до п. 5 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» від 1 жовтня 2008 р. № 614-17 державні нотаріуси в частині оплати праці та пенсійного забезпечення прирівнюються до державних службовців відповідних категорій. Стаж роботи

державних нотаріусів у державних нотаріальних конторах зараховується до стажу державної служби [433].

На нашу думку, особливості здійснення нотаріальної діяльності державними нотаріусами полягають в тому, що:

- завідуючий державною нотаріальною конторою, а також державний нотаріус, виступають представниками державної нотаріальної контори;

- державна нотаріальна контора створюється, діє та фінансується за рахунок держави, а завідуючий конторою та нотаріус є її штатними одиницями;

- завідуючий конторою, державний нотаріус перебувають у трудових правовідносинах з державним органом, а в частині оплати праці та пенсійного забезпечення прирівнюються до державних службовців;

- нотаріус підконтрольний управлінню юстиції (державному органу) і не несе самостійної відповідальності за результати здійснюваної ним нотаріальної діяльності;

- Міністерство юстиції України, головні територіальні управління юстиції в областях, місті Києві проводять перевірку організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів згідно статті 18 Закону України «Про нотаріат» ;

- державний нотаріус вчиняє нотаріальні дії як нотаріус державної нотаріальної контори, використовуючи при цьому печатку нотаріальної контори із зображенням Державного герба України, найменуванням державної нотаріальної контори і відповідним номером.

Варто зауважити, що діяльність державних та приватних нотаріусів України не обмежується віковими показниками. Однак відповідно до ст. 16 Закону «Про нотаріат» Республіки Молдови однією з підстав для припинення нотаріальної діяльності в республіці є досягнення 65 років. На нашу думку, цю норму варто запозичити і законодавству України, зокрема щодо державних нотаріусів [143, с. 59]. Однією з підстав для прийняття цієї норми є те, що державні нотаріуси в частині оплати праці та пенсійного забезпечення прирівнюються до державних службовців відповідних категорій.

Ми погоджуємося, що поділ нотаріусів на державних та приватних обумовлений не характером їх обов'язків, а особливостями внутрішньої організації і фінансового забезпечення нотаріальної діяльності [284, с. 8–9].

Відмінність між державними та приватними нотаріусами полягає насамперед у фінансуванні державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, в яких працюють державні нотаріуси та нотаріуси, які займаються приватною нотаріальною діяльністю, відповідальності цих нотаріусів, порядку прийому та звільнення з посади державних нотаріусів, порядку реєстрації приватної нотаріальної діяльності та її припинення й ін..

Отже, державні та приватні нотаріуси вчиняють всі види нотаріальних дій. Діяльність нотаріусів провадиться в єдиному правовому полі держави України та здійснюється з дотриманням Конституції України, Закону України «Про нотаріат», інших законодавчих актів України. Нотаріуси у встановленому порядку в межах своєї компетенції вирішують питання, що впливають із норм міжнародного права, а також укладених Україною міждержавних угод [145, с. 846].

З огляду на вищевикладене, можна стверджувати, що між державними та приватними нотаріусами є багато спільного, зокрема:

- назва професії (ст. 1 Закону України «Про нотаріат» (надалі Закону));
- єдина правова основа діяльності нотаріату (ст. 2 Закону);
- державне регулювання нотаріальної діяльності (ст. 2-1 Закону);
- єдині вимоги до посади нотаріуса (ст. 3 Закону);
- права та обов'язки (ст.ст. 4–9 Закону);
- права вступу до професії (ст.ст. 10–11 Закону);
- однакові випадки анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю (ст. 12 Закону);
- повноваження та компетенція державних та приватних нотаріусів та ін..

У контексті цього дослідження важливими є норми ст. 3 Закону, які викладено у такій редакції: «нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менше трьох років, пройшов стажування протягом одного року в державній

нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса, склав кваліфікаційний іспит, одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю» [397].

Логічним вважається втрата чинності п. 3 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про нотаріат»» від 2 вересня 1993 р., на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» від 1 жовтня 2008 р. № 614–VI. Цей пункт, зокрема, передбачав допуск до нотаріальної діяльності без стажування і складання кваліфікаційного іспиту посадових осіб Міністерства юстиції України, управлінь юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, робота яких безпосередньо пов'язана з керівництвом та контролем за діяльністю нотаріату. Це впливало з нової редакції ст. 33 Закону «Про нотаріат» щодо компетенції Міністерства юстиції України, управління юстиції Ради Міністрів Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, в яку не входив контроль за законністю вчинення нотаріальних дій нотаріусами, а лише перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріуса та виконання ним правил ведення нотаріального діловодства Міністерством юстиції України, Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.

Звертаємо увагу на те, що згідно з п. 3 Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту для осіб, які пройшли стажування в державній нотаріальній конторі або в приватного нотаріуса, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 10 липня 2008 р. № 1168/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України за № 621/15312 (в редакції Наказу Міністерства юстиції від 10 грудня 2008 р. № 2135/5), без стажування протягом одного року в державних нотаріальних конторах або у приватного нотаріуса до складання кваліфікаційного іспиту допускаються особи, які не менше семи років працювали у Міністерстві юстиції України, Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на посадах із безпосереднім здійсненням контролю за організацією

нотаріату, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства. Отже, працівники органів юстиції, які працюють на посадах із безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства, лише після семи років праці у таких установах вправі без проходження стажування скласти кваліфікаційний іспит на здобуття професії нотаріуса.

Водночас окреслений Закон «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» суттєво звужив компетенцію щодо вчинення нотаріальних дій посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Так, відповідно до ст. 37 Закону лише у населених пунктах, де немає нотаріусів, зазначені посадові особи мали право вчиняти такі нотаріальні дії: вживати заходи щодо охорони спадкового майна, посвідчувати заповіти (крім секретних) та видавати дублікати посвідчених ними документів, засвідчувати копії (фотокопії) документів і виписок із них; засвідчувати справжність підпису на документах [397]. Отже, з 1 грудня 2008 року посадові особи органів місцевого самоврядування не вправі були посвідчувати довіреності.

При цьому наголошуємо, що нотаріальні дії вчиняють лише ті посадові особи, на яких рішенням виконкому покладено вчинення нотаріальних дій [115, с. 209].

Як стверджує практика, однак ці зміни зазнали негативного відгуку і серед сільських жителів, і з-поміж депутатів та привели до внесення змін до чинного законодавства.

Так, відповідно до Закону України № 1055–17 від 03 березня 2009 року «Про внесення змін до статті 245 Цивільного кодексу України щодо повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування по вчиненню дій, прирівняних до нотаріальних», довіреність особи, яка проживає у населеному пункті, де немає нотаріусів, може бути посвідчена уповноваженою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами [403].

Аналогічні зміни були внесені Законом № 1054–УІ (1064–17) від 03 березня 2009 року «Про внесення змін до Закону України "Про нотаріат" щодо повноважень по вчиненню нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування» до частини другої статті 40 Закону України «Про нотаріат» [400]. Вказані зміни до законодавства набрали чинності з 28 березня 2009 року (з дня опублікування).

Таким чином можна зробити висновок, що посадові особи органів місцевого самоврядування посвідчують довіреності лише від громадян, які проживають на території сільської чи селищної ради, та не мають права посвідчувати довіреності від юридичних осіб [134, с. 197; 130, с. 17].

Також законодавець у новій редакції виклав ч. 2 ст. 40 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якої, до нотаріально посвідчених довіреностей прирівнюються:

1) довіреності військовослужбовців або інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками цих закладів, їх заступниками з медичної частини, старшими або черговими лікарями;

2) довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, також довіреності працівників, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів;

3) довіреності осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі (слідчому ізоляторі), посвідчені начальником місця позбавлення волі (начальником слідчого ізолятора);

4) довіреності осіб, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів, посвідчені уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном,

довіреності на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування та розпорядження транспортними засобами [400].

Таким чином приходимо до висновку, що посадові особи органів місцевого самоврядування при посвідченні вказаних довіреностей повинні керуватися «Порядком посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених».

Так, законодавець у новій статті 2-1 Закону України «Про нотаріат» (в редакції від 1 жовтня 2008 р.) встановив перелік повноважень компетентних державних органів щодо державного регулювання нотаріальної діяльності.

Аналізуючи вказані норми, можемо виокремити чотири групи повноважень.

До першої групи відносяться повноваження щодо встановлення порядку допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення та припинення приватної нотаріальної діяльності, а також порядку вчинення нотаріальних дій (нотаріального процесу).

До другої групи відноситься визначення органів та осіб, які вчиняють нотаріальні дії та які здійснюють контроль за організацією нотаріату і нотаріальною діяльністю в Україні, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства. До таких органів відносяться Міністерство юстиції України, його територіальні органи: Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі;

Третя група передбачає повноваження щодо визначення ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами, а четверта - повноваження по встановленні розмірів плати за надання додаткових інформаційно-технічних послуг та порядку її справляння.

У межах цього дослідження варто зазначити, що у новій редакції викладено ст. 8 Закону, яка присвячена нотаріальній таємниці.

Стверджуємо, що законодавцем вперше сформульовано визначення нотаріальної таємниці – як сукупності відомостей, отриманих під час вчинення

нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо [400].

Слід наголосити на тому, що нотаріус та особи, зазначені у ст. 1 Закону України «Про нотаріат», а також стажист нотаріуса зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю, навіть якщо їх діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням із документами, і нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, не вчинялась.

Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи; на осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій як свідків; інших осіб (наприклад, перекладачів, сурдоперекладачів). Законодавець передбачає, що особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом. Однак, на практиці ці норми, на нашу думку, майже не застосовуються.

Ми погоджуємося з думкою В. Черниша, що предметом нотаріальної таємниці є не лише інформація, яка стала відомою нотаріусу від заінтересованої особи, а й ті відомості, які він отримав з інших джерел під час виконання своїх професійних обов'язків, а також його процесуальна дієздатність, яка спрямована на досягнення певного правового результату [569, с. 11].

Особливої похвали заслуговує нововведена ст. 8–1 Закону щодо гарантії нотаріальної діяльності. Держава гарантує і забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності. Будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його стажиста, інших працівників, які перебувають у трудових відносинах із нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства [397].

Наголошуємо на важливості для здійснення нотаріальної діяльності норм, які встановлені частинами третьою та четвертою вказаної 8–1 Закону, зокрема, що

обшук, виїмка, огляд робочого місця (контори) провадяться тільки на підставі та в порядку, встановленому законом.

Також законодавцем заборонено вилучати у приватного нотаріуса, державної нотаріальної контори реєстри для реєстрації нотаріальних дій та документи, а також печатки нотаріуса. Цілком логічним та виправданим є надання вказаних документів чи печатки нотаріуса суду, за мотивованою постановою суду, тільки для огляду та які, після огляду, повинні негайно були повернуті нотаріусу чи представнику нотаріальної контори.

Суттєвих змін зазнала ст. 10 Закону України «Про нотаріат», яка регулює питання діяльності Кваліфікаційної комісії нотаріату [397]. Для визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, при Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі утворюються кваліфікаційні комісії нотаріату. Положення про кваліфікаційну комісію нотаріату затверджується Міністерством юстиції України. Термін повноважень кваліфікаційної комісії нотаріату становить три роки, із дня видання наказу про її утворення. Лише на підставі результатів складеного іспиту кваліфікаційна комісія нотаріату ухвалює рішення про внесення Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі подання до Міністерства юстиції України про видачу свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Кваліфікаційна комісія нотаріату вирішувала питання про допуск або відмову в допуску до складання кваліфікаційного іспиту; приймала кваліфікаційні іспити на право на зайняття нотаріальною діяльністю. Рішення кваліфікаційної комісії могло бути оскаржено у Вищій кваліфікаційній комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України у місячний термін з дня вручення його копії заінтересованій особі або в суді.

Окремо варто зазначити, що законодавцем доповнено підстави анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю (ст. 12 Закону),

зокрема: набрання законної сили рішенням суду про порушення нотаріусом вимог законодавства при вчиненні ним нотаріальної дії; знищення нотаріусом або з його вини архіву нотаріуса або окремих документів.

Наголошуємо на тому, що відповідно до ст. 13 Закону. вводиться посада стажиста нотаріуса. Стажистом нотаріуса може бути громадянин України, що володіє державною мовою, має вищу юридичну освіту та стаж роботи у сфері права не менше трьох років. Річ в тім, що не може бути стажистом нотаріуса особа, яка має судимість, а також особа, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. Тобто, приймаючи на посаду стажиста нотаріуса особу, нотаріус повинен пересвідчитися у вищевказаному.

Стажист нотаріуса, як і сам нотаріус, не може займатися підприємницькою або адвокатською діяльністю, а також бути засновником адвокатських об'єднань. Оскільки стажування в нотаріуса - це основна робота стажиста, тому логічно, що останній не може перебувати на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування, перебувати у штаті інших юридичних осіб, входити самостійно, через представника або підставних осіб до складу правління чи інших виконавчих органів господарських організацій, кредитно-фінансових установ, а також виконувати іншу оплачувану роботу. Однак стажисту нотаріуса надано право, як і самому нотаріусу, займатися творчою, викладацькою та науковою роботою у вільний від основної роботи час. Також законодавцем встановлено вимогу до керівника стажування – наявність 10 річного стажу нотаріальної діяльності.

Кількість посад стажистів нотаріусів щороку визначалася Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі за погодженням із Міністерством юстиції України. Як свідчить практика, також вказаними органами визначалися нотаріуси, які могли бути керівниками стажистів, зокрема надавалася перевага кваліфікованим нотаріусам, які не вчиняли порушень чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій.

Цікавим з точки зору теми дослідження є те що до стажування прирівнювалася робота, що охоплює термін не менше семи років у Міністерстві

юстиції України, Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управліннях юстиції в областях, містах Києві та Севастополі на посадах із безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства.

Зауважимо, що особа, яка проходила стажування в державній нотаріальній конторі та отримала свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, повинна не менше одного року після отримання такого свідоцтва працювати на посаді державного нотаріуса.

Також законодавцем у новій редакції викладено статтю 14 Закону, що регулює нотаріальне діловодство та звітність.

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників нотаріату, зокрема з В. Чернишом [562, с.11–12], що законодавством про нотаріальну діяльність встановлено однакові вимоги щодо ведення діловодства і у державних нотаріальних конторах, і в державних нотаріальних архівах, і приватними нотаріусами.

Так, Правила ведення нотаріального діловодства затверджуються Міністерством юстиції України за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства. Зокрема Правила ведення нотаріального діловодства були затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 31 грудня 2008 р. № 1325/16016. Також наказами Міністерства юстиції України були затверджені: Інструкція про порядок передачі нотаріальних документів на тимчасове зберігання до державного нотаріального архіву від 09 липня 2002 р. № 63/5, Порядок ведення та заповнення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій від 15.07.2003 р. № 87/5. Наказом Міністерства юстиції від 22 грудня 2010 р. № 3253/5 затверджено нові Правила ведення нотаріального діловодства [384] та скасовано перелічені нормативні акти.

Відповідно до п. 2.4 Правил ведення нотаріального діловодства нотаріальне діловодство охоплює: ведення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій відповідно до вимог порядку, встановленого Мін'юстом, книг, журналів реєстрації (обліку), передбачених номенклатурою, в яких реєструються нотаріальні документи і

документи, на підставі яких вчиняються нотаріальні дії; зберігання, облік, видачу і використання нотаріальних документів і документів, на підставі яких вчинені нотаріальні дії; складання, оформлення, реєстрацію, облік і виконання конторою, архівом, приватним нотаріусом документів по витребовуванню і наданню відомостей і (або) документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії, у тому числі передбачених міжнародними договорами, у зв'язку з наданням правової допомоги; реєстрацію, облік, зберігання та передачу конторою, архівом, приватним нотаріусом довідок, документів і відомостей про вчинені нотаріальні дії, у тому числі відомостей, переданих до органів державної податкової служби про посвідчені договори, видані свідоцтва про право на спадщину тощо; розгляд звернень фізичних та юридичних осіб з питань вчинення нотаріальних дій у строки, визначені законодавством; тимчасове зберігання документів у конторі, у приватного нотаріуса та їх підготовку для передавання до державного нотаріального архіву [384].

Невід'ємною складовою нотаріального діловодства та документаційного забезпечення нотаріального процесу є спеціальні бланки нотаріальних документів, що використовуються нотаріусами виключно під час учинення нотаріальних дій. Зауважимо, що документи нотаріального діловодства та архів приватного нотаріуса є власністю держави і перебувають у володінні та користуванні приватного нотаріуса у зв'язку із здійсненням ним нотаріальної діяльності.

Варто вказати на те, що приватний нотаріус зобов'язаний забезпечити зберігання документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса впродовж усього строку здійснення ним нотаріальної діяльності. У разі припинення приватної нотаріальної діяльності документи нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса передаються ним до відповідного державного нотаріального архіву в порядку, встановленому законодавством.

Зауважимо, що Наказом Міністерства юстиції України від 07 липня 2014 р. № 1087/5 «Про припинення приватної нотаріальної діяльності» з 08 липня 2014 р. припинено приватну нотаріальну діяльність осіб, які здійснювали приватну нотаріальну діяльність на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя і призначені на посаду нотаріуса Російської Федерації. Законодавством

зазначених осіб зобов'язано: передати до Державного нотаріального архіву Херсонської області всі документи нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса; передати до Головного управління юстиції у Херсонській області гербову печатку приватного нотаріуса для її знищення, а також реєстри для реєстрації нотаріальних дій для проставлення відмітки про закриття реєстрів.

Відзначаємо, як позитивний момент те, що нормативним актом (Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» від 1 жовтня 2008 р. № 614–VI) [397], зокрема, у новій редакції викладено статті 14, 17, 18, 24-26, 28, 29, 33, 34, 42-47, 49-52 вказаного Закону, а також доповнено його статтями 29-1 та 29-2, 30-1.

Серед вказаних норм, на нашу думку, слід виокремити норми ст. 24-26, 28, 29, 29-1 та 29-2, 30-1, що стосуються провадження та припинення приватної нотаріальної діяльності.

Наприклад, ст. 24 Закону змінено порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності. Зокрема встановлено, що реєстрація провадиться на підставі заяви особи, яка має свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю (за встановленими вимогами) та акта про сертифікацію про відповідність робочого місця (контори) приватного нотаріуса встановленим Законом умовам. Також зобов'язано приватного нотаріуса протягом 30 робочих днів, після видачі реєстраційного посвідчення, розпочати провадження нотаріальної діяльності.

На законодавчому рівні зобов'язано приватних нотаріусів здійснювати прийом громадян не менше п'яти годин на день і п'яти робочих днів на тиждень. Порухення цього правила допускається нотаріусами лише у випадку незалежних від нього причин. Прикладом може бути хвороба нотаріуса чи його близьких, проведення наради чи загальних зборів нотаріусів та інше.

Суттєві зміни внесено у ст. 26 Закону, відповідно до якої приватний нотаріус має печатку із зображенням Державного Герба України, тобто є повноважним представником держави по вчиненню нотаріальних дій.

Ми акцентуємо увагу на те, що суттєвих змін зазнали питання страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса. Так ст. 28 не тільки

збільшено мінімальний розмір страхової суми до сто п'ятдесят мінімальних розмірів заробітної плати, але й встановлено, що держава не несе відповідальності за шкоду, заподіяну неправомірними діями приватного нотаріуса. При цьому приватний нотаріус також не є відповідальним за зобов'язаннями держави.

Новелою в законодавство є тимчасове зупинення діяльності приватного нотаріуса, яке регулюється ст. 29-1 та 29-2 Закону.

Необхідно розрізняти зупинення приватної діяльності добровільне (за власним бажанням нотаріуса) та примусове.

До першої групи відноситься тимчасове припинення нотаріальної діяльності за власним бажанням приватного нотаріуса. Так, нотаріус вправі зупинити нотаріальну діяльність на строк, що не перевищує двох місяців протягом календарного року, або на більший строк за наявності поважних причин (вагітність, догляд за дитиною, хвороба тощо). При цьому зауважуємо, що у випадку зупинення діяльності на строк більше одного тижня, він зобов'язаний повідомити письмово Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі із зазначенням причин тастроку відсутності не пізніше ніж за один робочий день до дня зупинення нотаріальної діяльності.

До другої групи відносяться підстави примусового зупинення, які нараховують вісім випадків. Наприклад, підставами припинення є: відсутність приміщення для розміщення нотаріальної контори або це приміщення не відповідає встановленим Законом умовам, - до усунення цих недоліків, але не більше 60 днів з дня виявлення цього порушення; не укладення договору про страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса або розмір страхової суми не відповідає вимогам цього Закону, - до усунення цих недоліків, але не більше 30 днів з дня виявлення цього порушення; неодноразове порушення нотаріусом правил ведення нотаріального діловодства, - до закінчення строку проходження підвищення кваліфікації (не більше двох тижнів); у разі обрання нотаріуса на посаду, зайняття якої несумісне зі здійсненням нотаріальної діяльності; направлення Головним управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній

Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі до Міністерства юстиції України подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю - до вирішення питання по суті, але не більш як на шість місяців [397] та інше. Порядок зупинення нотаріальної діяльності приватного нотаріуса врегульовано ст.29-2 Закону.

Також ми акцентуємо увагу на збільшення до 10 видів підстав припинення нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, порівняно з первинною редакцією ст.30 Закону України «Про нотаріат» 1993 р..

Законодавцем передбачено такі нові випадки припинення нотаріальної діяльності: якщо приватний нотаріус протягом 60 днів з дня виявлення порушення не найшов приміщення для нотаріальної контори або це приміщення не приведено до встановлених Законом вимог; смерть приватного нотаріуса або оголошення його померлим у порядку, встановленому законом; припинення громадянства України або виїзд за межі України на постійне проживання; призначення приватного нотаріуса на посаду, зайняття якої несумісне зі здійсненням нотаріальної діяльності; невиконання приватним нотаріусом наказу Міністерства юстиції України, Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі про зупинення його нотаріальної діяльності, за винятком випадків оскарження приватним нотаріусом такого наказу; набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким приватний нотаріус засуджений за навмисний злочин; набрання законної сили рішенням суду про визнання приватного нотаріуса недієздатним, обмежено дієздатним або про застосування до нього примусових заходів медичного характеру, або про визнання приватного нотаріуса безвісно відсутнім.

Зміни, що вносилися до ст.ст. 42-47, 49-52 Закону України «Про нотаріат» стосувалися порядку вчинення нотаріальних дій, тобто нотаріального процесу. Значного прогресу зазнали норми щодо порядку встановлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії; визначення обсягу цивільної дієздатності фізичних осіб і перевірка цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб, перевірка

повноважень представника фізичної або юридичної особи; а також встановлення намірів сторін вчиняти правочин та порядок підписання нотаріально посвідчуваних правочинів, заяв та інших документів.

Істотні зміни також внесено до статті 49 Закону, якою встановлено дев'ять підстав відмови у вчиненні нотаріальних дій.

Наголошуємо, що у частині п'ятій статті 52 Закону законодавець констатує факт, що запис у реєстрі є доказом вчинення нотаріальної дії.

У контексті цього дослідження важливими, на нашу думку, є положення, передбачені в ст. 40–1 Закону «Про нотаріат», якою було доповнено вказаний Закон, на підставі Закону України від 1 липня 2010 р. № 2398–VI «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [408] щодо засвідчення справжності підпису на документах начальником установи виконання покарань, яке прирівнюється до нотаріального засвідчення справжності підпису особи на документах, зміст яких не суперечить законіві і які не мають характеру угод та не містять відомостей, що порочать честь і гідність людини [147, с. 103–104].

Окремої уваги, з точки зору теми дисертаційного дослідження, заслуговує Закон України від 18 травня 2010 р. № 2258–17 «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», яким внесено зміни до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [396], виклавши його у новій редакції.

Відповідно до ст. 8 вказаного Закону, нотаріуси, є суб'єктами первинного фінансового моніторингу у випадках, якщо вони брали участь у підготовці і здійсненні правочину щодо: купівлі-продажу нерухомості; управління активами клієнта; управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах; залучення коштів для утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності та управління ними; утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності чи управління ними, а також купівлі-продажу юридичних осіб [396].

Так, виконуючи норми вказаного закону, нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний самостійно класифікувати своїх клієнтів із

урахуванням критеріїв ризиків, визначених спеціально уповноваженим органом та органами, що здійснюють регулювання та нагляд за їхньою діяльністю, під час проведення ними фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, і вживати застережних заходів щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення ними таких операцій.

При цьому нотаріуси не повідомляють спеціально уповноважений орган про свої підозри щодо фінансових операцій у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом таємниці вчинюваних нотаріальних дій, крім випадків посвідчення договорів купівлі-продажу нерухомого майна, за умови, що сума такої операції дорівнює чи перевищує 400000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400000 гривень [132, с. 207].

Також нотаріуси є відповідальними за проведення фінансового моніторингу, а у разі порушення вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму» несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом, а також можуть бути позбавлені права провадити певні види діяльності згідно із законом, а юридичні особи, які здійснювали фінансові операції з легалізації (відмивання) доходів або фінансували тероризм, можуть бути ліквідовані за рішенням суду. Отже, Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» на нотаріусів покладено нові обов'язки та повноваження, за неналежне виконання яких настає не тільки адміністративна, але й кримінальна відповідальність [132, с. 207].

Міністерство юстиції України як суб'єкт державного фінансового моніторингу задля забезпечення координації діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу 29 вересня 2010 р. № 2339/5 затвердило «Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання яких здійснює Міністерство юстиції України» [363].

Також наказом Міністерства юстиції України від 29 вересня 2010 р. № 2340/5 затверджено Порядок розгляду справ про порушення вимог законодавства, що

регулює діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та застосування санкцій.

Таким чином можна зробити висновок, що на нотаріусів у 2010 покладено нові повноваження, як суб'єктів первинного фінансового моніторингу, неналежне виконання яких тягне за собою притягнення до адміністративної відповідальності, а в певних випадках і до кримінальної.

Констатуємо, що новий поштовх реформі нотаріату дав наказ Міністра юстиції України від 24 грудня 2010 р., яким була затверджена Концепція реформування органів нотаріату в Україні. Головною метою реформування нотаріату було визначено сприяння становленню цілісного підходу до визначення функцій нотаріату, надання населенню послуг правового та нотаріального характеру відповідно до міжнародних стандартів, а також поступове та системне реформування українського нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб. Згідно з вказаною Концепцією процес реформування відбуватиметься в декілька етапів [147, с. 45].

Задля реалізації Концепції Міністерством юстиції України проводиться аналіз нормативної бази у сфері нотаріату, ініціюється внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства, запроваджується ухвалення інших нормативних актів, які сприятимуть регулюванню процесу реформування органів нотаріату, створюється механізм захисту інтересів трудового колективу державної нотаріальної контори та державного нотаріального архіву під час переходу до єдиного нотаріату, здійснюється законодавче закріплення соціальних прав та врегулювання належного пенсійного забезпечення нотаріусів.

Проф. О. Нелін зауважує, що згадана Концепція не планує відмовитися від інституту квазінотаріату. На думку науковця, питання квазінотаріату, тобто наділення непрофесійних посадових осіб правом учиняти окремі нотаріальні дії, є доволі актуальним [297, с. 20].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про нотаріат» та для підвищення професійного рівня державних та приватних нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів та помічників приватних

нотаріусів наказом Міністра юстиції України від 22.12.2010 р. № 3256/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 24 грудня 2010 р. № 1331/18626, затверджено Порядок підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів. Цей наказ втратив чинність на підставі наказу Міністра юстиції України від 28.08.2014 р. № 1422/5.

Питання здійснення нотаріальних дій органами квазінотаріату перебуває під постійною увагою державних органів. Про це, наприклад, свідчить наказ Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р. № 3306/5, яким затверджено Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування [374].

Суттєві зміни як до Закону України «Про нотаріат», так і до іншого нотаріального законодавства, було внесено 2011 р. та наступних роках.

У контексті цього дослідження цікавими є норми щодо доступу до професії нотаріуса. Так, Законом України від 21 квітня 2011 р. № 3271-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» [398] встановлено, що з 1 січня 2012 року істотно змінено порядок доступу до нотаріальної діяльності. Зокрема, у новій редакції викладено статтю 10 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якої скасовано складання кваліфікаційного іспиту в областях.

Законодавством встановлено, що єдиним органом, який визначає рівень професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, а також вирішує питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю є створена Вища кваліфікаційна комісія нотаріату при Міністерстві юстиції України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 923 затверджено Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату [414].

Тільки після проходження стажування особи, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, допускаються Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату до його складання на підставі подання відповідно Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в

Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.

Також Міністерством юстиції України встановлюються Порядок допуску до складання кваліфікаційних іспитів та їхнє проведення. Зокрема, було ухвалено такі накази: Про затвердження Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату від 28 липня 2011 р. № 1905/5 [375], Про затвердження Порядку внесення головними територіальними управліннями юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі або Нотаріальною палатою України подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та його розгляд Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату від 28 липня 2011 р. № 1904/5 [372].

Варто зауважити, що до вказаної постанови вносилися зміни та доповнення згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 54, від 26 вересня 2013 р. № 714, від 11 червня 2014 р. № 179. Основними завданнями Комісії є: визначення рівня професійної підготовленості осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю та вирішення питання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Комісія, відповідно до покладених на неї завдань, здійснює два види повноважень.

До першої групи відносять: розгляд подання Головного управління юстиції Мін'юсту в Автономній Республіці Крим, Головних територіальних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі про допуск осіб, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, до його складання; забезпечення проведення кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Друга група повноважень полягає у розгляді подання головних управлінь юстиції або Нотаріальної палати України про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

До складу Комісії входять чотири представники Мін'юсту та сім нотаріусів України, делегованих Нотаріальною палатою України. Нотаріус може бути делегований до Комісії за умови, що він не був членом попередніх складів Комісії; має безперервний стаж роботи нотаріусом не менш 15 років та щодо нього не застосовувалися дисциплінарні стягнення (державний нотаріус) або його діяльність не зупинялася (приватний нотаріус) у зв'язку з допущеними порушеннями законодавства. Зауважуємо, що персональний склад Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату затверджується наказом Міністерства юстиції України.

На нашу думку, можна запозичити норму щодо участі у складі Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату України одного викладача права вищого навчального закладу, як це передбачено в Республіці Молдова [144, с. 20].

Пропонуємо частину першу пункту 5 Постанови Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 923 «Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату» викласти у наступній редакції: До складу Комісії входить чотири представники Мін'юсту та шість нотаріусів України, делегованих Нотаріальною палатою України а також один викладач – фахівець нотаріату та нотаріального процесу вищого учбового закладу (вибраного Мін'юстом за погодження з Нотаріальною палатою України).

За результатами розгляду питання Вища кваліфікаційна комісія може ухвалити рішення по першій групі повноважень про:

1) допуск або відмову в допуску до складення кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю;

2) видачу або відмову у видачі Мін'юстом свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю;

3) допуск або відмову в допуску до складення нового кваліфікаційного іспиту особою, яка впродовж трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю не провадила приватну нотаріальну діяльність і не працювала нотаріусом, консультантом державної нотаріальної контори чи помічником (консультантом) приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату;

4) підтвердження або не підтвердження кваліфікації особою, яка впродовж трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю не провадила приватну нотаріальну діяльність і не працювала нотаріусом, консультантом державної нотаріальної контори чи помічником (консультантом) приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату;

Вища кваліфікаційна комісія нотаріату, на підставі результатів складеного іспиту, ухвалює рішення, яке є підставою для видачі (або відмову у видачі) Міністерством юстиції України свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Об'єктивно розглянувши подання головних територіальних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, або Нотаріальної палати України, щодо анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, комісія може задовільнити його або відмовити у їх задоволенні. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату може бути оскаржено до суду.

Наступний етап значних змін в законодавчому регулюванні нотаріальної почався у 2012 році, протягом якого дев'ять разів вносилися зміни до Закону України «Про нотаріат».

У межах цього дослідження, вважаємо за доцільне звернути увагу на деякі з них.

Так, варто підкреслити, що відповідно до ст. 3 Закону України від 17 травня 2012 р. № 4711-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [390] нотаріусу забороняється використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

Важливі зміни щодо визначення мови нотаріального діловодства, на нашу думку, внесено Законом України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року за № 5029-VI.

Зауважуємо, що норма ст.15 Закону України «Про нотаріат» щодо мови нотаріального діловодства є відсилочною, тобто вона визначає, що це питання вирішується статтею 16 Закону України «Про засади державної мовної політики».

Останньою нормою законодавцем встановлено, що нотаріальне діловодство в Україні здійснюється державною мовою. Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не володіє державною мовою, за її заявою тексти оформлюваних документів мають бути перекладені нотаріусом або перекладачем мовою, якою вона володіє.

На нашу думку, доцільно було б текст ст. 16 Закону України «Про засади державної мовної політики» перемістити в Закон України «Про нотаріат». Зокрема, продублювати текст вказаної норми щодо нотаріального діловодства у ст. 15 Закону України «Про нотаріат».

Суттєві зміни в законодавчому регулюванні нотаріальної запроваджено Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» [399], що набрав чинності 1 січня 2013 р..

У нормативному акті віднаходимо законодавче визначення поняття «нотаріус», за яким він є уповноваженою державою фізичною особою, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [399].

На нашу думку, вказаним законом також удосконалено механізм допуску громадян до нотаріальної діяльності, який повинен забезпечити якісний відбір осіб, котрі бажають займатися нотаріальною діяльністю і, отже, максимально запобігатиме порушенням під час здійснення ними професійних обов'язків.

Так, законодавцем у ст. 3 встановлено, що нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або

консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Однак не може бути нотаріусом особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду [399].

Порівняльний аналіз норм ст. 3 Закону України «Про нотаріат», в редакції Закону від 2 вересня 1993 р. № 3426-ХІІ, в редакції закону України від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI та в редакції Закону України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI [374], на нашу думку, свідчить про істотне коригування інституту нотаріуса, зокрема посилюються вимоги до особи, яка бажає стати нотаріусом: обов'язкове володіння особою українською мовою, наявність достатнього юридичного стажу, обов'язково пропрацювати помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки [114, с. 110].

Окремо варто зазначити, що у новій редакції ст. 2¹ Закону України «Про нотаріат», передбачено, що контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством юстиції України, Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі [399].

Таким чином, можна зробити висновок про повернення повноважень щодо повного контролю за нотаріальною діяльністю до відповідних посадових осіб Міністерства юстиції України та її територіальних управлінь на місцях, а не лише щодо ведення нотаріального діловодства.

Наведене вище дає підстави для висновку про необхідність внесення змін до Закону України «Про нотаріат» та до Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 липня 2011 р. № 1905/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України від 28 липня 2011 р. за № 926/19664, у якому передбачити право допуску до складання кваліфікаційного іспиту також осіб, які мають стаж у сфері права не менш як шість

років, та обов'язково пропрацювати з них не менш як три роки у Міністерстві юстиції України, Головних територіальних управліннях юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі на посадах з безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, проведення перевірок організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства [116, с. 118].

Також Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» [399] суттєві зміни внесено до ст. 12 щодо підстав анулювання свідоцтв про право на заняття нотаріальною діяльністю.

Констатуємо, що вказаним законом виключена можливість анулювати свідоцтво про право заняття нотаріальною діяльністю за власним бажанням нотаріуса.

Отже, за задумом законодавця нотаріус може припинити свою нотаріальну діяльність, але свідоцтво має право зберегти і працювати ким і де завгодно. Ми вважаємо слушною думку С. Маляренко, що такий підхід суперечить положенням ч. 4 ст. 3 Закону України «Про нотаріат», у якій вказано, що нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі тощо. Отже, відповідно до змісту Закону нотаріальна діяльність несумісна із зазначеними видами діяльності, а нотаріус не має права займатися ними. Проте, особа вважається нотаріусом доти, доки свідоцтво не анульовано та не виключено з Державного реєстру. Виключивши зі ст. 12 Закону можливість анулювати свідоцтво за поданням заяви нотаріуса, останнього фактично поставили у вразливе становище: він не може вільно розпоряджатися своїми правами, оскільки свідоцтво може бути анульоване лише з ініціативи інших осіб або структур. Ми підтримуємо думку дослідника, що такий підхід суперечить вимогам ст. 43 Конституції України, яка гарантує кожній людині право вільно обирати собі відповідне місце, вид і характер праці. Ніхто не може

заборонити людині звільнитися з роботи, а анулювання свідоцтва – це фактично звільнення з роботи [263, с. 73].

Також законодавцем доповнено перелік підстав анулювання двома пунктами, які застосовуються у випадках неодноразового порушення нотаріусом правил професійної етики. Це відбувається за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, в першому випадку за ухваленням на підставі подання відповідних територіальних головних управлінь юстиції, а в іншому – на підставі подання Нотаріальної палати України.

Тобто новим суб'єктом, який має право подавати подання до Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, щодо анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю, є Нотаріальна палата України. Річ у тім, що вказаний суб'єкт вправі подати таке подання лише в одному випадку - у разі неодноразового порушення нотаріусом правил професійної етики. Всі інші підстави для анулювання свідоцтва (11) реалізують головні територіальні управління юстиції в областях та м. Києві.

Водночас стверджуємо, що згідно зі ст. 30 Закону, за заявою нотаріуса його нотаріальна діяльність може бути припинена. На нашу думку, варто доповнити статтю 30 Закону України «Про нотаріат» новим пунктом: досягнення 70-річного віку, якщо інше не передбачено законом.

Варто підкреслити, що Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» [399] викладено в новій редакції ст. 13, якою, вперше за незалежної України, встановлено вимоги до помічника нотаріуса, майже аналогічні вимогам до нотаріуса та скасовано статтю, яка регулювала вимоги до стажиста нотаріуса. Тобто з 1 січня 2013 р. на законодавчому рівні визначено правовий статус помічника приватного нотаріуса в Україні. Ми стверджуємо, що фактично вказаним законом посаду стажиста замінено на посаду помічника нотаріуса, термін стажування продовжено до трьох років, а також заборонено нотаріусу мати більше одного помічника.

Помічник нотаріуса – це громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як три роки. Не може бути помічником нотаріуса особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. Як нотаріус, так і його помічник, не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності, а також забороняється використовувати свій статус з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Також помічнику нотаріуса забороняється використовувати свій статус з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Тобто презюмується високий кваліфікаційний рівень претендентів, які мають намір працювати помічником нотаріуса [120, с. 136].

Законодавцем передбачено компетенцію помічника нотаріуса, а саме: за дорученням нотаріуса бере участь у прийомі фізичних осіб та представників юридичних осіб, складенні проектів правочинів, свідоцтв, інших документів, пов'язаних із учиненням нотаріальних дій, і статистичних звітів; вносить записи до реєстру для реєстрації нотаріальних дій, веде діловодство та архів нотаріуса, готує та надсилає за дорученням нотаріуса запити до підприємств, установ і організацій щодо відомостей та документів, необхідних для вчинення нотаріальних дій, а також виконує іншу допоміжну і технічну роботу. На нашу думку, не всі повноваження можливо передбачити в законодавчому порядку. Тому приватний нотаріус вправі самостійно визначити повноваження помічника нотаріуса залежно від компетенції помічника нотаріуса, його ділових та особистих якостей. У разі підвищення кваліфікації помічника та за його згодою нотаріус вправі розширити повноваження, однак помічник нотаріуса не має права підписувати нотаріальні документи та використовувати печатку нотаріуса.

Оскільки з 1 січня 2013 р. приватний нотаріус має право мати лише одного помічника, то у разі наявності двох та більше помічників у нотаріуса, то останній був змушений здійснити вибір, хто з працівників залишиться на посаді помічника, а інших – перевести на інші посади або звільнити. На нашу думку питання кількості помічників приватного нотаріуса кожен нотаріус повинен вирішувати самостійно на власний розсуд.

К. Чижмарь стверджує, що Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» 6 вересня 2012 р. став завершальним етапом реформування українського нотаріату. За період із 2010 до 2013 р. Україною було проведено ґрунтовну роботу, насамперед на законодавчому рівні, щодо забезпечення умов для вступу українського нотаріату до Міжнародного союзу Латинського нотаріату. Зокрема створено єдиний орган самоорганізації та регулювання нотаріальної діяльності – Нотаріальну палату України та затверджено Правила професійної етики нотаріусів. Проведено широкомасштабну реформу в сфері реєстрації речових прав за участі нотарів, кращий досвід якої поширено на території багатьох пострадянських країн. Ці чинники та кропітка щоденна праця вітчизняних нотаріусів одержали міжнародне визнання та схвалення світової нотаріальної спільноти – 9 жовтня 2013 р. український нотаріат було прийнято до МСЛН, до якого входять асоціації нотаріусів більшості країн Європи [577].

Річ в тім, що на наше переконання, вказаний Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» 6 вересня 2012 р. не є завершальним етапом реформування нотаріальної діяльності в Україні. Безумовно сьогодення вказує на те, що майбутнє законодавства про нотаріальну діяльність залежить від того, наскільки адекватно і творчо воно зможе відповідати на глобальні потреби держави та скеровуватися в руслі євроінтеграційних процесів.

Дійсно, надзвичайно важливим для нотаріату України є створення нотаріальних органів професійного самоврядування та запровадження

обов'язковості членства у них нотаріусів. І цю особливість регламентовано змінами до Закону, які набрали чинності 1 січня 2013 р..

У статті 16 зазначено: «Професійне самоврядування нотаріусів функціонує на засадах законності, гласності, незалежності, демократичності, колегіальності, виборності, обов'язковості членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їх компетенції, забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі в професійному самоврядуванні». Нотаріальна палата України є організацією, яка здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату» [399].

Тобто, саме Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5410-VI [399], який набрав чинності з 1 січня 2013 р., вирішено питання створення в Україні органів професійного нотаріального самоврядування. Нотаріальна палата України є неприбутковою юридичною особою, має свою печатку. Діяльність Нотаріальної палати України здійснюється відповідно до законодавства та її статуту. Повноваження Нотаріальної палати України визначаються Законом України «Про нотаріат» та її статутом.

Повноважень Нотаріальної палати України на нашу думку варто поділити на декілька груп.

До першої групи належить виконання головних завдань організації - представлення інтересів нотаріальних палат та нотаріусів у державних та інших установах, а також забезпечення захисту соціальних та професійних прав нотаріусів.

До другої групи відносяться повноваження щодо участі у проведенні експертиз законопроектів, які безпосередньо стосуються порядку ведення нотаріальної діяльності.

До третьої групи належать повноваження по контролю за дотриманням нотаріусами правил професійної етики.

До четвертої групи відносяться повноваження щодо забезпечення підвищення кваліфікації державних та приватних нотаріусів та їхніх помічників, а також інші повноваження.

О. Бочан зауважує, що у філософсько-правовій теорії досі перебувають поза увагою проблеми захисту прав нотаріуса [44, с. 9].

На нашу думку, це питання досі залишається мало розробленим не лише у філософсько-правовій теорії, а взагалі у правовому регулюванні нотаріальної діяльності. Зокрема стаття 4 Закону України «Про нотаріат» перелічує лише три групи прав нотаріуса, як посадової особи. Тому вважаємо за доцільне Нотаріальній палаті України як органу професійного самоврядування нотаріусів розробити Порядок захисту прав нотаріусів України, який внести на розгляд Міністерства юстиції України.

Також заслуговує на увагу думка Президента Нотаріальної палати України Володимира Марченка про необхідність електронного захисту нотаріуса-реєстратора від кібератак [266].

З'їздом нотаріусів України 10 січня 2014 р. затверджено нову редакцію Статуту Нотаріальної палати України. Членство в Нотаріальній палаті України є індивідуальним. Із моменту державної реєстрації нотаріальної палати її членами стають усі нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах або здійснюють приватну нотаріальну діяльність. Згода нотаріуса на набуття членства Нотаріальної палати України не потребується. Водночас членами Нотаріальної палати України можуть бути особи, які мають свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, але не провадять її.

Як справедливо зауважує В. Гришук, не має жодного виду суспільно значимої діяльності людини, яка б, тією чи іншою мірою не пов'язувалася з її відповідальністю, чи реальною, чи потенційною [83, с. 13].

На нашу думку, це особливо стосується діяльності приватного нотаріуса в Україні. Зокрема, законодавцем у новій редакції викладено ст. 27 Закону України «Про нотаріат» [399] щодо відповідальності приватного нотаріуса. Шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій або недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується в повному розмірі.

На думку М. Дякович, питання майнової відповідальності та відшкодування моральної шкоди, завданої протиправними діями або бездіяльністю нотаріуса,

розширення функцій нотаріуса мають посісти належне місце у Законі України «Про нотаріат» та відповідних нормах Цивільного кодексу [157, с. 75].

Нотаріус не несе відповідальності у разі, якщо особа, яка звернулася до нотаріуса по вчинення нотаріальної дії: подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного із учиненням нотаріальної дії; подала недійсні та/або підроблені документи; не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, по вчинення якої звернулася особа.

Також вказаним законом у відповіднено до чинного законодавства ст. 32 Закону України «Про нотаріат» [399], у якій зазначено, що приватний нотаріус сплачує податки, встановлені Податковим кодексом України. Слід зауважити, що ще з 1 січня 2011 р. оподаткування приватних нотаріусів здійснюється відповідно до Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [354].

Окремої статті, присвяченої оподаткуванню приватних нотаріусів у Податковому кодексі, немає. Податковий кодекс відніс нотаріуса до категорії (поняття) самозайнята особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою-підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб [147, с. 153]. Оподаткування доходів, отриманих фізичною особою, яка провадить незалежну професійну діяльність, здійснюється відповідно до ст. 178 ПКУ [354].

Суттєві зміни також внесено до ст. 33 Закону України «Про нотаріат», яка регулює питання здійснення перевірки організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства.

Має рацію Н. Карнарук, зауваживши, що метою державного контролю за нотаріальною діяльністю можна визнати забезпечення дотримання всіма суб'єктами нотаріальної діяльності вимог чинного законодавства та встановленого порядку організації та здійснення такої діяльності, забезпечення найефективнішої реалізації основного призначення нотаріальної діяльності – захисту та охорони прав, свобод та законних інтересів людини у сфері цивільного обігу, створення оптимальних умов для розпорядження власністю [202, с. 13].

Ми погоджуємося з думкою Н. Карнарук, що мета державної контрольної діяльності в сфері нотаріату, диференціюється у відповідних завданнях та функціях, перебуваючи із зазначеними категоріями у тісному, органічному зв'язку. Виокремлено такі завдання державного контролю за нотаріальною діяльністю:

а) забезпечення виконання вимог чинного законодавства в сфері нотаріату, дотримання податкової дисципліни;

б) забезпечення формування висококваліфікованого кадрового складу державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів та працівників державного нотаріального архіву;

в) забезпечення дотримання встановленого порядку організації нотаріальної діяльності, ефективного виконання нотаріусами своїх обов'язків, якісного рівня надання нотаріальних послуг населенню;

г) забезпечення дотримання законності вчинення нотаріальних дій та дотримання встановленої відповідної процедури їх здійснення;

г) забезпечення виявлення складнощів нотаріальної практики, узагальнення та формування рекомендацій щодо правильного застосування законодавства в сфері нотаріату, надання практичної та методично-інформаційної допомоги особам, які вчиняють нотаріальні дії;

д) забезпечення запобігання правопорушенням у зазначеній сфері діяльності, виявлення та усунення відповідних причин та умов їх вчинення; е) забезпечення виявлення фактів правопорушень та притягнення винних до відповідальності, відшкодування завданих неправомірною діяльністю збитків [202, с. 13–14].

Міністерство юстиції України, Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі проводять перевірку організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, дотримання ним порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства за певний період. Проведення повторної перевірки з тих питань, які вже були предметом перевірки, не допускається, крім перевірки звернень громадян чи юридичних осіб у межах предмета звернення та повноважень Міністерства юстиції України, Головних

територіальних управлінь юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі [145, с. 859].

Свою діяльність Міністерство юстиції здійснює відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, яке затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 [364].

До одного з основних завдань Мін'юсту належить організація роботи нотаріату. Зокрема в четвертому пункті вказаного Положення на Мін'юст щодо діяльності нотаріату держави покладено такі завдання, як організація роботи нотаріату та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги) [364].

У разі виявлення під час перевірки порушень в організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса або неодноразових порушень ним правил нотаріального діловодства Міністерство юстиції України, Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, які проводили перевірку, можуть зупинити або припинити нотаріальну діяльність приватного нотаріуса з підстав та у порядку, передбачених Законом України «Про нотаріат».

У разі виявлення під час перевірки неодноразового грубого порушення порядку вчинення нотаріальних дій свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю приватного нотаріуса може бути анульовано у порядку та на підставах передбачених ст. 12 Закону України «Про нотаріат».

Зауважимо, що Наказом Міністерства юстиції України від 17 лютого 2014 р. № 357/5 затверджено Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства [377], який регулює не лише порядок здійснення перевірки приватних нотаріусів, але й державних нотаріусів.

Варто підкреслити, що Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності» [399], у новій редакції викладено пункт 9 частини першої статті 34. Річ у тім, що законодавець, істотно обмежив повноваження нотаріусів, передбачивши лише право накладення заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягає державній реєстрації, та не даючи їм права зняти таку заборону.

Порядок встановлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії регулюється статтею 43 Закону України «Про нотаріат».

Особливо цінними є положення, відповідно до яких нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії у разі відсутності учасників або їх уповноважених представників.

Також законодавцем у частині третій статті 43 Закону України «Про нотаріат» встановлено перелік документів, на підставі яких нотаріуси встановлюють особи сторін при вчиненні нотаріальної дії. Зокрема, встановлення особи здійснюється за паспортом громадянина України або за іншими документами, які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, посвідчення інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи). Посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи, не можуть бути використані громадянином України для встановлення його особи під час укладення правочинів. Особа віком до 16 років встановлюється за свідоцтвом про народження за умови підтвердження батьками (одним з батьків) того, що ця особа є їх дитиною [433].

Отже, вчинення нотаріальних дій здійснюється нотаріусом лише за умови встановлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, та на підставі відповідного документу.

Ми погоджуємося з думкою І. Левченко та В. Клемпарської, що публічно-правова діяльність нотаріуса, втілюючи принципи гуманізму, справедливості, засновується насамперед на дотриманні морально-етичних вимог і професійних правил, які є стрижнем його професійної діяльності [250, с. 49].

Варто зазначити, що наказом Міністерства юстиції України від 14 березня 2013 р. вперше було затверджено Правила професійної етики нотаріусів України. Однак, Міністерством юстиції України 4 жовтня 2013 р. за № 2104/5 ухвалено наказ «Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України» [421]. Отже, вказаним наказом ухвалено нові правила етики нотаріусів.

Зокрема, Правила професійної етики нотаріусів визначають як загальні стандарти професійної етики нотаріуса, так і морально-етичні та професійно-етичні правила поведінки у відносинах із іншими нотаріусами, Нотаріальною палатою України, державними органами, установами, організаціями, фізичними та юридичними особами, які до нього звертаються, засобами масової інформації, тощо. Особливу увагу привертають стандарти поведінки нотаріусів у позаслужбовий час, інформування про здійснення нотаріальної діяльності.

До основних принципів професійної поведінки нотаріусів нормативним актом віднесено: незалежність нотаріусів; законність, об'єктивність та неупередженість при вчиненні нотаріальних дій; конфіденційність; добросовісність та чесність як нотаріусів, так і їх працівників; повага до професії нотаріуса, а також висока культура поведінки.

Із 1 січня 2013 р. набрали чинності зміни до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [394], які полягають у тому, що державним реєстратором є нотаріус як спеціальний суб'єкт, на якого покладені функції державного реєстратора речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень та збільшено розмір страхової суми, яку нотаріус повинен внести до

початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю до однієї тисячі мінімальних заробітних плат.

Варто зазначити, що постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 868 «Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно» [419] не лише затвердила новий Порядок, але й скасувала Постанову Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», якою було затверджено Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень та Порядок надання витягів з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Суттєві зміни для провадження приватної нотаріальної діяльності внесено Законом України від 4 липня 2012 р. № 5037-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно» [391] внесено до ст. 28 Закону України «Про нотаріат», яка регулює порядок страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса.

Відповідно до яких для забезпечення відшкодування заподіяної внаслідок учиненої нотаріальної дії здійснення функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» шкоди приватний нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності на суму в розмірі тисячу мінімальних розмірів заробітної плати.

При цьому приватний нотаріус не несе відповідальності щодо зобов'язань держави, а держава не несе відповідальності за шкоду, заподіяну неправомірними діями приватного нотаріуса під час здійснення ним нотаріальної діяльності функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно. У випадку заподіяння шкоди - розмір відшкодування визначається за згодою сторін або в судовому порядку.

Ми погоджуємося з думкою В. Никифорака, що, з огляду на буквальне розуміння змісту цієї статті, можна стверджувати, що вчинення нотаріусом дій, які

суперечать законодавству, внаслідок грубої необережності не звільняє страховика від обов'язку виплатити страхове відшкодування [314, с. 78].

Також Закон України «Про нотаріат» доповнено статтею 46–1, якою передбачено повноваження нотаріусів у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Так, законодавцем наголошено на тому, що користування Державним реєстром речових прав на нерухоме майно здійснюється безпосередньо нотаріусом, який учиняє відповідну нотаріальну дію. Річ у тому, що нотаріус проводить державну реєстрацію лише тих прав, які набуті виключно у результаті вчиненої ним нотаріальної дії щодо нерухомого майна

Нотаріус як спеціальний суб'єкт, на якого з 1 січня 2013 року покладалися функції державного реєстратора прав на нерухоме майно, мав печатку такого реєстратора та здійснював повноваження відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Таким чином, нотаріус забезпечував державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень за нотаріально посвідченими ним правочинами.

Нотаріуси, відповідно до Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» в редакції Закону від 26.11.2015 № 834-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [393], з 13 грудня 2015 року наділені повноваженнями державних реєстраторів прав на нерухоме майно та здійснюють державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень як при вчиненні нотаріальної дії, так і без вчинення нотаріальної дії.

Постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 року № 1127 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [442] затверджено нові: Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень; Порядок надання інформації з Державного реєстру речових прав на

нерухоме майно та Порядок доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Зауважимо, що згідно із Законом України від 20 жовтня 2014 р. № 1709-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування» [392] з 1 січня 2016 р. внесено зміни до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», згідно з якими до системи органів державної реєстрації прав включено органи місцевого самоврядування сільських населених пунктів.

Варто вказати на те, що посадова особа органу місцевого самоврядування сільського населеного пункту як спеціальний суб'єкт здійснює функції державного реєстратора щодо реєстрації прав спадкоємців першої та другої черги за законом (і у випадку спадкування ними за законом, і у випадку спадкування ними за заповітом) і за правом представлення на успадковане ними нерухоме майно, а також щодо реєстрації прав власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного із подружжя [147, с. 232].

У межах цього дослідження варто зазначити, що законом України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [411], який набрав чинності 6 лютого 2015 року, визнано таким, що втратив чинність Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму».

Законом України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [411] суттєво доповнено ст. 8 Закону України «Про нотаріат», яким розширено поняття нотаріальної таємниці. Зокрема на законодавчому рівні встановлено, що не є порушенням нотаріальної таємниці подання нотаріусом в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та

фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [411].

Варто вказати на те, що центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення є Державна служба фінансового моніторингу України, положення про яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 455 [362].

Констатуємо, що з 6 лютого 2015 року фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу у разі, якщо сума, на яку вона здійснюється, дорівнює чи перевищує 150000 гривень або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну 150000 гривень та має одну або більше ознак, перелічених ч. 1 ст. 15 вказаного Закону [411].

Відповідно до вимог ст.ст. 6–9, 11 Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» Міністерство юстиції України як суб'єкт державного фінансового моніторингу Наказом від 18 червня 2015 р. № 999/5 затвердило «Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України» (zareєстроване в Міністерстві юстиції України 22 червня 2015 р. № 735/27180) [418].

Також зауважуємо, що нові форми обліку інформацій затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 26 квітня 2013 р. № 496 «Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення» [422].

Нотаріуси як суб'єкти первинного фінансового моніторингу є відповідальними за проведення фінансового моніторингу, а у разі порушення вимог цього Закону несуть відповідальність згідно із законом. Відповідно до ст. 24 Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» особи, винні у порушенні вимог вказаного Закону, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом, а також можуть бути позбавлені права провадити певні види діяльності згідно із законом, а юридичні особи, які здійснювали фінансові операції з легалізації (відмивання) доходів або фінансували тероризм, можуть бути ліквідовані за рішенням суду [411].

Також наказом Міністерства юстиції України від 28.05.2015 № 810/5 «Про затвердження Порядку розгляду справ про порушення вимог законодавства, що регулює діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та застосування санкцій [378].

Річ в тім, що нотаріус не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо він діяв у межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Ми погоджуємося з О. Неліним, що виникла потреба в детальшому подальшому регулюванні нотаріальних дій, підвищенні кваліфікації нотаріусів та їхньої відповідальності – адже саме від якості роботи органів нотаріату залежить правильне

функціонування цивільного обороту, ефективність захисту майнових прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб тощо [305, с. 4].

Варто підкреслити, що це питання вирішується на належному рівні. Так, наприклад, діє наказ Міністерства юстиції України від 28 серпня 2014 р. № 1422/5 «Про затвердження Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 29 серпня 2014 року № 1046/25823 [420].

Наголошуємо, що статтю 1 Закону України «Про нотаріат», доповнено новою частиною згідно із Законами України: № 834-VIII від 26 листопада 2015 року «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [393] та № 835-VIII від 26 листопада 2015 року «Про внесення змін до Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців" та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [395]. Відповідно до якої, на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах або займаються приватною нотаріальною діяльністю, законом може бути покладено вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності [393, 395].

Варто наголосити на тому, що Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [395] від 26 листопада 2015 року № 835-VIII, нотаріуси з 1 січня 2016 року наділяються повноваженнями державних реєстраторів у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Таким чином, відбулося розширення повноважень державних та приватних нотаріусів України.

Отже, сучасне законодавство України про нотаріат – це сукупність нормативно-правових актів, що прийняті уповноваженими державними органами, в яких закріплені правила, що врегульовують організацію та компетенцію нотаріальних органів держави, процесуальний порядок учинення ними нотаріальних дій, а також вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності.

В Україні правове регулювання нотаріальної діяльності є невіддільним від держави та моралі з елементами релігійності. Воно характеризується відсутністю прямої дії нотаріального законодавства через значний масив підзаконних актів.

Ми погоджуємося з думкою більшості дослідників нотаріату [567, с. 38], що чинне українське нотаріальне законодавство, за основними своїми положеннями наближається до латинської моделі нотаріату.

Нині Міжнародний союз латинського нотаріату має серйозну політичну вагу. Дійсно, універсальної моделі «нотаріату-космополіта» сьогодні не існує, а є сукупність національних нотаріатів, що мають спільні ознаки та суттєві відмінності, які в міру свого розвитку і можливостей намагаються взаємодіяти на міжнародному рівні [267, с. 47].

Слід наголосити, що вчинення нотаріальних дій державними та приватними нотаріусами відбувається відповідно до чинного законодавства, в тому числі Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 року за № 296/5 [373], до якого «регулярно» і не завжди обдуманно вносяться численні зміни.

Тобто існують суттєві передумови для подальшого реформування нотаріату. Пропонуємо врегулювати: норми матеріального права закріпити в новому Законі України «Про нотаріат», а норми процесуального права – Законі України, який можна назвати «Про нотаріальний процес» або «Про нотаріальне провадження» [145, с. 889–890].

Верховна Рада України ухвалила 20 жовтня 2014 р. № 1709-VII Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування» [392], яким розширено з 1 січня 2016 року повноваження посадових осіб органів місцевого самоврядування. Відповідно до ч. 1 ст. 37 Закону України «Про нотаріат», у сільських населених пунктах уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування вчиняють такі нотаріальні дії:

- 1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 2) посвідчують заповіти (крім секретних);
- 3) видають дублікати посвідчених ними документів;
- 4) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;
- 5) засвідчують справжність підпису на документах;
- 6) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 7) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя [392].

Отже, посадові особи органів місцевого самоврядування вчиняють нотаріальні дії у сільських населених пунктах, незалежно від реєстрації у ньому приватного нотаріуса. Відповідно до вищевказаного, пропонуємо привести у відповідність до статті 37 норми частини п'ятої статті 1 Закону України «Про нотаріат».

Нотаріальні дії вчиняються в приміщенні органу місцевого самоврядування. Однак, в окремих випадках, коли фізична особа не може з'явитися в зазначене приміщення, а також коли того вимагають особливості посвідчуваного заповіту нотаріальні дії можуть бути вчинені поза вказаними приміщеннями, але в межах території діяльності органу місцевого самоврядування [134, с. 198].

Із 1 січня 2016 року до компетенції посадових осіб органів місцевого самоврядування у сільських населених пунктах також належать видача свідоцтва про право на спадщину та видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя. Однак право видавати свідоцтва про право на спадщину та видавати свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя мають лише уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі

права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують у системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України. Водночас слід зауважити, що лише Наказом Міністерства юстиції України від 25 травня 2015 р. № 779/5 затверджено Порядок проходження уповноваженими посадовими особами органу місцевого самоврядування стажування в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса з питань оформлення спадкових прав та Наказом Міністерства юстиції України від 25 червня 2015 р. № 1075/5 затверджено Порядок проведення іспиту комісією з питань складення іспиту із спадкового права посадовими особами органів місцевого самоврядування, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій.

Наголошуємо на тому, що законодавець вперше на Міністерство юстиції України поклав обов'язки по контролю за організацією нотаріальної діяльності уповноважених на це посадових осіб органів місцевого самоврядування, дотриманням ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконанням правил нотаріального діловодства.

Ми не поділяємо думку знаного українського дослідника О. Неліна, що необхідно відмовитися від учинення нотаріальних дій не нотаріусами [297, с. 22].

На наш розсуд, це є не тільки неможливим та ще й недоцільним, оскільки нині в Україні проводиться антитерористична операція. Мужні захисники Вітчизни мають право і надалі повинні мати право і скласти довіреність, і посвідчити свою останню волю. Водночас пропонуємо надати право засвідчення справжності підпису на документах командирам (начальникам) частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії. Таке право мало б прирівнюватися до нотаріального засвідчення справжності підпису особи на документах, зміст яких не суперечить законові і які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини. Це дуже б допомогло у разі оформлення спадщини спадкоємцям, які беруть участь в АТО, оскільки заява про прийняття чи

відмову від спадщини подається нотаріусу особисто та не може бути подана повіреним.

Варто зауважити, що науковці та нотаріуси-практики, зокрема М. Дякович [156, с. 453], О. Нелін [296, с. 6], В. Черниш [564, с. 12], порушували питання щодо розширення повноважень нотаріусів, в тому числі виконання функцій медіатора при врегулюванні конфліктних ситуацій.

Очевидно, що це зменшить завантаженість судів, але нотаріат – це орган безспірної юрисдикції, тому на законодавчому рівні варто визначити конкретні випадки, коли нотаріус може виступати медіатором.

Аналізуючи працю українських нотаріусів, та враховуючи думки більшості вчених, зокрема Ю. Бисаги [14, с. 19–20], Н. Василюк [51, с. 8], приходимо до висновку, що нотаріусом має бути багатогранна особа. Нотаріус – це не тільки знавець права, але й порадник та психолог, який вміло оперує набутими знаннями та досвідом з метою захисту прав та законних інтересів сторін нотаріального процесу.

Має рацію П. Ф. Гураль стверджуючи, що, без істотних змін у політичній системі важко очікувати на ефективність взаємодії, довіру з боку структур громадянського суспільства, держави та громадян. На думку вченого, пріоритетами необхідно вважати вдосконалення та закріплення практики системної участі інституцій громадянського суспільства у формуванні державної політики, а також децентралізацію та делегування частини повноважень органів виконавчої влади у «третій сектор» із запровадженням відповідної системи контролю за реалізацією таких повноважень [91, с. 16].

Ми погоджуємося, що таким третім сектором у нотаріальній діяльності є Нотаріальна палата України.

Як зазначає Володимир Марченко, нотаріальну спільноту поєднує історія нотаріату, його минуле, сьогодення і майбутнє [265].

Нотаріальна палата України як орган професійного об'єднання нотаріусів, повинна реально об'єднати державних та приватних нотаріусів усіх регіонів України та захистити їхні права та законні інтереси.

Вочевидь назріла необхідність подальшого реформування нотаріальної діяльності, яке повинно здійснюватися в рамках реформування правової системи незалежної України, в наближенні її до європейських стандартів.

Аналізуючи законодавство про нотаріальну діяльність незалежної України, на нашу думку, приходими до висновку про необхідність виокремлення його трьох частин, а саме:

законодавство, що регулює загальні засади створення та діяльності органів нотаріату та квазінотаріату;

законодавство, що регулює порядок вчинення нотаріальних дій;

законодавство, що регулює вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Висновки до розділу 5

Після проголошення незалежності України відбувається новий етап у розвитку як нотаріальної діяльності, так і нотаріального законодавства.

2 вересня 1993 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про нотаріат», який відродив демократичні засади у нотаріальній діяльності, був початком правової реформи у сфері нотаріату та змінив існуючу організаційну структуру нотаріату в Україні, наблизивши її до світових стандартів латинського нотаріату, забезпечив паралельне функціонування державного нотаріату та приватного нотаріату, підняв на більш високий щабель престиж професії нотаріуса, що спричинило появу більшої кількості чоловіків серед нотаріусів.

Закон за своєю структурою та змістом правового регулювання нотаріальних дій повністю сприйняв раніше діюче законодавство, зокрема законодавство іноземних держав щодо порядку допуску до професії нотаріуса, створення державних нотаріальних архівів, введення інституту приватного нотаріату та ін.

До органів, які вправі вчиняти нотаріальні дії належать інститути нотаріату та квазінотаріату. До органів нотаріату належать державні та приватні нотаріуси, а до органів квазінотаріату – посадові особи органів місцевого самоврядування, інші

посадові особи, на яких покладено вчинення окремих видів нотаріальних дій відповідно до чинного законодавства.

Ми притримуємося думки, що й надалі в Україні необхідними є органи квазінотаріату, які вчиняють дії відповідно до статті 40 Закону України «Про нотаріат». Водночас пропонуємо надати право засвідчення справжності підпису на документах, зміст яких не суперечить законові і які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини, командирам (начальникам) частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії.

Упродовж 1993–2016 років до Закону України «Про нотаріат» неодноразово вносились зміни та доповнення, однак кардинальні зміни щодо регулювання нотаріальної діяльності внесено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» від 1 жовтня 2008 року № 614-VI, який ще називають «малою нотаріальною реформою», відповідно до яких з 1 червня 2009 року державні та приватні нотаріуси вчиняють всі види нотаріальних дій.

Відповідно до статті 8 Закону України від 18 травня 2010 року № 2258-17 «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», нотаріуси стали суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Суттєві зміни до Закону України «Про нотаріат» було внесено у 2011 році та наступних роках. Так, Законом України від 21 квітня 2011 року № 3271-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» встановлено, що з 1 січня 2012 року істотно змінено порядок доступу до нотаріальної діяльності.

Порівняльний аналіз норм ст. 3 Закону України «Про нотаріат» в редакції Закону від 2 вересня 1993 року № 3426-XII, в редакції Закону України від 1 жовтня 2008 року № 614-VI та в редакції Закону України від 6 вересня 2012 року № 5208-VI свідчить про істотне коригування інституту нотаріуса, зокрема посилюються вимоги до особи, яка бажає стати нотаріусом.

Законом України від 6 вересня 2012 року № 5410-VI вирішено питання створення в Україні органів професійного нотаріального самоврядування – Нотаріальної палати України та запроваджено обов'язкове членство у них нотаріусів.

У правовому регулюванні нотаріальної діяльності лишається поза увагою питання захисту прав нотаріуса. Вважаємо за доцільне Нотаріальній палаті України, як органу професійного самоврядування нотаріусів, розробити Порядок захисту прав нотаріусів України, який внести на розгляд Міністерства юстиції України.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», з 1 січня 2013 р. нотаріус є державним реєстратором, як спеціальний суб'єкт, на якого покладені функції державного реєстратора речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Згідно із Законами України: № 834-VIII від 26 листопада 2015 року «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та № 835-VIII від 26 листопада 2015 року «Про внесення змін до Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців" та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» доповнено новою частиною статтю 1 Закону України «Про нотаріат», якою нотаріусів наділено повноваженнями: державних реєстраторів прав на нерухоме майно, які здійснюють державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, як при вчиненні нотаріальної дії, так і без вчинення нотаріальної дії; повноваженнями державних реєстраторів у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.

Законодавство України про нотаріальну діяльність – це сукупність нормативно-правових актів, що прийняті уповноваженими державними органами, в яких закріплені правила, що врегульовують організацію та компетенцію

нотаріальних органів держави, процесуальний порядок учинення ними нотаріальних дій, а також вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Регулювання нотаріальної діяльності в Україні переважно здійснюється значною кількістю підзаконних нормативно-правових актів, тому існують суттєві передумови для подальшого реформування нотаріату.

В Україні правове регулювання нотаріальної діяльності є невіддільним від держави та моралі з елементами релігійності. Воно характеризується відсутністю прямої дії нотаріального законодавства через значний масив підзаконних нормативно-правових актів. Тобто існують суттєві передумови для подальшого реформування нотаріату. Пропонуємо врегулювати: норми матеріального права закріпити в новому Законі України «Про нотаріат», а норми процесуального права – Законі України, який можна назвати «Про нотаріальний процес» або «Про нотаріальне провадження».

Основними тенденціями законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Україні є орієнтація української законотворчості на латинську систему нотаріату. Водночас процес реформування нотаріальної діяльності має ґрунтуватися на попередніх розробках концептуальних засад функціонування нотаріальних органів держави та потреб реформування правової системи України.

На основі вивчення матеріалів з історії становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність, аналізу конкретних нормативно-правових актів на різних етапах розвитку нотаріальної діяльності на українських землях, пропонуємо виокремити чотири найважливіші етапи.

А саме: церковно-партикулярного, державно-правового, радянського, сучасного (публічно-саморегулюючого). Для церковно-партикулярного права характерною є визначальна роль церкви та професійних корпорацій у правовому регулюванні нотаріальної діяльності та множинний (неуніфікований, партикулярний) характер форм (джерел) права, які регулювали нотаріальну діяльність. На державно-правовому етапі нотаріальну діяльність в основному регулює держава, а норми які регулюють, утворюють окремий інститут

кодифікованого цивільного права. Для радянського етапу характерне перетворення нотаріату у державний орган і формування спеціального законодавства про нього. На сучасному етапі законодавство про нотаріат набуває системного характеру, розширюючи коло форм (джерел) нотаріального права за рахунок міжнародних актів, виокремлюються норми нотаріального процесу, зростає роль актів нотаріату як саморегулюючої організації.

Такий підхід зумовлений тим, що процес розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в нашій державі був пов'язаний з історичними процесами становлення нотаріальної діяльності в зазначені періоди.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі удосконалено, концептуально осмислено і по-новому розв'язано важливу історико-правову проблему становлення законодавства про нотаріальну діяльність в Україні. На основі розуміння нотаріальної діяльності як правового явища зроблено висновки щодо змісту та форми законодавства про нотаріальну діяльність, становлення та етапів розвитку, історично сформованих понять і принципів, джерел (форм), систематизації, які дозволяють стверджувати про історичність нотаріальної діяльності, нотаріату та законодавства про них, дають підстави розглядати історичні витоки, закономірності, особливості розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в Україні, як окремих історико-правовий процес, який безпосередньо впливає на сучасний нотаріат, складає історико-правову основу розвитку сучасного нотаріального права та нотаріального законодавства.

Вивчення стану дослідження проблем становлення та розвитку законодавства про правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні свідчить, що лише у період незалежної України проведено основні розвідки українськими науковцями, які присвячені становленню інституту нотаріату. Попередні дослідження історії становлення нотаріальної діяльності представлено переважно працями російських науковців, які ігнорували специфіку розвитку українського права. Радянська історіографія досліджень законодавства про нотаріальну діяльність здійснювалась в основному російськими радянськими вченими та відзначалася заангажованістю, схематизмом і фрагментарністю.

Виокремлена у кінці ХХ- на початку ХХІ ст. як тематична історіографія *історіографія* становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність – це сукупність досліджень у галузі права, сукупність наукових праць, присвячених зародженню, становленню та перспективам розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в конкретний історичний період, які відображають еволюційний процес накопичення та вдосконалення правового знання, є логічно взаємопов'язаною та несуперечливою системою правових джерел наукових знань

про законодавче регулювання нотаріальної діяльності та синтезовані тематичною єдністю.

Історіографія нотаріату - це окремий тематичний напрям української історико-правової науки, для якого характерне широке розуміння нотаріальної діяльності, розвиток поняттєвого апарату історико-правових досліджень нотаріату, цивілізаційний підхід як основний концептуальний підхід.

Історико-правова реконструкція еволюції законодавства про нотаріальну діяльність коригувалася за допомогою потребового підходу для аналізу значного пласту історичних і юридичних фактів та діалектичного методу. При дослідженні використано взаємопов'язані наукові методи (теорії, парадигми), застосували принципи їхньої взаємодоповнюваності або поліметодологізму для вивчення норм, принципів нотаріального права та практики їх застосування.

Виникнення органів, що виконують нотаріальні функції, і в Стародавній Європі, і в Україні обумовлено доволі високим рівнем розвитку господарського життя, що зумовлює потребу в укладенні договорів і забезпеченні їхнього правового значення, публічного визнання, тобто їхньої юридичної вірогідності. Нотаріальна діяльність, як вид людської діяльності, виникла з природної потреби суспільства у впорядкуванні суспільних відносин зокрема, власності на нерухоме майно, і закріплення прав та обов'язків його набувачів.

Історія законодавства про нотаріат в Україні ґрунтується на головних відмінностях у праві, історичною основою яких були зміни в політичній, економічній, соціальній, релігійній історії. Серед найістотніших змін, які вплинули на розвиток інституту та правове регулювання нотаріальної діяльності, були рецепція римського права у середньовічній Європі, становлення сучасної (модерної) держави, розвиток та уніфікація державного права, систематизація приватного (цивільного) права.

Витоки правового регулювання нотаріальної діяльності знаходимо в Стародавній Європі. Праоргани нотаріату та правове регулювання нотаріальної діяльності виникли в Римській імперії водночас із римським правом. Доказом існування правового регулювання праорганів нотаріату – табуляріїв – є «Книга

Епарха» (збірник статутів константинопольських цехів візантійського імператора Лева VI (886–912), перший титул якої має назву «Про табуляріїв». Римський та візантійський нотаріат заклали базис (основу) побудови інституту нотаріату та нотаріального процесу, яка з певними змінами (трансформована) запозичена українським законодавством. Функціонально нотаріат латинського типу походив від римських табеліонів, а в корпоративному сенсі – від візантійських табуляріїв, оптимально й органічно об'єднав індивідуальність Заходу з колективізмом Сходу.

Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні впродовж століть не було лінійним процесом. Він розвивався у руслі української правової традиції, а також на нього вплинули правові норми тих держав, до складу яких у різні історичні періоди входили українські землі. Генезис становлення нотаріату та його правового регулювання започаткований у Київській Русі та Галицько-Волинській державі. Перші формальні ознаки нотаріальних функцій на Русі виявляються в діяльності «печатника» княжої адміністрації, який складав та реєстрував письмові документи, здійснював «перший контроль» за якістю та достеменністю документів. Зародження правового інституту нотаріату за часів Київської Русі підтверджують договір Русі з Візантією 911 року, численні норми «Руської правди», а також духівниці Климента і Антонія Римлянина та два заповіти князя Володимира Васильковича Волинського. Ці документи є відправним пунктом у процесі розвитку українського нотаріального законодавства та зародження праорганів нотаріату, а точніше прирівняних до нотаріальних органів – квазінотаріату.

У правовому регулюванні нотаріальної діяльності у Галичині XIV–XVI ст. у складі Польського королівства (1387–1569 рр.) простежується вплив західних традицій, зокрема духовні засади рецепійованого римського права через візантійське канонічне право («Номоканон») і трансформацію світського права («Еклога», «Прохірон»), а західний шлях – через магдебурзьке (німецьке) право.

Подальший розвиток нотаріату та його правового регулювання продовжено за часів Литовсько-Руської держави, на ґрунті «Руської правди» і звичаєвого права, а також впливу польського, німецького права, рецепійованого римського та

візантійського права. Безпосереднього підтвердження правового регулювання нотаріальної діяльності у Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 років немає. Однак статuti опосередковано заклали підвалини нотаріального процесу, зокрема: передбачили вимоги до посади писаря як майбутнього нотаріуса, встановили порядок реєстрації нотаріальних дій, регулювали порядок укладання, посвідчення та реєстрації заповітів і договорів.

Підвалини правового регулювання нотаріальної діяльності в Українській Козацькій державі сформовано, зокрема, в Інструкції судам гетьмана Д. Апостола від 13 липня 1730 року, яка регулювала порядок складання духовних записів (заповітів), та у Кодексі 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ», що встановлював порядок укладення договорів і заповітів та їх реєстрації.

Правове регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях, які перебували в складі Австро-Угорської монархії, здійснювалося переважно за Нотаріальним порядком 1871 року, відповідно до якого нотаріат вважався корпорацією, водночас не відокремлюючись від судових органів. Тобто розвиток нотаріату як в Австро-Угорщині, так і на західноукраїнських землях під її юрисдикцією, відповідав європейській (латинській) моделі. Цей порядок діяв на території Галичини і після розпаду Австро-Угорщини: як у Західній Українській Народній Республіці, так і після передачі у 1923 р. Галичини до складу Польщі – до 1 липня 1934 року.

Розвиток нотаріату з кінця XVIII – початку XX ст. на українських землях, які входили до Російської імперії, характеризувався тими ж рисами і регулювався законодавством, яке діяло в Росії. Зокрема, «Положенням про нотаріальну частину» 1866 р., що зумовило появу єдиного універсального інституту нотаріату як форми публічної діяльності незалежних нотаріусів, уповноважених державою на вчинення нотаріальних дій.

Розпорядження польського президента від 27 жовтня 1933 р., яким затверджене «Право про нотаріат» розпочало новий етап в історії як польських нотаріусів, так і нотаріусів на західноукраїнських землях, що перебували під юрисдикцією Польщі. Відповідно до цього нормативного акта нотаріусів визнано

високоосвіченими та висококваліфікованими незалежними юристами з правом професійного об'єднання.

Правове регулювання нотаріату у радянський період здійснювалося як частиною державного апарату в межах сформованої адміністративної системи. Призначення тогочасного нотаріату – забезпечити функціонування цивільного обороту, що змінювалося залежно від ставлення Радянської держави до місця цивільного права у регулюванні суспільних відносин. Розвиток законодавства про нотаріат радянського періоду здійснювався на двох рівнях: всесоюзному та республіканському. За часів Радянської України вперше на законодавчому рівні (Закон УРСР «Про державний нотаріат» від 25 грудня 1974 року) було встановлено посаду нотаріуса та окреслено його функції. Державні нотаріуси того періоду стали професійною основою сучасного українського нотаріату.

Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. – це один із головних етапів правової реформи України, що створив правові підстави для впровадження в державі нотаріальної діяльності латинського типу. Цей Закон став початком правової реформи у сфері нотаріату та змінив існуючу організаційну структуру нотаріату в Україні, наблизивши її до світових стандартів нотаріату, забезпечив паралельне функціонування державного та приватного нотаріату, підняв на більш високий щабель престиж професії нотаріуса, що спричинило появу більшої кількості чоловіків серед нотаріусів. Закон за своєю структурою та змістом правового регулювання нотаріальних дій повністю перейняв раніше діюче законодавство іноземних держав щодо порядку допуску до професії нотаріуса, створення державних нотаріальних архівів, введення інституту приватного нотаріату та інше.

В Україні правове регулювання нотаріальної діяльності є невіддільним від держави та моралі з елементами релігійності та характеризується відсутністю прямої дії нотаріального законодавства через значний масив підзаконних актів.

Законодавство про нотаріальну діяльність в незалежній Україні розвивається та зазнає суттєвих змін, які пов'язані з розвитком ринкових відносин, процесами євроінтеграції та інформатизації суспільства. Регулювання нотаріальної діяльності в Україні переважно здійснюється значною кількістю підзаконних нормативно-

правових актів, тому існують суттєві передумови для подальшого реформування нотаріату.

На основі історичної традиції та тенденцій розвитку нотаріальної діяльності в Україні обґрунтовано доцільність спеціального законодавчого регулювання нотаріального процесу шляхом прийняття Закону України «Про нотаріальний процес» або «Нотаріальне провадження».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. – СПб.: Въ Типографіи II Отделения Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1848. – Т. 3 (1544–1587). – 356 с.
2. Андреева Ю. А. Становление и развитие государственного контроля и надзора в сфере нотариата / Ю. А. Андреева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://old.notariat.ru/press_2885_23.aspx.htm
3. Анев В. Н. Свет истины: к истокам духовности в нотариате / В. Н. Анев, А. А. Ерёменко // Нотариальный вестник. – 2014. – № 3. – С. 3–10.
4. Аршава І. О. Державне управління розвитком нотаріату в умовах трансформації українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 / І. О. Аршава; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Донецьк, 2013. – 20 с.
5. Ахмедов Ч. Н. Нотариус Российской империи: нормативно-правовые и организационные основания деятельности / Ч. Н. Ахмедов, Л. В. Карнаушенко // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2006. – № 4 (32). – С. 37–41.
6. Ахмедов Ч. Н. Функционирование нотариальной части: законодательная регламентация в Российской империи / Ч. Н. Ахмедов // Вестник ЮрГУ. – 2006. – № 13. – С. 18–19.
7. Балинська О. М. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник. – 2-е вид., переробл. і доповн. / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 416 с.
8. Баранкова В. В. Проблеми нотаріальної форми охорони та захисту прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В. В. Баранкова. – Х., 1997. – 24 с.

9. Бараць Г. М. Критико-сравнительный аналіз Договоровъ Руси съ Византією / Г. М. Бараць. – К.: Типографія 1-й Кіевской Артели Печатного Дѣла (Трехсвятительская № 5), 1910. – 265 с.
10. Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетричак. – М.: Юридическая литература, 1980. – 559 с.
11. Бачур В. С. Інститут земельних відносин у цивільному звичаєвому праві України в X – середині XIX ст. (історико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. С. Бачур; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 20 с.
12. Бездрабко В. В. Формування початкових знань про документ у давньосхідній цивілізації: основні напрями і наслідки / В. В. Бездрабко // Наукові праці Чорноморського університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – 2011. – Вип. 142. – Т. 154. – С. 75–81.
13. Безклубий І. А. Методологія дослідження нотаріальної діяльності / І. А. Безклубий, Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 6 (104). – С. 48–59.
14. Бисага Ю. Ю Історико-правові аспекти виникнення сучасного українського нотаріату / Ю. Ю. Бисага // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. – 2015. – Випуск 30. – Т. 1. – С. 17–20.
15. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування / Н. Білоус. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 360 с.
16. Блажівська О. Вчення про зобов'язання за Галицьким цивільним кодексом 1793 року: історико-правовий аналіз / О. Блажівська // Юридична Україна. – 2014. – № 5. – С. 9–14.
17. Блажівська О. Спадкове право за Галицьким цивільним кодексом 1793 року: історико-правовий аналіз / О. Блажівська // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 2 (35). – С. 92–99.
18. Бобровский О. В. Уголовный и гражданский процесс по «Русской Правде»: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук.: 12.00.01 / О. В. Бобровский. – Казань., 2007. – 27 с.

19. Богатырева И. Н. Нотариат (квазинотариат) Московского централизованного государства и Российской империи / И. Н. Богатырева // Образование и право. – 2012. – № 7 (35). – С. 104–112.

20. Богатырева И. Н. Организации государственно-правовых институтов, суда и нотариата Союза ССР / И. Н. Богатырева, С. Г. Павликов // Ученые труды Российской Академии адвокатуры и нотариата. – 2012. – № 3 (26). – С. 49–57.

21. Бойко І. Й. Вплив римського права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні / І. Й. Бойко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 87–96.

22. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини: навч. посібник для студ. вищих та середніх спеціальних юридичних навчальних закладів і факультетів / І. Й. Бойко. – Львів: Світ, 2000. – 120 с.

23. Бойко І. Державний лад і право в Галичині у складі середньовічної Польщі (1349–1569 рр.) / І. Бойко // Право України. – 2005. – № 11. – С. 123–127.

24. Бойко І. Й. Державний лад і право Київської Русі: текст лекцій / І. Й. Бойко. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. – 67 с.

25. Бойко І. Джерела права Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 59–65.

26. Бойко І. Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569): монографія / І. Й. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 344 с.

27. Бойко І. Застосування Судебника М. Гоша на західноукраїнських землях / І. Бойко // Право України. – 2001. – № 12. – С. 140–141.

28. Бойко І. Й. Zobov'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року / І. Й. Бойко. – Львів: Світ, 1998. – 52 с.

29. Бойко І. Історико-правові аспекти розвитку Галичини як складової частини України / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 55. – С. 46–54.

30. Бойко І. Методологічні аспекти дослідження історії державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.) / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 52. – С. 48–55.

31. Бойко І. Й. Органи влади і право Галичини в Галичині в складі Польського Королівства (1349–1569 рр.): монографія / І. Й. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 628 с.

32. Бойко І. Органи державного управління Галичиною в складі Польського королівства (1349–1569 рр.) / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2007. – Вип. 44 – С. 59–67.

33. Бойко І. Й. Органи міського самоврядування у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.) / І. Й. Бойко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Випуск 43. – С. 159–163.

34. Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського королівства (1349–1569 рр.) / І. Бойко // Право України. – 2010. – № 5. – С. 215–223.

35. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / І. Й. Бойко. – К.: Атіка, 2013. – 348 с.

36. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин в Україні у період відродження національної державності (1917–1920 рр.) / І. Бойко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ХІХ звітної науково-практичної конференції (7–8 лютого 2013 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 32–35.

37. Бойко І. Правовий статус вірменських громад у Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві (порівняльний аспект) / І. Бойко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ХІ регіональної науково-практичної конференції (3–4 лютого 2005 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – С. 71–72.

38. Бойко І. Правові засади організації судової системи Польського королівства та її поширення у Руському воєводстві (1434–1569 рр.) / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Випуск 50. – С. 39–49.

39. Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / І. Й. Бойко; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2011. – 43 с.

40. Бондарук В. О. Надання ступенів публічних нотаріусів у Замоїській академії (1594–1784) / В. О. Бондарук // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 32–35.

41. Бондарев Н. И. Нотариат / Н. И. Бондарев, Э. Б. Эйдинова, А. Л. Яковлева. – М.: Юрид. лит., 1968. – 120 с.

42. Бондарев Н. И. Право на наследство и его оформление / Н. И. Бондарев, Э. Б. Эйдинова. – М.: Юрид. лит., 1971. – 88 с.

43. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник для студ. юрид. вузів / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 672 с.

44. Бочан О. І. Філософсько-правові концепти моделювання забезпечення особи у сфері нотаріальної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / О.І. Бочан. – Львів, 2014. – 18 с.

45. Бунчук О. Б. Міжнародно-правові акти Київської Русі в оцінці І. Я. Франка / О. Б. Бунчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2006. – Випуск 333. Правознавство. – С. 37–41.

46. Бунчук О. Б. Характеристика І. Франком українського права литовсько-польської доби / О. Б. Бунчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Випуск 597. Правознавство. – С. 39–44.

47. Васецький Ю. П. Березняки: від минувшини до сьогодення. В історії села – історія України / Ю. П. Васецький, В. І. Посухов, В. П. Дацій, О. І. Нелін. – К.: Київський університет, 2013. – 270 с.; 26 іл.

48. Василенко Н. П. Матеріали до історії українського права / Н. П. Василенко. – К.: Друк. Всеукр. Акад. Наук, 1929. – Т. 1. – 336 с.
49. Василина Н. В. Охорона та захист права власності нотаріусом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Н. В. Василина. – К., 2012. – 18 с.
50. Василина Н. В. Охорона та захист права власності нотаріусом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. В. Василина. – К., 2012. – 196 с.
51. Василина Н. Потрібно підвищити роль нотаріату в законотворчості країни / Н. Василина // Нотаріат України. – 2015. – № 1–2 (13–14). – С. 4–8.
52. Византийская книга Эпарха. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – 296 с. – Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/X/Eparch/text.htm
53. Винницький М. Проект нотарійного закону / М. Винницький // Життя і право. – Львів, 1932. – грудень. – Ч. 4 (23). – С. 10–24.
54. Виноградов Л. Историческое развитие русского нотариата / Л. Виноградов // Вестник права. – 1916. – № 15–16. – С. 389–393.
55. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка ЛНБ ЛНУ імені І. Франка. – Архів Самбірської економіки 17. – Спр. 518/III. – Арк. 200, 204.
56. Вінниченко О. В. Заповіт сандомирського воєводи Яна Тягла (1750р.) / О. В. Вінниченко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2008. – Вип. 44. – С. 385–415.
57. Вінниченко О. Заповіти шляхти Руського воєводства першої половини XVIII століття (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2006. – Т. ССЛІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 663–686.

58. Вінниченко О. В. Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського гродського суду) / О. В. Вінниченко // Український історичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 68–87.

59. Вінниченко О. Формуляр шляхетського заповіту першої половини XVIII століття (спроба дипломатичного аналізу) / О. Вінниченко // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2008. – Вип. XI–XII. – С. 527–555.

60. Вінниченко О. В. Шляхетські заповіти в реляційних книгах Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII століття як історичне джерело: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.06 / О. В. Вінниченко; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2009. – 19 с.

61. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1995. – 640 с.

62. Вовк О. Й. Джерельна база дослідження литовсько-руського права / О. Й. Вовк // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 49. – С. 64–70.

63. Вовк О. Й. Литовська метрика – комплекс джерел литовсько-руського права другої половини XV – початку XVI століть / О. Й. Вовк // Вісник національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2005. – № 63–64. – С. 19–22.

64. Вовк Ю. Формування та діяльність уряду радянської України у 1917–1922 роках // Ю. Вовк // Вісник Львівського університету. Серія юрид. – 2010. – Вип. 51. – С. 27–35.

65. Вольман И. С. Нотариальное положение (с продолжением 1906 г.) / И. С. Вольман. – СПб., 1909. – 472 с.

66. Воскресенская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб., 1856. – Т. 7.

67. Выменец С. П. Историко-правовые аспекты становления и развития института нотариата: Российский и международный опыт: дисс. ... канд. юрид. наук / С. П. Выменец. – СПб.: Академия общественных связей, 2000. – 231 с.

68. Галицька М. М. Культурологічні засади розвитку освіти у Київській Русі / М. М. Галицька // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2014. – № 3–4. – С. 117–121.
69. Гетьман-Пятковська І. А. Історія становлення проблеми співвідношення та взаємодії права і моралі в правовій системі України / І. А. Гетьман-Пятковська // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 1. – С. 32–37.
70. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до визначення соціокультурної ідентичності України в сучасній вітчизняній історіографії / В. Гончаревський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2009. – № 97. – С. 12–22.
71. Горбань Н. С. Принципи нотаріального процесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Н. С. Горбань; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2014. – 21 с.
72. Господарський кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
73. Государственный нотариат: сборник нормативных актов. – М.: Юрид. лит., 1989. – 480 с.
74. Государственный нотариат: сборник официальных материалов / сост.: М. А. Лещенко (руководитель), А. А. Первой, Г. Н. Чванов, А. М. Яременко; под ред. С. И. Рудика. – К.: Политиздат Украины, 1982. – 543 с.
75. Гошко Ю. Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XVI–XIX ст. / Ю. Гошко. – Львів: Ін-т народознав. НАН України, 1999. – 336 с.
76. Гошко Т. Львівська Магдебургія через призму окремих рукописних джерел (XIV–XVIII ст.) / Т. Гошко // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Випуск 2. – С. 27–49.
77. Гошко Т. Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.) / Т. Д. Гошко. – Львів: Афіша. – 255 с.
78. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаев; предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев; отв. ред. А. Довгерт. – К.: Истина, 2006. – Приложение 1–4. – 1008 с.

79. Греченко В. А. М. Л. Дювернуа як історик права Київської Русі / В. А. Греченко // Вісник ХНУВС. – 2013. – № 4 (63). – С. 6–13.

80. Грищук В. К. Вопросы уголовного права по кодексу Украины 1743 года / В. К. Грищук // Вибрані наукові твори. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 91–96.

81. Грищук В. Договори кийвських князів з візантійськими імператорами в X ст.: проблеми кримінально-правового регулювання / В. Грищук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – Вип. 35. – С. 69–72.

82. Грищук В. Злочини проти життя та здоров'я за Короткою редакцією «Руської правди» / В. Грищук // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1. – С. 52–56.

83. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 768 с.

84. Гріненко О. О. Особливості правового статусу консула при виконанні нотаріальної функції: міжнародно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. О. Гріненко. – К., 2005. – 26 с.

85. Грозовський І. Козацьке право / І. Грозовський // Право України. – 1997. – № 6. – С. 76–80.

86. Гуз А. М. Історія держави і права України. Джерела періоду Київської Русі: навч. посібник (упорядкування і наукові коментарі) / А. М. Гуз. – К.: КНТ, 2007. – 72 с.

87. Гуледза А. Г. Нотаріальна діяльність в Україні: становлення, розвиток, удосконалення (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / А. Г. Гуледза; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К., 2012. – 19 с.

88. Гулевська Г. Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Г. Ю. Гулевська. – Ірпінь, 2004. – 21 с.

89. Гураль П. Волосна громада в період входження українських земель до Великого князівства Литовського / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 83–92.

90. Гураль П. Господарська діяльність територіальної громади у Київській Русі / П. Гураль // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2008. – Вип. 3. – С. 1–13.

91. Гураль П.Ф. Громадянське суспільство і держава в Україні: взаємодія і розвиток / П. Ф. Гураль // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 13–16.

92. Гураль П. Міські та волосні громади – активні учасники політичного життя Київської Русі / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 52. – С. 56–63.

93. Гураль П. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Гураль. – Львів: Край, 2008. – 468 с.

94. Гураль П.Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01/ П. Ф. Гураль; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2009. – 39 с.

95. Гураль П. Територіальні громади міст Гетьманщини та їх виконавчий апарат / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – Вип. 38. – С. 68–76.

96. Гурлянд Я. Юридические вопросы и задачи из нотариальной практики и гражданского права с ответами по решению кассационного сената / Я. Гурлянд. – Одесса, 1883. – 163 с.

97. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С. Д. Гусарев. – К.: Знання, 2005. – 375 с.

98. Давиденко А. О. Історія виникнення нотаріату в Україні / А. О. Давиденко // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4. – С. 22–28.

99. Данюк Л. В. Управління нотаріатом в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Л. В. Данюк; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2011. – 20 с.

100. Данюк Л. В. Управління нотаріатом в Україні: історія та сучасність (адміністративно-правове регулювання відносин у сфері управління нотаріатом): монографія / Л. В. Данюк; за наук. ред. А. О. Селіванова. – К.: Логос, 2011. – 182 с.

101. Дворянская империя XVIII века. Основные законодательные акты: сборник документов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1960. – 224 с.

102. Демина Н. В. Формирование и развитие нотариата в контексте эволюции государственности России (историко-правовой аспект): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Н. В. Демина. – СПб., 2010. – 19 с.

103. Демкова М. Цивільне право за Вірменським Статутом 1519 р. / М. Демкова // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – Випуск 38. – С. 48–55.

104. Державний архів Львівської області (ДАЛО). — Ф. 369 (Львівська нотаріальна палата). — Оп. 1. — Спр. 1.

105. Державний архів Львівської області (ДАЛО). — Ф. 369 (Львівська нотаріальна палата). — Оп. 1. — Спр. 21.

106. Державний архів Львівської області (ДАЛО). — Ф. 369 (Львівська нотаріальна палата). — Оп. 1. — Спр.125.

107. Дністрянський С. Цивільне право / С. Дністрянський. — Відень, 1919. — Т. 1. — 1063 с.

108. Долгов М. А. Большая история нотариата / М. А. Долгов // Нотариус. — 2000. — № 3 (23). — С. 76–80.

109. Долгов М. А. Институт нотариата в Российском государстве: историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / М. А. Долгов. — М.: РГБ, 2005 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/diss/05/0568/050568012.pdf>

110. Долгов М. А. История нотариата. История становления законодательства о нотариате в России / М. А. Долгов. – М.: РГБ, 2005. – 146 с.
111. Долгов М. А. Краткая история нотариата / М. А. Долгов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-172178.html>
112. Долинська М. С. Актуальні питання посвідчення заповітів в Україні / М. С. Долинська // Життя і право. – 2004. – № 4 (4). – С. 11–16.
113. Долинська М. С. Генезис нотаріату в Київській Русі / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 96–104.
114. Долинська М. С. Деякі аспекти правового статусу державного нотаріуса / М. С. Долинська // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 108–114.
115. Долинська М. С. Довідник посадових осіб / М. С. Долинська. – К.: Юстиніан, 2007. – 360 с.
116. Долинська М. С. До питання допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю / М. С. Долинська // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 1. – С. 111–119.
117. Долинська М. С. До питання захисту нотаріусом прав заповідача при посвідченні заповіту / М. С. Долинська // Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту різними галузями права: Міжнародна науково-практична конференція (Словацька Республіка, м. Братислава, 19–20 вересня 2014 р.) – *Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva: Medzinárodná vedecká konferencia (Slovenská republika, Bratislava, 19–20 septembra 2014 r.)*. – Братислава, 2014. – С. 283–286.
118. Долинська М. С. До питання значення «Положення про державний нотаріат» 1923 року в діяльності українського нотаріату / М. С. Долинська // Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21 травня 2014 р.). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 154–156.

119. Долинська М. С. До питання історіографії та методології дослідження інституту українського нотаріату та нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. 1 – С. 136–145.

120. Долинська М. С. До питання правового статусу помічника приватного нотаріуса в Україні / М. С. Долинська // Університетські наукові записки. – Хмельницьк, 2013. – № 3 (47). – С. 135–140.

121. Долинська М. С. До питання рецепції візантійських норм, як передумови зародження нотаріального законодавства України / М. С. Долинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Юридичні науки. – 2014. – № 801. – С. 121–124.

122. Долинська М. С. До питання рецепції норм Еклоги при нотаріальному посвідченні шлюбних договорів в Україні / М. С. Долинська // Направления усовершенствования правотворческой деятельности в Украине как основы создания согласованной системы эффективных нормативно-правовых актов: Международная научно-практическая конференция (г. Симферополь, 9–10 августа 2013 г.). – Симферополь: Юридическая мысль, 2013. – С. 11–14.

123. Долинська М. С. До питання укладення договорів дарування за Еклогою, як передумови нотаріального посвідчення договорів / М. С. Долинська // Актуальні питання взаємодії інститутів громадського суспільства та органів публічної адміністрації у напрямку розвитку правової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10–11 серпня 2013 р.). – К.: Центр правових наукових досліджень, 2013. – С. 36–39.

124. Долинська М. С. До питання характеристики Статутів Великого князівства Литовського як джерела нотаріального процесу / М. С. Долинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 5. – Т. 1. – С. 25–29.

125. Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Науковий вісник

Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 4. – Т. 1. – С. 9–13.

126. Долинська М. С. Загальна характеристика «Нотаріальної Устави» 1928 року – як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Право і суспільство. – 2014. – № 5. – С. 81–85.

127. Долинська М. С. Загальна характеристика Положення про державний нотаріат Української РСР 1964 року як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція. – 2014. – Випуск 9–2. – Т. 1. – С. 8–11.

128. Долинська М. С. Законодавство України про нотаріат: характеристика та особливості / М. С. Долинська // Актуальні проблеми держави та права. – Випуск 63. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 568–575.

129. Долинская М. С. Некоторые аспекты нотариального удостоверения завещаний и оформления наследства на их основании в Украине / М. С. Долинская // Нотариальный вестникъ. – 2014. – № 10. – С. 54–62.

130. Долинская М. С. Некоторые правовые аспекты деятельности органов нотариата Украины / М. С. Долинская // Biuletyn Człowiek – Rodzina – Prawo. – Польша: Католицький університет, 2014. – № 6. – С. 13–19.

131. Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 р.) / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 3. – С. 85–99.

132. Долинська М. С. Нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу / М. С. Долинська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Випуск 54. – С. 202–208.

133. Долинська М. С. Особливості видачі нотаріусами свідоцтв про право на спадщину за заповітом / М. С. Долинська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 237–243.

134. Долинська М. С. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування / М. С. Долинська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 53. – С. 197–203.

135. Долинська М.С. Особливості реалізації нотаріальної діяльності в незалежній Україні/ М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015. – №. 3 – С. 75 – 84.

136. Долинська М. С. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права / М. С. Долинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2 (59). – С. 186–194.

137. Долинська М. С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні / М. С. Долинська. – Львів: Каменяр, 1999. – 184 с.

138. Долинська М. С. Правовий статус нотаріуса на українських землях за часів Російської імперії на підставі Положення про нотаріальну частину від 14 квітня 1866 р. / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 4. – С. 98–106.

139. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1925–1927 років // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 2. – Т. 1. – С. 29–34.

140. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1930–1941 років / М. С. Долинська // Право і суспільство. – 2014. – № 6–1. – С. 21–27.

141. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років / М. С. Долинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 3. – С. 22–27.

142. Долинська М. С. «Руська Правда» як джерело зародження нотаріату в Україні / М. С. Долинська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 17–20.

143. Долинская М. С. Сравнительный анализ компетенции нотариусов по законодательству Украины и Республики Молдова / М. С. Долинская // Закон и жизнь. *Legea si Viata*. – 2014. – № 10/2 (274). – С. 55–59.

144. Долинская М. С. Сравнительный анализ требований к претендентам на должность нотариуса по законодательству Беларуси, Молдовы, Российской Федерации и Украины / М. С. Долинская // *Biuletyn Człowiek – Rodzina – Prawo*. – Польша: Католицький університет, 2014. – № 3. – С. 18–21.

145. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні : монографія/ М. С. Долинська – ЛьвДУВС, 2015. – 988 с.

146. Долинська М. С. Становлення українського нотаріату та нотаріального законодавства в період 1921–1924 років / М. С. Долинська// *Порівняльно-аналітичне право*. – 2014. – № 2. – С. 22–26.

147. Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. / М. С. Долинська. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 248 с.

148. Долинська М. С. Український нотаріат та нотаріальне законодавство в період національних державотворчих процесів України в 1917–1920 роках / М. С. Долинська // *Актуальні проблеми держави та права*. – Одеса, 2014. – Випуск 72. – С. 85–90.

149. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види / М. С. Долинська // *Форум права*. – 2011. – № 4. – С. 208–212.

150. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Львів: Світ, 1991. – 573 с.

151. Досінчук К. Ф. Розвиток наукових підходів до осмислення правового забезпечення організації та діяльності органів нотаріату в Україні / К. Ф. Досінчук // *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. – 2013. – Вип. 59. – С. 170–174.

152. Достдар Р. Рецепція права та правові традиції у сучасному спадковому праві України / Р. Достдар // *Право України*. – 2010. – № 6. – С. 117–121.

153. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 532 с.

154. Дякович М. М. Нотаріальне право України: навч. посіб. / М. М. Дякович. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2009. – 686 с.

155. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 / М. М. Дякович; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького – К., 2015. – 36 с.

156. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія / М. М. Дякович. – К.: Істина, 2014. – 520 с.

157. Дякович М. Цивільно-правові аспекти відповідальності нотаріуса / М. Дякович // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1 (29). – С. 71–75.

158. Дювернуа Н. Л. Источники права и суд в древней России: Опыты по истории русского гражданского права / Н. Л. Дювернуа. – М.: В Университет. тип. (Катков и К^о), 1869. – 415 с.

159. Ерёмєнко А. А. От античности к средневековью: нотариальный акт в контексте формирования доминант европейской цивилизации / А. А. Ерёмєнко // Нотариальный вестник. – 2014. – № 12. – С. 37–43.

160. Єрмолаєв В. М. Принципи «Руської Правди» продовжують жити в правовій системі сучасної України / В. М. Єрмолаєв // Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко та В. М. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Я. Тація. – Х.: Право, 2014. – С. 322–340.

161. Єрух А. Новий Закон про нотаріат України / А. Єрух // Право України. – 1994. – № 3–4. – С. 22–23.

162. Єфіменко Л. Гносеологічні аспекти нотаріату та нотаріальної діяльності / Л. Єфіменко // Нотаріат України. – 2015. – № 1–2 – С. 57–66.

163. Єфіменко Л. В. Передумови зародження нотаріату в українському праві / Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4–5. – С. 12–20.

164. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Л. В. Єфіменко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 20 с.

165. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Єфіменко. – К., 2013. – 236 с.

166. Єфіменко Л. В. Принципи та функції нотаріальної охорони цивільних прав та інтересів / Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 9. – С. 36–43.

167. Єфіменко Л. В. Розвиток нотаріату України: стан та проблеми / Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 8. – С. 11–12.

168. Єфіменко Л. В. Ступінь дослідженості питань нотаріату як органу (інституту) охорони цивільних прав у правовій науці / Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 8–9. – С. 27–39.

169. Єфіменко Л. В. Теоретико-методологічні засади нотаріату України / Л. В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 9. – С. 30–36.

170. Ефремов В. А. К вопросу об исторических этапах становления и развития института нотариата в России (историко-правовой аспект). Дореволюционный период / В. А. Ефремов // Нотариус. – 2010. – № 4. – С. 36–39.

171. Єфремова Н. В. Проблеми кодифікації у Великому князівстві Литовському кінця XVI ст. / Н. В. Єфремова // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2008. – Випуск 39. – С. 139–147.

172. Єфремова Н. Рецепція римського права в Статуте Великого Княжества Литовского 1588 г. / Н. Єфремова // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького університету, 2008. – С. 100–110.

173. Желіховська Ю. В. Охорона цивільних прав та інтересів нотаріусом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Ю. В. Желіховська. – НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького – К., 2012. – 21 с.

174. Журавель М. В. Становлення державної служби Гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст. (на прикладі діяльності канцеляристів Генеральної військової канцелярії) / М. В. Журавель // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 232–238.

175. Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія нового нотаріатского порядка // Вісник Законів Державних для Королівств и Країв в Державной Думе заступленних. – 1871. – № 95. – Ч. XXXVII.

176. Залізник Л. Київська Русь – перша українська держава / Л. Залізник // Що було до Русі?: збірка статей / упорядник В. Лисенко. – К., 2008. – С. 3–13.

177. Заломов В. А. Методологические основы изучения истории нотариата / В. А. Заломов // Правовое поле современной экономики. – 2012. – № 2. – С. 78–82.

178. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) / В. М. Заруба. – К.: Істина, 2007. – 128 с.

179. Захарченко П. П. Історія держави і права України: підручник / П. П. Захарченко. – К.: Атіка, 2005. – 368 с.

180. Зацепина С. Обратив в бумажную массу. (Очерк истории советского нотариата) / С. Зацепина // Нотариальный вестник. – 1999. – № 5–6.

181. Звід місцевих законів Західних губерній: проект. – СПб., 1910. – 446 с.

182. Земельний кодекс України від 25.10.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

183. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Д. Зубрицький. – Львів: Центр Європи, 2002. – 602 с.

184. Іванов В. М. Історія держави і права України: навч. посібник / В. М. Іванов. – К.: Атіка, 2007. – 728 с.

185. Ільєва Н. В. Виникнення та розвиток інституту нотаріату в Україні / Н. В. Ільєва // Південноукраїнський правничий часопис Одеського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – Випуск 3. – С. 267–269.

186. Ільєва Н. В. Правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні: адміністративно-правові засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Н. В. Ільєва; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 19 с.

187. Ільїна Ю. П. Значення «Положення про нотаріальну частину» 1866 року для розвитку нотаріату в Україні / Ю. П. Ільїна // Держава і право: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 р.). – Миколаїв: Іліон, 2009. – С. 48–49.

188. Ільїна Ю. П. Значення радянського періоду розвитку українського нотаріату / Ю. П. Ільїна // *Право і суспільство*. – 2010. – № 6. – С. 113–116.

189. Інструкція по діловодству в нотаріальних конторах Української РСР, затверджена постановою Президії Верховного Суду Української РСР від 18.09.1964 (зі змінами і доповненнями, затвердженими постановою Президії Верховного Суду УРСР від 24.05.1968) // *Нотаріат: збірник нормативних актів і зразків документів для нотаріальних контор і виконкомів місцевих рад депутатів трудящих*. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1969. – С. 117–158.

190. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій виконавчими комітетами міських, районних, селищних і сільських рад депутатів трудящих, затверджена постановою Президії Верховного Суду Української РСР від 12.02.1965 (в редакції постанови Президії Верховного Суду УРСР від 19.08.1966) // *Нотаріат: збірник нормативних актів і зразків документів для нотаріальних контор і виконкомів місцевих рад депутатів трудящих*. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1969. – С. 180–234.

191. *Историография // Советская историческая энциклопедия*. – М.: Сов. энцикл., 1965. – Т. 6. – 1022 с.

192. *Історія держави і права України: підручник* / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; за ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

193. *Історія держави і права України: підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак.*: у 2 ч. / А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.; за ред. А. Й. Рогожина. – К.: Ін Юре, 1996. – Ч. 1. – 368 с.

194. *Історія держави і права України: підручник: у 2 т.* / кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – 656 с.

195. *Історія українського права: посібник* / І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін. – К.: Грамота, 2010. – 336 с.

196. *Кальницький М. Нариси історії нотаріату України* / М. Кальницький; Укр. Нотар. Палата. – К.: Гопак, 2008. – 144 с.

197. Кальницький М. Нерухомість і посвідчення угод у старому Києві / М. Кальницький // Нотаріат для Вас. – 2000. – № 2. – С. 46–47.

198. Кальницький М. 125 років київському нотаріатові / М. Кальницький // Нотаріат для Вас. – 2005. – № 9 (вересень). – С. 26–27.

199. Кампо В. Методологія досліджень конституційної юстиції в Україні: науковий огляд / В. Кампо // Право України. – 2014. – № 6. – С. 158–170.

200. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / М. Капраль. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. – 440 с.

201. Карвацька С. Б. Герменевтична інтерпретація у пізнанні історико-правової дійсності / С. Б. Карвацька // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 578. Правознавство. – С. 5–11.

202. Карнарук Н. В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Н. В. Карнарук. – Ірпінь, 2007. – 24 с.

203. Карнарук Н. В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні: дис. ... канд. юрид. наук / Н. В. Карнарук. – Ірпінь, 2007. – 186 с.

204. Карнаушенко Л. В. Нотариальный акт: регламентация вида и порядка совершения в Российской империи / Л. В. Карнаушенко, Ч. Н. Ахмедов // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2006. – № 13. – Выпуск 8. – Т. 2. – С. 101–104.

205. Кахнич В. С. Методологічні аспекти дослідження правової освіти та науки у Львівському університеті / В. С. Кахнич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – Вип. 2. – С. 472–479.

206. Квитко Ф. А. Этапы, перспективы развития и правовые модели российского нотариата / Ф. А. Квитко // Образование и право. – 2012. – № 9 (37). – С. 56–78.

207. Кельман М. С. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – 354 с.

208. Кельман М. С. Загальнонаукова методологія і методологія права / М. С. Кельман // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Третього всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 23–24 листопада 2007 р.). – Львів: СПОЛОМ, 2008. – С. 170–181.

209. Киевская Старина. – К., 1887. – Січень – Т. XVII.

210. Киевская Старина. – К., 1892. – Кн. XI.

211. Ківалов С. Короткий коментар загальної спрямованості норм Статуту 1529 р. / С. Ківалов, П. Музиченко // Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – С. 18–36.

212. Книга Премудрості Ісуса сина Сирахового // Біблія. Книги священного писання Старого та Нового Завіту / Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К.: Поліграфкнига, 2004. – С. 692–731.

213. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження / М. Кобилецький. – Львів: ПАІС, 2008. – 406 с.

214. Кобилецький М. Поширення магдебурзького права в Україні XIV ст. / М. Кобилецький // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (9–10 лютого 2006 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 81–82.

215. Кобилецький М. Саксонське Зерцало та його застосування в Україні / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Випуск 57. – С. 97–104.

216. Ковальова С. Судові чиновники в українських судах XIV–XVI століть / С. Ковальова // Юридический вестник. – 2000. – № 1. – С. 110–117.

217. Коваленко Л. М. Нестаріюча професія нотаря / Л. М. Коваленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 8 (серпень). – С. 163–173.

218. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. – Т. 1 / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. – К.: Правова єдність 2009. – С. 759–884.

219. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості / М. Козюбра // Право України. – 2014. – № 1. – С. 22–32.

220. Козьяков Ю. Нотаріат у дзеркалі проблем / Ю. Козьяков // Право України. – 1998. – № 6. – С. 84–85.

221. Козьяков Ю. М. Нотаріат. Історія і сучасність (короткий огляд) / Ю. М. Козьяков // Нотаріат для Вас. – 1998. – № 1. – С. 11–15.

222. Кольбенко А. Сучасні методи та підходи в дослідженні історії держави і права / А. Кольбенко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (9–10 лютого 2006 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 83–84.

223. Комаров В. Законодавство про нотаріат: очікувані зміни / В. Комаров, В. Баранкова // Право України. – 2003. – № 11. – С. 60–64.

224. Комаров В. В. Нотариат: учебник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х.: Основа, 2001. – 224 с.

225. Комаров В. В. Нотаріат в Україні: підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х.: Право, 2011. – 384 с.

226. Комаров В. В. Нотариат и нотариальный процесс: учебник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х.: Консум, 1999. – 240 с.

227. Комаров Н. И. Нотариат в Российской империи во второй половине XIX – начале XX века: Историко-правовое исследование: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. И. Комаров. – М.: РГБ, 2005 (Из фондов Российской Государственной Библиотеки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diss.rsl.ru/diss/05/0277/050277045.pdf>

228. Комаров Н. И. Очерки истории права Российской империи (вторая половина XIX – начало XX в.) / Н. И. Комаров, Д. А. Пашенцев, С. В. Пашенцева. – М.: Статут, 2006. – 384 с.

229. Конституція України, прийнята 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

230. Копиленко О. Л. Держава і право України. 1917–1920: навч. посібник / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.

231. Коробочкіна Л. Л. Перші кроки на шляху становлення паспортної системи України: історико-правовий аспект / Л. Л. Коробочкіна // Держава і право: de lege praeterita, instante, future: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 р.). – Миколаїв: Іліон, 2009 – С. 50–51.

232. Король О. М. Чорнила нотаріуса віками не вицвітають / О. М. Король; кер. проекту С. М. Дунаєвська; укл. О. М. Король, М. О. Башта; Вінницька обласна нотаріальна палата. – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2009. – 144 с.

233. Коротюк О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат» / О. В. Коротюк. – Х.: Право, 2012, – 648 с.

234. Костенко О. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції / О. Костенко // Право України. – 2014. – № 1. – С. 126–135.

235. Кочерьянц Р. Г. Возникновение, развитие и сущность советского государственного нотариата: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / Р. Г. Кочерьянц. – К., 1973. – 17 с.

236. Кривонос Г. Радянський нотаріат і його завдання / Г. Кривонос // Революційне право. – 1939. – № 2. – С. 25–26.

237. Кулаковская А. А. Историческая характеристика становления контроля и надзора в сфере нотариата / А. А. Кулаковская // Теория и практика общественного развития. Юридические науки. – 2012. – № 8. – С. 385–388.

238. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: навч. посібник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К.: Атіка, 2003. – 320 с.

239. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: навч. посіб. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К., 2006. – 352 с.

240. Кульчицький В. Органи самоврядування на західноукраїнських землях (1921–1939 рр.) / В. Кульчицький, Л. Присташ, Б. Тищик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Вип. 36. – С. 124–129.

241. Кульчицький В. С. Юридичне оформлення входження Західної України до складу Польщі / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Випуск 42. – С. 90–94.

242. Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова / О. Купчинський. – К.: Інститут Української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1998. – 98 с.

243. Кучабський Олександр. Будинок, який звела палата / Олександр Кучабський // Нотар. – 1999. – травень. – № 0. – С. 5.

244. Кучабський О. Мінлива зоря слави / О. Кучабський // Нотар. – 1999. – вересень. – № 1. – С. 22–23.

245. Къера Э. Они писали на глине/ Э. Къера; пер. с англ. и послесл. И. С. Клочкова. – М., 1994. – 168 с.

246. Лауріні Д. Чи є в нотаріату майбутнє в Євросоюзі? / Д. Лауріні // Нотаріат для Вас. – 2002. – № 11 (39). – С. 21–22.

247. Лашенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лашенко. – К.: Україна, 1998. – 254 с.

248. Левицький Я. Нотарійний примус / Я. Левицький // Життя і право. – Львів, 1934. – березень. – № 1 (28). – С. 22–26.

249. Левицькій О. І. Обь актовыхъ книгахъ относящихся къ истории Югозападного Края и Малороссіи / О. І. Левицькій. – М.: Печатня А. И. Снегирёвой, 1900. – 40 с.

250. Левченко І. В. Етика нотаріальної діяльності / І. В. Левченко, В. В. Клемпарська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 9. – С. 44–49.

251. Лесницкая Л. Ф. Закон о государственном нотариате / Л. Ф. Лесницкая // Советское государство и право. – 1973. – № 12. – С. 53–61.
252. Леклан Ж. «Нотаріуси» Давнього Єгипту / Ж. Леклан // Нотаріат для Вас. – 2002. – № 12 (40). – С. 29–30.
253. Лісна І. Становлення Радянської влади на західноукраїнських землях / І. Лісна // Радянське права. – 1989. – № 8. – С. 14–17.
254. Луць Л. Методологія вітчизняного правознавства: сучасний стан та перспективи розвитку / Л. Луць // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ХХІ звітної науково-практичної конференції (12–13 лютого 2015 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2015. – С. 47–50.
255. Ляпидевский Н. П. История нотариата. – Т. 1 / Н. П. Ляпидевский. – М.: ВЪ Университетской типографии на Страстномъ бульваре (Катков и К°), 1875. – 310 с.
256. Майкут Х. В. Деякі питання врегулювання спадкових відносин на українських землях за Литовськими статутами / Х. В. Майкут // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 37–41.
257. Майкут Х. В. Литовські статuti та їх застосування в Україні / Х. В. Майкут // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2008. – № 2. – С. 34–42.
258. Майкут Х. В. Нотаріат: курс лекцій / Х. В. Майкут. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 212 с.
259. Майкут Х. В. Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 / Х. В. Майкут; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2009. – 19 с.
260. Майкут Х. В. Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Х. В. Майкут. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 218 с.

261. Майкут Х. В. Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження: монографія / Х. В. Майкут. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. – 166 с.

262. Максимович К. А. Греко-римское право в древней Руси / К. А. Максимович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ruslang.ru/doc/maximovich/maximovich110.pdf

263. Маляренко С. Щодо окремих підстав анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю в Україні // С. Маляренко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 1. – С. 71–76.

264. Мандельштам Л. Б. Учреждение нотариата и его организация / Л. Б. Мандельштам // Журнал Министерства юстиции. – 1899. – № 4. – С. 1–52.

265. Марченко В. М. Вітальне слово Президента НПУ Марченка В. М. / В. М. Марченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.in.ua/ua/novini/podiji/1395-vitalne-slovo-novoobranogo-prezidenta-npu-marchenka-v-m#.VyCdi_mLSHs

266. Марченко В. М. Тези програми та автобіографія Марченко Володимира Миколайовича ПН ХМНО кандидата в Президенти НПУ / В. М. Марченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yuradnik.com.ua/news/tezi-programi-ta-avtobiografiya-marchenko-volodimira-mikolayovicha-pn-hmno-kandidata-v-prezidenti-npu/>

267. Медведев И. Г. Некоторые тенденции эволюции нотариата и нотариальной формы в мире / И. Г. Медведев // Нотариальный вестник. – 2015. – № 5. – С. 47–53.

268. Медведев И. П. Очерки византийской дипломатики (частноправовой акт) / И. П. Медведев. – Л.: Наука, 1988. – 264 с.

269. Медведев И. П. Правовая культура Византии / И. П. Медведев. – СПб.: Алетейя, 2001. – 575 с.

270. Медведев И. Г. Современный латинский нотариат: обзор последних решений [Электронный ресурс] / И. Г. Медведев. – Режим доступа: <http://www.notiss.ru>.

271. Медвідь Ф. М. Нотаріальний процес в Україні: навч. посібник / Ф. М. Медвідь, В. Ф. Усенко, Я. Ф. Медвідь; за ред. Ф. М. Медвідя. – К.: Атіка, 2006. – 324 с.
272. Мерлотти М. Единые стандарты нотариальной деятельности в Европе / М. Мерлотти // Нотариальный вестник. – 2003. – № 1. – С. 48–50.
273. Мизинцев Е. Н. История нотариата в Германии / Е. Н. Мизинцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.notary-krsk.ru/index.php/2011-11-02-История-нотариату-в-Германии.html>
274. Мищак І. До історії законотворчості Західноукраїнської Народної Республіки / І. Мищак // Право України. – 2008. – № 8. – С. 156–163.
275. Мищак І. Спадкове право за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) / І. Мищак // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 9–14.
276. Мікула О. Апарат управління Галичиною і Буковиною за австрійською конституцією 1876 року / О. Мікула // Право України. – 2002. – № 5. – С. 140–142.
277. Мірошніченко А. М. Земельне право України: підручник. – 2-ге видання, допов. і перероб. / А. М. Мірошніченко. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 678 с.
278. Місевич С. В. Джерела канонічного права (теоретико-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / С. В. Місевич; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – 19 с.
279. Момотов В. В. Формирование русского средневекового права в IX–XIV вв. / В. В. Момотов. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2003. – 416 с.
280. Морозов М. А. Рецензия на книгу: Медведев И. П. Правовая культура Византии. – СПб.: Алетейя, 2001 / А. М. Морозов // IVS ANTIQVVM. Древнее право. – 2002. – № 2 (10). – С. 278–284.
281. Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів / П. П. Музиченко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2009. – № 49. – С. 7–14.

282. Настюк М. И. Восстановление местных органов Советской власти, юстиции и прокуратуры в западных областях УССР (1944–1945) / М. И. Настюк, П. Ф. Гураль, М. П. Парпан // Вестник Львовского государственного университета. Серия юридическая. – 1982. – Выпуск 21 «Вопросы совершенствования правового регулирования». – С. 96–110.

283. Настюк М. І. Становлення і розвиток органів юстиції і прокуратури в західних областях УСРС (1939–1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / М. І. Настюк. – К., 1977. – 20 с.

284. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат» [текст] за заг. ред. Чижмарь К.І. – К.: «Центр учбової літератури». – 2015. – 308 с.

285. Нелін О. «Двір» («дворище») в сімейній і соціальній організації українського соціуму та у спадковому праві України (ІХ–ХІХ ст.) / О. Нелін // Юридична Україна. – 2014. – № 4. – С. 4–8.

286. Нелін О. І. До питання успадкування в українських землях у складі Австро-Угорської імперії / О. І. Нелін // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Випуск 45. – С. 141–146.

287. Нелін О. Еволюція норм спадкового права в процесі становлення і розвитку правової системи України / О. Нелін // Юридична Україна. – 2013. – № 1. – С. 62–66.

288. Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / О. І. Нелін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 39 с.

289. Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / О. І. Нелін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. – 415 с.

290. Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історико-правовий аспект): монографія / О. І. Нелін. – К.: Київський університет, 2009. – 365 с.

291. Нелін О. Інститут відказів (заповітів) в українському звичаєвому праві: історичний аспект / О. Нелін // Юридична Україна. – 2014. – № 3. – С. 4–8.

292. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія / О. І. Нелін. – К.: Київський університет, 2013. – 130 с.
293. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні (ІХ–ХVІІІ ст.ст.): проблеми становлення / О. І. Нелін // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 15–18.
294. Нелін О. І. Інститут нотаріату в Україні та Росії (ІХ–ХІХ ст.): порівняльний аналіз / О. І. Нелін // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Випуск 60. – С. 64–69.
295. Нелін О. І. Інститут спадкування за українським звичаєвим правом (ІХ–ХІХ століття): монографія / О. І. Нелін. – К.: Ун-т туризму, економіки і права; Київський університет, 2014. – 130 с.
296. Нелін О. Медіація як один із альтернативних способів вирішення нотаріальних конфліктів / О. Нелін // Юридична Україна. – 2013. – № 8. – С. 4–7.
297. Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання / О. Нелін // Юридична Україна. – 2012 – № 8. – С. 19–22.
298. Нелін О. Питання права власності й володіння землею в українському звичаєвому праві / О. Нелін. – Юридична Україна. – 2014. – № 10. – С. 8–13.
299. Нелін О. І. Правове регулювання зобов'язальних відносин на українських землях (ІХ–ХІХ ст.) / О. І. Нелін // Юридична Україна. – 2014. – № 7. – С. 4–8.
300. Нелін О. І. Правове регулювання спадкових відносин в Україні (ІХ–ХІХ століття): монографія / О. І. Нелін. – К.: Київський університет, 2014. – 246 с.
301. Нелін О. Правовий звичай як джерело українського права (ІХ–ХІХ ст.): становлення і розвиток / О. Нелін // Юридична Україна. – 2014. – № 5. – С. 4–8.
302. Нелін О. І. Спадкове право України: навч. посібник / О. І. Нелін. – К.: Київський університет, 2013. – 247 с.
303. Нелін О. І. Становлення і розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект) / О. І. Нелін // Юридична Україна. – 2012. – № 7. – С. 11–15.

304. Нелін О. І. Становлення і розвиток контролю і нагляду у сфері нотаріату України і Росії у дореволюційний період: історико-правовий аналіз / О. І. Нелін // Юридична Україна. – 2014. – № 11. – С. 4–9.

305. Нелін О. Теоретичні і практичні аспекти співвідношення права і закону в діяльності нотаріату в Україні / О. Нелін // Юридична Україна. – 2012. – № 2. – С. 4–8.

306. Нелін О. Формування тезауруса з нотаріату в Україні / О. Нелін // Юридична Україна. – 2014. – № 1. – С. 4–8.

307. Нечипорук С. В. Проблеми та перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні / С. В. Нечипорук // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 143–146.

308. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.): монографія / М. В. Никифорак. – Чернівці: Рута, 2004. – 384 с.

309. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / М. В. Никифорак; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 39 с.

310. Никифорак М. В. З історії кодифікації австрійського цивільного та цивільно-процесуального права // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць. – Вип. 82: Правознавство. – Чернівці: ЧДУ, 2000. – С. 18–21.

311. Никифорак М. В. Нотаріат на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття / М. В. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету. – 1999. – Випуск 62. Правознавство. – С. 61–63.

312. Никифорак М. Нотаріат на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття / М. Никифорак, В. Дуган // Нотаріат для Вас. – 2000. – № 3–4. – С. 56–57.

313. Никифорак М. Про джерела вивчення державного ладу і права на Буковині у складі Австрії (1774–1918) / М. Никифорак // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Вип. 36. – С. 79–83.

314. Никифорак В. М. Страхування цивільно-правової відповідальності приватних нотаріусів в Україні / В. М. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Випуск 644. Правознавство. – С. 76–81.

315. Нотарі імпортують досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/id=news&newsid=122986>.

316. Нотаріальна інструкція: Постанова Наркомюсту УСРР від 17.11.1928 // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1928. – № 12. – Арт. 138.

317. Нотариальное право Германии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://npu.in.ua/images/documents/international/Germany-notar-pravo.pdf>

318. Нотариальное право России: учебник для студентов юридических вузов и факультетов / под ред. проф. В. В. Яркова. – М.: Волтерс Клувер, 2003. – 408 с. – Серия «Библиотека нотариуса».

319. Нотаріат: збірник нормативних актів і зразків документів для нотаріальних контор і виконкомів місцевих рад депутатів трудящих / відп. ред. Д. І. Чорпіта. – К.: Видавництво політичної літератури, 1969. – 275 с.

320. Нотаріат: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». – 5-е изд. перераб. и доп. / Н. Д. Эриашвили и др.; под ред. Г. Б. Мирзоева, Н. А. Волковой, Л. В. Щербачевой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2013. – 447 с.

321. Нотаріат в Україні: навч. посіб. / за ред. В. М. Бесчастного. – К.: Знання, 2008. – 494 с.

322. Нотаріат в Україні: підручник: у 3 кн. – 3-тє вид., доповн. і переробл. – Книга 1. Організація нотаріату з практикумом / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Алерта, 2015. – 484 с.

323. Нотариат в СССР / отв. ред. А. Ф. Клейман. – М., 1960.

324. Нотариат в СССР / под ред. М. А. Авдюкова. – М.: Изд. Московского ун-та, 1974. – 167 с.

325. Нотариат в СССР. – М.: Юрид. лит., 1985. – 160 с.

326. Нотариат на Украине. Краткий обзор деятельности // Вестник советской юстиции. – 1924. – № 12 (22). – С. 355.

327. Нотаріат України: навч. посіб. для студ. галузі знань «Право» напряму підгот. «Правознавство» ден. та заоч. форм навчання / уклад.: О. С. Котуха; Укоопспілка; Львів. комерц. акад. – Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2014. – 207 с.

328. Нотаріат України сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.mk.ua/docs/not01.htm>.

329. О государственном нотариате: Закон СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1973. – № 30. – Ст. 393.

330. О порядке удостоверения доверенностей и завещаний военнослужащих в военное время: Постановление Совета Народных Комиссаров от 15.09.1942 № 1536 // СП СССР. – 1942. – № 8. – Ст. 133.

331. Об отмене наследования: Декрет Совета Народных Комиссаров Украины от 21.03.1919 // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 32. – С. 348.

332. Об основных принципах организации государственного нотариата: Постановление ВЦИК И СНК СССР от 14.05.1926 // Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. – 1926. – № 35. – Ст. 252.

333. Оборотов Ю. Аспекти розгортання методології юриспруденції / Ю. Оборотов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 33–39.

334. Объяснительная записка к проекту новой редакции положения о нотариальной части. – СПб., 1904. – Ч. 1. – 386 с. – С. I–LVIII (Введение).

335. Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви / І. Огієнко. – К., 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohienko/oh.htm>

336. Олейнова А. Г. История становления законодательства о нотариате в России: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01, 12.00.11 / А. Г. Олейнова. – М.: РГБ,

2005. – 182 с. (Из фондов Российской Государственной Библиотеки) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/diss/05/0018/050018033.pdf>

337. Олейнова А. Г. История возникновения российского нотариата. Положение о нотариальной части 1866 г. / А. Г. Олейнова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://http://diss.rsl.ru/diss/05/0018/050018033.pdf>

338. Орач Є. М. Основи римського приватного права: навч. посібник / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – Львів: ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. – 238 с.

339. Орзіх Ю. Г. До історії формування та розвитку римського нотаріату / Ю. Г. Орзіх // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 59. – С. 178–184.

340. Орзіх Ю. Г. Нотаріат у країнах Європи / Ю. Г. Орзіх // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 66. – С. 208–216.

341. Основы судоустройства Союза ССР и союзных республик от 29.10.1924 // Собрание Законов и Распоржений Рабоче-Крест. Правительства СССР. – 1924. – № 23. – Ст. 203.

342. Остапенко О. І. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат»: станом на 01.01.2012 / О. І. Остапенко, О. В. Шамрай, Ю. І. Руснак та ін.; за заг. ред. О. І. Остапенко. – К.: Професіонал, 2012. – 606 с.

343. Остапенко Т. О. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. – важливий етап систематизації права України-Гетьманщини XVIII ст. / Т. О. Остапенко // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С. 440–446.

344. Острозька Біблія / упор. ермнх. Рафаїл (Роман Турконяк). – Львів: Мастіг, 2006. – 1058 с.

345. Павлов А. А. Нотариат / А. А. Павлов. – Х., 1926. – 314 с.

346. Паньонко І. М. Система органів управління Запорізької Січі: монографія / І. М. Паньонко. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 144 с.

347. Петришак Б. І. Деяко про життя, побут та умови навчання львівських студентів за кордоном у XVII ст. / Б. І. Петришак // Архіви України. – 2012. – № 6. – С. 123–136.

348. Петришак Б. І. Допоміжний персонал канцелярії міста Львова XIV–XVI ст. / Б. І. Петришак // *Архіви України*. – 2014. – Вип. 4–5. – С. 214–226.

349. Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги / Б. І. Петришак // *Архіви України*. – 2010. – № 3–4. – С. 93–104.

350. Петришак Б. Львівський період діяльності Петра Вольфрама (1402–1407 рр.) / Б. Петришак // *Lwow: miasto-społeczeństwo-kultura: Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziańców Lwowa / pod red. K. Karolczaka i L. T. Sroki*. – Kraków, 2010. – Т. VII. – S. 177–194.

351. Петришак Б. Міські писарі Львова XV ст.: просопографічне дослідження // *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku. Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej w Okunince koło Włodawy 10–12 września 2007 roku / Pod red. H. Gmitterka i J. Łosowskiego*. – Kraków, 2010. – S. 473–500.

352. Петришак Б. І. Міські писарі Львова другої половини XIV–XVI ст.: просопографічне дослідження: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Б. І. Петришак; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2010. – 407 с.

353. Погодин М. П. Исследования, замечания и лекции о русской истории / М. П. Погодин. – М.: Университетская тип., 1846. – Т. 3. Норманский период.

354. Податковий кодекс України від 02.12.2010 // *Відомості Верховної Ради України*. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.

355. Пожарская Ю. В. Институт нотариата России и Германии в XIX – начале XXI вв. (историко-правовое исследование): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Ю. В. Пожарская. – М., 2013. – 27 с.

356. Покровский И. А. История Римского права / И. А. Покровский. – СПб.: Лет. сад, 1999. – 531 с.

357. Полное собрание законов Российской империи: в 55 т. – 2-е собр. – СПб., 1842. – Т. XVI: № 14987–15187. – 869 с.

358. Положение о нотариальной части, разъясненные мотивами, кассационными решениями и циркулярами // Анисимов А. Положение о нотариальной части, разъясненные мотивами, кассационными решениями и циркулярами. – СПб.: Изд. юрид. книжного магазина Н.И. Мартынова, 1889. – 278 с.

359. Положение о судеустройстве УССР от 23.10.1925 // Собр. Указаний и распоряжений Рабоче-Крест. Правительства Украины. – 1925. – № 92–93. – Арт. 522.

360. Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2006 № 1689 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 50. – Ст. 3314.

361. Положення про державний нотаріат: Постанова РНК від 20.04.1923 // Збірник законів і розпоряджень Робіт.-Сел. Уряду України. – 1923. – № 13. – Арт. 232. – С. 419–428.

362. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 455 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77. – С. 106. – Ст. 2180.

363. Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання яких здійснює Міністерство юстиції України, затверджене Міністерством юстиції України від 29.09.2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 74. – С. 104. – Ст. 2652.

364. Положення про Міністерство юстиції України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54. – С. 88. – Ст. 1455.

365. Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затверджене спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 № 142/5/310 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 52. – Т. 2. – С. 796. – Ст. 3492.

366. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – Т. 1. До середини XVII ст. – 640 с.

367. Поляковская М. А. Рецензия на книгу: Медведев И. П. Очерки византийской дипломатики / М. А. Поляковская // Византийский временник – BYZANTINA XRONIKA. – М.: Наука, 1991. – Т. 52 (77). – С. 275–279.

368. Попов Г. Луцький Трибунал 1578 р. / Г. Попов // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права / за ред. М. П. Васильченка. – К.: Друкарня Української Академії Наук, 1925. – Випуск 1.

369. Попова Т. Н. Историография в контексте дисциплинарной истории / Т. Н. Попова // Теории и методы исторических наук: шаг в XXI век: материалы научно-практической конференции (г. Москва, 12–14 ноября 2008 г.). – М., 2008. – С. 232–234.

370. Поповченко О. Старий заповіт як джерело спадкового права України / О. Поповченко // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 5. – С. 37–39.

371. Порядок видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 17 липня 2012 року за № 1043/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 54. – С. 194. – Ст. 2193.

372. Порядок внесення головними територіальними управліннями юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі або Нотаріальною палатою України подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та його розгляд Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 28 липня 2011 року № 1904/5 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 60. – С. 155. – Ст. 2420.

373. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року за № 296/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 7. – С. 66. – Ст. 632.

374. Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 року № 3306/5 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 91. – С. 172. – Ст. 3312.

375. Порядок допуску до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 28 липня 2011 року № 1905/5 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 60. – С. 157. – Ст. 2421.

376. Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.2006 № 940 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 27. – С. 100. – Ст. 1966.

377. Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 11 лютого 2014 року № 357/5 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 16. – С. 1. – Ст. 2.

378. Порядок розгляду справ про порушення вимог законодавства, що регулює діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та застосування санкцій, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 28.05.2015 № 810/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 46. – С. 268. – Ст. 1523.

379. Порядок совершения нотариальных действий: В помощь работникам исполкомов местных Советов / сост.: М. А. Лещенко (руководитель), Ю. Н. Козьяков, А. А. Первой, А. М. Яременко. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 367 с.

380. Постанова ВЦВК і РНК УСРР «Нотаріальна Устава» від 25 липня 1928 р. // Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1928. – № 20. – арт. 183.

381. Права, за якими судиться малоросійський народ // Кистяковский О. Ф. Права по которым судится Малоросійській народ. – К., 1879. – 844 с.

382. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.); упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. – 550 с.

383. Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко та В. М. Єрмолаєв; вступ. сл. В. Я. Тація. – Х.: Право, 2014. – 344 с.

384. Правила ведення нотаріального діловодства: Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 98. – С. 164. – Ст. 3515.

385. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / за ред. І. Усенка. – К.: Наук. думка, 2006. – 280 с.

386. Пригоровский Г. Греция / Г. Пригоровский. – М.; Л.: Гос. изд-во, 1925. – 112 с.

387. Проект новой редакции положения о нотариальной части // Приложение к № 9 Журнала Министерства юстиции. – 1904. – Ноябрь. – 122 с.

388. Про введення народного суду: Постанова Народного Секретаріату України від 04.01.1918 // Хронологічне зібрання законів, указів. – К., 1963. – Ст. 30. – Т. 1.

389. Про власність: Закон України від 07.02.1991 № 697-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – Ст. 249.

390. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»: Закон України від 17.05.2012 № 4711-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 14. – Ст. 89.

391. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно: Закон України від 04.07.2012 № 5037-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23. – Ст. 224.

392. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування: Закон України від 20.10.2014 № 1709-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – Ст. 2.

393. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 26.11.2015 № 834-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВУ). – 2016. – № 1. – Ст. 9.

394. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України: Закон України від 11.02.2010 № 1878-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 19. – С. 6. – Ст. 823.

395. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»: Закон України від 26.11.2015 № 835-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВУ). – 2016. – № 2. – Ст. 17.

396. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»: Закон України від 18.05.2010 // Голос України. – 2010. – 22 травня.

397. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 01.10.2008 № 614-V // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 13. – С. 449. – Ст. 161.

398. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»: Закон України від 21.04.2011 № 3271-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 44. – Ст. 460.

399. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності: Закон України від 06.09.2012 № 5208-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – 17 жовтня.

400. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо повноважень по вчиненню нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Закон України від 03.03.2009 № 1054-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 29. – С. 1054. – Ст. 392.

401. Про внесення змін до Положення «Про державний нотаріат Української РСР»: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 12.04.1966 № 307 // ЗП УРСР. – 1966. – № 1. – Ст. 44.

402. Про внесення змін до Положення про судоустрій у зв'язку з виданням постанови Центрального Виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів Союзу РСР від 21 грудня 1927 року «Про перевід нотаріальних органів на державний бюджет»: Постанова ВЦВК і РНК УСРР від 30 травня 1928 р. // Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1928. – № 14. – арт.125.

403. Про внесення змін до статті 245 Цивільного кодексу України щодо повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування по вчиненню дій, прирівняних до нотаріальних: Закон України від 03.03.2009 № 1055-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 29. – С. 1055. – Ст. 393.

404. Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій: Указ Президента України від 10.06.2016 № 762/98 // Урядовий кур'єр. – 1998. – 16 липня.

405. Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні: Указ Президента України від 23.08.1998 № 932/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 34. – Ст. 3.

406. Про дарування: Декрет ВЦВК РСФРР від 20(7).05.1918 // СУ РСФРР. – 1918. – № 43. – Ст. 525.

407. Про державний нотаріат: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1975. – № 1. – Ст. 4.

408. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 38. – Ст. 509.

409. Про дозвіл угод з нерухомістю: Постанова РНК України від 18.11.1921 // Збірник законів і розпоряджень Робіт.-Сел. Уряду України. – 1921. – № 21 – С. 600.

410. Про забезпечення організації доступності населення до нотаріальних послуг та поліпшення роботи з надання таких послуг: наказ Міністерства юстиції України від 07.14.2014 № 1066/5 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 53. – С. 927. – Ст. 1436.

411. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII // Голос України. – 2014. – 8 листопада.

412. Про заставу: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.

413. Про затвердження Переліку документів, по яких стягнення заборгованості провадиться в безспірному порядку на підставі виконавчих написів державних нотаріальних контор: Постанова Ради Міністрів Української РСР // ЗП УРСР. – 1976. – № 10. – Ст. 60.

414. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 923 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-п

415. Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 26.12.1956 // ЗУ УРСР. – 1956. – № 23–24. – Ст. 240.

416. Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР та Переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова Ради Міністрів УРСР від 20.03.1964 № 941 // ЗП УРСР. – 1964. – № 8. – Ст. 113.

417. Про затвердження Положення про Державний нотаріат УРСР і Переліку документів, на підставі яких учиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей та майна: Постанова РНК УРСР від 09.12.1944 // ЗУ УРСР. – 1944. – Ст. 18.

418. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України: Наказ Міністерства

юстиції України від 18.06.2015 № 999/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 52. – С. 518. – Ст. 1698.

419. Про затвердження Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і Порядку надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 № 868 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 96. – С. 61. – Ст. 3549.

420. Про затвердження Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2014 № 1422/5 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69 – С. 327. – Ст. 1951.

421. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції України від 04.10.2013 № 2104/5 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – С. 580. – Ст. 3070.

422. Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов'язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення: Наказ Міністерства фінансів України від 26.04.2013 № 496 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 43. – С. 83. – Ст. 1554.

423. Про зміну і доповнення Нотаріального положення УРСР: Постанова РНК УРСР від 03.12.1940 // ЗУ УРСР. – 1940. – № 27. – Ст. 198.

424. Про зміну й доповнення Нотаріального Положення: Постанова ВЦВК і РНК УСРР // Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1926. – № 70. – Арт. 444.

425. Про зміну й доповнення «Положення про Державний Нотаріят» від 13.03.1925 // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – Ч. 12. – Арт. 97.

426. Про зміну й доповнення Положення про судоустрій УСРР: Постанова ВЦВК і РНК УСРР від 10.11.1926 // Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1926. – № 70. – Арт. 443.

427. Про зміну підпункту а пункту 1 ст. 13 Положення про державний нотаріат Української РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 20.03.1961 № 373 // ЗП УРСР. – 1961. – № 3. – Ст. 44.

428. Про зміну Положення про Судоустрій УСРР: Постанова ВЦВК і РНК УСРР // Збірник Узакошень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1927. – № 21. – Арт. 104.

429. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.

430. Про надання чинності Нотаріальному Положенню: Постанова ВЦВК й РНК УСРР від 16.12.1925 // Збірник узакошень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – № 102. – Ст. 557.

431. Про надання чинності Уставі про судоустрій УСРР в редакції 1931 року: Постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 25.09.1931 // Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1931. – № 35. – Арт. 280–281.

432. Про нотаріальні функції: Постанова РНК України від 27.09.1921 № 554 // Збірник законів і розпоряджень Робіт.-Сел. Уряду України. – 1921. – № 19 – С. 644.

433. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

434. Про нотаріат: Постанова СНК УРСР від 27.07.1921 № 400 // Собрание Узакошений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1921. – № 14. – С. 477–478.

435. Про поліпшення організації державного нотаріату УРСР: Постанова РНК УРСР від 27.12.1940 // ЗП УРСР. – 1941. – № 3. – Ст. 28.

436. Про прикладення нотаріальної устави народними судами та райвиконкомами: Постанова Секретаріату ВУЦВКу і Наркомюсту від 14.02.1929 // Збірник узакошень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1929. – № 4. – Арт. 15.

437. Про реорганізацію державного апарату: Постанова ВУЦВК і РНК УРСР від 20.06.1933 // ЗУ УРСР. – 1933. – Ст. 377.

438. Про скасування спадкування: Декрет ВЦВК РСФРР від 27(14).04.1918 // СУ РСФСР. – 1918. – № 1. – Ст. 7.

439. Про скасування спадкування: Декрет РНК УСРР від 11.03.1919 // Вісник державних законів і розпоряджень. – 1919. – Вип. 1. – 31 січ.

440. Про спадщинний податок: Постанова ВУЦВК від 14.03.1923 // Збірник законів і розпоряджень Робіт.-Сел. Уряду України. – 1923. – № 9. – Арт. 158. – С. 290.

441. Про утворення народних Нотаріальних Камер: Постанова РНК УСРС від 25.02.1919 // ЗУ УРСР. – 1919. – № 15. – Ст. 163.

442. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1127 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 2. – Ст. 108.

443. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного правознавства: деякі сучасні тенденції / П. Рабінович // Право України. – 2014. – № 1. – С. 11–21.

444. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави та права: навч. посібник. – Вид. 9-е, зі змінами / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2007. – 192 с.

445. Рабінович П. М. Потребовий підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності прав і держави / П. М. Рабінович // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – МОН України, ОНЮА. – Одеса: Юрид. л-ра, 2009. – Т. 8. – С. 45–53.

446. Рабінович П. М. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми / П. М. Рабінович // Юридична Україна. – 2003. – № 1 – С. 20–25.

447. Радзівська Л. К. Нотаріат в Україні: навч. посіб. – 2-е вид., стер. / Л. К. Радзівська, С. Г. Пасічник; за відп. ред. Л. К. Радзівської. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 528 с.

448. Розпорядок Державного Секретаріату судівництва з дня 1 марта 1919 р. про тимчасову організацію нотарів // Вісник державних законів і розпорядків

Західної області Української Народної Республіки. – 1919. – Ч. 32. – Вип. 4. – С. 27–28.

449. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року: історико-правове дослідження / В. Є. Рубаник. – Х.: Легас, 2002. – 352 с.

450. Рукавицын И. Из истории отечественного нотариата. Порядок и процедура удостоверения нотариальных и домашних духовных завещаний / И. Рукавицын // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2014. – № 1. – С. 155–161.

451. Руководство к совершению актов, договоров и обязательств на основании положения о нотариальной части. – 7-е изд. – СПб., 1881. – 237 с.

452. Сальников Ю. Н. Исторический аспект становления и развития нотариата в России как института защиты прав и законных интересов граждан / Ю. Н. Сальников // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Право. – 2009. – № 1. – С. 89–93.

453. Санникова Л. В. Институты частного права в Русской Правде / Л. В. Санникова. – М.: Статут, 2014. – 80 с.

454. Сатохіна Н. Герменевтичні смисли правової реальності / Н. Сатохіна // Право України. – 2014. – № 1. – С. 136–147.

455. Сборник государственного нотариуса (сборник официальных материалов). – М.: Юрид. лит., 1968. – 488 с.

456. Сборник узаконений по нотариальной части со всякими позднейшими изменениями и дополнениями / Сост. В.И. Выдрин. – К., 1890. – 530 с.

457. Сеньків Ю. Судебник 1468 року, його структура, зміст та значення / Ю. Сеньків // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Випуск 46. – С. 59–64.

458. Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. – 4-е изд., доп. и поправл. / В. И. Сергеевич. – СПб: Тип. М. М. Стасюлевича, 1910. – 667 с.

459. Сидоренко Д. В. История возникновения и развития нотариального акта как инструмента доказывания в странах общего и континентального права /

Д. В. Сидоренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://mirnot.narod.ru/istnotact.html>

460. Сидорова Т. А. Историография как интеллектуальная история: проблемы междисциплинарности и контекста / Т. А. Сидорова // Теории и методы исторических наук: шаг в XXI век: материалы научно-практической конференции (г. Москва, 12–14 ноября 2008 г.) – М., 2008. – С. 236–238.

461. Систематический сборник узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства. – М., 1918. – Ст. 6. – С. 15–17.

462. Ситар І. М. Методологічні основи порівняльного правознавства: навч.-метод. посібник / І. М. Ситар, О. Л. Чернобай. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 72 с.

463. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.

464. Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу: наукові доп. Ін-ту держ. будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / О. Ф. Скакун; Акад. прав. наук України; Ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Х., 2004. – 96 с.

465. Скрипник О. В. Визначення черг спадкоємців за законом в Україні: історія питання / О. В. Скрипник // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – Ч. 2. – Кн. 2. – січень–лютий. – С. 196–203.

466. Сміян Л. С. Нотаріат в Україні: навч. посібник. – 3-тє вид., доп. і перероб. / Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін, П. Г. Хоменко; за ред. Ю. В. Нікітіна. – К.: КНТ, 2008. – 632 с.

467. Собрание малороссийских прав 1807 г. // Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / укл.: Р. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. – К.: Правова єдність, 2009. – Т. 1. – С. 888–920.

468. Станиславский А. Исследование начал имущественных отношений в древнейших памятниках русского законодательства / А. Станиславский. – Казань, 1855. – 66 с.

469. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.

470. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с.

471. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – Кн. 1. – 672 с.

472. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – Кн. 2. – 568 с.

473. Стоян В. Історико-правовий аналіз оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, нотаріального акта у цивільному судочинстві західної України на рубежі XIX–XX століть / В. Стоян // Юридична Україна. – 2013. – № 2. – С. 78–82.

474. Страхов М. М. Методологічні проблеми правової науки / М. М. Страхов // Методологічні проблеми правової науки: мат. міжн. наук. конф. (м. Харків, 13–14 грудня 2002 р.) / упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевой. – Х.: Право, 2003. – 427 с.

475. Стрибко Т. І. Історичні передумови виникнення та розвитку нормативного договору / Т. І. Стрибко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Випуск 4. – Том 1. – С. 56–61.

476. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний; пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

477. Суд і розправа в правах малоросійських 18 жовтня 1750 р. // Василенко Н. П. Матеріали до історії українського права. – К.: друкарня Всеукр. Акад. Наук, 1929. – Т. 1. – С. 83–147.

478. Сучкова Н. В. Нотариат: учебник для бакалавров / Н. В. Сучкова. – М.: Юрайт, 2014. – 330 с.

479. Такси оплати нотаріальних чинностей і правил справляння нотаріальних зборів: Постанова РНК УСРР від 21.09.1925 // Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – №70. – Ст. 401.

480. Таланчук П. З думкою про Україну: вибрана публіцистика / П. Таланчук; ред.-упоряд. В. О. Карпенко. – К.: Університет «Україна», 2008. – 480 с.

481. Теорія держави і права: підр. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.

482. Теорія нотаріального процесу: наук.-практ. посібник / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Алерта, 2012. – 920 с.

483. Терлюк І. Я. Історія держави і права середньовічної України / І. Я. Терлюк, Д. Є. Забзалюк. – Львів: Каменяр, 2010. – 232 с.

484. Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час): навч. посібник / І. Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2006. – 400 с.

485. Тимощук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918) / О. В. Тимощук. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 462 с.

486. Тихомиров О. Методологія порівняльних досліджень в Україні: філософсько-правовий аспект / О. Тихомиров, С. Гусарев // Право України. – 2013. – № 9. – С. 117–137.

487. Тишкова О. Г. Положение о нотариальной части 1866 г.: историко-правовой источник / О. Г. Тишкова // Гуманитарные и социальные науки. – Ростов н/Д., 2011. – № 5. – С. 173–185.

488. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності) / Б. Й. Тищик, О. А. Вічаренко. – Коломия: Світ, 1993. – 119 с.

489. Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка (державний апарат і законодавство) / Б. Тищик // Право України. – 1994. – № 5–6. – С. 44–47.

490. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посібник: у 2 т. / Б. Й. Тищик. – Львів: Сполом, 1999. – Т. 1. Історія держави і права країн Стародавнього Сходу та Стародавньої Греції. – 188 с.

491. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посібник: у 2 т. / Б. Й. Тищик. – Львів: Сполом, 1999. – Т. 2. Історія держави і права країн Стародавнього Риму. – 180 с.
492. Тищик Б. Й. Італія: історія державності і права (V – початок XXI ст.): навч. посіб. / Б. Й. Тищик. – Львів: Світ, 2015. – 376 с.
493. Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів: Світ, 2012. – 512 с.
494. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. П. Ткач. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 170 с.
495. Ткач А. П. Суд і розправа Ф. Чуйкевича – пам'ятка феодального права України XVIII ст. / А. П. Ткач // Вісник Київського університету. Серія економіки та права. – К., 1962. – № 5. – Вип. 1. – С. 122–127.
496. Томсинов В. А. Юриспруденція Древней Руси и правовая культура Византии / В. А. Томсинов // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2009. – № 4. – С. 3–26.
497. Торосян Х. Суд и процесс в Армении. X–XIII вв. / Х. Торосян. – Ереван, 1985. – С. 189–249.
498. Трофанчук Г. Історико-правові аспекти зародження та поширення нотаріальної справи в Україні / Г. Трофанчук // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13–14 лютого 2003 р.) – Львів: Львівський національний університети імені Івана Франка. Юридичний факультет, 2003. – С. 105–106.
499. Тура Н. А. Австрийский Устав гражданского судопроизводства 1895 г. / Н. А. Тура. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1896. – 226 с.
500. Удальцова З. В. Отличительные черты феодальных отношений в Византии / З. В. Удальцова, К. А. Осипова // Византийский временник. – М., 1974. – Т. 36. – С. 3–30.
501. Узаконення та розпорядження Робіт.-Сел. Уряду України за 1919 р. – Х., 1925. – 147 с.

502. Усенко І. Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність / І. Б. Усенко. – Х.: Ун-т вн. справ, 1995. – 74 с.

503. Федорова К. І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / К. І. Федорова; Національний аграрний ун-т. – К., 2008. – 20 с.

504. Федорова К. І. Генезис інституту приватної нотаріальної діяльності у законодавстві України / К. І. Федорова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 1. – С. 63–69.

505. Федущак-Паславська А. До питання про рецепцію римського приватного права в Україні / А. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 149–155.

506. Фемелиди А. М. Русский нотариат. История нотариата и действующее нотариальное положение 14 апр. 1866 г. / А. М. Фемелиди. – СПб.: Издание Я. А. Канторовича, 1902. – 74 с.

507. Филиппова О. В. Становление нотариата в России. История и современность / О. В. Филиппова // Нотариальный вестник. – 2012. – № 9. – С. 35–45.

508. Франко І. Я. Зібрання творів в п'ятдесяти томах / І. Я. Франко; редкол. Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 47.

509. Фурса С. Я. Нотаріальний процес: Теоретичні основи / С. Я. Фурса. – К.: Істина, 2002. – 320 с.

510. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Загальна частина: навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К.: Вентурі, 1999. – 208 с.

511. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса – К.: А.С.К., 2001. – 976 с.

512. Фурса С. Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. Я. Фурса. – К., 2003. – 42 с.

513. Хабатин Н. Нотарі з Станиславова / Н. Хабатин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gk-press.if.ua/node/5595>.

514. Харитонов Є. О. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського, передумови та деякі результати / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2009. – № 49. – С. 14–24.

515. Хачатуров Р. Л. Мирные договоры Руси с Византией: монография / Р. Л. Хачатуров. – М.: Юридическая литература, 1988. – 136 с.

516. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн: навч. посібник для студ. вищ. закл. освіти. – 2-ге вид., випр. і доп. / Н. М. Хома. – Львів: Магнолія плюс; Новий Світ–2000; видавець СПД ФО В. М. Піча, 2004. – 480 с.

517. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 22. – Оп. 1. – Спр. 19.

518. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 9 (Львівський градський суд). – Оп. 1. – Спр. 506. – Стор. 1783.

519. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 221 (Книга записів майнових зречень, зобов'язань, контрактів, заповітів та ін. документів мешканців Львова 1441–1448 рр.). – 424 с.

520. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 222 (Книга записів майнових зречень, зобов'язань, контрактів, заповітів та ін. документів мешканців Львова 1471–1487 рр.). – 553 с.

521. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 223 (Книга записів майнових зречень, зобов'язань, контрактів, заповітів та ін. документів мешканців Львова 1515–1522 рр.). – 185 с.

522. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 224 (Книга записів майнових зречень,

зобов'язань, контрактів, заповітів та ін. документів мешканців Львова 1529–1552 рр.). – 1180 с.

523. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 225 (Книга записів майнових зречень, зобов'язань, контрактів, заповітів та ін. документів мешканців Львова 1552–1562 рр.). – 858 с.

524. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 226 (Книга записів майнових зречень, зобов'язань, контрактів, заповітів та ін. документів мешканців Львова 1562–1578 рр.). – 1040 с.

525. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 227 (Книга записів майнових зречень, зобов'язань, контрактів, заповітів та ін. документів мешканців Львова 1578–1599 рр.). – 1156 с.

526. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, спр. 236, с. 1197–2000.

527. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 334 (Книга записів заповітів та актів про юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно 1541–1559 рр.). – 376 с.

528. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 335 (Книга записів заповітів та актів про юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно 1544–1578 рр.). – 867 с.

529. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 336 (Книга записів заповітів та актів про юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно 1578–1590 рр.). – 234 с.

530. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 337 (Книга записів заповітів та актів про

юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно 1579–1594 рр.). – 719 с.

531. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 338 (Книга записів заповітів та актів про юридичне оформлення прав власності на спадкове рухоме та нерухоме майно 1578–1666 рр.). – 494 с.

532. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 513 (Книга записів декретів, майнових зобов'язань, торгових угод, заповітів та ін. документів 1537–1561 рр.). – 699 с.

533. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 514 (Книга записів декретів, майнових зобов'язань, торгових угод, заповітів та ін. документів 1561–1584 рр.). – 755 с.

534. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 515 (Книга записів декретів, майнових зобов'язань, торгових угод, заповітів та ін. документів 1584–1596 рр.). – 936 с.

535. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, Спр. 516 (Книга записів декретів, майнових зобов'язань, торгових угод, заповітів та ін. документів 1596–1600 рр.). – 1040 с.

536. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 131 (Колекція грамот на пергаменті). – Оп. 1. – Спр. 383 (Грамота каноніка костьола св. Мартина у Львові про призначення Яна, сина Георгія, публічним нотаріусом 11 листопада 1533 р.). 1 арк.

537. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 181 (Лянцкоронські), оп. 2, спр. 2727.

538. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 237 (звіти Львівської Нотаріальної Палати про вакантні посади нотаріусів 1919-1923 рр.).

539. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, Спр. 322 (листування Міністерства юстиції,

Окружного суду і Нотаріальної Палати з питань нового зразка нотаріальної печатки. 1919-1921 рр.).

540. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 374 (Матеріали про прийняття нотаріальної присяги. 1920 р.).

541. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 535 (Інструкція для нотаріусів у провадженні спадкових справ. 1921 р.).

542. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 654 (Свідоцтва про складання екзамену на звання нотаріуса. 1921 р.).

543. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 978 (Свідоцтва про складання екзамену на звання нотаріуса. 1922 р.).

544. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 1034 (Рішення про допуск нотаріусів до прийняття посади. 1923 р.).

545. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, Спр. 1542 (Проект статуту про Нотаріальну палату 1926 р.).

546. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 2128 (Матеріали про прийняття нотаріальної присяги. 1927 р.).

547. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 4408 (Протоколи загальних зборів Львівської нотаріальної Палати. 1934 р.).

548. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, Спр. 4842 (Протоколи засідань Ради Львівської нотаріальної Палати. 1937 р.).

549. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 4843 (Протоколи загальних зборів Львівської нотаріальної Палати. 1937 р.).

550. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, спр. 4957 (Списки нотаріальних асесорів Львівського Апеляційного округу. 1937 р.).

551. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, Спр. 4959 (Протоколи засідань Ради Львівської нотаріальної Палати. 1938 р.).

552. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 151 (Апеляційний суд у Львові), оп. 1, Спр. 5021 (Протоколи засідань Ради Львівської нотаріальної Палати. 1939 р.).

553. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

554. Цивільний кодекс УРСР від 16.12.1922 // ЗУ УРСР. – 1922. – № 55. – Ст. 780.

555. Цупренко П. 60-річчя. Декрет Ради Народних комісарів України «Про суд» / П. Цупренко, Д. Постовий // Право України. – 1979. – № 7. – С. 8–12.

556. Чванов Г. Новий Закон Української РСР «Про державний нотаріат» / Г. Чванов // Радянське право. – 1975. – № 3. – С. 8–12.

557. Черемных Г. Г. Возникновение и развитие нотариата в России в период до 1917 г. / Г. Г. Черемных, И. Г. Черемных // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mirrnot.narod.ru/rusnot-cher.html

558. Черемных Г.Г. Возрождение в России независимого нотариата и его взаимоотношения с властью // Нотариус. – 1998. – №3 (11). – С. 4–8.

559. Черемных И. Г. Нотариат и нотариальное право России: учеб. пособ. / И. Г. Черемных; под. ред. Г. Г. Черемных. – М.: Эксмо, 2007. – 268 с.

560. Черемных И.Г. Общая характеристика современного этапа развития российского нотариата // Нотариус. – 2000. - №3(23). – С. 18–26.

561. Черемных И. Г. Российский нотариат: прошлое, настоящее, будущее / И. Г. Черемных. – М.: ОК ТБ, 1999. – 240 с.

562. Черниш В. Актуальні проблеми нотаріального діловодства / В. Черниш // Юридична Україна. – 2015. – № 3. – С. 10–13.

563. Черниш В. М. До питання про історіографію вітчизняного нотаріату: історико-правовий аспект / В. М. Черниш, В. Д. Степаненко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 12. – С. 39–47.

564. Черниш В. До питання про реформування органів нотаріату в Україні / В. Черниш, О. Нелін // Юридична Україна. – 2012. – № 9. – С. 10–14.

565. Черниш В. Незалежний нотаріат – необхідна умова становлення громадського суспільства в Україні / В. Черниш // Право України. – 2000. – № 9. – С. 4–8.

566. Черниш В. Нотаріат України на шляху до європейських та міжнародних стандартів / В. Черниш // Юридична Україна. – 2013. – № 2. – С. 21–25.

567. Черниш В. Питання становлення та функціонування органів нотаріату в Україні на принципах класичного нотаріату латинського типу / В. Черниш // Юридична Україна. – 2014. – № 12. – С. 35–40.

568. Черниш В. Проблеми нормотворчого врегулювання нотаріальної діяльності / В. Черниш // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 5. – С. 162–166.

569. Черниш В. Теоретичні аспекти мови нотаріального діловодства та нотаріальної таємниці як основоположних принципів діяльності нотаріату в Україні / В. Черниш // Юридична Україна. – 2014. – № 7. – С. 9–12.

570. Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес» / В. М. Черниш; НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 20 с.

571. Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Черниш. – К., 2003. – 200 с.

572. Чижмарь К. І. Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.02/ К. І. Чижмарь; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2015. – 35 с.

573. Чижмарь К. І. Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : монографія / К. І. Чижмарь. – Ужгород: Гельветика, 2013. – 303 с.

574. Чижмарь К. І. Конституційно-правовий статус нотаріату в контексті реалізації його правосуб'єктності / К. І. Чижмарь // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 4. – С. 82–84.

575. Чижмарь К. І. Конституція України як джерело нотаріального права / К. І. Чижмарь // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 89–91.

576. Чижмарь К. І. Методологічні засади дослідження інституту нотаріату / К. І. Чижмарь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія право. – 2014. – Вип. 26. – С. 90–92.

577. Чижмарь К. Назрів час оновити й доповнити стратегічні шляхи розвитку сучасного українського нотаріату / К. Чижмарь // Юридична газета. – 2014. – 4 вересня.

578. Чижмарь К. І. Питання історіографії дослідження інституту нотаріату / К. І. Чижмарь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія право. – 2014. – Вип. 25. – С. 69–70.

579. Чубатий М. Огляд історії українського права / М. Чубатий // Ноосфера: Укр. діловий журнал. – Мюнхен–К., 1994. – № 2–4 (4–6). – 224 с.

580. Чудиновских Э. И. Далматинский нотариат и его византийские корни / Э. И. Чудиновских // Византийский временник. – 1973. – Т. 35. – С. 244–248.

581. Чудний О. В. Деякі особливості правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні / О. В. Чудний // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 258–264.

582. Шандра Р. Правове регулювання цивільних правовідносин в селах волоського права Галичини (XIV–XVIII ст.) / Р. Шандра // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 105–116.

583. Шаповалова Л. Л. Институт нотариата в России: историко-правовой аспект / Л. Л. Шаповалова. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2000. – 108 с.

584. Шаповалова Л. Л. Становление и развитие института нотариата в России: историко-правовой аспект: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / Л. Л. Шаповалова. – Ставрополь, 2000. – 20 с.

585. Шаповалова Л. Л. Становление и развитие института нотариата в России: историко-правовой аспект: дисс. канд. юрид. наук / Л. Л. Шаповалова. – Ставрополь, 2000. – 176 с.

586. Шафіров В. Людиноцентриський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві / В. Шафіров // Право України. – 2014. – № 1. – С. 148–155.

587. Шевчук Л. Е. Нотаріальна реформа 1864–1866 рр. в оцінках сучасників / Л. Е. Шевчук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2014. – Випуск 59. – С. 156–162.

588. Шевчук Л. Е. Нотаріат в Україні і складі Російської імперії / Л. Е. Шевчук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Випуск 57. – С. 154–162.

589. Шемшученко Ю. С. Козацьке звичаєве право / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3.: К.–М. – 792 с.

590. Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 790–794.

591. Шигаль Д. А. Структурно-функціональні рівні історико-правового порівняльного методу / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1183–1186.

592. Шишленко В. Г. Щодо реформування нотаріату України / В. Г. Шишленко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1091–1099.

593. Эклога. Византийский законодательный свод VIII в. / вступ. ст., пров., коммент. Э. Е. Липшиц. – М., 1965 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.istorichka.ru

594. Экстракт из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материям, на девятнадцать частей 1786 года // Материалы для истории экономического и общественного быта Старой Малороссии / издаваемые под редакцией Н. П. Василенка. – Чернигов, 1902. – Вып. II. – 296 с.

595. Юдельсон К. С. Избранное: Советский нотариат. Проблемы доказывания в советском гражданском процессе / К. С. Юдельсон. – М.: Статут, 2005. – 616 с.

596. Юдельсон К. С. Научно-практический комментарий к Положению о государственном нотариате / К. С. Юдельсон, А. К. Кац. – М.: Юрид. лит., 1970. – 216 с.

597. Юдельсон К. С. Советский нотариат / К. С. Юдельсон. – М.: Госюриздат, 1959. – 376 с.

598. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А–Г. – 672 с.; іл.

599. Юшков С. В. История государства и права СССР / С. В. Юшков. – М.: Юрид. издат. Минюста ССР, 1967. – Ч. 1. – 467 с.

600. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства / С. В. Юшков. – М.: Госуд. изд-во юрид. лит-ры, 1949. – 544 с.

601. Ющик О. До проблеми розвитку методології права / О. Ющик // Право України. – 2014. – № 1. – С. 40–49.

602. Яворська О. С. Звичаєве право в системі соціальних регуляторів цивільних відносин / О. С. Яворська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [www.lex-line.com.ua/?go=full_article &id=149](http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=149)

603. Яковенко Н. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – 584 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.haidamaka.org.ua/0121.html>

604. Яковлів А. Українське право / А. Яковлів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Litorpys.org.ua/cultur/cult15.htm>

605. Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, по которимъ судится малоросійській народъ» / А. Яковлів // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Мюнхен: Заграва, 1949. – 210 с. – Т. CLIX.

606. Ясінська Л. Виникнення та розвиток інституту нотаріату / Л. Ясінська // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13–14 лютого 2003 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – С. 113–114.

607. Ясінська Л. Е. Європейська правова традиція та розвиток інституту нотаріату в Україні / Л. Е. Ясінська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 8. – С. 153–162.

608. Ясінська Л. Коли нотаріусом був доктор права / Л. Ясінська // Нотар – XXI. – 2003. – № 3 (13). – жовтень. – С. 9–13.

609. Ясінська Л. Е. Нотаріальна діяльність за римським правом та її рецепція в країнах Західної Європи / Л. Е. Ясінська // Римське право та правова культура Європи. – Люблін, 2008. – С. 124–129.

610. Ясінська Л. Е. Нотаріат в Галичині за Австрійським Положенням 1871 р. / Л. Е. Ясінська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2003. – Вип. 38 – С. 112–118.

611. Ясінська Л. Е. Нотаріат латинського типу: основні риси та особливості / Л. Е. Ясінська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 40. – С. 75–82.

612. Ясінська Л. Окремі аспекти виникнення та розвитку нотаріальної діяльності в Україні (X–XVI ст.) / Л. Ясінська // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ХІ регіональної науково-практичної конференції (3–4 лютого 2005 р.). – Львів: Львівський національний університети імені Івана Франка. Юридичний факультет, 2005. – С. 73–75.

613. Ясінська Л. Організація і діяльність нотаріальних органів за судовою реформою 1864 р. в Росії / Л. Ясінська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – Вип. 35. – С. 114–116.

614. Ясінська Л. Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях / Л. Е. Ясінська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2008. – Випуск 39. – С. 377–382.

615. Ясінська Л. Правове регулювання нотаріальної діяльності в кодифікаціях українського права XVIII – перша половина XIX ст. / Л. Ясінська // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (9–10 лютого 2006 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 107–108.

616. Ясінська Л. Е. Розвиток інституту нотаріату в країнах Європи XVIII – перша половина XX ст. / Л. Е. Ясінська // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали X регіональної науково-практичної конференції (м. Львів, 5–6 лютого 2004 р.). – Львів, 2004. – С. 98–99.

617. Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. / Л. Ясінська // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2006. – Вип. 43. – С. 104–111.

618. Ясінська Л. Е. Становлення інституту нотаріату в контексті європейської історії держави і права / Л. Е. Ясінська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 93–101.

619. Ясінська Л. Становлення нотаріальної діяльності в Римі та її поширення на країни Західної Європи / Л. Ясінська // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць Одеської національної юридичної академії. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С. 79–84.

620. Ясінська Л. Становлення нотаріату як окремого правового інституту (середина XIX – поч. XX ст.) / Л. Ясінська // Актуальні питання реформування правової системи України: збірник наукових статей за матеріалами I Міжвузівської наукової конференції (27–28 травня 2005 р.). – Луцьк, 2005. – С. 48–53.

621. Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2005. – 16 с.

622. Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Л. Е. Ясінська; Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 210 с.

623. Ясінська Л. Е. Становлення та функціонування органів нотаріального самоврядування (історико-правовий аспект) / Л. Е. Ясінська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 53. – С. 93–100.

624. 200-летие Закона 25 вантажа XI г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mirnot.narod.ru>

625. Acta scabinalia Casimiriensia 1407–1427. Księga ławnicza kazimierska 1407–1427 / wydała B. Wyrozumska. – Kraków: Wyd-wo i druk. DR UKPOL S. C., 1996. – 524 s.

626. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. – Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Osolińskich, 1868. – T. III. – 1872. – VII, 313 s.

627. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. – Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868.– T. IV: Dyplomatarjusz. – 1873. – VI, 303 s.

628. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie: w XXV tt. / wydał X. Liske. – Lwów: Z Drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1868. – T. VII: Dyplomatarjusz. – 1878. – VI, 326 s.

629. Balzer O. Kancelarye I akta grodzkie w wieku XVIII / O. Balzer. – Lwow, 1882. – 55 s.

630. Balzer O. Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego / O. Balzer. – Lwow, 1912. – 188 s.

631. Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519 / O. Balzer. – Lwow, 1910. – 290 s.

632. Bandtkie J. W. O notaryacie dawniejszym i nowszym w Polsce / J. W. Bandtkie // Pamiętnik Warszawski. – 1815. – T. III. – S. 327–469.

633. Dabkowski P. Urzednicy kancelaryjni sadow ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce / P. Dabkowski. – Lwow, 1918. – 35 s.

634. Gąsiorowski A. Mieszczanie w notariacie publicznym późnośredniowiecznej Polski / A. Gąsiorowski // Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach: studia ofiarowane H. Samsonowiczowi w 60-ą rocznicę urodzin. – Warszawa: PWN, 1991. – S. 343–349.

635. Glass J. Rzut oka na polską ustawą notarialną / J. Glass // PN. – 1933. – nr. 10. – S. 24, 26.

636. Historia-notariatu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gdin.pl/notariat...polsce/historia-notariatu>

637. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / A. Jakowliw. – Leipzig: Hirzel, 1942. – 220 s.

638. Jaworski W.L. Reforma notariatu. – Krakow, 1919. – 146 s.

639. Kluge A. Abriss einer Geschichte des Notariats in der Pfalz, in: 175 Jahre Pfälzisches Notariat / A. Kluge. – Berlin, 1978.

640. Koczerska M. De manu, signo et nomine, czyli o krakowskich notariuszach publicznych w późnym średniowieczu / M. Koczerska // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi w 50-cie pracy naukowej. – Warszawa: PWN, 1991. – S. 191–206.

641. Kochanowski J. K. Dzieje Akademii Zamojskiej / J. K. Kochanowski. – Krakow, 1899–1900. – 466 s.

642. Kostórkiewicz T. Konstytucja notariatu polskiego / T. Kostórkiewicz // PN. – 1933. – nr. 13. – S. 4.

643. Limanowski A. K. Stan notarialny Wschodney Malopolski w chwilach przelomowych. – R. 1914–1920 / A. K. Limanowski. – Lwow, 1920. – 40 s.

644. Malec D. Dzieje notariatu polskiego / D. Malec. – Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2007. – 349 s.

645. Malec D. Notariat Drugiej Rzeczypospolitej / D. Malec. – Krakow: wydawnictwo uniwersytetu Jagiellonskiego, 2002. – 468 s.

646. Malec D. Notariat polski w rozwoju dziejowym / D. Malec; Uniwersytet Jagielloński [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krn.org.pl/plik/sysPlik/13>.

647. Malec D. Postawowe zasady ustroju polskiego notariatu w swiecie projektow i opinii z lat 1918–1933 / D. Malec // *Czasopismo prawnohistoryczne*. – 2000. – Zeszyty 1–2. – T. LII. – S. 127–149.

648. Maleczyński K. *Dyplomatyka wiekow średnich* / K. Maleczyński, M. Bielińska, A. Gąsiorowski. – Warszawa, 1997.

649. Nadolski B. Problemy kultury umysłowej odrodzenia mieszczaństwa Prus Królewskich / Bronisław Nadolski // *Zapiski Historyczne : kwartalnik poświęcony historii Pomorza*. – Poznań ; Toruń, 1966. – T. 31 – Z. 3. – S. 169–192.

650. Niemirowski A. *Wykład notariatu dziejowy i porównawczy*. – Czesć szczeolna / A. Niemirowski. – Warszawa: Druk. K. Kówalewskiego, 1876. –464 s.

651. Pasza S. *Historia prawa w Polcse na tle porównawczym*. – Część 1 / S. Pasza. – Kraków, 2002.

652. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitey z dnia 27 X 1933 r. Prawo o notariacie // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitey Polsky*. – 1933. – № 84. – S. 1570–1583.

653. Skoczek J. *Ze studiów nad średniowiecznym Lwowem* / J. Skoczek // *Pamiętnik Historyczno–Prawny*. – Lwów, 1928. – T. VI. – Z. 3. – S. 255–368.

654. Skupieński K. *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce* / K. Skupieński. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2002. – 290 s.

655. Skupieński K. O znaku notarialnym jako źródle poznania polskiej herardyki shistedesyata redniowiecznej / K. Skupieński // *Discernere vera ac falsa: praca ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiąta rocznica urodzin*. – Lublin, 1992. – S. 231–243.

656. Ustalenie stanowisk notariuszów. Od 1 I 1934 r. 780 notariuszów w państwie // *PN*. – 1933. – nr. 12. – S. 17–21.

657. Zimorowicz J. B. *Viri illustres civitatis Leopoliensis, Metropoliae Russiae, collecti per Bartholomaeum Zimorowicz, consulem Leopoliensem* / J. B. Zimorowicz // *Opera quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur ex mandato senatus eiusdem civitatis* / ed. C. J. Heck. – Leopoli: Sumptibus regiae urbis Leopoliensis, 1899. – P. 285–339.

658. Zwiercan M. Piotr Wolfram z Krakowa / Marian Zwiercan // Polski słownik biograficzny. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź, 1981. – T. XXVI/2. – Z. 109. – S. 403–406.

ДОДАТОК А**Пропозиції щодо внесення змін (доповнень) до Закону України
« Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року:**

1. Частину другу статті 3 Закону України «Про нотаріат» викласти у наступній редакції:

Нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву або пропрацював у Міністерстві юстиції України, Головних територіальних управліннях юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим в областях, містах Києві та Севастополі на посадах з безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, проведення перевірок організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства - не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

2. Доповнити статтю 10 Закон України «Про нотаріат» новою частиною :

До складання кваліфікаційного іспиту допускають також осіб, які мають стаж у сфері права не менш як шість років, та пропрацювали з них – не менш як три роки у Міністерстві юстиції України, Головних територіальних управліннях юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим в областях, містах Києві та Севастополі на посадах з безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, проведення перевірок організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної

діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства.

3. Доповнити статтю 12 Закону України «Про нотаріат» новою частиною

1) за власним бажанням нотаріуса.

4. Доповнити статтю 17 Закону України «Про нотаріат» частиною п'ятою наступного змісту:

Граничний строк перебування на посаді державного нотаріуса та завідувача державною нотаріальною конторою, державного нотаріуса та завідувача державним нотаріальним архівом становить 65-років, якщо інше не передбачено законом.

5. Доповнити Закон України «Про нотаріат» статтею 23-1.

Стаття 23-1. Завідувач державною нотаріальною конторою, державним нотаріальним архівом.

1. Управління державною нотаріальною конторою, державним нотаріальним архівом здійснюється завідувачами.

2. Завідувач державною нотаріальною конторою, має право здійснювати усі нотаріальні дії в якості державного нотаріуса.

3. Завідувач державним нотаріальним архівом має право в якості державного нотаріуса видавати дублікати і засвідчувати вірність копій і виписок з документів, які зберігаються у справах цих архівів.

6. Доповнити статтю 30 Закону України «Про нотаріат» пунктом 11:

11. досягнення 70-річного віку, якщо інше не передбачено законом.

ДОДАТОК Б

Пропозиції щодо внесення змін (доповнень) до Постанови Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 923 «Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату»:

Частину першу пункту 5 Постанови викласти у наступній редакції :

До складу Комісії входить чотири представники Мін'юсту та шість нотаріусів України, делегованих Нотаріальною палатою України а також один викладач – фахівець нотаріату та нотаріального процесу вищого навчального закладу (вибраного Мін'юстом за погодження з Нотаріальною палатою України).

ДОДАТОК В

Пропозиції щодо внесення змін (доповнень) до Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 липня 2011 р. № 1905/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України від 28 липня 2011 р. за № 926/19664.

Доповнити п. 12. новою частиною:

особи, які мають стаж у сфері права не менш як шість років, та пропрацювали з них – не менш як три роки у Міністерстві юстиції України, Головних територіальних управліннях юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим в областях, містах Києві та Севастополі на посадах з безпосереднім здійсненням контролю за організацією нотаріату, проведення перевірок організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Львівського державного

університету внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент

полковник поліції

Р.І. Благута

2016

АКТ28.03. 2016

м. Львів

№ 8

Про впровадження навчального посібника Долинської Марії Степанівни «Українське нотаріальне право» в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи, кандидата юридичних наук Павлик Л.В.;
- начальника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук, доцента Строцького Р. Є.;
- декана факультету № 6, доктора юридичних наук, професора Грищука В.К.;
- завідувача кафедри господарсько-правових дисциплін факультету № 6, кандидата юридичних наук, доцента Смолина Г.В.

Комісія відповідно до наказу по університету від 24 вересня 2012 р. № 431 розглянула поданий навчальний посібник Долинської Марії Степанівни та засвідчує, що він впроваджено в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ, а саме праця, в якій опубліковані дослідження, розкриває поняття нотаріальної діяльності, окреслює етапи становлення та розвитку інституту нотаріату, основні функції та принципи нотаріату, суб'єкти нотаріального права, організацію діяльності нотаріальних органів, дозволяє по-новому осмислити значення органів нотаріату у правовому просторі, розкриває інструменти забезпечення нотаріусами функцій суб'єктів первинного фінансового моніторингу та

державного реєстратора прав на нерухоме майно:

Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. / Марія Степанівна Долинська. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 248 с.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що навчальний посібник Долинської М.С. містить науково обґрунтовані положення, запропоновано стислі, достатньо повні і зрозумілі визначення, поняття, характеристика нормативно-правових актів, якими оперує навчальна дисципліна «Нотаріальний процес», «Нотаріальне право», «Нотаріат» та впроваджене у освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ у викладанні навчальної дисципліни «Нотаріальний процес» курсантам, студентам і слухачам всіх форм навчання; зазначене видання може бути використане у закладанні підвалин правової освіти, подальшому поглибленні вивчення навчальної ДИСЦИПЛІНИ «Нотаріальний процес» та підготовці і викладанні низки навчальних курсів, перш за все, таких як «Нотаріат», «Нотаріальне право», «Цивільне право», «Історія держави і права України», «Історія держави та права зарубіжних країн»; може використовуватись у вишах як курсантами, студентами, слухачами, науково-педагогічними працівниками, практикуючим нотаріусам, так і тими, хто цікавиться історією державно-правових явищ, зокрема працівниками поліції, загалом правоохоронних органів з метою підвищення свого професійного рівня, ознайомлення з правовим минулим та сучасним України та зарубіжних країн, діяльністю органів нотаріату України, тощо.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані на розгляд матеріали заслуговують на схвалення та запровадження у навчальному процесі, зокрема при проведенні лекційних та семінарських занять з навчальних дисциплін: «Нотаріальний процес», «Нотаріальне право», «Нотаріат», «Цивільне право», «Історія держави і права України», «Історія держави та права зарубіжних країн».

Члени комісії:

	Л.В. Павлик
	Р.С. Строцький
	В.К. Грищук
	Г.В. Смолин

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Львівського державного
університету внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент

полковник поліції

Р.І. Благута

2016

АКТ28.03 2016

м. Львів

№ 9

Про впровадження монографії
Долинської Марії Степанівни
«Становлення та розвиток правового
регулювання нотаріальної діяльності в
Україні» в освітній процес Львівського
державного університету внутрішніх
справ

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи, кандидата юридичних наук Павлик Л.В.;
- начальника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук, доцента Строцького Р. Є.;
- декана факультету № 6, доктора юридичних наук, професора Грищука В.К.;
- завідувача кафедри господарсько-правових дисциплін факультету № 6, кандидата юридичних наук, доцента Смолина Г.В.

Комісія відповідно до наказу по університету від 24 вересня 2012 р. № 431 розглянула подану монографію Долинської Марії Степанівни та засвідчує, що воно впроваджено в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ, а саме праця, в якій опубліковані монографічні дослідження, розкриває поняття нотаріальної діяльності, розглянуто генезис правового регулювання нотаріальної діяльності в Давній Європі, а також у Римській та Візантійських імперіях, простежено еволюцію правового регулювання нотаріальної діяльності на різних етапах становлення Української держави, значення інституту нотаріату в правовій системі

України, зокрема розуміння проблем становлення законодавчого регулювання нотаріальної діяльності в Україні, дозволяє по-новому осмислити значення діяльності органів нотаріату та «квазінотаріату» у правовому просторі України, розкриває інструменти забезпечення доступу населення до нотаріальних послуг:

Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія / Марія Степанівна Долинська. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 988 с.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що монографічне видання Долинської М.С. містить науково обґрунтовані положення, запропоновано стислі, достатньо повні і зрозумілі визначення, поняття, характеристика нормативно-правових актів, якими оперує навчальна дисципліна «Нотаріальний процес», «Нотаріальне право», «Нотаріат», «Цивільне право», «Історія держави і права», «Історія держави та права зарубіжних держав», та впроваджене у освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ у викладанні навчальної дисципліни «Нотаріальний процес», курсантам, студентам і слухачам всіх форм навчання; зазначене видання може бути використане у закладанні підвалин правової освіти, подальшому поглибленні вивчення навчальної ДИСЦИПЛІНИ «Нотаріальний процес», та підготовці і викладанні низки навчальних курсів, перш за все, таких як «Нотаріат», «Нотаріальне право», «Історія держави і права України», «Історія та культура України», «Історія держави та права зарубіжних держав», «Міжнародне приватне право», «Римське приватне право», «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави та права», «Методологія сучасного правознавства», «Цивільне право», «Сімейне право»; може використовуватись у вишах як курсантами, студентами, слухачами, науково-педагогічними працівниками, так і тими, хто цікавиться історією державно-правових явищ, зокрема практичними працівниками нотаріату, загалом правоохоронних органів з метою підвищення свого професійного рівня, ознайомлення з правовим минулим та сучасним зарубіжних країн, правовими системами та їх особливостями, політико - правовими явищами тощо.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані на розгляд матеріали заслуговують на схвалення та запровадження у навчальному процесі, зокрема при проведенні лекційних та семінарських занять з навчальних дисциплін: «Нотаріальний процес», «Нотаріальне право», «Нотаріат», «Цивільне право», «Історія держави і права України», «Історія держави та права зарубіжних країн», «Історія та культура України», «Міжнародне приватне право», «Римське приватне право», «Теорія держави і

права», «Проблеми теорії держави та права», «Методологія сучасного правознавства», «Сімейне право».

Члени комісії:

Л.В. Павлик

Р. Є. Строцький

В.К. Гришук

Г.В. Смолин

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Львівського державного

університету внутрішніх справ

кафедри юридичних наук, доцент

полковник поліції

Р. І. Благута

2016

АКТ

27. 05. 2016

м. Львів

№ 22

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Долинської Марії Степанівни «Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні» в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи, кандидата юридичних наук Павлик Л.В.;
- начальника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук, доцента Строцького Р. Є.;
- завідувача кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права, кандидата історичних наук, доцента Забзалюка Д. Є.;
- завідувача кафедри господарсько-правових дисциплін, кандидата юридичних, доцента Смолина Г. В..

Комісія відповідно до наказу по університету від 24 вересня 2012 р. № 431 розглянула матеріали дисертаційної роботи Долинської М. С. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою: «Становлення

та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні», зокрема наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати роботи:

1. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія / Марія Степанівна Долинська. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 988 с.
2. Долинська М. С. Українське нотаріальне право: навч. посіб. / М. С. Долинська. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 248 с.
3. Долинська М.С. Довідник посадових осіб / М. С. Долинська. – К.: Юстініан, 2007. – 360 с.
4. Долинська М. Земельні питання в нотаріальній практиці [текст] : Методичний посібник / М. Долинська // Укр. нотар. палата, Коміс. з аналізу, методології та прогнозування нотаріальної практики [підгот. М. Долинська]. – Київ. – 2012. – 96 с. (Бібліотечка нотаріуса). – Дод. до журн. «Нотаріат для Вас».
5. Долинська М.С. Довідник посадових осіб / М. С. Долинська. – К.: Юстініан, 2007. – 360 с.
6. Долинська М.С. Іпотека в Україні та особливості посвідчення іпотечних договорів. /М. С. Долинська // Довідник нотаріуса. – К.: Видавництво Істина, 2006. – № 4. – 96 с.
7. Долинська М.С. Спадкування в Україні/ М. С. Долинська // Довідник нотаріуса . – К.: Видавництво Істина, 2007. – № 5. – 96 с.
8. Долинська М.С. Діти - учасники цивільно-правових правочинів. / М. С. Долинська // Довідник нотаріуса . – К.: Видавництво Істина, 2006. – № 6. – 85 с.
9. Долинська М.С. Земельні відносини у нотаріальному процесі / М. С. Долинська // Довідник нотаріуса . – К.: Видавництво Істина, 2006. – № 4. – 96 с.

10. Долинська М.С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності/ М. С. Долинська. – Х.: «Страйд», 2005. – 264 с.
11. Долинська М. С. Актуальні питання посвідчення заповітів в Україні / М. С. Долинська // Життя і право. – 2004. – № 4 (4). – С. 11–16.
12. Долинська М. С. Генезис нотаріату в Київській Русі / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 96–104.
13. Долинська М. С. Деякі аспекти правового статусу державного нотаріуса / М. С. Долинська // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 108–114.
14. Долинська М. С. До питання джерельної бази дослідження українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у ХХІ ст.: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 30–31 травня 2015 р. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – С. 8–10.
15. Долинська М.С. До питання зародження нотаріату та нотаріального законодавства за часів Древнього Риму / М. С. Долинська // Юридична наука та практика у третьому тисячолітті: збірник доповідей Міжнародної наукової конференції м. Кошіце, Словацька Республіка, 27–28 лютого 2015 р. – Словачія: м. Кошіце. Університет Павла Йозефа Шафарика. – 2015. – С. 13–15.
16. Долинська М. С. До питання допуску до складання кваліфікаційного іспиту осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю / М. С. Долинська // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – № 1. – С. 111–119.
17. Долинська М. С. До питання захисту нотаріусом прав заповідача при посвідченні заповіту / М. С. Долинська // Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту різними галузями права: Міжнародна науково-практична конференція (Словацька Республіка, м.

Братислава, 19–20 вересня 2014 р.) – Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva: Medzinárodná vedecká konferencia (Slovenská republika, Bratislava, 19–20 septembra 2014 r.). – Братислава, 2014. – С. 283–286.

18. Долинська М. С. До питання значення «Положення про державний нотаріат» 1923 року в діяльності українського нотаріату / М. С. Долинська // Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 21 травня 2014 р.). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 154–156.

19. Долинська М. С. До питання історіографії та методології дослідження інституту українського нотаріату та нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. 1 – С. 136–145.

20. Долинська М. С. До питання правового статусу помічника приватного нотаріуса в Україні / М. С. Долинська // Університетські наукові записки. – Хмельницьк, 2013. – № 3 (47). – С. 135–140.

21. Долинська М. С. До питання посвідчення заповітів за Еклогою, як передумови нотаріального посвідчення заповітів / М. С. Долинська // Фрагментація наукових досліджень: перспективи та проблеми: матеріали міжнародної конференції (м. Київ, 28 липня 2013 р.). – К.: Центр наукових публікацій, 2013. – С. 99–102.

22. Долинська М. С. До питання рецепції візантійських норм, як передумови зародження нотаріального законодавства України / М. С. Долинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Юридичні науки. – 2014. – № 801. – С. 121–124.

23. Долинська М. С. До питання рецепції норм Еклоги при нотаріальному посвідченні шлюбних договорів в Україні / М. С. Долинська // Направления усовершенствования правотворческой деятельности в Украине как основы создания согласованной системы эффективных нормативно-правовых актов:

Международная научно-практическая конференция (г. Симферополь, 9–10 августа 2013 г.). – Симферополь: Юридическая мысль, 2013. – С. 11–14.

24. Долинська М. С. До питання укладення договорів дарування за Еклогою, як передмови нотаріального посвідчення договорів / М. С. Долинська // Актуальні питання взаємодії інститутів громадського суспільства та органів публічної адміністрації у напрямку розвитку правової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10–11 серпня 2013 р.). – К.: Центр правових наукових досліджень, 2013. – С. 36–39.

25. Долинська М. С. До питання характеристики Статутів Великого князівства Литовського як джерела нотаріального процесу / М. С. Долинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 5. – Т. 1. – С. 25–29.

26. Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 4. – Т. 1. – С. 9–13.

27. Долинська М. С. Загальна характеристика «Нотаріальної Устави» 1928 року – як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Право і суспільство. – 2014. – № 5. – С. 81–85.

28. Долинська М. С. Загальна характеристика Положення про державний нотаріат Української РСР 1964 року як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція. – 2014. – Випуск 9–2. – Т. 1. – С. 8–11.

29. Долинська М. С. Законодавство України про нотаріат: характеристика та особливості / М. С. Долинська // Актуальні проблеми держави та права. – Випуск 63. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 568–575.

Международная научно-практическая конференция (г. Симферополь, 9–10 августа 2013 г.). – Симферополь: Юридическая мысль, 2013. – С. 11–14.

24. Долинська М. С. До питання укладення договорів дарування за Еклогою, як передмови нотаріального посвідчення договорів / М. С. Долинська // Актуальні питання взаємодії інститутів громадського суспільства та органів публічної адміністрації у напрямку розвитку правової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10–11 серпня 2013 р.). – К.: Центр правових наукових досліджень, 2013. – С. 36–39.

25. Долинська М. С. До питання характеристики Статутів Великого князівства Литовського як джерела нотаріального процесу / М. С. Долинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 5. – Т. 1. – С. 25–29.

26. Долинська М. С. Загальна характеристика Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про державний нотаріат» 1974 року – як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 4. – Т. 1. – С. 9–13.

27. Долинська М. С. Загальна характеристика «Нотаріальної Устави» 1928 року – як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Право і суспільство. – 2014. – № 5. – С. 81–85.

28. Долинська М. С. Загальна характеристика Положення про державний нотаріат Української РСР 1964 року як джерела українського нотаріального законодавства / М. С. Долинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція. – 2014. – Випуск 9–2. – Т. 1. – С. 8–11.

29. Долинська М. С. Законодавство України про нотаріат: характеристика та особливості / М. С. Долинська // Актуальні проблеми держави та права. – Випуск 63. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 568–575.

30. Долинська М. С. Нотаріат та нотаріальне законодавство на західноукраїнських землях за часів Австро-Угорщини (на прикладі Австрійського Нотаріального порядку від 25 липня 1971 року) / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – С. 85–99.
31. Долинська М. С. Нотаріус як суб'єкт первинного фінансового моніторингу / М. С. Долинська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Випуск 54. – С. 202–208.
32. Долинська М. С. Основні принципи українського нотаріального права / М. С. Долинська // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична – Львів, 2012. – Вип. 1 – С. 99–108.
33. Долинська М. С. Особливості видачі нотаріусами свідоцтв про право на спадщину за заповітом / М. С. Долинська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 237–243.
34. Долинська М. С. Особливості вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування / М. С. Долинська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 53. – С. 197–203.
35. Долинська М. С. Поняття, предмет та методи українського нотаріального права / М. С. Долинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2 (59). – С.186–194.
36. Долинська М. С. Порівняльний аналіз інституту спадкування за законодавством Київської Русі та незалежної України / М. С. Долинська // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – Вип. 782. – С. 209–213.
37. Долинська М. С. Правовий статус нотаріуса на українських землях за часів Російської імперії на підставі Положення про нотаріальну частину від 14 квітня 1866 року / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 98–106.

38. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1925–1927 років // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 2. – Т. 1. – С. 29–34.
39. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1930–1941 років / М. С. Долинська // Право і суспільство. – 2014. – № 6–1. – С. 21–27.
40. Долинська М. С. Розвиток нотаріату та нотаріального законодавства УСРР протягом 1941–1956 років / М. С. Долинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 3. – С. 22–27.
41. Долинська М. С. «Руська Правда» як джерело зародження нотаріату в Україні / М. С. Долинська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 17–20.
42. Долинська М. С. Становлення українського нотаріату та нотаріального законодавства в період 1921–1924 років / М. С. Долинська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 22–26.
43. Долинська М. С. Теоретичні та практичні аспекти доступу нотаріусів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень / М. С. Долинська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 147–157.
44. Долинська М. С. Український нотаріат та нотаріальне законодавство в період національних державотворчих процесів України в 1917–1920 роках / М. С. Долинська // Актуальні проблеми держави та права. – Одеса, 2014. – Випуск 72. – С. 85–90.
45. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види / М. С. Долинська // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 208–212.
46. Долинская М. С. Некоторые правовые аспекты деятельности органов нотариата Украины / М. С. Долинская // Biuletyn Człowiek – Rodzina – Prawo.

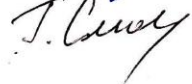
– Польща: Католицький університет, 2014. – № 6. – С. 13–19.

47. Долинская М. С. Сравнительный анализ компетенции нотариусов по законодательству Украины и Республики Молдова / М. С. Долинская // Закон и жизнь. *Legea si Viata*. – 2014. – № 10/2 (274). – С. 55–59.

48. Долинская М. С. Сравнительный анализ требований к претендентам на должность нотариуса по законодательству Беларуси, Молдовы, Российской Федерации и Украины / М. С. Долинская // *Biuletyn Człowiek – Rodzina – Prawo*. – Польща: Католицький університет, 2014. – № 3. – С. 18–21.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що у вказаних працях висвітлено становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні; подані на розгляд матеріали заслуговують на схвалення та запровадження у навчальному процесі, зокрема при проведенні лекційних та семінарських занять з навчальних дисциплін: «Історія держави і права України», «Історія держави та права зарубіжних країн», «Історія та культура України», «Міжнародне приватне право», «Римське приватне право», «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави та права», «Методологія сучасного правознавства», «Нотаріальний процес», «Нотаріальне право», «Нотаріат», «Цивільне право».

Члени комісії:

 Л. В. Павлик
 Р. Є. Строцький
 Д. Є. Забзалюк
 Г. В. Смолин

МВС УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

вул. Горолицька, 26, м. Львів, 79007
 тел.: (032) 295-47-74 факс: (032) 233-11-19, 233-24-34
 vdzz@lvduvs.edu.ua

03.06.2016 № 34/1051

На № _____ Від _____

Міністерство юстиції України
 Департамент державної
 реєстрації та нотаріату
 Гайдуку В. М.

вул. Городецького, 13,
 м. Київ, 01001.

Шановний Віталію Михайловичу!

Направляємо Вам пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Закону України «Про нотаріат», Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату; Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією, підготовлені кандидатом юридичних наук, доцентом, доцентом кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ Долинською Марією Степанівною за результатами її дисертаційного дослідження на тему: «Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні».

Заздалегідь вдячні за повідомлення про те, що ці пропозиції прийняті до розгляду.

Додаток: пропозиції на 4 арк. у 1 прим.

З повагою
 т. в. о. ректора
 кандидат юридичних наук, доцент

Р. І. Благуга

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ
УКРАЇНИ**

вул. Городецького, 13, м. Київ, 01001
Тел.: +380 44 278-37-23, факс: +380 44 271-17-83
E-mail: themis@minjust.gov.ua
http://www.minjust.gov.ua
Код ЄДРПОУ 00015622

**Львівський державний університет
внутрішніх справ
т.в.о. ректора Балуті Р.І.**

18.07.2016 № 25017/18105-0-33-16/8.3

На № 34/1051 від 03.06.2016

вул. Городецька, 26,
м. Львів, 79007

*г. Юлієвська М.С.
для вищого магістра
в професії
Р.І. Балута
05.08.2016*

Шановний Романе Ігоровичу!

Міністерство юстиції України в межах компетенції розглянуло лист Львівського державного університету внутрішніх справ 03.06.2016 № 34/1051 (вх. № 18105-0-33-16 від 17.06.2016) щодо пропозицій внесення змін до нормативно-правових актів, та повідомляється, що на сьогодні Міністерством юстиції України проводиться робота щодо підготовки змін до актів законодавства, які регулюють діяльність у сфері нотаріату. Під час розроблення зазначених актів вказані пропозиції будуть розглянуті.

З повагою

Перший заступник Міністра

Наталія СЕВОСТЬЯНОВА

627959

Львіна 486 94 38

МВС УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

вул. Горолицька, 26, м. Львів, 79007
 тел.: (032) 295-47-74 факс: (032) 233-11-19, 233-24-34
 vdzp@lvduvs.edu.ua

03.06.2016 № 34/1052

На № _____ від _____

Президенту
 Нотаріальної палати
 України
Марченку В. М.

вул. Горького, 7 А,
 м. Київ, 01004.

Шановний Володимире Миколайовичу!

Направляємо Вам пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Закону України «Про нотаріат», Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату; Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією, підготовлені кандидатом юридичних наук, доцентом, доцентом кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ Долинською Марією Степанівною за результатами її дисертаційного дослідження на тему: «Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні».

Заздалегідь вдячні за повідомлення про те, що ці пропозиції прийняті до розгляду.

Додаток: пропозиції на 4 арк. у 1 прим.

З повагою
 Т. В. О. ректора
 кандидат юридичних наук, доцент

Р. І. Благута

НОТАРІАЛЬНА ПАЛАТА УКРАЇНИ
Професійна самоврядна організація

01004, м. Київ
вул. Горького, 7 А
тел./факс: (044) 230-72-75,
E-mail: npu.in.ua@ukr.net
р/р № 26003010085291 в АТ «Укресімбанк»
МФО: 322313, Код ЄДРПОУ 38684025

THE NOTARY CHAMBER OF UKRAINE
Professional self-regulatory organisation

01004 Kiev, Ukraine,
Gorky str., 7 A
tel./ fax: +38 (044) 230-72-75,
E-mail: npu.in.ua@ukr.net
Acc. № 26003010085291 Ukreximbank
MFO 322313, Code 38684025

№ 30218 « 08 » серпня 2016 р.

*п. Воліксова М. С.
Дні фірми мешають
в освітній та науково-дослідній
діяльності
2013.06.2016*

Т.в.о. ректора
Львівського державного
університету внутрішніх
справ, кандидату
юридичних наук, доценту

Благуті Р.І

Шановний Романе Ігоровичу!

Нотаріальна палата України підтримує всі ініціативи, які мають на меті створення та вдосконалення законодавчої основи, і висловлює щирю вдячність за лист з пропозиціями щодо внесення змін до Закону України «Про нотаріат» та нормативно - правових актів, які регламентують різні аспекти нотаріальної діяльності в Україні.

Хочемо зазначити, що надіслані пропозиції будуть розглянуті при опрацюванні змін до діючого законодавства, а допомога, очолюваного Вами Львівського державного університету внутрішніх справ буде вкрай необхідною й корисною в обговоренні законопроектів

Сподіваємося на подальшу співпрацю.

З повагою

Президент

В.М. Марченко

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ			
Вх. №	540	від " 13 "	06 2016 р.
	кількість аркушів		
Осн. док.	1	додат.	-

ДЕРЖАВНИЙ КОМПІТЕТ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА
ТЕЛЕРАДІОКОМПАНІЯ

№ 21 на № _____

Україна 79008, Львів, Високий Замок, 4
 тел. (032) 2554863, факс (032) 2554863

«20» травня 2015 р.

ЕФІРНА ДОВІДКА

Видана кандидату юридичних наук, доцентіві Львівського державного університету внутрішніх справ Долинській Марії Степанівні у тому, що вона, розпочинаючи з 2000 року протягом 15-літ активно, і головне плідно співпрацювала з Львівським радіо, беручи участь у правових програмах «Артикул», «Чотири аспекти – держава, право, закон, мораль», «Юридичні поради», а також у програмах «Європейський простір» і «Європейський вибір». Щомісяця раз, а той двічі «Артикул» та «Чотири аспекти – держава, право, закон, мораль», коментувала актуальні питання, порушувані слухачами щодо земельного законодавства та нотаріату. Працюючи в Львівському обласному управлінні юстиції, М. С. Долинська часто у правовій програмі «Чотири аспекти – держава, право, закон, мораль» в доступній формі давала слухачам знання про державу, право, їх види і форми, існуючі правові системи, інформувала слухачів про найважливіші галузі права: конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, житлове, сімейне. Найбільші відгуки у слухачів отримували її коментарі на питання екологічного, аграрного, спадкового права та нотаріату. Знайомлення слухачів з усіма цими аспектами сприяли росту їхньої правосвідомості, індивідуальної та загальної правової культури, дотримання законності, зміцнення правопорядку.

Активною і плідною була співпраця з «Юридичними порадами», у яких М. С. Долинська коментувала найрізноманітніші запитання слухачів. Так, приміром, у «Юридичних порадах» п. Долинська за 2014 рік 36 разів виступала в ефірі, а за I півріччя 2015 року – 28 разів. Особливий відгук тут отримали коментарі на тему спадкового договору, договору ренти, земельного та фермерського законодавства.

Редакція Львівського радіо щиро сердно дякує М. С. Долинській за багаторічну плідну співпрацю.

Директор ТВО радіо

М. Лубкович